

पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम - २०२४

(वय वर्षे ३ ते ८)

(बालवाटिका १, २ व ३, इयत्ता पहिली व दुसरी)

भाषा : भाग १

राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.

पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम - २०२४ (वय वर्षे ३ ते ८) भाषा : भाग १

- प्रवर्तक : शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, महाराष्ट्र शासन
- प्रकाशक : राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
- प्रेरणा : मा. रनजीत सिंह देओल (भा.प्र.से.)
प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, महाराष्ट्र राज्य.
- मार्गदर्शन : मा. सचिन्द्र प्रताप सिंह (भा.प्र.से.)
आयुक्त (शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
मा. संजय यादव (भा.प्र.से.)
राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई.
- संपादक : मा. राहूल रेखावार (भा.प्र.से.)
संचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
- कार्यकारी संपादक : श्रीम. अनुराधा ओक
सहसंचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
डॉ. कमलादेवी आवटे
उपसंचालक, समन्वय विभाग,
राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
- कार्यकारी सहसंपादक : श्री. राजेंद्र वाकडे
वरिष्ठ अधिव्याख्याता, अभ्यासक्रम विकसन विभाग,
राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
- संपादन साहाय्य : श्रीम. उषा शेलार
कार्यक्रम अधिकारी, अभ्यासक्रम विकसन विभाग,
राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
श्री. अशोक पानसरे
विस्तार अधिकारी तथा विषय सहायक, अभ्यासक्रम विकसन विभाग,
राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
- प्रथम आवृत्ती : मार्च २०२५
- अर्थसाहाय्य : महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई.
- मुद्रक : रुना ग्राफिक्स, पुणे.
- © सर्व हक्क प्रकाशकाच्या स्वाधीन.

पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम - २०२४ (वय वर्षे ३ ते ८)

(बालवाटिका १, २ व ३, इयत्ता पहिली व दुसरी)

भाषा : भाग १

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	विषय	पृष्ठ क्र.
भाषा : भाग १		
	प्रस्तावना	१-३०
१.	भाषा - मराठी	३१-१२०
२.	भाषा - इंग्रजी	१२१-२१४
३.	भाषा - हिंदी	२१५-३०८

प्रस्तावना

पार्श्वभूमी :

१) शिक्षणाचे प्रयोजन आणि सार्वत्रिकीकरण :

शालेय शिक्षणाचा प्रारंभ हा बालकाच्या विकासाच्या मार्गावरचा महत्त्वाचा टप्पा असतो. परिसरातून घडणाऱ्या सहज शिक्षणातून, बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण होत असते. या जडणघडणीला कालमर्यादित अशा शिक्षणशास्त्रीय तत्त्वांवर आधारित नियोजनाची जोड मिळते. हे नियोजन साध्य करण्यासाठी, शाळा, शिक्षक आणि पर्यवेक्षीय यंत्रणांचे पाठबळ प्राप्त होते. समाजाच्या विकासाच्या आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठीही शिक्षित व्यक्ती अधिक सक्षम ठरते. व्यक्ती, समाज आणि राष्ट्राचे व्यक्तिमत्त्व सक्षम आणि समृद्ध करण्यास शिक्षण हे केंद्रभूत ठरते.

शिक्षणाचे हे विलक्षण सामर्थ्य जाणून, प्रत्येकाला गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळावे, यासाठी समाजसुधारकांनी निरंतर आणि प्रसंगी संघर्षपूर्ण प्रयत्न केले. महाराष्ट्रामध्ये थोर समाजसुधारकांनी निरनिराळ्या पर्यायांचा अवलंब करून, आर्थिक-सामाजिकदृष्ट्या दुर्बल गटातील मुले आणि मुली अशा वंचितांपर्यंत शिक्षण पोहोचवण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांची एक प्रेरणादायी परंपरा निर्माण झाली. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सर्वांपर्यंत शिक्षण पोहोचण्यासाठी शासनाने विविध योजना राबवल्या, तरीही गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचे ध्येय साध्य करण्यासाठी, अजूनही बरीच वाटचाल बाकी आहे. या वाटचालीची गती कायम राखण्यासाठी, अनेक सुजाण व्यक्ती/संस्था, समग्र शिक्षा यांसारखे निश्चित दिशा आणि कालमर्यादा असणारे कार्यक्रम मदत करीत आहेत. भारत सरकारने बालकांच्या मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ हा कायदा पारित करून, त्याची अंमलबजावणी सुरू केली. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाला एक निश्चित व्याप्ती आणि शक्ती लाभली आहे.

२) प्राथमिक स्तरावरील अभ्यासक्रमाची वाटचाल :

शिक्षणातून अपेक्षित व्यक्तिमत्त्व विकास साध्य करण्यात, अभ्यासक्रमाची महत्त्वाची भूमिका आहे. कोणत्या वयात काय, किती आणि कसे शिकायचे, हे अभ्यासक्रम निश्चित करत असल्यामुळे, अभ्यासक्रम हे शिक्षणाच्या गुणवत्तेचे अविभाज्य अंग आहे, त्यामुळे सुयोग्य आणि परिपूर्ण अभ्यासक्रमाची निर्मिती, हे गुणवत्ता साधण्याच्या वाटेवरचे महत्त्वाचे पाऊल ठरते. समाजाच्या गरजा व आशा आकांक्षा, इतिहास, वैज्ञानिक प्रगती, इतर सामाजिक व राजकीय घडामोडी, शिक्षणशास्त्रामधील प्रगती, राष्ट्रीय व राज्याची धोरणे यांची दखल घेणारा अभ्यासक्रम कालसुसंगत व दर्जेदार होतो; परंतु या सर्वच घटकांमध्ये बदल होत असल्याने, अभ्यासक्रमही लवचीक असावा लागतो. राज्याच्या

अभ्यासक्रमात अनेक वेळा परिस्थितीनुसार बदल झाले आहेत. त्यांचा धावता आढावा घेणे उपयुक्त ठरेल.

- २.१) **राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - १९६८** : डॉ. डी. एस. कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाने (१९६४-६६) केलेल्या शिफारशींचा विचार करून, हे धोरण निश्चित करण्यात आले. या धोरणामुळे भारतातील निरनिराळ्या राज्यांचे भाषाविषयक धोरण, शिक्षणाचा आकृतिबंध यांमध्ये समानता येण्यास चालना मिळाली, तसेच कार्यानुभव विषयास चालना मिळण्यास मदत झाली.
- २.२) **प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम, १९६८** : महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाली, त्यावेळी नागपूर, पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाडा या तीन विभागांत निरनिराळे अभ्यासक्रम सुरू होते. त्यांचे सुसूत्रीकरण करून व त्यांची व्याप्ती वाढवून, शास्त्रीय पद्धतीने प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम १९६८ तयार करण्यात आला. या अभ्यासक्रमाच्या १० मूलभूत उद्दिष्टांपैकी प्रथम उद्दिष्ट हे 'शिक्षणाविषयी आवड निर्माण होऊन, अध्ययनाच्या पायाभूत आशयावर पुरेसे प्रभुत्व संपादता यावे' असे होते.
- २.३) **शिक्षण विषयाचा समवर्ती सूचीमध्ये समावेश** : शिक्षणामध्ये राष्ट्रीय स्तरावर एकसूत्रता आणण्याबरोबरच, शिक्षणाचे नियोजन करताना राज्याच्या स्थानिक गरजा आणि परंपरा यांचीही दखल घेणे गरजेचे होते; त्यादृष्टीने राज्याच्या अखत्यारित असणारा हा विषय राज्य व केंद्र या दोन्हीच्या समवर्ती सूचीमध्ये असणे आवश्यक होते, म्हणून त्यानुसार १९७६ मध्ये संविधानात दुरुस्ती करून, शिक्षण या विषयाचा समावेश समवर्ती सूचीमध्ये करण्यात आला.
- २.४) **राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - १९८६** : देशभरात शैक्षणिक विचारमंथन घडवून आणून, हे धोरण निश्चित करण्यात आले. या धोरणामध्ये शिक्षणापासून वंचित असणाऱ्या सर्व प्रकारच्या गटांना, शिक्षणाची समान संधी उपलब्ध करून देण्यावर भर देण्यात आला. 'खडू-फळा मोहिमेद्वारे' शाळांच्या मूलभूत भौतिक गरजांची पूर्तता, मुक्त विद्यापीठ, बालक केंद्रित शिक्षण, राष्ट्रीय गाभा घटक ही या धोरणाची महत्त्वाची फलिते आहेत. या धोरणातील उद्दिष्टांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करण्यासाठी, १९९२ मध्ये एक कृतिकार्यक्रमही तयार करण्यात आला.
- २.५) **प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम, १९८८** : राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला अनुसरून, या अभ्यासक्रमाची रचना करण्यात आली. कोणताही आशय शिकवताना, त्यातून विद्यार्थ्यांच्या वर्तनात नेमके कोणते बदल अपेक्षित आहेत हे स्पष्ट करणाऱ्या 'अध्ययन निष्पत्ती' हे या अभ्यासक्रमाचे वैशिष्ट्य होते, त्याचप्रमाणे मूल्यमापनाविषयीच्या नेमक्या सूचनांचा त्यात समावेश होता.
- २.६) **क्षमताधिष्ठित प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम, १९९५** : डॉ. आर. एच. दवे यांच्या अध्यक्षतेखालील समितीने, १९९० मध्ये इयत्ता पहिली ते पाचवी या स्तरासाठी मातृभाषा, गणित व परिसर अभ्यास या विषयांसाठी श्रेणीबद्ध मांडणी असणाऱ्या, किमान अध्ययन क्षमता निश्चित करण्यात आल्या. त्यामध्ये

राज्याच्या दृष्टिकोनातून योग्य ते बदल करून, भाषा, गणित (इ. १ ली ते ५ वी), तसेच विज्ञान (इ. ३ री ते ५ वी) या विषयांच्या क्षमतांचा समावेश असणारा, क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला.

२.७) इंग्रजी विषय अभ्यासक्रम : (इयत्ता पहिली ते चौथी) जागतिकीकरणाचे युग सुरु झाल्यावर, विज्ञान-तंत्रज्ञानाची भाषा म्हणून, तसेच आंतरराष्ट्रीय संपर्क भाषा म्हणून इंग्रजी भाषेचे महत्त्व वाढू लागले. समाजामध्येही या भाषेचे आकर्षण वाढू लागले; परंतु इंग्रजी भाषेची अपुरी तयारी व व्यवहारात इंग्रजीचा वापर करताना आत्मविश्वासाचा अभाव, यांमुळे राज्यातील बालके मागे पडत असल्याचे दिसून आले. या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्र शासनाने इंग्रजी माध्यमाशिवाय अन्य माध्यमांच्या शाळांमध्ये जून २००० मध्ये, इयत्ता पहिलीपासून इंग्रजी हा एक पाठ्यविषय म्हणून सुरु करण्याचा निर्णय घेतला. या निर्णयानुसार इंग्रजीचा अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला.

२.८) राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा, २००० : या आराखड्यामधील काही महत्त्वाचे शैक्षणिक मुद्दे पुढीलप्रमाणे आहेत.

- प्रयोग आणि काळाच्या कसोटीवर उतरलेल्या अनुभवांच्या आधारे, अभ्यासक्रम आणि अध्ययन-अध्यापन साहित्य बालकेंद्रित करणे.
- परीक्षा पद्धतीत सुधारणा करणे, सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापनाच्या कार्यपद्धतीचा अवलंब करणे, मूल्यमापन पद्धतीमध्ये अशा प्रकारे केलेल्या बदलांद्वारे अध्ययन-अध्यापन पद्धतीमध्ये बदल घडवून आणणे.

२.९) प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम, २००४ : हा अभ्यासक्रम राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा, २००० च्या आधारे तयार करण्यात आला.

२.१०) राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा, २००५ : प्रा. यशपाल समितीच्या **ओइयाविना अध्ययन (Learning without Burden)** या अहवालातील शिफारशींच्या संदर्भात, राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००० चे पुनर्विलोकन करण्यासाठी प्रा. यशपाल यांच्या नेतृत्वाखाली पुन्हा एकदा एक राष्ट्रीय सुकाणू समिती नियुक्त करण्यात आली, तसेच शालेय विषय, शिक्षण प्रक्रिया व जाणिवे यांच्या सद्यःस्थितीचा वेध आणि पुढील कार्यवाही, या विषयांच्या चिंतनासाठी २१ झोट गटांची (focus groups) स्थापना करण्यात आली. निरनिराळ्या राज्यांतील एससीईआरटी/समकक्ष संस्था, शैक्षणिक संस्था व स्वयंसेवी संस्था, तसेच शिक्षणतज्ज्ञ यांच्याशी या गटांमार्फत सल्लामसलत करण्यात आली. यातून राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ (एनसीएफ २००५) ची निर्मिती झाली. या आराखड्याच्या आधारे, प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम, २०१२ ची पुनर्रचना करण्यात आली.

२.११) महाराष्ट्र राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१० : प्राथमिक आणि माध्यमिक स्तरांवरील अभ्यासक्रम आतापर्यंत भिन्नवेळी तयार झाल्यामुळे, त्यातील दृष्टिकोन, आशय, उद्दिष्टे यात सलगता, एकसूत्रता राखताना अडचणी जाणवल्या; परंतु यावेळी प्रथमच संबंधित संस्थांनी एकत्रितपणे इयत्ता पहिली ते बारावीपर्यंतचा आराखडा, **महाराष्ट्र राज्य अभ्यासक्रम आराखडा, २०१०** विकसित केला. महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे; महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई; राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे व महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे या संस्थांनी परस्परांशी समन्वय साधून, या आराखड्याची निर्मिती केली.

हा आराखडा तयार करताना NCF-2005 चा आधार असणाऱ्या २१ शैक्षणिक विषयांवरील सद्यःस्थितीदर्शक अहवालांचे (पोझिशन पेपर्स), राज्यातील परिस्थिती संदर्भात अवलोकन करण्यात आले. त्याआधारे राज्यातील शालेय विषय, अध्ययन-अध्यापन पद्धती, मूल्यमापन आणि आनुषंगिक विषयांवर राज्यात कोणती कार्यवाही आवश्यक आहे, हे दाखवणारे दस्तऐवज तयार करण्यात आले. या सर्व दस्तऐवजांचे एका समन्वय समितीमार्फत संकलन करून, राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१० तयार करण्यात आला.

२.१२) आकार बालशिक्षण अभ्यासक्रम-२०१४ : बालकाच्या जन्मापासून सहाव्या वर्षापर्यंत, बालकाचे शरीर, मन आणि बुद्धी यांमध्ये अतिशय वेगाने बदल घडून येतो. या वयात बालकांना योग्य शैक्षणिक अनुभव दिले, तर त्यांच्या विकासाला गती देता येते; हा विचार मध्यवर्ती ठेवून, ३ ते ५ + वयोगटातील बालकांसाठी 'आकार' हा बालशिक्षणक्रम तयार करण्यात आला. बालविकासाच्या तत्त्वांवर आधारित विकासाच्या सर्व क्षेत्रांना चालना देणारा, उपक्रम आधारित अभ्यासक्रम तयार करताना, बालकांविषयी झालेल्या संशोधनातून वाढ व विकास या संदर्भात आढळलेली वैशिष्ट्ये आधारभूत मानली गेली. या प्रकारचा अभ्यासक्रम तयार करणारे महाराष्ट्र हे देशातील पहिले राज्य होते. हा अभ्यासक्रम शासनप्रणीत एकात्मिक बालकविकास सेवा कार्यक्रमांतर्गत चालवल्या जाणाऱ्या अंगणवाड्यांमध्ये लागू करण्यात आला आहे.

२.१३) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० : केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या दिनांक २९ जुलै, २०२० रोजीच्या बैठकीमध्ये, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला मंजुरी देण्यात आली आहे. सदर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी राज्यात टप्प्याटप्प्याने सुरू झाली आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी 'सार्थक' ही नियोजन पुस्तिका तयार करण्यात आली आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये पूर्वीच्या १० + २ या रचनेमध्ये बदल करून ५ + ३ + ३ + ४ याप्रमाणे रचनात्मक बदल केला आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मधील शिफारशींवर आधारित, पायाभूत स्तरासाठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा दिनांक २० ऑक्टोबर २०२२ रोजी निर्गमित करण्यात आला आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मध्ये, भारतीय लोकमानसात रुजलेल्या शिक्षण व्यवस्थेची कल्पना केली आहे. ही व्यवस्था समाजात परिवर्तन घडवेल, शाश्वतपणे समान आणि चैतन्यपूर्ण ज्ञान देईल, तसेच सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण देऊन, भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता बनवेल. अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्राच्या माध्यमातून, विद्यार्थ्यांमध्ये देशाबद्दल मूलभूत कर्तव्ये, घटनात्मक मूल्यांबाबत आदराची भावना, नातेसंबंध, बदलत्या जगात आपल्या भूमिका तसेच जबाबदाऱ्या यांबद्दल जाणीवपूर्वक जागरूकता निर्माण होईल असे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मध्ये नमूद केले आहे.

२.१४) राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा पायाभूत स्तर - २०२२ : राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० ची प्रभावीरीत्या अंमलबजावणी करण्यासाठी, केंद्रीय शिक्षण मंत्रालयाकडून 'सार्थक' ही नियोजन पुस्तिका प्रकाशित करण्यात आलेली आहे. सार्थक पुस्तिकेमध्ये टास्क क्रमांक ९५ नुसार, राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-पायाभूत शिक्षण-२०२२ तयार करण्यात आलेला आहे.

शालेय विषय, शिक्षण प्रक्रिया जाणीव यांच्या सद्यःस्थितीचा वेध आणि पुढील कार्यवाहीविषयी चिंतनासाठी २५ झोट गटांची स्थापना करण्यात आली. निरनिराळ्या राज्यांतील सलग्न संस्था, शैक्षणिक संस्था, स्वयंसेवी संस्था, तसेच शिक्षण तज्ज्ञ यांच्याशी या गटांमार्फत सल्ला मसलत करण्यात आली. यातून राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-२०२२ ची निर्मिती झाली. या आराखड्याच्या आधारे, पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम-२०२३ ची पुनर्रचना करण्यात आली.

२.१५) राज्य अभ्यासक्रम आराखडा पायाभूत स्तर-२०२३ : राज्य अभ्यासक्रम आराखडा-पायाभूत शिक्षण - २०२३ तयार करताना राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-२०२२ चा आधार घेण्यात आलेला आहे. त्या आधारे राज्यातील पायाभूत स्तर विषय, अध्ययन-अध्यापन पद्धती, मूल्यमापन आणि अनुषंगिक विषय व त्यांची राज्यातील कार्यवाही यांविषयी चर्चा करण्यात आली आहे. राज्यस्तरीय कार्यशाळांचे आयोजन करून, राज्य अभ्यासक्रम आराखडा पायाभूत स्तर २०२३ चा मसुदा तयार करण्यात आला आहे. हा मसुदा राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र वेबसाईटवर प्रकाशित करून, प्राप्त प्रतिसादांमधून अंतिम करण्यात आला.

२.१६) विद्याविषयक प्राधिकरणाची नियुक्ती : बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ मध्ये सूचित केल्यानुसार, ७ मार्च २०१२ च्या अधिसूचनेद्वारे, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे या संस्थेस 'विद्याविषयक प्राधिकरण' म्हणून नियुक्त करण्यात आले. या प्राधिकरणाकडे अभ्यासक्रम व मूल्यमापन पद्धती निश्चिती करण्याची जबाबदारी सोपवण्यात

आली. बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम २००९ मधील कलम क्र. २९ (२) मध्ये या जबाबदारीचा अधिक तपशील पुढीलप्रमाणे नमूद केला आहे.

- १) संविधानात्मक मूल्यांशी सुसंगती राखणे.
- २) बालकांचा सर्वांगीण विकास साधणे.
- ३) बालकांचे ज्ञान, कार्यक्षमता व बुद्धिमत्ता यांचा विकास करणे.
- ४) बालकांच्या शारीरिक व मानसिक क्षमतांचा परिपूर्ण विकास करणे.
- ५) शोध घेणाऱ्या, तसेच इतर उचित कृतींमधून, बालकेंद्रित पद्धतीने बालस्नेही वातावरणात बालकांचे अध्ययन घडवून आणणे.
- ६) बालकाला शक्यतो मातृभाषेतून शिक्षण देणे.
- ७) बालकांना भीती आणि तीव्र दडपण यांपासून मुक्त ठेवणे. त्यांना त्यांच्या कल्पना मनमोकळेपणे मांडण्यासाठी संधी देणे.
- ८) बालकांनी मिळवलेल्या ज्ञानाचे आकलन व त्याचे उपयोजन करण्याची क्षमता, यांच्या प्रगतीचे सातत्यपूर्ण सर्वेक्षण मूल्यमापन करणे.

३) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० चा दृष्टिकोन :

भारतीय असण्याचा अभिमान, बालकांचा आत्मा, बुद्धी आणि कृती यांमध्ये खोलवर बिंबवणे, तसेच ज्ञान, कौशल्ये, मूल्ये आणि भाववृत्ती विकसित करणे हा या धोरणाचा दृष्टिकोन आहे, त्यामुळे मानवी हक्कांची जाणीव असणारा, शाश्वत विकास झालेला आणि विश्वबंधुत्व जोपासणारा बालक एक जागतिक नागरिक बनू शकेल.

३.१) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मधील सर्वसाधारण मार्गदर्शक तत्त्वे :

ज्या संस्थेमध्ये प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे स्वागत केले जाते, काळजी घेतली जाते, अध्ययनासाठी सुरक्षित आणि उत्साहपूर्ण वातावरण असते, अध्ययनाच्या अनुभवांची विस्तृत श्रेणी दिली जाते, उत्तम दर्जाच्या भौतिक पायाभूत सुविधा आणि शिक्षणासाठी उपयुक्त संसाधने विद्यार्थ्यांना उपलब्ध असतात, ती चांगली संस्था असते. वरील सर्व बाबी विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून देणे, हे सर्व शैक्षणिक संस्थांचे ध्येय असावे. त्याच वेळी विविध संस्थांमध्ये आणि शिक्षणाच्या सर्व टप्प्यांवर एकात्मिकरण आणि समन्वय असणे आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मधील मुख्य मार्गदर्शक तत्त्वे :

क) विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना देण्यासाठी, शिक्षकांना तसेच पालकांना संवेदनशील करून, प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या अद्वितीय व वेगळ्या क्षमता ओळखणे आणि त्यांना प्रोत्साहन देणे.

- ख) इयत्ता तिसरीपर्यंत सर्व विद्यार्थी पायाभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान साध्य करतील याला सर्वोच्च प्राधान्य देणे.
- ग) शिकत असताना विद्यार्थ्यांना त्यांच्या प्रतिभेनुसार आणि आवडीनुसार, विविध कार्यक्रमांद्वारे स्वतःच्या जीवनातील मार्ग निवडण्याची शैक्षणिक लवचिकता देणे.
- घ) कला, वाणिज्य आणि विज्ञान, अभ्यास आणि अभ्यासेतर कृती, व्यावसायिक आणि शैक्षणिक प्रवाह हे एकमेकांपासून पूर्णतः वेगळे नसावेत.
- च) बहुविद्याशाखीय जगामध्ये सर्व ज्ञानाची एकता आणि अखंडता सुनिश्चित करण्यासाठी, विज्ञान, सामाजिक विज्ञान, कला, मानव्य आणि क्रीडा यांमधील बहुविद्याशाखीय आणि समग्र शिक्षण असावे.
- छ) घोकंपट्टी करून अध्ययन करणे व परीक्षेसाठी अध्ययन करणे यांपेक्षा, संकल्पनात्मक आकलनावर भर दिला जावा.
- ज) विवेकपूर्ण निर्णय घेण्यासाठी आणि नवनिर्मितीला प्रोत्साहन देण्यासाठी, संकल्पनात्मक आकलन, समस्या निराकरण, सर्जनशीलता आणि निर्णायक विचार करणे आवश्यक आहे.
- झ) नैतिकता आणि मानवी व संवैधानिक मूल्ये; जसे की, समानानुभूती, इतरांबद्दल आदर, स्वच्छता, सौजन्य, लोकशाहीची भावना, सेवेची भावना, सार्वजनिक मालमत्तेचा आदर, विज्ञानाची ओढ, स्वातंत्र्य, जबाबदारी, विविधता, समानता आणि न्याय यांसारखी नैतिक, मानवी व संविधानिक मूल्ये रुजविणे.
- त) बहुभाषिकतेला आणि अध्ययन व अध्यापन यांमधील भाषेच्या सामर्थ्याला चालना देणे.
- थ) संवाद, सहकार्य, गटकार्य आणि लवचिकता अशी जीवन कौशल्ये जोपासणे.
- द) आजच्या 'कोचिंग कल्चर'ला प्रोत्साहन देणाऱ्या संकलित (Summative) मूल्यमापनापेक्षा, अध्ययनाच्या आकारिक (Formative) मूल्यमापनावर भर देणे.
- ध) शिक्षणात आणि अध्ययनात तंत्रज्ञानाचा व्यापक उपयोग करणे, भाषेतील अडथळे दूर करणे, दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी प्रवेश आणि शैक्षणिक नियोजन व व्यवस्थापन करणे.
- न) सर्व अभ्यासक्रम, शिक्षण पद्धती व धोरणांमध्ये वैविध्य व स्थानिक संदर्भाचा आदर करणे.
- ट) शिक्षणव्यवस्थेत विद्यार्थ्यांचा उत्कर्ष होण्यासाठी, समता आणि सर्वसमावेशकता या बाबी शैक्षणिक निर्णयांचा आधार असतील.
- ठ) प्रारंभिक बाल्यावस्था शिक्षण ते शालेय शिक्षण व उच्च शिक्षणापर्यंतच्या सर्व स्तरांवरील

अभ्यासक्रमात सुसूत्रता असावी.

- ड) शिक्षक अध्ययन प्रक्रियेचे महत्त्वाचे घटक असतात. शिक्षक भरती, शिक्षकांचा व्यावसायिक विकास, सकारात्मक कार्य वातावरण आणि सेवाविषयक अटी व शर्ती यांची सुनिश्चितता हवी.
- ढ) स्वायत्तता, सुशासन आणि सशक्तीकरण यांद्वारे, नावीन्यपूर्ण आणि चौकटीबाहेरच्या कल्पनांना प्रोत्साहन दिले जावे. त्यासाठी परीक्षण आणि सार्वजनिक प्रकटीकरणाद्वारे शैक्षणिक प्रणालीची अखंडता, पारदर्शकता आणि संसाधन कार्यक्षमता निश्चित केली जावी. यासाठी नियामक आराखडा ठाम परंतु लवचीक असावा.
- ण) विकासासाठी उत्कृष्ट शिक्षणाबरोबरच संशोधनही आवश्यक आहे.
- प) शिक्षण तज्ज्ञांमार्फत शाश्वत संशोधन आणि नियमित मूल्यांकनावर आधारित प्रगतीचा सतत आढावा घेणे.
- फ) भारताचा गौरवशाली समृद्ध वारसा, वैविध्यपूर्णता, तसेच प्राचीन व आधुनिक संस्कृती, ज्ञानप्रणाली व परंपरा यांचा समावेश शिक्षण प्रक्रियेत केला गेला पाहिजे.
- ब) शिक्षण ही सार्वजनिक सेवा आहे, त्यामुळे दर्जेदार शिक्षण मिळणे, हा प्रत्येक बालकाचा मूलभूत अधिकार मानला गेला पाहिजे.

३.२) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, राज्य अभ्यासक्रम आराखड्यासाठी मार्गदर्शनात्मक बदल
राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, शालेय शिक्षणासंदर्भात तीन मार्गदर्शनात्मक बदल पुढीलप्रमाणे..

१) बहुविद्याशाखीय आणि समग्र शिक्षणाकडे संक्रमण (Transitioning)

- क) करुणा व सहानुभूती, लवचिकता, वैज्ञानिक दृष्टिकोन व सर्जनशील कल्पनाशक्ती असणारा, नैतिक विचार व मूल्यांसह तार्किक विचार करणारा आणि भारतीय परंपरेशी नाते असणाऱ्या चांगल्या व्यक्तीचा विकास करणे हे शिक्षणाचे ध्येय होय.
- ख) बालकांच्या बौद्धिक, सामाजिक, शारीरिक, नैतिक आणि भावनिक सर्वकष विकासासाठी, अभ्यासक्रमात विज्ञान, सामाजिक शास्त्रे, कला, भाषा, खेळ, गणित आणि व्यावसायिक शिक्षण यांसारख्या विषयांवर भर दिला गेला पाहिजे.
- ग) कला आणि विज्ञान, शैक्षणिक आणि व्यावसायिक प्रवाह किंवा अभ्यासक्रम व अभ्यासेतर उपक्रम यांमध्ये फरक करू नये.
- घ) विद्यार्थ्यांना कला, मानव्य विद्या, विज्ञान, क्रीडा आणि व्यावसायिक विषय यांपैकी विषय निवड करण्याचे स्वातंत्र्य असेल.
- च) ज्ञान आणि कौशल्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन, सौंदर्यशास्त्र व कला, मौखिक व लेखी

संवाद, नैतिक तर्क, शाश्वत जीवन, भारतीय ज्ञान प्रणाली, डिजिटल साक्षरता व संगणकीय विचार, देशाचे ज्ञान, चालू घडामोडी आणि जगासमोरील गंभीर समस्या अशा सर्व विषयांचे विद्यार्थ्यांनी अध्ययन केले पाहिजे.

२) घोकंपट्टी ऐवजी चिकित्सक आणि विश्लेषणात्मक विचारांवर भर

- क) विद्यार्थ्यांनी विश्लेषणात्मक विचार करण्याची क्षमता विकसित केली पाहिजे. चर्चामध्ये भाग घेतला पाहिजे. संभाषण, लेखन आणि एकविसाव्या शतकातील इतर कौशल्ये आत्मसात केली पाहिजेत आणि ती कशी शिकावीत हेही शिकले पाहिजे.
- ख) मुख्य संकल्पना, अनुभवाधारित अध्ययन, विश्लेषण आणि चिंतन, मूल्ये आणि जीवन कौशल्ये शिकणे यांवर भर असावा.
- ग) आपल्या शालेय शिक्षण प्रणालीतील मूल्यमापनाची पद्धती, मुख्यतः घोकंपट्टीची चाचणी करणारी आहे. ती बदलून अधिक रचनात्मक, अध्ययन आणि विकासाचा चालना देणारी आणि उच्चस्तरीय कौशल्यांची पडताळणी करणारी असावी.

३) नवीन अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्रीय संरचनेचा स्वीकार

अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्रीय दृष्टिकोन, बालकाच्या विकासाच्या टप्प्यांशी सुसंगत असले पाहिजेत; जेणेकरून विद्यार्थ्यांच्या विकासाच्या वेगवेगळ्या टप्प्यांवर त्यांच्या गरजा अधिक प्रभावीपणे पूर्ण होतील. या बाबी म्हणून, चार स्तरांच्या ५ + ३ + ३ + ४ या रचनेद्वारे सुनिश्चित केले जाईल.

- क) पायाभूत स्तर : लवचीक, बहुस्तरीय, खेळ आधारित शिक्षण
- ख) पूर्वतयारी स्तर : वाचन, लेखन, भाषण, शारीरिक शिक्षण, कला, भाषा, विज्ञान आणि गणित यांमध्ये भक्कम पाया तयार करण्यासाठी, औपचारिक परस्परसंवादी वर्गातील वर्गशिक्षणासह, शोध आणि कृती आधारित शिक्षण.
- ग) पूर्व माध्यमिक स्तर : पूर्वतयारी स्तरावर विभिन्न विषयांचा परिचय आणि अधिक अमूर्त संकल्पनांचे शिक्षण आणि चर्चेवर आधारित अध्यापनशास्त्रीय आणि अभ्यासक्रम शैली.
- घ) माध्यमिक स्तर : विषयांचा सखोल आणि बहुविद्याशाखीय अभ्यास, विश्लेषणात्मक विचारांवर भर, जीवनाच्या आकांक्षा आणि विद्यार्थ्यांसाठी विषयांचे विकल्प व निवड करण्यातील लवचिकता.

३.३) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये दिलेली प्रारंभिक बालसंगोपन व शिक्षणाची विशिष्ट उद्दिष्टे

- अ) गुणवत्तापूर्ण प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण, शक्य तितक्या लवकर साध्य करणे. (राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामधील २०२०, परिच्छेद १.१)

ब) विकास क्षेत्रातील अध्ययन निष्पत्ती सर्व बालकांनी प्राप्त करणे :

- १) शारीरिक आणि कारक विकास
- २) बोधात्मक विकास
- ३) सामाजिक-भावनिक-नैतिक विकास
- ४) सांस्कृतिक/कलात्मक विकास
- ५) संप्रेषण आणि प्रारंभिक भाषा विकास, साक्षरता आणि संख्याज्ञान (NEP-2020, परिच्छेद १.२)

क) शैक्षणिक संस्थांनी लवचिक, बहुआयामी, बहुस्तरीय, खेळ, कृती आणि पृच्छा आधारित अध्ययन घडवून आणण्यासाठी, त्यामध्ये भाषा, संख्या, मोजणी, रंग, आकार, वर्गातील आणि बाहेरील खेळ, चित्रकोडी, तार्किक विचार, समस्या निराकरण, चित्रकला आणि इतर दृश्य कला, हस्तकला, नाटक, कठपुतळी, संगीत आणि शारीरिक हालचाली यांचा अवलंब करावा. या सर्वांचे संस्थात्मिकीकरण व्हावे आणि त्याबरोबर सामाजिक क्षमता, संवेदनशीलता, चांगले वर्तन, सौजन्य, नैतिकता, वैयक्तिक स्वच्छता, गटकार्य आणि सहकार्य वृत्ती विकसित करण्यावर भर द्यावा. (NEP-2020, परिच्छेद १.२)

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, पायाभूत स्तर वय वर्षे ३ ते ८ असा असेल. या पाच वर्षांच्या शालेय शिक्षणात, पूर्व शालेय शिक्षणापासून इयत्ता दुसरीपर्यंतचे शिक्षण समाविष्ट आहे. म्हणून वय वर्षे ६ पूर्ण झालेली बालके पहिलीत असावीत.

३.४) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, पायाभूत स्तरासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे :

- १) जन्माची परिस्थिती किंवा पार्श्वभूमी काहीही असली, तरी प्रत्येक बालक शिकण्यास सक्षम असते.
- २) प्रत्येक बालक वेगळे असते आणि स्वतःच्या गतीने वाढते, शिकते आणि विकसित होते.
- ३) बालके उत्तम निरीक्षण कौशल्य असणारे नैसर्गिक संशोधक असतात. ती स्वतः शिकण्याच्या अनुभवांचे निर्माते असतात आणि विविधप्रकारे आपल्या भावना आणि कल्पना व्यक्त करतात.
- ४) बालके समाजाचा घटक आहेत. ती निरीक्षण, अनुकरण आणि सहकार्य यांद्वारे शिकतात. बालके प्रत्यक्ष अनुभवांतून, त्यांच्या ज्ञानेंद्रियांचा वापर करून आणि पर्यावरणाबरोबर आंतरक्रिया करून शिकतात.
- ५) बालकांचे अनुभव आणि अध्ययनाच्या पद्धती स्वीकारल्या पाहिजेत. जेव्हा बालकांचा आदर केला जातो, त्यांना महत्त्व दिले जाते, शिक्षण प्रक्रियेत त्यांचा पूर्ण सहभाग घेतला जातो, तेव्हा

बालके उत्तम प्रकारे शिकतात.

- ६) खेळ आणि कृती हे बालकांच्या शिकण्याचे आणि विकासाचे प्रमुख मार्ग आहेत. बालकांना वातावरणाचा अनुभव घेण्याची, शोध घेण्याची आणि प्रयोग करण्याची संधी मिळावी.
- ७) विकासात्मक आणि सांस्कृतिकदृष्ट्या योग्य असलेली सामग्री, तसेच संकल्पनांचे आकलन व समस्या निराकरण क्षमता विकसनासाठी कृती आणि वातावरण यांमध्ये बालकांचा सहभाग घेतला पाहिजे.
- ८) बालकांच्या अनुभवांतून शिक्षणाचा आशय तयार केला पाहिजे. आशयाची नावीन्यता किंवा त्यातील आव्हाने, बालकांच्या परिचित अनुभवांवर आधारित असावीत.
- ९) बालकांच्या विकासाच्या गरजांनुरूप शिक्षणाचा आशय असावा. कला, संगीत, कल्पना रंजक खेळ, गोष्टी सांगणे यांसाठी त्यांना अनेक संधी दिल्या जाव्यात.
- १०) आशयामध्ये लिंग, जात, वर्ग आणि दिव्यांगत्व यांसारख्या मुद्द्यांसाठी समानतेवर भर दिला पाहिजे.
- ११) शिक्षकांनी बालकांचे सुलभक म्हणून काम करावे. मुक्त प्रश्न विचारून, शोध घेण्याच्या प्रवृत्तीला चालना देऊन, बालकांना साहाय्य करावे.
- १२) कुटुंब व समाज हे दोन्ही या प्रक्रियेतील भागधारक/जबाबदार घटक असून, त्यांना विविध मार्गांनी सहभागी करून घ्यावे.
- १३) बालशिक्षण केंद्रांत बालकांची काळजी घेतली जाते. परिचित प्रौढांकडे बालके सहजपणे काळजीवाहक म्हणूनच पाहतात. शिक्षक हा बालकांच्या गरजा आणि भावनिकतेप्रति संवेदनशील आणि जबाबदार असावा. वर्गातील कृतींमध्ये शिकण्याच्या भावनात्मक पैलूंवर भर असावा. (उदा., अभिनय कलेचा उपयोग करून गोष्ट सांगणे.)

पायाभूत स्तर हा अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्राचा एक असा टप्पा आहे; ज्यामध्ये ३ ते ८ वर्षे वयोगटातील बालकांसाठी पाच वर्षे लवचीक, बहुस्तरीय, खेळ आणि कृती आधारित शिक्षण यांचा समावेश आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२०, हे बालकाची सुरुवातीची वर्षे विकास आणि अध्ययनासाठी महत्त्वाची मानते.

या पायाभूत वर्षातील शिक्षणाने, मूलभूत क्षमता आणि कौशल्ये विकसित करण्यावर भर दिला पाहिजे. यामध्ये बोधात्मक, भाषिक आणि सामाजिक-भावनिक कौशल्यांचा समावेश आहे. या सर्व विकासासाठी सुरुवातीच्या वर्षांचा कालावधी हा अधिक संवेदनशील असतो. या काळात बालकांचा

वाचन-लेखन आणि संख्याज्ञानाचा भक्कम पाया तयार होतो. बालके जसजशी परिपक्व होतात, तसतशी त्यांच्या पुढील शिक्षणाची पायाभरणी होत जाते.

३.५) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, प्राधान्याने घ्यावयाचे उपक्रम :

अ) निपुण भारत

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, देशात पायाभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान (FLN) यांची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी, 'निपुण भारत' हे एक राष्ट्रीय अभियान सुरु करण्यात आले. पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान यांद्वारे देशातील सर्व बालकांसाठी सन २०२६-२७ पर्यंत 'निपुण भारत' अभियानाची उद्दिष्टे साध्य करणे अपेक्षित आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० मधील प्रकरण २ मध्ये नमूद केलेल्या उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी, तसेच 'निपुण भारत' ची धोरणात्मक अंमलबजावणी करण्यासाठी, आवश्यक संरचनांची स्पष्ट नियामके दिली आहेत, तसेच अभियानाशी संबंधित व्यक्ती व संस्था यांच्या भूमिका आणि जबाबदाऱ्या यांवर लक्ष केंद्रित केले आहे. हे अभियान देशभरात सुरु झाले आहे. पूर्ण प्रेरणेने हे महत्त्वपूर्ण काम चालू ठेवले पाहिजे.

अभ्यासक्रमविषयक असणारे 'निपुण भारत' अभियानचे घटक (उदा., अभ्यासक्रमाची ध्येये आणि क्षमता) राज्य अभ्यासक्रम आराखड्याशी (SCF) संरेखित केले आहेत.

ब) विद्याप्रवेश

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, पायाभूत साक्षरता आणि संख्यासाक्षरता (FLN) ही उद्दिष्टे सर्व बालकांनी साध्य करण्यावर भर देणे हा विद्याप्रवेश कार्यक्रमाचा आधार आहे. प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण याचे सार्वत्रिकीकरण झाले नसल्यामुळे, खूप मोठ्या प्रमाणात बालके इयत्ता पहिलीच्या पहिल्या काही आठवड्यांतच मागे पडतात. अध्ययनाच्या या कमतरतेवर मात करण्यासाठी, अंतरिम उपाय म्हणून, तीन महिन्यांकरिता, खेळ-आधारित शालेय तयारी कृतिपुस्तिका, शिक्षक हस्तपुस्तिका इ. साहित्य तयार करण्यात आले आहे.

विद्याप्रवेश कार्यक्रम हा भाषा व गणितीय साक्षरतेचा पाया रचण्यासाठी तयार झाला आहे. यामध्ये 'निपुण भारत' मधील निर्धारित अध्ययन निष्पत्तींना देखील महत्त्व दिले जात आहे.

क) बालवाटिका

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२० नुसार, प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण यांमधील अर्हताधारक असलेले शिक्षक असावेत, अशा 'पूर्वप्राथमिक वर्गात' वयाची ५ वर्षे पूर्ण होण्याअगोदर प्रत्येक बालक प्रवेश घेईल; यालाच 'बालवाटिका' संबोधले आहे. (NEP २०२०, परिच्छेद १.६) बालवाटिका कार्यक्रमाची आखणी, इयत्ता पहिलीच्या अगोदर एक वर्षाचा कार्यक्रम म्हणून

करण्यात आली आहे. याचा उद्देश खेळ आधारित दृष्टिकोनाद्वारे संख्याज्ञान विकसित करून, बालकांमध्ये बोधात्मक आणि भाषिक क्षमता विकसित करून, बालकांना तयार करणे असा आहे. NCERT ने पूर्वप्राथमिक शाळेच्या तीन वर्षांसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे आणि प्रक्रिया विकसित केल्या आहेत, ज्यामध्ये बालवाटिकेचाही समावेश आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद, नवी दिल्ली यांनी 'उन्मुख' ही शिक्षक मार्गदर्शिका माहे फेब्रुवारी २०२३ मध्ये प्रसिद्ध केली आहे. त्यामध्ये बालशिक्षण केंद्रातील ३ ते ४, ४ ते ५ आणि ५ ते ६ या वयोगटाच्या वर्गांना बालवाटिका असे संबोधले आहे.

ड) शाळापूर्व तयारी अभियान (पहिले पाऊल)

इयत्ता पहिलीमध्ये दाखलपात्र बालकांची शाळापूर्व तयारी व्हावी व त्यांचे इयत्ता पहिलीत सहज संक्रमण घडून यावे, या उद्देशाने सन २०२२-२३ मध्ये 'STARS' प्रकल्पांतर्गत शाळापूर्व तयारी अभियान (पहिले पाऊल) उपक्रमाचे राज्यामध्ये आयोजन करण्यात आले आहे.

या उपक्रमांतर्गत शाळास्तरावर शाळापूर्व तयारी मेळाव्यांचे आयोजन करण्यात आले. बालकांसाठी विकासपत्र, कृतिपुस्तिका, कृतिपत्रिका, पालकांसाठी आयडिया कार्ड, तसेच स्वयंसेवकांसाठी प्रमाणपत्र हे साहित्य या उपक्रमांतर्गत देण्यात आले. मेळावा क्रमांक एक नंतर साधारणपणे आठ आठवडे 'शाळेतील पहिले पाऊल' पुस्तिकेच्या आधारे, बालकांकडून शारीरिक विकास, बौद्धिक विकास, सामाजिक आणि भावनात्मक विकास, भाषा विकास, गणनपूर्व तयारी या विकास क्षेत्रांतील कृती पालकांनी घरी करून घेतल्या. बालकांच्या कृती घेण्यासाठी शिक्षक, अंगणवाडी सेविका, स्वयंसेवक यांनी साहाय्य केले. माहे जूनमध्ये शाळा सुरू झाल्यानंतर, शाळा स्तरावर शाळापूर्व तयारी मेळावा क्रमांक दोनचे आयोजन करण्यात आले.

या उपक्रमामुळे इयत्ता पहिलीला दाखलपात्र बालकांची आवश्यक शाळापूर्व तयारी करून घेण्यास मदत झाली. शिक्षण व एकात्मिक बालविकास सेवा योजना विभाग, यांनी समन्वयाने या उपक्रमाची अंमलबजावणी केली. या उपक्रमाच्या माध्यमातून बालकांच्या शाळापूर्व तयारीबाबत पालकांचे उद्बोधन करण्यात आले व त्यांचा सक्रिय सहभाग घेण्यात आला. दाखलपात्र बालकांना शैक्षणिक साहित्य देण्यात आले, त्यामुळे बालकांचे इयत्ता पहिलीत सहज संक्रमण घडून येण्यास मदत झाली.

४) अभ्यासक्रम पुनर्रचना प्रक्रिया :

अभ्यासक्रमाची रचना करताना संपूर्ण जीवनाचा आवाका लक्षात घेणे आवश्यक ठरते. मानवी जीवनाचे ध्येय गाठण्यासाठी निरनिराळ्या विषयांच्या माध्यमातून कोणकोणते अनुभव घ्यावेत, याविषयीचे एक भव्य तसेच सुस्पष्ट चित्र अभ्यासक्रम तयार करणाऱ्या तज्ज्ञांसमोर असणे आवश्यक असते. यासाठी

निरनिराळ्या क्षेत्रांतील जाणकार व्यक्तींची निवड करून, अभ्यासक्रम निर्मितीसाठी आवश्यक तत्त्वे व त्यांचा निर्मितीमध्ये परिणामकारक वापर करण्यासाठी प्रगल्भ असे धोरण विकसित करण्याची गरज असते. हे आव्हानात्मक काम करण्यासाठी परिषदेने या वेळी अभ्यासक्रम निर्मिती प्रक्रियेत अनेक बदल करून, ती परिपूर्ण करण्यासाठी विशेष प्रयत्न केले. या प्रयत्नांचा संक्षिप्त मागोवा पुढे घेतला आहे.

४.१) पायाभूत दस्तऐवज :

राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २०२२ (NCF-2022), यातील सामान्य शैक्षणिक तत्त्वे, तसेच प्रत्येक विषयामधील महत्त्वाची तत्त्वे यांचे प्रतिबिंब राज्याच्या अभ्यासक्रमात पडण्याच्या दृष्टीने, हा आराखडा आधारभूत मानण्यात आला. NCF-2022 मधील धोरण आणि शिफारशींचा राज्याच्या परंपरा व परिस्थितीसंदर्भात विचार करून, राज्यासाठी सुयोग्य धोरणाचा विचार होऊन, राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०२३ (SCF-2023) तयार करून, त्याला शासनमान्यता घेतली. तोही पायाभूत दस्तऐवज म्हणून वापरण्यात आला. राज्य अभ्यासक्रम आराखडा-पायाभूत स्तर २०२३ च्या अनुषंगाने, पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम २०२४ विकसित करण्यात आला.

पूरक दस्तऐवज :

या आधारभूत दस्तऐवजांबरोबर इतर अनेक पूरक दस्तऐवजांचा परामर्श, अभ्यासक्रम विकसन करताना घेण्यात आला. त्यातील काही दस्तऐवज पुढीलप्रमाणे आहेत.

- प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम-२०१२
- एनसीईआरटी मार्फत राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा विकसित करत असताना, २५ गट नेमून अभ्यासक्रमातील विविध शालेय विषय, अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया, मूल्यमापन व इतर घटकांसंदर्भात सद्यःस्थिती व पुढील विकसनाची दिशा दर्शविणारे दस्तऐवज (पोझिशन पेपर्स)
- एस. एस. सी. बोर्डाचा अभ्यासक्रम
- सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन संबंधित शासननिर्णय
- जीवन कौशल्यांवर आधारित शिक्षक मार्गदर्शिका
- आकार बालशिक्षणक्रम

या सर्व दस्तऐवजांमुळे आपापल्या विषयाचा पाठ्यक्रम तयार करण्याविषयी, एक दर्जेदार धोरण तयार होण्यास मदत मिळाली.

४.२) राष्ट्रीय विद्याविषयक प्राधिकरणामधील अभ्यासक्रम विकसनाचा अभ्यास :

एनसीईआरटी, नवी दिल्ली ही संस्था राष्ट्रीय विद्याविषयक प्राधिकरण म्हणून घोषित केलेली आहे.

या संस्थेमार्फत अभ्यासक्रम विकसन कसे केले जाते, हे जाणून घेण्यासाठी एससीईआरटी, पुणे या संस्थेच्या प्रतिनिधींनी एनसीईआरटी मधील निरनिराळ्या विभागांतील अधिकाऱ्यांशी समक्ष चर्चेतून माहिती घेतली. अभ्यासक्रमावर आधारित पाठ्यपुस्तके तयार करण्याची प्रक्रिया कशी होते, हेही चर्चेतून जाणून घेतले. यातून अभ्यासक्रम निर्मिती विषयीच्या तात्त्विक आणि व्यावहारिक पैलूंविषयीची दृष्टी विस्तृत होण्यास मदत झाली.

४.३) अभ्यासक्रम समिती नियुक्ती :

अभ्यासक्रमाच्या पुनर्रचनेसाठी विषयनिहाय अभ्यास समिती स्थापन करण्यात आली. पुनर्रचनेसाठी कालबद्ध कार्यक्रम निश्चित करणे, अभ्यास समितीच्या विविध शैक्षणिक शिफारशींवर आवश्यक कार्यवाही करणे व त्यांच्या कामांवर नियंत्रण ठेवणे इत्यादी कामांसाठी राज्यस्तरीय सुकाणू समिती – मा. मंत्री, शालेय शिक्षण यांच्या अध्यक्षतेखाली नियुक्त करण्यात आली. पाठ्यक्रमाचा पाठ्यपुस्तकांशी समन्वय राखण्यासाठी, पाठ्यपुस्तक मंडळातील प्रतिनिधींचा समावेश अभ्यासमंडळात करण्यात आला. अभ्यासमंडळातील सदस्यांच्या निवडीसाठी अशा पद्धतीचा वापर प्रथमच करण्यात आला.

४.४) परिषदस्तरावरील मार्गदर्शन :

राज्यस्तरावरील तज्ज्ञ व परिषदेतील अधिकाऱ्यांनी, मूल्यशिक्षण, सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापनाविषयी शासन निर्णयातील अपेक्षा, आरटीई २००९ मधील शैक्षणिक तत्त्वांचा व अध्ययन-अध्यापन-मूल्यमापन यांविषयीच्या अपेक्षांचा अभ्यासक्रम विकसनात कशा प्रकारे समन्वय साधता येईल, याविषयी विस्तृत चर्चा घडवून आणली, तसेच अभ्यासमंडळ सदस्यांशी वेळोवेळी चर्चा करून पाठ्यक्रम विकसन प्रक्रियेचा आढावा घेतला.

४.५) विषय योजना :

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ मधील कलम क्र. २९ मधील तरतुदींच्या अंमलबजावणीसाठी, केंद्रशासनाच्या मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाच्या शालेय शिक्षण व साक्षरता विभागाकडून, शैक्षणिक प्राधिकरणांना मार्गदर्शन प्राप्त झाले. त्यामध्ये विषयांचा समतोल राखण्याबाबत, तसेच अनेक विषयांचा अकारण होणारा बोजा कमी करण्याबाबत सूचित करण्यात आले. या सूचना व राज्याच्या गरजा यांचा विचार करून, पायाभूत शिक्षण स्तरासाठी विषय योजना तयार करण्यात आलेली आहे. विषययोजनेची वैशिष्ट्ये पुढे दिली आहेत.

विषययोजनेची वैशिष्ट्ये :

- १) पायाभूत स्तरांमध्ये पूर्व प्राथमिकच्या तीन वर्षांकरता बालवाटिका-१, बालवाटिका-२, बालवाटिका-३ यासाठी शिक्षक हस्तपुस्तिका, विद्यार्थी कृतिपुस्तिका असतील.
- २) इयत्ता पहिली व दुसरीकरता भाषा (मराठी, इंग्रजी), गणित, कार्यशिक्षण, कलाशिक्षण, शारीरिक

शिक्षण हे विषय राहतील आणि भाषा व गणित या विषयांमध्येच परिसर अभ्यास हा विषय समाविष्ट असेल.

४.६) विषयनिहाय पाठ्यक्रमाच्या आराखड्याची निश्चिती :

विषयनिहाय पाठ्यक्रमाचे आराखडे व त्यांची मांडणी निश्चित करण्यासाठी, परिषदेने एनसीईआरटीच्या अभ्यासक्रम मांडणीच्या आराखड्यावर चर्चा घडवून आणली, तसेच प्रत्येक विषय अभ्यास मंडळास विषयाच्या गरजेनुसार आपापल्या विषयाचा आराखडा निश्चित करण्याचे स्वातंत्र्य दिले. प्रत्येक विषयगटाने इयत्तानिहाय घटक व उपघटक ठरवून, विषयाच्या गरजेनुसार त्यांची मांडणी केली व आपापल्या पाठ्यक्रमाचा आराखडा तयार केला व त्यामध्ये इतर आवश्यक तपशिलाचा समावेश केला.

४.७) पाठ्यक्रमाचा मसुदा समाजाच्या अभिप्रायासाठी परिषदेच्या संकेतस्थळावर प्रसिद्ध :

विषयनिहाय पाठ्यक्रम मसुदा तयार झाल्यानंतर, सदर मसुदा समाजातील विविध घटकांचे अभिप्राय घेण्यासाठी, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषदेच्या संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करण्यात आला. आलेल्या अभिप्रायांनुसार पाठ्यक्रम मसुद्यामध्ये योग्य ते बदल करून, पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम-२०२४ अंतिम करण्यात आला.

अभ्यास मंडळांनी तयार केलेल्या अभ्यासक्रम/पाठ्यक्रमास राज्यस्तर सुकाणू समितीमध्ये मान्यता देण्यात आली.

४.८) प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षण :

बालकाच्या आयुष्याची पहिली आठ वर्षे ही अत्यंत महत्त्वाची असतात. याच काळामध्ये त्याच्या भावी जीवनाची पायाभरणी होते व शारीरिक, भाषिक, बोधात्मक आणि सामाजिक-भावनिक या आयामांसह त्याचा पंचकोशाच्या अनुषंगाने विकास होत असतो.

व्यक्तीच्या जीवनातील इतर कोणत्याही टप्प्यातील विकासाच्या गतीपेक्षा, या आठ वर्षांच्या कालावधीमध्ये मेंदूच्या विकासाची गती ही अधिक वेगवान असते. मेंदूशास्त्रामधील (Neuro Science) संशोधनानुसार, व्यक्तीच्या मेंदूचा ८५ टक्क्यांपेक्षा जास्त विकास, वयाच्या सहाव्या वर्षापर्यंत होतो. प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील सुजाण संगोपनाचे महत्त्व, मेंदूशास्त्राने अधोरेखित केले आहे. बालकाच्या जीवनातील सुरुवातीच्या वर्षांमध्ये, सुजाण संगोपन व उद्दीपन मिळाल्यास, त्याच्या मेंदूचा निकोप व चिरंतन विकास होतो, असे अनेक संशोधनाच्या निष्कर्षातून सिद्ध झाले आहे.

अगदी अलीकडे झालेल्या संशोधनांमध्ये, असेही निदर्शनास आले आहे की, आठ वर्षांपेक्षा लहान बालके सरळ रेषेत विशिष्ट टप्प्यांनी किंवा विशिष्ट मार्गांनी शिकतात असे नाही. वयाच्या आठव्या वर्षापासून मात्र बहुतांश बालकांची अध्ययन प्रक्रिया निश्चित अशा टप्प्यांनी मार्गक्रमण करताना

दिसते. मात्र या वयातही काही बालकांचा विकास अरेखीय पद्धतीने व कमी जास्त वेगाने चालू राहतो. बालकाची वाढ आणि विकास यामध्ये, वयाच्या आठव्या वर्षापर्यंत जरी वेगवेगळ्या प्रकारचे फरक दिसत असले, तरी सकृतदर्शनी विचार करता, वयाच्या आठव्या वर्षाकडे एका स्तरातून दुसऱ्या स्तरात जाण्याचा संक्रमण बिंदू म्हणून बघता येईल. विशेषतः वयाच्या आठव्या वर्षीच बालके अधिक संरचित अध्ययनाशी जुळवून घेण्यास सुरुवात करतात.

‘प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षण’ या संकल्पनेची व्याख्या जन्मापासून ते वय वर्षे आठ पर्यंतच्या बालकांचे संगोपन आणि शिक्षण अशी केली जाते.

४.९) पायाभूत स्तर

अ) प्रामुख्याने घरामध्ये व्यतीत होणारा कालावधी : वय वर्षे ० ते ३

बहुतांशी बालकांचा जन्म ते वयाच्या तिसऱ्या वर्षापर्यंतचा काळ, हा प्रामुख्याने घरातील वातावरणात कुटुंबासमवेत जात असतो, तर काही बालकांचा हाच काळ पाळणाघरात जातो. वयाची तीन वर्षे पूर्ण केल्यानंतर, बहुतांशी बालके त्यांच्या आयुष्यातील महत्त्वपूर्ण काळ हा अंगणवाडी आणि पूर्वप्राथमिक शाळा अशा प्रकारच्या संस्थात्मक व्यवस्थेमध्ये घालवतात. वय वर्षे तीनपेक्षा अधिक वयाच्या बालकांना, संस्थात्मक व्यवस्थेमार्फत गुणवत्तापूर्ण व शास्त्रशुद्ध शाळापूर्व शिक्षण देण्यात यावे हा राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - २०२० मधील अनेक प्राधान्यांपैकी एक प्राधान्यक्रम आहे.

वयाच्या तिसऱ्या वर्षापर्यंत घरातील वातावरण हे प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षणाचा पाया असतो. पोषक आहार, आरोग्याच्या चांगल्या सवयी, सुजाण संगोपन, सुरक्षा आणि संरक्षण, तसेच प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील अध्ययनासाठी दिले जाणारे उत्तेजन इ. घटकांनी मिळून या वयोगटाची पायाभरणी होते.

वयाच्या तिसऱ्या वर्षाच्या आधी, घरातून मिळणाऱ्या प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षणामध्ये केवळ खेळ, सुरक्षितता व पोषण यांचा समावेश होतो असे नाही, तर संभाषण, खेळ, हालचाल, संगीत व ध्वनीचे श्रवण, तसेच दृष्टी व स्पर्श या संवेदनांचे उत्तेजन यांचाही समावेश होतो, त्यामुळे तिसऱ्या वर्षाच्या शेवटी सर्वांगीण विकासाचा शारीरिक व कारक, बोधात्मक, सामाजिक व भावनिक, संख्याज्ञान व भाषा विकासाच्या या सर्व क्षेत्रांमध्ये कमाल निष्पत्ती साध्य होते. याठिकाणी लक्षात घेतले पाहिजे, की सर्वांगीण विकासाची सर्व क्षेत्रे परस्परव्यापी अर्थातच परस्परावलंबी आहेत.

वय वर्षे ० ते ३ वयोगटाच्या बालकांसाठी घरामध्ये उच्च-गुणवत्तेचे प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण सक्षम करण्यासाठी, मार्गदर्शक तत्त्वे आणि सुचविण्यात येणाऱ्या पद्धती,

महिला आणि बाल विकास विभागामार्फत (DWCD) विकसित आणि प्रसारित करण्यात आल्या आहेत.

ब) संस्थात्मक व्यवस्थेमध्ये व्यतीत होणारा कालावधी : वय वर्षे ३ ते ८

वय वर्षे ३ ते ८ वयोगटातील बालकांसाठी संस्थात्मक व्यवस्थेमध्ये उपलब्ध करून देण्यात येणारे सुयोग्य आणि गुणवत्तापूर्ण प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण (ECCE), हे सर्व बालकांसाठी उपलब्ध असणे आवश्यक आहे. राज्यात संस्थात्मक व्यवस्थेतर्फे सामान्यतः प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण सर्वसामान्यपणे खालीलप्रमाणे राबवले जाते.

१) वय वर्षे ३ ते ६ : वय वर्षे ३ ते ६ वयोगटातील बालकांसाठी अंगणवाड्या, बालवाड्या आणि बालशिक्षण केंद्रांतून आवश्यक प्रारंभिक बाल्यावस्था शिक्षण दिले जाते.

२) वय वर्षे ६ ते ८ : वय वर्षे ६ ते ८ या वयोगटातील बालकांसाठी प्राथमिक शिक्षण (इयत्ता पहिली आणि इयत्ता दुसरी)

बालकांच्या वयाच्या तिसऱ्या वर्षापासून ते आठव्या वर्षापर्यंत, प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण यांमध्ये आरोग्य, सुरक्षितता, संगोपन आणि पोषण या बाबींकडे सातत्याने लक्ष देणे आवश्यक आहे. विशेषतः पुढील घटक जास्त महत्त्वाचे आहेत. स्वयं-मदत कौशल्ये, कारक कौशल्ये, स्वच्छता, इतरांपासून दुरावण्याची चिंता हाताळणे, हालचाल आणि व्यायामाद्वारे शारीरिक विकास, पालक व इतरांपर्यंत विचार आणि भावना संप्रेषित करणे आणि व्यक्त होणे, आपल्या समवयस्कांच्या बरोबर सहजतेने वावरणे, काम पूर्ण करण्यासाठी अधिक वेळ देणे, नैतिक विकास व चांगल्या सवयी रुजविणे इ.

वय वर्षे ३ ते ८ या वयोगटामधील बालकांसाठी, गटांमध्ये आणि व्यक्तिगत पातळीवर, देखरेखीखाली खेळ आधारित शिक्षणाला विशेष महत्त्व आहे, ज्यामुळे बालकांच्या जन्मजात क्षमता आणि कुतूहल, सर्जनशीलता, चिकित्सक विचार, सहकार्य, गटकार्य, सामाजिक आंतरक्रिया, समानानुभूती, करुणा, सर्वसमावेशकता, संवाद, सांस्कृतिक ओळख व आदर, खेळकर वृत्ती, सभोवतालच्या वातावरणाबाबतची ओळख इत्यादी क्षमतांबरोबरच, शिक्षक, सहाध्यायी आणि इतरांशी यशस्वीरीत्या आणि आदरपूर्वक आंतरक्रिया साधण्याची क्षमता यांचे संवर्धन आणि विकास साधता येईल.

क) साक्षरता आणि संख्याज्ञानाचे महत्त्व :

वय वर्षे ३ ते ८ या काळात, प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणामध्ये प्रारंभिक साक्षरता आणि संख्याज्ञानाचा विकास यांसह वर्णमाला, भाषा, मोजणी, रंग, आकार, रेखाचित्र/चित्रकला, मैदानी आणि वर्गातील खेळ, कोडी आणि तार्किक विचार, कला, हस्तकला, सांगीतिक

हालचाली इत्यादींबाबत शिकण्याचा देखील समावेश आहे. प्रारंभिक साक्षरता व संख्याज्ञान आणि सभोवतालच्या पर्यावरणाबद्दल जागरूकता, यांवर लक्ष केंद्रित करून, वर नमूद केलेल्या सर्व क्षेत्रांमधील विकासात्मक निष्पत्तींची बांधणी करणे हे उद्दिष्ट आहे. विशेषतः वय वर्षे ६-८ या वयोगटासाठी पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञानाच्या प्राप्तीसाठी हे आधारभूत ठरते.

पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान याला संपूर्ण शिक्षण व्यवस्थेमध्ये असणारे स्थान लक्षात घेऊन, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये यावर अधिक भर देण्यात आला आहे.

ड) पायाभूत स्तरासाठी राज्य अभ्यासक्रम आराखडा (SCF-FS)

उपरोक्त सर्व बाबींचा विचार करून, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार, वय वर्षे ३ ते ८ हा वयोगट 'पायाभूत स्तर' म्हणून संबोधण्यात आला आहे.

सदरच्या राज्य अभ्यासक्रम आराखड्याचा उद्देश, हा प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाच्या संदर्भात संस्थात्मक व्यवस्थेमधील पायाभूत स्तराचा विचार करणे असा आहे. प्रस्तुतच्या राज्य अभ्यासक्रम आराखड्यामध्ये (SCF-FS-2023), जरी संस्थात्मक व्यवस्थेवर लक्ष केंद्रित केलेले असले; तरी प्रामुख्याने वय वर्षे ३ ते ८ वयोगटातील बालकांवर घरातील वातावरण म्हणजेच कुटुंब, विस्तारित कुटुंब, शेजारी आणि इतर समाज इत्यादींच्या असणाऱ्या लक्षणीय प्रभावाकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही. बालकाच्या विकासामध्ये पालक आणि समाज यांची भूमिका महत्त्वाची असल्यामुळे, राज्य अभ्यासक्रम आराखड्यामध्ये या घटकांना प्राधान्य देण्यात आले आहे. वय वर्षे ३ पूर्वीच्या वयोगटातील सर्व पैलूंचा विचार या आराखड्यामध्ये केलेला नाही.

इ) राज्य अभ्यासक्रम आराखडा (SCF-FS 2023) चे ध्येय :

व्यक्तीच्या तसेच संपूर्ण समाजाच्या दीर्घकालीन विकासासाठी, पायाभूत स्तराचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे, हे लक्षात घेऊन, राज्य अभ्यासक्रम आराखड्यामध्ये (SCF 2023) पुढील ध्येय स्पष्टपणे मांडले आहे. "वय वर्षे ३ ते ८ वयोगटातील प्रत्येक बालकाला, २०२५ पर्यंत मोफत, सुरक्षित, गुणवत्तापूर्ण, वैकासिकदृष्ट्या सुयोग्य वातावरण मिळवून देणारे प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण सहज उपलब्ध व्हायला हवे."

बालकाच्या जन्माच्यावेळची परिस्थिती किंवा पार्श्वभूमी काहीही असो; गुणवत्तापूर्ण प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण हे बालकांना, त्यांच्या संपूर्ण आयुष्यभर शैक्षणिक व्यवस्थेमध्ये सहभागी होण्यास आणि स्वतःची प्रगती करण्यास सक्षम करते. पायाभूत स्तरामधील गुणवत्तापूर्ण प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण हे सर्व बालकांना सुजाण, नैतिक, विचारशील, सर्जनशील, समानानुभूतिशील (empathetic) आणि उत्पादक मनुष्य बनण्याची उत्तम संधी देते.

आपल्या देशाच्या प्रगतीसाठी, बालकाचे कुटुंब, शाळा, समाज, धोरणकर्ते, प्रशासक हे घटक महत्त्वाचे आहेत. या घटकांशी संबंधित सर्व सदस्यांनी एकत्र येऊन, पायाभूत स्तरावरच बालकाला सुयोग्य पोषण देण्याबरोबरच, त्याच्या सर्वांगीण विकासाला उत्तेजन मिळत आहे याची खात्री करायला हवी.

प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणामध्ये गुंतवणूक का करावी, या प्रश्नाचे उत्तर देणारे तात्त्विक विवेचन पुढील भागात तपशीलवारपणे दिलेले आहे.

४.१०) प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षणाचे तात्त्विक अधिष्ठान :

जगभरातील शिक्षण, मेंदूशास्त्र आणि अर्थशास्त्र या शाखांमधील संशोधने स्पष्टपणे निदर्शनास आणून देतात, की कोणत्याही देशाच्या भविष्यासाठी तेथील बालकांना मोफत, सहजगत्या उपलब्ध असणारे, शास्त्रशुद्ध, उच्च दर्जाचे, प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाची व्यवस्था सुनिश्चित करणे, ही त्या देशाने केलेली सर्वोत्तम गुंतवणूक असते.

बालकांच्या जीवनातील सुरुवातीच्या आठ वर्षांपर्यंतच्या काळात मेंदूचा विकास सर्वाधिक वेगाने होतो, त्यामुळे बालकांच्या सर्वांगीण विकासामध्ये हा कालावधी अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

बालकांना विविध विकास क्षेत्रांशी निगडित व वयानुरूप खेळ आधारित उपक्रम करण्याची संधी दिली जावी, त्यामुळे ती चांगली शिकतात आणि त्यांची वाढ व विकास उत्तमरीतीने होतो.

ज्ञानेंद्रियांमार्फत मिळणारे वैविध्यपूर्ण अनुभव, सहाय्य व पालनपोषण गुणवत्तापूर्ण असल्यास बालकाच्या सर्वांगीण विकासास मदत होते.

बालपणाचा काळ हा आयुष्यभराच्या अध्ययनाची आणि विकासाची पायाभरणी करतो आणि भविष्यातील जीवनाच्या गुणवत्तेचा दर्जा निश्चित करतो.

सुरुवातीच्या काळात विविध कृती-कार्यक्रमांच्या साहाय्याने, अध्ययनातील दरी मोठ्या प्रमाणात कमी करता येऊ शकते.

अशाप्रकारे प्रारंभिक बालविकास सुधारण्यासाठीचे कार्यक्रम हा खर्च नाही, तर ती एक गुंतवणूक आहे, दर्जेदार प्रारंभिक शिक्षणामधील गुंतवणूक, ही राष्ट्राच्या दीर्घकालीन आर्थिक विकासाला चालना देते.

सर्व बालकांसाठी प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षण यामध्ये भरीव गुंतवणूक करणे आवश्यक आहे. प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षण सहजपणे उपलब्ध असावे व त्याचा दर्जा सुयोग्य राखण्यासाठी सुलभ नियमावली केली जावी.

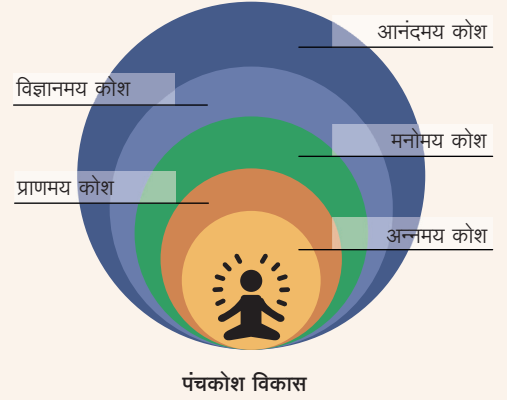
४.११) भारतीय विचारधारेवर प्रकाशझोत

भारताच्या प्राचीन काळापासून, बालकाच्या सर्वांगीण विकासासाठी, प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाचे (ECCE) महत्त्व हा भारतीय परंपरेचा एक अविभाज्य भाग आहे. भारताच्या वैविध्यपूर्ण सर्वप्रांतीय सांस्कृतिक भूभागांमध्ये, लहान बालकांच्या आयुष्याच्या सुरुवातीच्या वर्षांना अनन्यसाधारण महत्त्व देण्यात आले आहे.

बालकांमध्ये मूल्ये आणि सामाजिक क्षमता विकसित करण्यासह, सर्वांगीण विकासाला चालना देण्यासाठी आपल्या देशामध्ये काही समृद्ध परंपरा आणि पद्धती आहेत. अशा पारंपरिक पद्धतीत बालकांचे संगोपन हे एकत्र कुटुंबांमध्ये आणि सामाजिक समुदायांमध्ये होणे आवश्यक असून, बालके ही सतत अशा काळजी घेणाऱ्या प्रौढ व्यक्ती आणि समवयस्कांच्या गटात असायला हवीत.

शिक्षणाचा भारतीय दृष्टिकोन व्यापक आणि सखोल आहे, ज्यामध्ये शिक्षणाने व्यक्तीच्या आंतर-बाह्य अशा दोन्ही प्रकारच्या विकासाला चालना दिली पाहिजे या कल्पनेचा समावेश केलेला आहे. शिकणे हे बाह्य जगाबद्दल, आंतरिक जाणीवेबद्दल आणि स्वतःबद्दल शिकण्याशी सुसंगत असायला हवे. चांगले आरोग्य आणि सामाजिक-भावनात्मक कौशल्ये विकसित करणे आणि विचार करण्याची क्षमता विकसित करणे आणि जगात चांगल्या प्रकारे आणि तर्कसुसंगत गोष्टींची निवड करणे व निर्णय घेणे, एकात्मिक आणि सर्वांगीण पद्धतीने घडणे, हादेखील एक ठळक व्यावहारिक दृष्टिकोन आहे. शिकणे म्हणजे केवळ माहिती गोळा करणे नव्हे, तर इतरांशी असलेल्या आपल्या नातेसंबंधांचा विचार करून, स्वतःचा विकास साधणे, ज्ञानाच्या विविध प्रकारांमधला भेद ओळखण्यास सक्षम असणे, व्यक्तीच्या आणि समाजाच्या विकासासाठी शिकलेल्या गोष्टींचे सफल उपयोजन करण्यास समर्थ बनणे होय.

भारतीय तत्त्वचिंतनात मनुष्य हा पाच कोशांनी तयार झालेला असून, हे कोश म्हणजे त्या जीवावरील आवरणे आहेत. त्यांचा विकास करणे म्हणजे या आवरणातील क्षमता विकसित करणे होय. शिक्षणाद्वारे या क्षमता विकसित करत, हळूहळू बालकाच्या संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करता येतो. त्यामुळेच या पंचकोश विकास प्रक्रियेचा योग्य विचार करून कार्य करणे आवश्यक आहे.

पंचकोश :

- १) अन्नमय कोश – अर्थात, स्थूल शरीर म्हणजेच शारीरिक विकास (Physical development)
 - २) प्राणमय कोश – अर्थात, जीवनशक्ती प्राणिक विकास (Vital development)
 - ३) मनोमय कोश – मनोव्यापार- मानसिक विकास (Mental development)
 - ४) विज्ञानमय कोश – विवेकबुद्धी-बौद्धिक क्षमता-बौद्धिक विकास (Intellectual development)
 - ५) आनंदमय कोश – आत्मिक, आध्यात्मिक विकास (Bliss development)
- १) **अन्नमय कोश (Physical development) :** स्थूल शरीर – अन्नमय कोश हा अन्नापासून निर्माण होतो व अन्नात विलीन होतो. त्यालाच आपण स्थूल शरीर असे म्हणतो. यात मुख्यतः पंच ज्ञानेंद्रिये, पंच कर्मेन्द्रिये यांचा सुयोग्य पद्धतीने वापर करून, बालक जगाचे ज्ञान करून घेत असतो व त्याला प्रतिसाद देत असतो. त्यामुळे या दोन्हींचे सक्षमीकरण करणे, तसेच शरीर पंचमहाभूतांनी बनलेले आहे, त्याचा अनुभव प्राप्त करणे हे आवश्यक असते. शरीर सुदृढ व सर्व क्षमतांनी युक्त तयार करणे हा या कोशाचा प्रमुख उद्देश आहे. यासाठी आहार, व्यायाम, खेळ, श्रम, स्वावलंबन, स्वच्छता, विश्रांती या विविध घटकांचा उपयोग करावा लागतो.
- २) **प्राणमय कोश (Vital development) :** प्राणमय कोश म्हणजे; सूक्ष्म शरीर स्थूल शरीराला नियंत्रित करण्यासाठी, व्यक्तीच्या शरीरातील प्राणऊर्जेद्वारे शरीरातील सर्व क्रियांचे संचालन केले जाते. हे कार्य पाच वायूंद्वारे चालते, त्याला आपण पंचप्राण असे म्हणतो व हा प्राण सबल करणे हा याचा मुख्य उद्देश आहे. प्राणमय कोशामुळे शरीरातील विविध अंगांचा

एकमेकांशी योग्य संबंध राहतो, त्यामुळे विविध कौशल्ये प्राप्त करण्यासाठी याचा उपयोग होतो. उदा. उत्तम हस्ताक्षर, सुंदर गाणी म्हणणे, विविध तांत्रिक कौशल्ये प्राप्त करणे हे याने घडते, श्वासावर नियंत्रण आणणे, स्थिर बसणे यांमुळे याचा हळूहळू विकास होतो.

३) **मनोमय कोश (Mental development)** : मानसिक विकास-मन हे विविध प्रकारच्या इच्छा करते, विचार करते व मनात विविध भावना निर्माण होतात. या सर्व मनोव्यापारांना मनोमय कोश असे म्हणायचे. पंच ज्ञानेंद्रियांद्वारे ग्रहण केलेले अनुभव, मनावर परिणाम करत असतात. या अनुभवांनाच आपण संस्कार असे म्हणतो. त्यामुळेच मनावर योग्य नियंत्रण व योग्य संवेदना निर्माण होण्यासाठी, मनोमय कोशाच्या विकासाची आवश्यकता आहे. सेवा, सहकार्य, भक्ती, शांतता, संयम असे विविध गुण निर्माण करणे व त्यांचे सवयीत रूपांतर करणे आवश्यक असते. या दृष्टीने कथा, गाणी, विविध नाटके, प्रसंग निर्मिती, संवाद अशा घटकांचा वापर करता येतो.

४) **विज्ञानमय कोश (Intellectual development)** : विज्ञानमय कोश म्हणजे; व्यक्तीमध्ये असलेल्या विवेकबुद्धीचा विकास करणे व सर्व बौद्धिक कसोटीवर तपासून घेणे, निरीक्षण, परीक्षण, विश्लेषण, अनुमान, निर्णय या पद्धतीने विविध गोष्टी, घडामोडी, प्रसंग यांना तर्क बुद्धीच्या साहाय्याने तपासता येते, यातून दूरदृष्टी विकसित होते यासाठी प्रयोग करणे, संदर्भ लावणे अशा घटकांचा वापर करावा.

५) **आनंदमय कोश (Bliss development)** : आनंदमय कोश म्हणजे अशा वृत्तीचा विकास करणे; जी या चराचर सृष्टीमध्ये, जे पवित्र, उत्तम, उदात्त असे आहे, त्याचा आनंद घेऊ शकेल. यासाठी बालकांना स्वतःपेक्षा बाहेरचे असे समजण्याचा व त्यासाठी कार्य करण्याची प्रेरणा मिळेल. विविध प्रकारच्या कला, त्याचा आस्वाद घेणे, पर्यावरणाचे रक्षण करण्यासाठी प्रयत्न करणे, समर्पण, त्याग या भावनांचा परिपोष करणे, यांतून या कोशाचा विकास होतो. यादृष्टीने दृक्कला व प्रदर्शनीय कला यांचा आनंद घेणे, विविध सण-समारंभ यांचे आयोजन करणे अशा गोष्टी कराव्या लागतील.

सर्व कोश हे एकमेकांशी संबंधित आहेत. बालकांकडून होणाऱ्या प्रत्येक कृतीतून जरी आपण एखाद्या कोशाच्या विकसनाचा विचार केला, तरी त्याचबरोबर अन्य कोशांचेही विकसन होऊ शकते, त्यामुळे प्रत्येक कोश वेगवेगळा विकसित न होता एकाचवेळी सर्व कोशांचा विकास समांतर सुरू असेल, त्यामुळे त्यादृष्टीने बालकांना योग्य पद्धतीने विकसित करण्याचा प्रयत्न करता येईल.

अंतर्दृष्टीचा विस्तार : जगातील सर्वात जुन्या गुरुकुल शिक्षण प्रणालीने, केवळ सर्वांगीण विकासाला चालना दिली नाही, तर शिक्षक आणि विद्यार्थी यांबरोबरच अध्ययन आणि विकास यांच्यातील परस्परसंबंधावर ही भर दिला. अध्ययनाची इच्छा सक्षम करते आणि ज्ञानाचे उपयोजन करण्याची संधी देते, ते अध्ययनासाठी आदर्श वातावरण होय. अध्ययनामुळे अंतर्मनाचा शोध घेण्याचे आणि परीक्षण करता येण्याची संधी उपलब्ध होते.

प्राचीन भारतीय विचारांमध्ये मानवाच्या सर्वांगीण विकासात स्मरण किंवा स्मृती या मानसिक कौशल्याला अनन्यसाधारण महत्त्व दिले आहे. यालाच घोकंपट्टीचे नाव देऊन, पाठांतर या स्मृती कौशल्याबद्दल गैरसमज निर्माण झाला आहे. खरे तर तत्त्वावर आधारित आणि निष्ठेने सराव करताना घोकंपट्टी होत नाही.

अलीकडील बोधात्मक क्षेत्रातील संशोधनांनी स्पष्ट होते, की कार्यरत स्मृती आणि दीर्घकालीन स्मृती या दोन्ही बोध आणि आकलन यांबाबत महत्त्वाची भूमिका निभावतात. स्मरणशक्तीवर पुरेशा प्रमाणात भर न दिल्याने, वर्गामध्ये अनेकदा अपुऱ्या फलनिष्पत्ती दिसून येतात.

वर्ग अध्ययनामध्ये स्मृती वापरणे यात विविध कृतींचा समावेश होतो – जाणीवपूर्वक आणि नियमित सराव, सखोल प्रक्रिया, संकेत निर्माण करणे, संबंध निर्माण करणे आणि जोडण्या करणे, हे राज्य अभ्यासक्रम आराखड्यामधील (SCF) उद्दिष्टांमध्ये किंवा अध्यापनशास्त्राच्या दृष्टिकोनात प्रतिबिंबित होते.

शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर, विशेषतः पूर्वमाध्यमिक आणि माध्यमिक टप्प्यांमध्ये हे अंतर्भूत आहे.

बालकांमध्ये विशिष्ट प्रवृत्ती असल्याचे मानले जाते, ज्या बालकाच्या सभोवतालच्या जगाशी असलेल्या संबंधांवर प्रभाव टाकतात. बालक स्वतःच्या आवडीनिवडीनुसार, सभोवतालच्या वातावरणाने प्रभावित होतो. त्यामुळे त्याला एक अद्वितीय व्यक्ती तसेच सामाजिक प्राणी म्हणून देखील ओळखले जाते. अध्ययनातून बालक कृती करण्यास आणि त्याच्या परिणामांना सामोरे जाण्यास तयार व्हायला हवा. व्यक्तिमत्त्वाचा विकास हा शिक्षणाचा महत्त्वाचा पैलू सांस्कृतिक दृष्टिकोनातून समजून घ्यायला हवा. वैदिक काळापासून चालत आलेली, आयुर्वेदाची प्राचीन भारतीय वैद्यकीय प्रणाली बालसंगोपन पद्धतींसाठी मार्गदर्शक आहे. या प्रणालीच्या आठ शाखांपैकी एक, लहान बालकांचे संगोपन यासाठी समर्पित आहे. आयुर्वेदिक ग्रंथांमधील बालसंगोपनाचे ज्ञान आणि बालसंगोपन समजून घेण्याचा दृष्टिकोन सर्वकष आहे. यात जैविक, मानसशास्त्रीय, समाजशास्त्रीय आणि सांस्कृतिक दृष्टिकोन यांच्याकडे परस्पर समावेशक म्हणून पाहिले गेले आहे.

आयुर्वेदाच्या समकालीन अभ्यासामध्ये, कश्यप संहितेच्या कौमारभृत्य या पहिल्या विभागाचा संदर्भ बालरोग, स्त्रीरोग आणि प्रसूतिशास्त्रात अनेकदा उपयोगात आणला जातो. हे ख्रिस्तपूर्व सहाव्या शतकात लिहिण्यात आल्याची नोंद आहे. आयुर्वेदिक ग्रंथात बालविकासाविषयी विस्तृतपणे माहिती दिली आहे.

उदाहरणार्थ -

- अ) ताजी हवा, हिरवळ आणि भरपूर सूर्यप्रकाश असलेले वातावरण बालकाच्या सर्वांगीण स्वास्थ्यासाठी प्रोत्साहन देते.
- ब) 'वेखंड' ही एक औषधी वनस्पती, जी चवीला कडू असते. ही वनस्पती वाळलेल्या स्वरूपात वापरल्याने, बालकाच्या मज्जासंस्थेवर सकारात्मक परिणाम होतो. संस्कृतमध्ये वेखंड म्हणजे 'वाचा', म्हणजेच स्पष्टपणे बोलणे. ही औषधी वनस्पती बुद्धिमत्ता आणि अभिव्यक्ती यांना उत्तेजन देते. 'वेखंड' दररोज मधासोबत घेतल्याने वाचा सुधारण्यास मदत होते (उदा. स्मरणशक्ती, उच्चार, स्वराची गुणवत्ता). कार्यात्मकदृष्ट्या वेद हे माता आणि बालक दोघांनाही एक सहजीवन घटक म्हणून पाहतात आणि विकासात्मक दृष्टिकोन आणि बालसंगोपन पद्धतींसह संस्कारांवर भर देतात. बालकाच्या विशिष्ट वयाच्या आधारे, हे संस्कार बालकाच्या जीवनाच्या प्रत्येक वैकासिक टप्प्यावर, इष्टतम शारीरिक आणि मनोवैज्ञानिक प्रगती साधण्यास मदत करतात.

उदा., अन्नप्राशन (बाळांना प्रथमच घन आहार, साधारणतः जन्मानंतर सहाव्या महिन्यात) आणि विद्यारंभ किंवा अक्षराभ्यास. (बालकाला वर्णमालेचा औपचारिकरीत्या परिचय करून देणे.) बालकाच्या विकासाशी संबंधित हे संस्कार वयाच्या आठ वर्षांच्या आत केले जातात. हे संस्कार म्हणजे, बालकाला जीवनाच्या प्रवासात धर्म (धार्मिकता), अर्थ (संपत्ती), काम (इच्छा) आणि मोक्ष (आत्मज्ञान-मी कोण? हे समजणे) या चार पुरुषार्थ प्राप्तीकडे वाटचाल करण्याचे एक साधन आहे.

प्रामुख्याने घर आणि कुटुंबातून दिला जाणारा बालसंगोपनाचा सांस्कृतिक वारसा, एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरित केला जातो. यामध्ये लहान बालकांसाठी मालिश, खेळ आणि अंगाई, लोककथा, बडबडगीते, शब्दकोडी, लोककलेतून निर्माण झालेली खेळणी, या बाबींचा समावेश होतो.

संस्कार संबंधित टप्प्यांचा आणि बालसंगोपनाचा, आधुनिक विचार व ज्ञानाशी जवळचा संबंध दिसून येतो. एक उदाहरण म्हणजे आताच्या काळात जन्मानंतर पहिले सहा महिने फक्त स्तनपान करावे असे विज्ञान सांगते, याच्याशी जुन्या काळात सांगितल्याप्रमाणे सहा महिन्यांनंतर

अन्नप्राशनाची पहिली सवय हळूहळू बदलावी व खिरीसारखे पातळ पदार्थ देण्यात यावे असे सांगितले आहे, हे किती मिळतेजुळते आहे.

पूर्वी भोवरा, बासरी आणि पाणी भरण्याची मातीची भांडी अशा पारंपरिक लोककलेतील खेळणी आणि वस्तू यांचा वापर बालकांना मूलभूत वैज्ञानिक तत्त्वे विशद करण्यासाठी केला जात असे. पियाजे यांनी सांगितलेल्या, अर्भकांच्या वैकासिक टप्प्याशी सुसंगत व त्यांच्या तत्त्वावर आधारित संवेदीकारक स्वरूपाचे खेळ, तसेच बालकांना आनंद देणारी बडबडगीते, शब्दकोडी आणि कथा बालकांसाठी भाषेचे समृद्ध वातावरण तयार करते व त्यांना बराच काळ गुंतवून ठेवते. यांपैकी काही प्रथा अजूनही एकत्र कुटुंबांमध्ये दिसून येत असल्या तरी, कौटुंबिक रचनेतील बदल आणि विभक्त कुटुंबांकडे असलेला कल यांमुळे या प्रथा लुप्त होत चालल्या आहेत.

या अनुषंगाने स्थानिक संदर्भ आणि हजारो वर्षांपासून भारतामध्ये चालत आलेल्या प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षणाच्या (ECCE) वैविध्यपूर्ण आणि चैतन्यपूर्ण समृद्ध परंपरा टिकवून ठेवणे आवश्यक आहे. त्यासाठी प्रस्तुत आराखड्यामध्ये या बाबींचा समावेश करण्यात आला आहे, यामुळे आनंद, उत्साह, स्थानिक संस्कृती, भारतीय परंपरेशी तादात्म्यता आणि संघभावना याबाबत जाणिव तयार होतील. प्रस्तुत आराखड्यात बालकांचे संगोपन, पालनपोषण आणि शिक्षण याबाबत कुटुंबांच्या भूमिकेचा प्रामुख्याने विचार केला आहे.

४.१२) अभ्यासक्रमातील काही महत्त्वाचे मुद्दे : भूमिका

राष्ट्रीय व राज्य पातळीवरील आस्थेचे विषय (National and State Concerns)

अ) पर्यावरण शिक्षण :

राष्ट्रीय आणि राज्य स्तरावर पर्यावरण शिक्षणाचे महत्त्व वाढते आहे. वाढत्या लोकसंख्येच्या गरजा भागवण्यासाठी, तंत्रज्ञानाचा आणि निरनिराळ्या ऊर्जासाधनांचा शोध आणि वाढता वापर अपरिहार्य आहे; परंतु त्यातून होणाऱ्या पर्यावरण हानीमुळे नजीकच्या भविष्यकाळात मानवजात अस्तित्वात राहिल की नाही असा प्रश्न उभा राहिला आहे, त्यामुळे याविषयी जागरूकता, प्रत्येकाने आपल्या स्तरावर करावयाच्या उपाययोजना, यांचे भान अधिकाधिक प्रमाणात निर्माण होण्याची जबाबदारी प्रत्येक अभ्यासक्रमास स्वीकारावी लागणार आहे. पर्यावरण शिक्षण हा स्वतंत्र विषय न ठेवता, पूर्वीप्रमाणेच निरनिराळे विषय आणि सहशालेय नावीन्यपूर्ण कृतियुक्त उपक्रम यांतून विद्यार्थ्यांपर्यंत एकात्मिक पद्धतीने पोहोचविणे अपेक्षित आहे, तसेच त्यांच्या माध्यमातून योग्य जागरूकता आणि कृतिशीलता विकसित करणे अपेक्षित आहे. 'पर्यावरणाचा समतोल राखून विकास' हे तत्त्व विविध उपक्रमांतून रुजवणे आवश्यक आहे.

ब) मूल्यशिक्षण :

परिसरात जे घडते, त्याचे अनुकरण मुलांकडून होत असते, त्यामुळे चांगली मूल्ये रुजायची असतील, तर किमान शाळेत व घरात ती मूल्ये पाळली जात आहेत हे निरनिराळ्या प्रसंगांतून विद्यार्थ्यांला जाणवायला हवे. बोधप्रद कथा, गीते यांपुरते मूल्यशिक्षण मर्यादित राहता कामा नये. याविषयी शिक्षक-पालक यांनी सामाईक कार्यक्रम आखणे उपयुक्त होईल.

मूल्यशिक्षण हा स्वतंत्रपणे शिकवायचा भाग नाही. निरनिराळे विषय शिकवताना योग्य ठिकाणी त्यांची गुंफण आणि रुजवण पूर्वीप्रमाणेच अपेक्षित आहे. एखाद्या उपक्रमातून अनेक मूल्ये साध्य होऊ शकतात, हे लक्षात घेतल्यास अनेक मूल्ये रुजवण्याचा बोजा वाटणार नाही.

क) स्त्री-पुरुष समानता :

स्त्री-पुरुष समानता हे मूल्य निरनिराळ्या विषयांतून रुजवण्याबरोबर, त्याविषयी स्थानिक परिस्थितीनुसार नियोजन उपयोगी ठरणार आहे. स्त्री-पुरुष असमानता शाळेत व घरी कोठे कोठे आढळते, हे शोधण्यासाठी व एकत्र चर्चेतून ती दूर करण्यासाठी व्यावहारिक कार्यक्रम निश्चित केल्यास अधिक चांगला परिणाम दिसू शकेल. स्त्रियांमध्ये पुरुषांप्रमाणे सर्व क्षमता आहेत, हे ठसवताना, केवळ लोकोत्तर महिलांची उदाहरणे न निवडता, अलीकडच्या काळातील, आसपासच्या परिसरातील उदाहरणे निवडल्यास, मुलांना ती अधिक भावतील व शक्यतेच्या पातळीवरची वाटतील.

ड) शांततेसाठी शिक्षण :

एकविसावे शतक तंत्रज्ञानातील विस्मयजनक आविष्कार आणि निरनिराळ्या क्षेत्रांतील समृद्धीबरोबर, अशांती आणि ताणतणावही बरोबर घेऊन आले आहे. ते कमी करण्यासाठी, मनात ताण कशामुळे निर्माण होतो याविषयी आत्मनिरीक्षण करण्यास प्रोत्साहन द्यायला हवे, तसेच विश्वशांतीविषयी उद्बोधन करताना, कुटुंब आणि मित्रपरिवारात शांतिपूर्ण संबंध राखणे कसे महत्त्वाचे आहे आणि त्यातूनच जागतिक पातळीवरील शांततेचा मार्ग सापडण्याची शक्यता आहे हे ठसविले पाहिजे. व्यक्तिगत, कौटुंबिक व मित्रपरिवारातील, तसेच समाजातील ताणतणाव व त्यामागील कारणे, यांवर चर्चा घडवून आणावी. ते दूर करण्यासाठी उपक्रमांचे नियोजन करावे.

इ) मानवी हक्कांची जपणूक :

भारतीय राज्य घटनेमध्ये जीवन, स्वातंत्र्य, समता, प्रतिष्ठा (dignity) यांविषयी हक्कांचा समावेश आहे. याशिवाय आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील काही हक्क मानवी हक्क कायद्यात समाविष्ट आहेत. या हक्कांचा परिचय अभ्यासक्रमात व्हावा, तसेच त्यांच्या अंमलबजावणीविषयी निरनिराळ्या विषयांच्या माध्यमातून उद्बोधन व्हावे अशी अपेक्षा आहे.

ई) श्रमसंस्कार :

शारीरिक व बौद्धिक श्रमातून, माणसाने अन्न, वस्त्र, निवारा या मूलभूत गरजा पूर्ण करण्याचे प्रगत व कल्पक मार्ग शोधले आहेत. त्यापलीकडे जाऊन विविध रसायने, भव्य-सुंदर वास्तू, संगणक, अवकाशयान इ. थक्क करणारी यंत्रसामग्री, अशी स्वतंत्र मानवनिर्मित सृष्टी तयार केली आहे. त्यामुळे शालेय अभ्यासक्रमातून श्रमसंस्काराचा समावेश मूलभूत व अपरिहार्य आहे. हे संस्कार करताना काही महत्त्वाची तत्त्वे विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिंबवणे अपेक्षित आहे. पहिले तत्त्व म्हणजे, शारीरिक श्रमाबद्दल आदर बाळगणे. यामध्ये दुसऱ्या व्यक्तीने केलेल्या श्रमांची दखल, प्रशंसा एवढेच अपेक्षित नसून, निरनिराळ्या प्रसंगी आवश्यक श्रमात स्वतः सहजपणे सहभागी होणे अपेक्षित आहे. कलाशिक्षण, कार्यानुभव, शारीरिक शिक्षण यांखेरीज इतर सर्वच शालेय विषयांतून व सहशालेय उपक्रमांतून, श्रमसंस्कार एकात्मिक रीतीने व्हावा असे नियोजन पाठ्यपुस्तके व अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया यांमध्ये अपेक्षित आहे.

४.१३) अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी :

अ) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया :

वर्गातील शिक्षक-विद्यार्थी आंतरक्रियेमध्ये, अध्यापनापेक्षा अध्ययनाला महत्त्वाचे स्थान राहणार आहे. विद्यार्थ्यांना स्वयंशिक्षणासाठी प्रवृत्त करणे, त्यांना ज्ञाननिर्मितीसाठी विविध स्रोत उपलब्ध करून देणे, ज्ञाननिर्मितीमध्ये विद्यार्थ्यांना अडचण अथवा अडथळा निर्माण झाला, तर त्याचे स्वरूप समजावून घेऊन, योग्य तो स्रोत सुचविणे अथवा त्यांच्या विचारात दिसणाऱ्या त्रुटी, त्यांचा उत्साह कमी होणार नाही अशा रीतीने लक्षात आणून देणे, सूचक प्रश्न विचारून चिकित्सक विचारप्रक्रिया सुरू करून देणे, हे शिक्षकांचे मुख्य काम आहे.

यासाठी त्यांना जुनी भूमिका विसरून, नवी भूमिका स्वीकारावी लागणार आहे. हे सुरुवातीला कठीण वाटेल, पण २१ व्या शतकातील नागरिक म्हणून आपल्या विद्यार्थ्यांना तयार करायचे आहे. या नागरिकांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागणार आहे. समस्यांचे स्वरूप समजावून घेणे, त्यांतील कळीचा मुद्दा शोधणे, यासाठी लागणारी कौशल्ये आत्मसात करण्याची पूर्वतयारी लहान वयात झाली, तरच पुढे निभाव लागतो. ही तयारी करून घ्यायची, तर आपल्यालाही जुन्या सवयी सोडव्या लागतील आणि नवीन सवयी अंगी बाणवून घ्याव्या लागतील.

आपल्या जुन्या सवयीप्रमाणे विद्यार्थ्यांना तयार उत्तरे पुरविण्याकडे आपला कल होता. आता या भूमिकेमध्ये बदल करावा लागणार आहे. विद्यार्थ्यांनी आपल्या समस्येचे उत्तर स्वतः किंवा सहाध्यायींबरोबर मिळून, प्रयत्न करून, शोधून काढावयाचे आहे. ती क्षमता त्यांच्याकडे असते. आपण ती क्षमता जोपासावयाची आहे. त्यासाठी यापुढे आपली भूमिका सुलभकाची

(Facilitator) राहणार आहे. ती पार पाडण्यासाठी आपल्याला पुढील सवयी लावून घ्याव्या लागणार आहेत-

- १) विद्यार्थ्यांना ज्ञाननिर्मितीची प्रेरणा देऊन, अनुभवांचे नियोजन करणे व त्यांची जिज्ञासा जागृत करणे, हा यासाठीचा सर्वोत्तम मार्ग आहे. त्यांच्यापुढे एखादी समस्या मांडून अथवा प्रश्न उपस्थित करून, हे साधता येईल किंवा एखाद्या घटकाचे व्यापक स्वरूप सादर करून त्यातील उपघटकांची विविधांगांनी माहिती गोळा करायला सुचविता येईल.
- २) जिज्ञासा निर्माण झाल्यावर त्यांचे शोधकार्य सुरु व्हावे, म्हणून प्रयोगशाळा अथवा ग्रंथालयातील साधने आणि साहित्य उपलब्ध करून देणे किंवा कार्यक्षेत्रात नेऊन कर्मचाऱ्यांच्या कार्याचे निरीक्षण करण्याची, त्यांच्याशी चर्चा करण्याची संधी उपलब्ध करून देणे किंवा निसर्गात वृक्ष, वेली, पशू, पक्षी यांचे निरीक्षण करण्याची संधी देणे.
- ३) जिज्ञासेपोटी गोळा केलेल्या माहितीचे तपशील नोंदवणे, तर्काच्या आधारे विश्लेषण करणे, परस्परसंबंध शोधणे, त्यावर चिंतन करणे, निष्कर्ष काढणे, आपले निष्कर्ष गटासमोर मांडणे, त्यावर चर्चा करणे, इत्यादींसाठी विद्यार्थ्यांना वेळ आणि जागा उपलब्ध करून देणे.
- ४) त्यांच्या चर्चेवर लक्ष ठेवून, तर्कशुद्ध मांडणीचे, योग्य कामाचे कौतुक करणे आणि आवश्यक तेथे आणि आवश्यक तेवढेच मार्गदर्शन करणे.

ब) अध्ययन साहित्य :

वर वर्णन केल्याप्रमाणे वर्गात आणि वर्गाबाहेरही अध्ययनप्रक्रियेलाच महत्त्व येणार असल्यामुळे, यापुढे अध्ययन साहित्याचे महत्त्व अनन्यसाधारण मानले जाणार आहे. जिज्ञासा पूर्ण करण्यासाठी, विद्यार्थ्यांना पुस्तके, ग्रंथ, संदर्भग्रंथ यांचा तर उपयोग करावा लागणारच आहे, पण त्याचबरोबर आकाशवाणी, दूरचित्रवाणी, संगणक-आंतरजाल यांच्या साहाय्याने जगभरातील ज्ञानाचे खजिनेही शाळेत उपलब्ध होणार आहेत. गरज पडणार आहे, ती या साऱ्यातून आवश्यक ते संदर्भ कसे शोधायचे, त्यातून मिळणाऱ्या माहितीतील आपल्या कामाशी संबंधित तपशील कसा शोधायचा, पद्धतशीर कसा नोंदवायचा आणि आपल्या कामात त्याचा नेमका कुठे आणि कसा उपयोग करावयाचा या संबंधी निर्णय घेण्याची, पण त्याचबरोबर ही बाब लक्षात घ्यावी लागणार आहे, की हे सारे माहितीचे दुय्यम स्रोत आहेत. त्यांच्यापेक्षाही अधिक उपयुक्त आहेत, ते माहितीचे प्रत्यक्ष स्रोत. हे स्रोत जीवनाच्या विविध क्षेत्रांत आणि निसर्गात आढळतात. तिथे जाण्यापूर्वी कोणत्या हेतूने ही माहिती मिळवावयाची, ती नेमकी कोठे सापडेल, ती कशी गोळा करायची, कशी साठवायची याचे नियोजन करावे लागेल. अर्थात विविध क्षेत्रांत आणि निसर्गाच्या सान्निध्यात

जात असल्याने, नियोजनात न आलेल्या अनेक जिवंत स्रोतांची अचानक गाठ पडणार आहे. त्याचा समयसूचकतने कसा उपयोग करायचा हेही माहीत असायला हवे; नसेल तर त्यासंबंधीचे मार्गदर्शन घ्यावे लागेल.

हे सारे अनुभवांतून साकारणार आहे, पण त्यासाठी शिक्षकांच्या वर्तनाचे निरीक्षण करून, त्यांना शंका विचारून विद्यार्थ्यांना सुरुवात करावी लागणार आहे आणि शेवटी निर्णय स्वतः घ्यावे लागणार आहेत.

क) मूल्यमापन :

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम (२००९), लागू झाल्यानंतर, त्यातील कलम २९(२) च्या अंमलबजावणीचा भाग म्हणून, २० ऑगस्ट, २०१० च्या शासन निर्णयाद्वारे सातत्यपूर्ण सर्वेकष मूल्यमापन योजना लागू करण्यात आली व सर्वांनी ती विधायकपणे स्वीकारली आहे. हीच योजना पुनर्रचित अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी करताना सुरु ठेवायची आहे. या योजनेनुसार शिक्षकांनी आकारिक व संकलित मूल्यमापनासाठी साधनतंत्रे वापरायची आहेत.

ड) माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर करून अभ्यासक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी :

अभ्यासक्रमातील अपेक्षा साध्य होण्यासाठी वर्गामध्ये दर्जेदार पाठ्यसाहित्यसंच, प्रभावी शिक्षक-प्रशिक्षण, शिक्षकांची विद्यार्थ्यांना उत्स्फूर्तपणे अध्ययनाला प्रवृत्त करणारी अध्ययन-अध्यापन पद्धती व विकासात्मक, प्रेरक मूल्यमापन योजना या सर्वच घटकांची उत्तम साथ आवश्यक आहे. या सर्व प्रक्रियांची परिणामकारकता वाढवून, त्यात अर्थपूर्ण विविधता आणण्यासाठी माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा दैनंदिन वापर करणे, ही काळाची गरज ठरली आहे.

शिक्षकांना वर्गाबाहेरील, गुंतागुंतीचे तसेच चलत् स्वरूपाचे, एरवी आयोजनासाठी अवघड असे अध्ययन अनुभव, तंत्रज्ञान वापरून सहजपणे देणे शक्य होणार आहे. त्यासाठी आंतरजालावरील लाखोंपैकी योग्य वेबसाईटची निवड करता यायला हवी, याचबरोबर शिक्षकांनीही संगणकाचा वापर करून, शिकवण्यासाठी नेमके साहित्य संकलित करण्याचे कौशल्य यथावकाश आत्मसात करणे अपेक्षित आहे. विद्यार्थ्यांशी कृतियुक्त संवाद साधणारे (interactive) सॉफ्टवेअर पायरी-पायरीने अध्ययन नियोजनासाठी, तसेच कल्पक व विविधता असणारा सराव देण्यासाठी तयार करावे लागेल.

□□□

पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम - २०२४

(वय वर्षे ३ ते ८)

विषय : मराठी

प्रस्तावना

शिक्षण ही सातत्याने चालणारी प्रक्रिया आहे. आजचे मूल हे जागतिक नागरिकत्वाची आव्हाने पेलण्यासाठी सक्षम हवे यात शंका नाही. देशाच्या प्रगतीसाठी अपेक्षित मनुष्यबळ निर्माण करण्याचा व प्रत्येकास सुखी व समृद्ध जीवन जगण्याचा स्रोत म्हणून शिक्षणाकडे पाहिले जाते; परंतु भारताच्या दृष्टिकोनातून केवळ मनुष्यबळ विकास किंवा भौतिक सुविधांचे स्रोत म्हणून शिक्षणाकडे पाहणे अपेक्षित नसून, भौतिक सुखसमृद्धीसह प्रत्येक बालकाचा सर्वांगीण विकास घडवून आणणे अभिप्रेत आहे, ज्यामध्ये शारीरिक, सामाजिक, भावनिक व नैतिक, बोधात्मक विकास, सौंदर्यदृष्टी आणि सांस्कृतिक विकास अभिप्रेत आहे. २०२० मध्ये नवीन शिक्षण धोरणाचा अंगीकार केला आहे. भाषा सर्व शिक्षणाचे मूल असल्याने, भाषेचा विचार आपल्याला विशेषत्वाने करावा लागतो. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० मध्ये, चार स्तरांचा विचार केलेला आहे. त्यामध्ये पहिल्या स्तराला पायाभूत स्तर असे म्हटले आहे. त्यात वय वर्षे ३ ते ८ यांचा समावेश होतो.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० च्या वैशिष्ट्यांचा विचार करता, सर्वांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळणे हे महत्त्वाचे आहे. त्यामध्ये कोणताही भेद आडवा येता कामा नये, मग त्यात भौगोलिकता, धार्मिकता, जातीयता, प्रादेशिकता, लैंगिकता, दिव्यांगता यांचा अडसर येता कामा नये. आपले गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचे उद्दिष्ट जेव्हा साध्य होईल, तेव्हा प्रत्येक मूल अडथळ्याशिवाय उपयोगी शिक्षण मिळेल. त्यात जीवन जगण्याच्या कौशल्यांसह एकविसाव्या शतकासाठीची कौशल्ये व आवश्यक असणाऱ्या मूल्यांचा समावेश आहे. शिक्षणाबद्दल जिव्हाळा हा भविष्यवेधी शिक्षणाचा मूलमंत्र मानला गेल्यामुळे, बालकाची भाषा, परिवेश व संस्कृती या सर्वांचा विचार व्हायलाच हवा. शिक्षणामध्ये बालकांच्या परिसरातील सण, उत्सव, संस्कृतीमधील राहणीमान, खेळणी या सर्व बाबी शिक्षण घेण्याचे साधन मानले जावे ही बाब अपेक्षिली आहे. शिक्षण ही केवळ बंदिस्त प्रक्रिया नसून, ती आनंददायी प्रक्रिया आहे. शाळा व शिक्षक या घटकांच्या भागीदारीसह सर्व सामाजिक घटक, पालक यांची संयुक्त भागीदारी उल्लेखित केली आहे. शिक्षणामधून एक जबाबदार नागरिक तयार करणे, एवढी सक्षमता यायलाच हवी, या दृष्टीने आपण सर्व राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० च्या वैशिष्ट्यांकडे पाहतो. पहिल्या स्तरामध्ये वयोगट वर्षे ३ ते ८ चा विचार केल्यामुळे, आता बालवर्ग व पहिली, दुसरी यांची जोडणी करायची असल्याने, चार आयाम, साक्षरतेचे घटक, वाचन व लेखनपूर्व तयारी यांचा एका वेगळ्या दृष्टीने विचार करणे आपल्याला क्रमप्राप्त आहे.

भाषा ही जेव्हा सलग बोलली जाते, तेव्हा अन्नमय कोशाचा विकास होतो. भाषा स्पष्ट बोलली जाते तेव्हा प्राणमय कोशाचा विकास होतो. भाषा संतुलित बोलली जाते, तेव्हा मनोमय कोशाचा विकास होतो. तर्कनिष्ठ बोलली जाते तेव्हा विज्ञानमय कोशाचा विकास होतो. भक्तिरसात किंवा वयानुरूप विविध रसामध्ये तल्लीन होऊन एखादे गीत म्हटले जाते, तेव्हा आनंदमय कोशाचा विकास होतो.

मानवी जीवनाचा मूलाधार या दृष्टीने पंचकोश व पंचपदी यांचा विचार भारतीय संस्कृती म्हणून आपण करायलाच हवा. या सर्व बाबी केंद्रस्थानी मानून, आपण राष्ट्रीय शिक्षण धोरण-२०२० च्या अनुषंगाने, राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा (NCF) चा प्रवास सुरू केला आहे. पायाभूत शिक्षणाचा विचार करता राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा (NCF) चा अभ्यास करून, राज्य अभ्यासक्रम आराखड्यातील (SCF) ची मांडणी केली आहे. या मांडणीत राष्ट्रीय व राज्य पातळीवरील विचार वैशिष्ट्यांशी जोडणी केली आहे. या राज्य अभ्यासक्रम आराखडा (SCF) चा विचार केंद्रीभूत मानून, प्रत्येक विषयाचा पाठ्यक्रम तयार करून, आपण जनतेच्या प्रतिक्रियांचा स्वीकारदेखील जाणीवपूर्वक केला आहे. आपण बालकेंद्री, ज्ञानरचनावादी, क्रीडायुक्त शिक्षण, आनंददायी शिक्षणपद्धती यांचा स्वीकार केला आहे. या अभ्यासक्रम रचनेत उपक्रमांची रचना करताना बंदिस्त शिक्षण संपुष्टात आणण्याचा विचार केला आहे. शिक्षण ही केवळ प्रक्रिया न राहता, ते जीवनाचा अविभाज्य भाग झाला पाहिजे, शिक्षणाचे ओझे न वाटता, मूल स्वयंस्फूर्तपणे विकासासाठी तयार व्हावे हाच त्याचा प्रमुख उद्देश आहे. तेव्हा आपण उपक्रमांची रचना करताना, परंपरागत वर्गरचनेला नाकारून, जीवनातील बालकाच्या परिवेशातील वैशिष्ट्यांवर आधारित क्रीडायुक्त उपक्रमांचा अंगीकार केला पाहिजे.

महाराष्ट्रात मराठी ही मुख्यत्वे सार्वत्रिक बोलली जाणारी भाषा आहे, तथापि शाळेच्या औपचारिक अध्ययन प्रक्रियेत मराठी भाषा शिकणाऱ्या बालकांची कुटुंबभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषा ही मराठीपेक्षा वेगळी असू शकते. अशा वेळी मराठी भाषा अध्ययन-अध्यापनात बालकांच्या बोलीभाषेचा वापर शिक्षकांनी जाणीवपूर्वक करणे गरजेचे आहे त्यामुळे त्याचे मराठी भाषेचे अध्ययन सुलभ होईल.

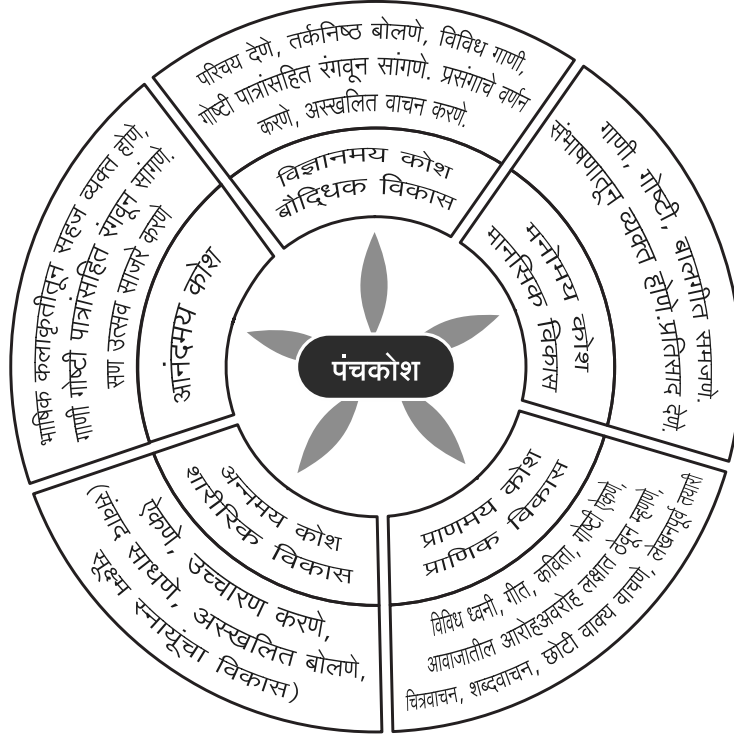
बालकांच्या अध्ययनाचे मूल्यांकन करताना औपचारिकपणा कमी करून वर्ग प्रक्रिया अंतर्गत मूलनिहाय त्याच्या घरच्या भाषेचा स्वीकार प्राधान्याने केला जावा. ३ ते ६ वर्षे वयोगटातील बालकांना पायाभूत स्तरावर सर्वकष दृष्टीने सक्षम बनवण्यासाठी अध्ययन-अनुभव समृद्ध करण्यात आलेले आहेत. त्यामध्ये विविध उपक्रमांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे. पायाभूत स्तर ३ ते ६ साठी बालकेंद्रीत, कृती आधारित आनंददायी व मनोरंजक पद्धतीने कथा, कविता, नाट्यछटा, गंमतगाणी, मुखवटे, यमकयुक्त गाणी, बाहुली खेळ, तसेच परिसरीय आणि सांस्कृतिक ठेवा असलेली गाणी, कविता इत्यादींचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

६ ते ८ वर्षे वयोगटातील बालकांसाठी, नाट्यीकरण, गोष्ट, खेळासाठी साखळ्या तयार करून प्राणी, वस्तू इत्यादीशी संबंधित संभाषण, वर्णन, चित्रवाचन, अनुभवकथन व पात्रयुक्त संवाद कथन इत्यादी. तसेच विशिष्ट प्रकारची गाणी, प्रेरणा मित्र, कोडी, चित्र, भाषिक खेळ स्वनिर्मित यमकयुक्त कविता, स्व-अभिव्यक्ती इत्यादींचासुद्धा समावेश करण्यात आला आहे.

व्यक्तीचे आजीवन शिक्षण हे सामाजिक, भावनिक वर्तन आणि एकूण आरोग्य साक्षरता, सर्जनशील आणि सौंदर्यविषयक संवेदनशीलता प्राप्त करण्यासाठी घडत असते.

मुलांच्या शारीरिक गतिशील कौशल्यांच्या विकासासाठी, सर्वसमावेशक उपक्रमांची रचना करण्यात आली आहे. ३ ते ८ वर्षे वयोगटातील बालकांना पायाभूत स्तरावर गुणवत्तापूर्ण शिक्षण प्राप्त होण्यासाठी शाळेच्या परिसरात विकसित ज्ञान, कौशल्ये आणि दृष्टिकोन यांच्याशी, मुलांच्या अनुभवविश्वातील परिसरातील अनुभवांची सांगड घालण्यावर भर देण्यात आला आहे. भाषा आणि साक्षरता विकास करण्यासाठी, शाश्वत विकासाची ध्येये व क्षमता यांचा समावेश करण्यात आला आहे. त्या अनुषंगाने इयत्तानिहाय अध्ययन निष्पत्तींचा विचार करून, भाषिक घटक, अध्ययन अनुभव, अध्ययन साधने व मूल्यमापन निर्देशांचा समावेश करण्यात आला आहे.

पंचकोश आनुषंगिक उदाहरणादाखल सूचकता तक्ता

विषय : मराठी

विकास क्षेत्र : भाषा आणि साक्षरता विकास

ध्येय : CG - 9 बालके दोन भाषांमध्ये दैनंदिन संवाद साधण्यासाठी प्रभावी संवाद कौशल्ये विकसित करतात.

क्षमता : C - 9.1 साधी गाणी, बडबडगीते, कविता ऐकतो आणि आवड व्यक्त करतो.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> विविध प्रकारची गाणी आणि कविता ऐकतो. 	<p>श्रवण मौखिक भाषा शब्दसंपत्ती, शब्दसंग्रह विकास, अनुभव सामायिक करणे.</p>	<p>(१) शिक्षक परिसरातील बोलीभाषेतील छोटी-छोटी बडबडगीते ऐकवतात. (२) स्वतः साधी-सोपी गाणी, बडबडगीते, ताल, हावभाव आणि आवाजातील योग्य चढउतारासह म्हणतात. म्हणताना विविध ध्वनितंत्र साधने, हात बाहुल्या खेळणी वापरतात. (३) ध्वनिफितीच्या साहाय्याने साधी-सोपी गाणी, बडबडगीते बालकांना ऐकवतात. बालकांच्या कृतींचा स्वीकार करतात.</p>	<p>पपेट, खेळणी, ध्वनितंत्र साधने, (खंजिरी, डोलक, टाळ्या इ.) विद्यार्थ्यांच्या भावविश्वातील कृतियुक्त गाण्यांचा संग्रह</p>	<p>(१) बालके गाणी लक्षपूर्वक आणि आनंदाने ऐकत आहेत का? याचे समूहात निरीक्षण करावे.</p>
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> घरात व परिसरात वारंवार ऐकली जाणारी वैविध्यपूर्ण भाषांमधील गाणी ऐकतो आणि गुणगुणत आनंद घेतो. 	<p>श्रवण, मौखिक भाषा, अनुभव सामायिक, शब्दसंग्रह</p>	<p>(१) शिक्षक स्वतः पारंपरिक गाणी व मुलांच्या भावविश्वाशी निगडित असणारी छोटी बडबडगीते म्हणतात. त्याप्रमाणे कृती करतात. (२) परिसरातील भाषेशी निगडित विविध गाणी, बडबडगीते, ताल, हावभाव, आवाजातील चढउतारांसह, योग्य कृतींसह म्हणतात. (३) चित्रे, ध्वनिफिती इत्यादींच्या साहाय्याने साधी-सोपी बडबडगीते ऐकवतात. (४) गंमतगाणी आयोजित करून, विविध साहित्य देऊन गाणी, बडबडगीते म्हणून घेतात.</p>	<p>गाण्यांचा संग्रह, चित्र-पुस्तके, विविध साधने, वाद्ये, पारंपरिक ओव्या, अभंग, भुलाबाई, मंगळगौर, हादगा या प्रकारच्या गाण्यांचा संग्रह.</p>	<p>(१) विविध भाषांतील गाणी मुले लक्षपूर्वक ऐकतात का? त्यातून आनंद घेतात का? याचे व मुलांच्या सहभागाचे निरीक्षण करावे. (२) कृतींचे निरीक्षण करावे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> जास्त लांबीची (४ ते ८ ओळी) परिचित गाणी/बडबडगीते, कविता लक्ष देऊन ऐकतो, त्याबद्दल संभाषण करतो. 	श्रवण, संभाषण, शब्दसंपत्ती, आत्मविश्वास निर्माण, सर्जनशील, स्व- अभिव्यक्ती	(१) बालकांच्या परिसरातील, भावविश्वातील संबंधित पूर्वानुभव लक्षात घेऊन, गाणी, बडबडगीते, कविता म्हणून घेतात. विद्यार्थी योग्य, तालासुरात, हावभावासह गाणी म्हणतात. (२) गाणी, बडबडगीते, कविता यांविषयी अनौपचारिक गप्पा-गोष्टी वारंवार ऐकवतात. (३) गटरचना करून गप्पा करतात. (४) गटगप्पांवर चर्चा करतात. (५) बालकांच्या घरच्या भाषेतील मूळ गाण्याचे माध्यम भाषेत भाषांतर करून, दोन्ही भाषांमधील गाणी कृतियुक्त पद्धतीने म्हणून घेतात. (६) बालकांच्या व पालकांच्या मदतीने घरच्या भाषेतील गीतांचा संग्रह करतात.	सोपी गाणी संग्रह, खेळणी, पपेट परिसरातील, स्थानिक बोलीतील कृतियुक्त गाणी, निसर्गगाणी	(१) बालके गाणी, बडबडगीते, कविता योग्य तालासुरात, हावभावासह म्हणतात की, नाही, याचे निरीक्षण करावे. (२) बालके वैयक्तिक, गटात किंवा समूहात साभिनय गाणे सादर करतात की, नाही ते पाहावे. (३) गटगप्पांचे निरीक्षण करावे. गप्पांतील गंमत समजून आनंद घेतो का याचे निरीक्षण करावे.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> जास्त लांबीची अपरिचित गाणी, मोठ्या वाक्यांच्या गोष्टी (४ ते ८ वाक्ये) काळजीपूर्वक ऐकतो. त्याबद्दल संभाषण करतो आणि प्रश्न विचारतो. 	मौखिक विकास, भाषण-संभाषण, स्व-अभिव्यक्ती, गट समन्वय	(१) बालकांचा परिसर भाषा, भावविश्व व पूर्वानुभव लक्षात घेऊन, गोष्टीची निवड करतात. (२) सुरुवातीला छोटी वाक्ये, सोपी भाषा, प्रसंग व पात्रे कमी असणाऱ्या गोष्टी निवडतात. (३) बालकांच्या घरच्या भाषेत चित्रमय गोष्टी तयार करतात या व इतर गोष्टी, भाषांतरित केलेल्या गोष्टी दोन्ही भाषांमध्ये ऐकवतात.	मुखवटे, चित्रे, फलक इ., गोष्टीची पुस्तके, ऑडिओ, (व्हिडिओ अपेक्षित नाही.)	(१) प्रश्न सहभागानुसार पदनिश्चयन श्रेणीचा वापर करावा. (रुब्रिक्स) (२) कृतियुक्त प्रतिसादाच्या नोंदी ठेवाव्यात.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(४) मुखवटे आणि चित्रांच्या साहाय्याने गोष्टी सांगतात. शब्दांचे उच्चार, आवाजातील चढउतार, गती, लय यांकडे लक्ष देतात.</p> <p>(५) निवडक गाणी, गोष्टी यांवर आधारित अनौपचारिक गप्पा/गटगप्पा घडवून आणतात.</p> <p>(६) मुलांकडून गटगप्पांवर आधारित मुद्द्यांवर मते घेतात/बालकांना बोलते करतात.</p> <p>(७) गटगप्पांवर आधारित प्रश्न विचारण्याची विद्यार्थ्यांना अधिकाधिक प्रेरणा देतात.</p> <p>(८) परिचित गाणी, गोष्टी, चित्रगप्पांच्या आधारे अपरिचित गप्पांमध्ये सहभाग घेतो, रस घेतो, प्रतिसाद देतो.</p> <p>(९) परिचित गोष्टींच्या आधारावर, घटनाक्रमावर आधारित गोष्टी प्रसंगात स्वतः जोडणी करतात, त्यावर आपले मत देतात. योग्य असेल तेथे प्रश्नांच्या माध्यमातून गटात गप्पा करतात.</p>	<p>सणवारासंबंधी चित्रे</p>	<p>(३) बालकाची जिज्ञासा, कुतूहल निर्माण होते की नाही याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(४) अंदाज करणे, घटनाक्रम समजून घेणे या क्रिया घडतात की नाही, याचे निरीक्षण करतात. चित्रगाडी जोडणे, चित्रक्रम जोडणे यांसारख्या प्रात्यक्षिकांतून नोंदी ठेवतात.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> विशिष्ट प्रकारची गाणी आणि कविता ऐकण्यात स्वारस्य दाखवतो आणि ती आवडण्याची कारणे स्पष्ट करतो. 	<p>मौखिक विकास, भाषण-संभाषण, सर्जनशील, सौंदर्यदृष्टीचा विकास</p>	<p>(१) बालकांच्या इच्छेनुसार विविध गाणी-गोष्टी ऐकण्याची अधिकाधिक संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) बालके आवडीची गाणी निवडून वर्ग वातावरण आनंदी करतात.</p> <p>(३) बालके कविता/गाणी यांतील आशय समजून घेतात.</p>	<p>गाणी संग्रह, खेळणी, तालवाद्ये, पपेट परिसरातील स्थानिक बोलीतील</p>	<p>प्रश्न सहभाग गुणगुणतात, आनंदी सहभाग यांच्या नोंदी ठेवाव्यात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(४) गीत, गोष्ट यांची शैली, ठेका, संस्कार तसेच आनंदी कोपरा/मजेशीरपणाबाबत वर्गचर्चा घडवून आणतात.</p> <p>(५) बालकांची गाणी/गीते गुणगुणण्यानुसार त्यांची नोंदी घेतात.</p> <p>(६) मुलांच्या गुणगुणण्याच्या नोंदीवर मुलांशी वैयक्तिक गप्पा मारून, आनंदाचे कारण जाणून घेतात.</p> <p>(७) विद्यार्थ्यांचा कल समजून घेऊन, कोडी, चित्रे भाषिक खेळ यांचा उपयोग करतात.</p>	<p>कृतियुक्त गीतांचा संग्रह, कोडी (हुमान) चित्रे व भाषिक खेळ इ. संग्रह.</p>	
			<p>ध्येय : C G - 9 बालके दोन भाषांमध्ये दैनंदिन संवाद साधण्यासाठी प्रभावी संवाद कौशल्ये विकसित करतात.</p> <p>क्षमता : C - 9.1.2 साधी गाणी, बडबडगीते, कविता ऐकतो आणि आवड व्यक्त करतो.</p>		
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> साधी गाणी, बडबडगीते ऐकून पुन्हा म्हणतो. 	<p>श्रवण विकास, भाषण, संभाषण, अभिवृत्ती विकास, ध्वनीची जाण</p>	<p>(१) शिक्षक साधी गाणी, बडबडगीते साभिनय म्हणतात.</p> <p>(२) परिसरातील गीते, साधी गाणी यांच्या गाण्याच्या कार्यक्रमाचे लोकसहभागतातून आयोजन करतात. (उदा., बालकांच्या कुटुंबातील आजी-आजोबा, आई-बाबा, ताई-दादा यांद्वारे बालगीतांचे सादरीकरण)</p> <p>(३) साधी गाणी, बडबडगीते यांचे रेकॉर्डिंग, ध्वनिफिल्ट्री ऐकण्याची जास्तीत जास्त संधी उपलब्ध करून देतात.</p>	<p>बालकांच्या भावविश्वतील विषयांवरील कृतियुक्त गीतांचा संग्रह, दृक्श्राव्य साधने</p>	<p>(१) बालकांच्या वैयक्तिक नोंदी ठेवाव्यात.</p> <p>(२) निरीक्षण नोंदी</p> <p>(३) सहभाग नोंदी</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> हावभाव व आवाजातील चळवटारांसह गाणी म्हणतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे, नाट्य आणि भूमिका सादरीकरण</p>	<p>(१) शिक्षक परिसरातील व सांस्कृतिक ठेवा असलेली गाणी, बडबडगीते, कृतियुक्त हावभावांसह वर्गात गातात.</p> <p>(२) चित्रफितीचा वापर करून, नाट्याभिनय, मुखवटे, बाहुलीनाट्य, स्थानिक सांस्कृतिकता यांच्या माध्यमातून, जास्तीत जास्त विद्यार्थ्यांना ऐकण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) बालकांना कृतियुक्त गीतांचा सराव करण्यासाठी प्रसंगनिहाय स्वतः मदत करतात.</p> <p>(४) वर्गमित्रांच्या मदतीने सार्वत्रिक/सामुदायिक स्वरूपात गीतगायनाचा सराव करून घेतात.</p> <p>(५) बालकांच्या नमुना, कृतियुक्त गीतांच्या चित्रफिती मोबाईलच्या माध्यमातून बालकांना दाखवून प्रेरित करतात.</p>	<p>मुखवटे, बाहुल्या, मोबाईल इ. परिसरातील, पारंपरिक, सांस्कृतिक ठेवा असलेली गाणी व बडबडगीतांचा संग्रह.</p>	<p>(१) गीतगायन करणाऱ्या बालकांच्या नोंदी संचयी नोंदपत्रिकेत कराय्या.</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> लहान (४ ते ५) ओळी/गाणी/कविता/बडबडगीते गातो. 	<p>गीतगायन, नाट्य आणि भूमिका, शब्दसंपत्ती, अभिव्यक्ती विकास</p>	<p>(१) बालकांसमोर निवडपूर्ण गीतगायनाचे नमुने वेगवेगळ्या माध्यमातून ठेवतात.</p> <p>(२) गायनाच्या वेगवेगळ्या पद्धती विद्यार्थ्यांना नमुनात्मक ऐकण्याची/पाहण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) साप्ताहिक स्वरूपात गीतगायनाच्या निकोप सादरीकरणाचे आयोजन करतात.</p> <p>(४) गीतगायनात पुढे असलेल्या बालकांचा सहभागाचा फायदा कमी गती असणाऱ्या बालकांसाठी व्हावा या दृष्टीने वर्ग वातावरण तयार करतात. (गट प्रमुख)</p>	<p>गीतांचे नमुने पारंपरिक, भावविश्वशी संबंधित गीतांचा संग्रह.</p>	<p>(१) गुणनोंदी ठेवाव्यात (वर्णनात्मक नोंद)</p> <p>(२) बालकांच्या विकासाच्या (शासीरिक, भावनिक, बौद्धिक, सामाजिक, सौंदर्य दृष्टीचा विकास) नोंदी ठेवाव्या.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> मोठी (१० ओळी) गाणी/ कविता गातो व मोठ्याने पुन्हा म्हणून दाखवतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे, नाट्य आणि भूमिका, शब्दसंपत्ती</p>	<p>(१) बालकांसमोर निवडपूर्ण गीतगायनाचे नमुने वेगवेगळ्या माध्यमातून ठेवतात.</p> <p>(२) गायनाच्या वेगवेगळ्या पद्धती बालकांना नमुन्यादाखल ऐकण्याची/पाहण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) दैनंदिन स्वरूपात गीतगायनाच्या निकोप सादरीकरणाचे आयोजन करतात. (परिपाठत)</p> <p>(४) गीतगायनात पुढे असलेल्या बालकांची कमी गती असणाऱ्या बालकांना मदत व्हावी व त्यांचा सहभाग वाढावा यादृष्टीने वर्गवातावरण तयार करतात. (गटप्रमुख)</p> <p>(५) मोठी गाणी, कविता, बडबडगीते यांच्या गायनासह मोठ्याने सादर करण्याची संधी बालकांना उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(६) समाजाच्या सहभागातून, बालकांना सांस्कृतिक कार्यक्रमात सादरीकरणाची अधिकाधिक संधी उपलब्ध करून देतात.</p>	<p>गीतांचे नमुने, दृक्-श्राव्य साधने, सांस्कृतिक कार्यक्रम नियोजन</p>	<p>(१) सांस्कृतिक कार्यक्रमातील व दैनंदिन परिपाठातील सहभागाची गुणनंद ठेवावी.</p> <p>(२) विद्यार्थी संचयिकेत नोंदी कराव्यात.</p> <p>(३) तोंडी मूल्यमापन (आकारिक व संकलित)</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> २ ते ३ कडव्यांची गाणी व कविता म्हणतो व मोठ्याने पुन्हा म्हणून दाखवतो. 	<p>गीतगायन, अनुभव सामाईक करणे, शब्दसंपत्ती, नाट्य आणि भूमिका कृती</p>	<p>(१) शिक्षक बालकांसमोर निवडपूर्ण गीतगायनाचे नमुने वेगवेगळ्या माध्यमातून ठेवतात.</p> <p>(२) गायनाच्या वेगवेगळ्या पद्धती विद्यार्थ्यांना नमुन्यादाखल ऐकण्याची/पाहण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) साप्ताहिक स्वरूपात गीतगायनाच्या निकोप सादरीकरणाचे आयोजन करतात. (परिपाठ)</p>	<p>गीतांचा संग्रह, चित्रांचा संग्रह, दृक्-श्राव्य साधने</p>	<p>(१) सांस्कृतिक कार्यक्रमातील सहभागाची गुणनंद ठेवावी.</p> <p>(२) विद्यार्थी संचयिका नोंदी कराव्यात.</p>

स्तर / इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(४) गीतगायनात पुढे असलेल्या बालकांचा सहभाग, कमी गती असणाऱ्या बालकांसाठी व्हावा या दृष्टीने वर्ग वातावरण तयार करतात. (गटप्रमुख)</p> <p>(५) मोठी गाणी, कविता, बडबडगीते यांचे मोठ्याने गायन सादर करण्याची संधी बालकांना उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(६) समाजाच्या सहभागातून बालकांना सांस्कृतिक कार्यक्रमात सादरीकरणाची अधिकाधिक संधी उपलब्ध करून देतात.</p>		<p>(३) बालके गाण्यातील आशय व गंमत समजून घेतात की नाही याच्या नोंदी ठेवाव्यात.</p>
			<p>ध्येय : CG - 9 बालके दोन भाषांमध्ये दैनंदिन संवाद साधण्यासाठी प्रभावी संवाद कौशल्ये विकसित करतात.</p> <p>क्षमता : C - 9.2 स्वतःहून साधी गाणी आणि कविता तयार करतो.</p>		
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> परिचित गाणी आणि कवितांचा आनंद घेतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे, ध्वनींची जाण कृती</p>	<p>(१) परिसरातील गाणी तालासुरात स्वतः म्हणण्याची व विविध माध्यमांद्वारे ऐकण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) बालकांचा आनंद पाहून गाणी, कविता यांची निवड करून, पुन्हापुन्हा ऐकण्याची संधी देतात. उदा., पशू-पक्षी, भाज्या, रंग, आकार यांसारखे.</p> <p>(३) स्थानिक सण-उत्सव, दैनंदिन जीवनातील व सांस्कृतिक कार्यक्रमातील सहभागाचा अधिकाधिक फायदा घेऊन, परिसर व शाळेची जोडणी करतात.</p> <p>(४) जोडीने गाण्याची (Pair singing) संधी देऊन वर्गात आनंदाचे वातावरण निर्माण करतात.</p>	<p>गाणी, कविता संग्रह, आधुनिक तंत्रज्ञानाची साधने, चित्रे, विविध साहित्य (प्रॉप्स)</p>	<p>(१) गीतगायन सादरीकरणाचे निरीक्षण करणे, सांस्कृतिक कार्यक्रमातील सहभाग, नोंदी ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	गाणी आणि कवितांमधील यमकबद्ध शब्दांचा आनंद घेतो.	भाषेतील ध्वनीची जाण कृती, अनुभव सामाईक करणे, भाषिक सौंदर्य	(१) यमकयुक्त गाणी, कविता जास्तीत जास्त ऐकण्याची संधी उपलब्ध करून देतात. (२) यमकस्थळांवर जोर देऊन उजळणी तंत्राचा अधिकाधिक वापर करतात. (३) यमकस्थळांमधून निर्माण होणाऱ्या नादाच्या (आवाजाचा) आनंदयुक्त सादरीकरणाची संधी स्वतःसह गटांमध्ये देतात. (४) ध्वनिफिती डिजिटल साधनांच्या साहाय्याने यमकयुक्त शब्द, गाणी, कविता ऐकवतात आणि आनंद देतात.	चित्रे, विविध साहित्य दृक्श्राव्य साधने	(१) गाणी आणि कवितांमधील यमकबद्ध शब्दांचा आनंद घेता येतो का, ते पाहतात. (२) यमकबद्ध गीते किंवा गाणी गुणगुणणाऱ्या बालकांच्या स्वतंत्रपणे नोंदी ठेवतात.
बालवाटिका ३	परिचित कवितांमधील यमक असलेले शब्द ओळखतो आणि नवीन यमकांचे शब्द तयार करतो.	शब्दसंपत्ती, सर्जनशीलता, ध्वनी आणि कृतीची जाण, चिन्हे आणि ध्वनी संबंध स्व-अभिव्यक्ती भाषिक सौंदर्य	(१) परिसरातील यमकयुक्त कवितांचे भरपूर नमुने बालकांसमोर ठेवून, त्यातील यमकयुक्त शब्द अधोरेखित करून घ्यावे. (२) धूळपाटीसारख्या साधनांचा वापर करून चित्रांच्या मदतीने शब्दकोडी निर्मिती साध्य करून घ्यावी. (३) विविध भाषांचा वापर करून (स्पर्श, सांकेतिक व बोटांची भाषा, खाणाखुणा) शब्द ओळखण्याची संधी देतात व नवीन यमक जुळणारे शब्द तयार करण्याची प्रेरणा देतात. (४) शब्दबाग सारखे भाषिक खेळ वापरून यमकयुक्त शब्दांची जुळणी करतात. उदा. राजा-बाजा, मुंगी-लुंगी (५) भाषिक खेळांतून यमकयुक्त शब्दांचा सराव करून घेतात.	शब्दकोडी, भाषिक खेळ, यमक जुळणाऱ्या शब्दांचा संग्रह, शब्दबाग, कवितासंग्रह चित्रशब्द कार्ड संग्रह, पल्लेनल बोर्ड	(१) परिचित कवितांमधील यमक असलेले शब्द ओळखता येतात का ते पाहणे. (२) नवीन यमक शब्द तयार करतो का ते पाहणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकांच्या मदतीने यमक जुळवतो/लहानलहान कविता तयार करतो. 	<p>शब्दसंपत्ती, चिन्ह आणि ध्वनी संबंध, कृती, आनंद सर्जनशीलता स्व-अभिव्यक्ती, भाषिक सौंदर्य</p>	<p>(१) घरच्या भाषेतील गाण्याशी निगडित, त्यांचे अनुभव सांगण्यास प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(२) बालक यमकयुक्त शब्दरचना करत असताना शिक्षक मदत करतात.</p> <p>(३) यमकयुक्त लहान कवितांचे नमुने समोर ठेवून, तशा प्रकारच्या कविता स्वतःच्या सहभागाने करण्याच्या संधी मुलांना उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(४) वर्गप्रक्रियेत बालकांच्या यमकयुक्त शब्दांचा स्वीकार करून, कवितेची रचना करून घेतात व बालकांना आनंद मिळवून देतात.</p> <p>(५) कवितांचे नमुने बालकांसमोर ठेवून, पूर्णविराम, स्वल्पविराम, प्रश्नचिन्ह ही विरामचिन्हे अधोरेखित करून बालकांच्या लक्षात आणून देतात.</p> <p>(६) परिसरातील कवितांच्या संग्रहाची जोडणी फलकासोबत करून, नवकविता निर्मितीचा आनंद मिळवून देतात.</p> <p>(७) बालकांच्या स्वनिर्मित यमकयुक्त कवितांचे कोपरा प्रदर्शन भरवितात. (फ्लॅनेलबोर्डचा वापर करतात.)</p> <p>१) यमक व अनुप्रास अलंकाराची उदाहरणे बालकांसमोर ठेवून, अप्रत्यक्षपणे भाषिक सौंदर्याचा बालकांना आनंद देतात.</p>	<p>यमकयुक्त शब्दसंग्रह, छोट्या कवितांचा संग्रह, चित्र व शब्दकार्डांचा संग्रह, फ्लॅनेलबोर्ड</p>	<p>(१) यमकयुक्त शब्दांच्या कविता करतो की नाही, याचे निरीक्षण करणे.</p> <p>(२) यमकयुक्त शब्दांच्या कविता तयार करण्यास मार्गदर्शन, मदत करणे.</p> <p>(३) यमकयुक्त शब्दांच्या कवितांच्या निरीक्षण नोंदी ठेवणे.</p>
	<ul style="list-style-type: none"> यमक असणारे शब्द आणि अनुप्रास ओळखतो. 	<p>आवाज चिन्ह संबंध, टीमवर्क</p>	<p>अनुप्रास व यमक शब्दसंग्रह, भाषिक खेळ</p>	<p>(१) सांगा पाहू तंत्र तोंडी कार्याची नोंदी</p>	

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> स्वतःच्या शब्दांत स्वतंत्रपणे छोट्या कविता/यमक तयार करतात. 	रसग्रहण, अनुभव सामाईक करणे, ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती	<p>(१) वर्गप्रक्रियेत बालकांना स्वनिर्मित यमकयुक्त कविता निर्मितीसाठी प्रोत्साहन देतात व त्याचे हस्तलिखित तयार करतात.</p> <p>(२) बालक स्वनिर्मित कवितासंग्रह तयार करतात.</p> <p>(३) स्वनिर्मित कवितांचा, संपादित शब्दांचा, अधिकाधिक वापर करून कवितासंग्रह तयार करून घेतात.</p> <p>(४) दिनविशेष प्रसंगी स्वनिर्मित यमकयुक्त कवितांचे गायन/सादरीकरण करण्याची संधी देतात.</p> <p>(५) बालकांनी स्वतःच्या शब्दांत तयार केलेल्या काव्यपंक्तींचे विरामचिन्हांच्या दृष्टीने अवलोकन करून, गरजेनुसार, जाणीवपूर्वक बालकांचे लक्ष वेधून घेतात.</p>	यमकयुक्त कविता, यमकयुक्त शब्द, यमकयुक्त कविता, तक्ते, शब्दसंग्रह, आदर्श हस्तलिखित नमुने	<p>(१) स्वतःच्या शब्दांत स्वतंत्रपणे छोट्या कविता/यमक तयार पाहणे.</p> <p>(२) बालकांच्या स्वनिर्मित यमकयुक्त कवितांचे निरीक्षण करून नोंदी ठेवणे.</p>
<p>ध्येय : CG - 9 बालके दोन भाषांमध्ये दैनंदिन संवाद साधण्यासाठी, प्रभावी संवादकौशल्ये विकसित करतात.</p> <p>क्षमता : C - 9.3 अस्खलितपणे संभाषण करतो आणि अर्धपूर्ण संभाषण करतो.</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> लक्षपूर्वक ऐकतो आणि आजूबाजूच्या परिचित लोकांशी छोटे संभाषण करतो. 	लक्षपूर्वक ऐकणे, संभाषणाचे शिष्टाचार, शब्दसंग्रह विकास	<p>(१) शिक्षक परिसरातील बालकाची स्वभाषा, स्वपरिसराचा विचार करून गाणी, गोष्टी, गप्पा उपक्रम यांची योजना करतात. (शिक्षकांचे पूर्वनियोजन)</p> <p>(२) बालकांना गाणी, गोष्टी, गप्पांमध्ये सहभाग घेऊन व्यक्त होण्याच्या भरपूर संधी मिळतील, अशा अध्ययन अनुभवांची रचना करतात.</p>	परिसरातील शब्दसंग्रह, गीतांचा संग्रह, स्थानिक गोष्टींचा संग्रह, बाहुल्या, खेळणी,	<p>(१) बालक लक्षपूर्वक ऐकत आहे की नाही? याचे निरीक्षण करणे व नोंदी ठेवणे.</p> <p>(२) बालकांच्या संभाषणाद्वारे मिळणाऱ्या</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> लक्षपूर्वक ऐकतो आणि आजूबाजूच्या परिचित लोकांशी छोटे संभाषण करतो. 	लक्षपूर्वक ऐकणे, संभाषणाचे शिष्टाचार, शब्दसंग्रह विकास	<p>(३) बालकाला आपलेसे वाटण्यासाठी, शिक्षक शालेय वातावरणामध्ये स्थानिक पालक व इतर घटकांची भागीदारी निर्माण होईल अशी रचना करतात.</p> <p>(४) परिचित व्यक्तींच्या संभाषण नमुन्याची जोड बालकांच्या भावविश्वाशी करून अशा योग्य नमुन्याची निवड करतात. चित्रवाचन, चित्रवर्णन, चित्रगप्पा यांचे नियोजन करतात.</p> <p>(५) घडवून आणलेल्या संभाषणाच्या चित्रफितीची निर्मिती करून, गरजेनुसार त्यांचा वापर करतात.</p> <p>(६) बालकांना त्यांच्या खेळण्याविषयी बोलू देतात.</p> <p>(७) शिक्षक प्रत्येक बालकाला अनौपचारिक गप्पांमध्ये सहभागी करून घेतात.</p>	मुखवटे, चित्रकार्ड, चित्रफिती	प्रतिसादांच्या नोंदी ठेवणे.
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> दैनंदिन जीवनातील विविध शालेय परिस्थितीमध्ये समवयस्क व शिक्षक यांच्यासोबत संभाषण सुरू करतो. 	अनुभव सामाईक करणे, सार्वजनिक ठिकाणी बोलण्याचे कौशल्य, अर्थपूर्ण बोलणे, भावना ओळखणे,	<p>(१) बालकांना भावनिकदृष्ट्या सुरक्षित वाटेल अशा स्थानिक चालीरीती, उत्सव, सण-समारंभ, खानपान या सगळ्यांचा विचार करून संभाषणयोग्य प्रसंगांची निर्मिती करतात.</p> <p>(२) शालेय वातावरणात सर्व बालकांना संधी मिळेल या दृष्टिकोनातून, विविध भाषिक खेळांची रचना करून, संभाषण करण्यासाठी अधिकाधिक प्रेरित करतात.</p>	स्थानिक खेळणी, समारंभ वापरले जाणारे साहित्य.	<p>(१) बालक मित्रांशी गप्पा मारत असताना त्यांचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(२) बोलकी, लाजाळू बालके ओळखावी.</p> <p>(३) बालकांच्या भावनिक, सामाजिक विकासाकडे लक्ष द्यावे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
		मोठ्यांचा आदर करणे, ज्ञानेंद्रिय अनुभव व चर्चा.	<p>(३) शिक्षक प्रत्येक मुलाशी भावात्मक नाते निर्माण करून, बालकांच्या वैयक्तिक जीवनाशी जुळणारी संभाषणाची नमुनात्मक पद्धती तयार करतात.</p> <p>(४) प्रत्येक बालकाला बोलते करण्यासाठी शिक्षक मुक्त गप्पा प्रसंगांचे जास्तीत जास्त आयोजन करतात व त्या मुक्त गप्पांना अध्ययनाचे माध्यम बनवतात.</p> <p>(५) उपलब्ध वस्तूंच्या माध्यमातून बालकांना रंग, चव, स्पर्श, आकाराचे अनुभव देतात. गटनिहाय आणि स्वतंत्रपणे चर्चा घडवून आणतात. बालकाची घरची भाषा स्वीकारतात.</p>	<p>स्थानिक खेळणी, समारंभात वापरले जाणारे साहित्य.</p>	<p>(१) बालक मित्रांशी गप्पा मारत असताना त्यांचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(२) बोलकी, लाजाळू बालके ओळखावी.</p> <p>(३) बालकांच्या भावनिक, सामाजिक विकासाकडे लक्ष द्यावे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> घटना, कथा, गोष्ट किंवा त्यांच्या गरजा यांवर आधारित संभाषणात सहभागी होतो आणि प्रश्न विचारतो. 	भावना ओळखणे, अनुभव सामाईक करणे, नाट्य आणि घटना, मोठ्यांचा आदर करणे.	(१) बालकांच्या स्थानिक विश्वाशी, दिनविशेषाशी, दैनंदिन जीवनातल्या प्रसंगांशी जुळणाऱ्या संभाषण प्रसंगाची निर्मिती करतात. (२) प्रत्येक बालकाचा संभाषण सहभाग मिळवण्यासाठी, शिक्षक बालकांच्या वैयक्तिक जीवनासह त्याच्या गरजांची जाण ठेवून, प्रसंगांची जाणीवपूर्वक निर्मिती करतात. त्यामध्ये त्यांच्या क्रीडा नैपुण्याचा विशेष विचार करतात. (३) प्रसंगावर आधारित प्रत्येक बालकाला बोलते करण्यासाठी, मुक्त गप्पांचे आयोजन करतात. त्यामध्ये प्रत्येकाला प्रश्न विचारण्याची प्रेरणा देतात. (४) शिक्षक बालकांच्या स्थानिक जीवनाशी संबंधित छोट्या कथा, प्रसंग सांगतात. (५) घटना, कथा यांबाबत बालकांकडून प्राप्त होणाऱ्या प्रतिसादांच्या व्याकरणिक अंगाकडे (लिंग, वचन, विरामचिन्हे) बालकांचे अप्रत्यक्षपणे लक्ष वेधतात. (६) बालकांना स्वतःबद्दल, मित्रांबद्दल, कुटुंबियां-बद्दल क्रमाक्रमाने बोलण्यास सांगतात. सूचक प्रश्न विचारून, हळूहळू व्यक्तीचे गुण, स्वभाव काम यांबद्दल बोलते करतात. बालकाची घरची भाषा स्वीकारतात.	स्थानिक संग्रह (गोष्ट, कथा, प्रसंग इ. चा) चित्रकार्ड, भातुकली सारखे खेळ, संस्कार कथासंग्रह, चित्रपुस्तिका	(१) दैनंदिन नोंदी, सहभागाची नोंद ठेवणे. (२) बालकांचे संभाषण करत असताना निरीक्षण करणे. (३) भाषेत पारंगत, लाजाळू मुले ओळखणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> संभाषणात सहभागी होतो. बोलण्यासाठी स्वतःची वेळ घेण्याची वाट पाहतो आणि इतरांना बोलू देतो. 	इतरांचा आदर करणे गोष्ट सांगणे, नाट्य आणि भूमिका सादरीकरण	<p>(१) सर्व बालकांचा सहभाग मिळवण्यासाठी व सर्वांना संधी मिळेल अशा प्रसंगांची जाणीवपूर्वक निर्मिती करतात.</p> <p>(२) क्रमयुक्त क्रीडा प्रकारांची (वर्गातील व वर्गाबाहेरील खेळ) जाणीवपूर्वक योजना करतात.</p> <p>(३) सर्वांना संधी मिळवी ही बाब जाणीवपूर्वक लक्षात आणून देण्याकरता, अशा प्रकारच्या स्थानिक प्रसंगासाठी व्यासपीठ निर्माण करून देतात.</p> <p>(४) साखळी क्रीडा प्रकाराचा जास्तीत जास्त अवलंब करून, सर्व विद्यार्थ्यांना सहभाग घेता येईल अशा अध्ययनकृती तयार करतात.</p> <p>(५) घटनाक्रम पूर्ण करणे यांसारख्या कृती करून घेतात.</p>	भाषिक खेळ, क्रमयुक्त क्रीडा प्रकार, साखळी क्रीडा प्रकार, घटनाक्रमांची चित्रकाडे, भाषापेटी	<p>(१) सर्व विद्यार्थ्यांच्या सहभागाची नोंद, प्रतिसादाची नोंद, इतरांना संधी देतो का? याची नोंद ठेवणे.</p> <p>(२) बालकांचे वर्तन ओळखून त्याला तोंडी व्यक्त होता येत नसेल, तर त्यांना रेखाचित्रे, कृती इ. द्वारे प्रोत्साहित करणे.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> अनेक वेळा संभाषणांमध्ये आदानप्रदान करताना त्या संभाषणाचा धागा पकडून ठेवतो. 	भाषण, संभाषण, चित्रवाचन, अनुभव सामाईक करणे, गोष्ट सांगणे, ध्वनीची जाण	<p>(१) बालकांसाठी परिचित प्रसंगांची निर्मिती करून, त्या प्रसंगांचे टप्पे करून, संभाषण नमुन्यांद्वारे बालकांना अधिकाधिक संभाषणाची संधी देतात.</p> <p>(२) वर्गामध्ये गोष्ट पूर्ण करणे, खेळाच्या साखळ्या जोडणे, एकाच प्रसंगावर आधारित समय सूचकतेनुसार संभाषणाची संधी निर्माण करतात.</p> <p>(३) बालकांच्या जीवनाशी संबंधित प्राणी, वस्तू यांच्या संदर्भात वेगवेगळ्या मुद्द्यांना धरून संभाषणाची संधी देतात.</p> <p>(४) संभाषणाचा धागा विचारात घेऊन, गरजेनुसार व्याकरणिक अंगाकडे मुलांचे लक्ष वेधून घेतात. (लिंग, वचन, विरामचिन्हे)</p>	स्थानिक परिसराशी निगडित प्रसंगांचा संग्रह, विविध गोष्टींचा संग्रह, साखळी खेळांचा संग्रह इ. भावविश्वाशी संबंधित शब्दसंग्रह.	<p>(१) सहभाग नोंदी,</p> <p>(२) अचूकता</p> <p>(३) पडताळासूची,</p> <p>(४) निरीक्षण नोंदी ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			(५) वन मिनिट शो, शब्दभंड्या, अक्षरभेद, थीम संदर्भात शब्द लिहिणे, शब्दडोंगर, हुमान (कोडी) ध्वनिभेद, जिभेची कळकटी (कच्चा पापड - पक्का पापड), मुलाखत इ. भाषिक खेळांचा वापर करतात.		
क्षमता : C - 9.3.2 अस्खलितपणे संभाषण करतो आणि अर्थपूर्ण संभाषण करतो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> लहान अर्थपूर्ण वाक्यांद्वारे त्यांच्या गरजा आणि भावना व्यक्त करतो. 	भाषण, संभाषण, अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) शिक्षक बालकांच्या योग्य गरजांची, त्यांच्या भावविश्वानुसार यादी तयार करून, त्या व्यक्त करण्याची शब्द योजना वारंवार बालकांच्या लक्षात आणून देतात.</p> <p>(२) बालकांच्या वैयक्तिक स्वरूपातील भावनांचा विचार करून, शिक्षक प्रत्येक बालकाला अभिव्यक्तीची संधी मिळावी यासाठी प्रसंगांची निर्मिती करतात.</p> <p>(३) खेळण्यांविषयी बालकाला बोलते करतात. अनौपचारिक गप्पा मारतात. घरची भाषा स्वीकारतात.</p>	खेळणी, किचनसेट, मेकअप टेबल इत्यादी.	(१) निरीक्षण नोंदी (२) प्रासंगिक नोंदी
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> सोप्या वाक्यात रोजचे अनुभव कथन करतो आणि काय/केव्हा/कसे/कोण इत्यादी शब्द वापरून साधे प्रश्न विचारतो. 	भाषण, संभाषण, अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) परिपाठात प्रामुख्याने विकासाच्या क्षेत्रावर लक्ष केंद्रित करून नियोजन करतात.</p> <p>(२) बालकांच्या दैनंदिन अनुभवांवर आधारित नमुना प्रश्नांची मालिका तयार करतात. उदा. शब्दडोंगर, शब्दभंड्या इ.</p>	परिपाठाचे नियोजन, दैनंदिनी नोंदी, भाषिक खेळांचा	(१) सहभागाची नोंद ठेवणे. (२) दैनिक प्रसंगांचे निरीक्षण करणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> दैनंदिन अनुभवांचे विस्तृत वर्णन करतो. 	<p>मौखिक, भाषा विकास, गोष्ट सांगणे, अनुभव सामाईक करणे, जिज्ञासा, सहजप्रवृत्ती</p>	<p>(३) काय? केव्हा? कोण? कसे? यांवर आधारित भाषिक खेळांची योजना करून, वर्गप्रक्रियेत त्याचा प्रभावी वापर करतात.</p> <p>(४) परिसरातील घटना, प्रसंग, दैनंदिन जीवनमान यांवर आधारित मुक्त प्रश्नोत्तराचा अधिकाधिक वापर करून, बालकाच्या जिज्ञासेला प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(१) स्थानिक परिसरातील समाजघटकांचा सहभाग घेऊन, अनुभवाच्या कथनाचे नमुने बालकांसमोर ठेवतात.</p> <p>(२) बालकांना आपले स्वानुभव मांडण्याची प्रेरणा देऊन, तशा स्वरूपाच्या अधिकाधिक संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(३) स्थानिक परिचित प्रसंगांचा वापर करून सहज क्रीडायुक्त कार्यकारणभावाची रुजवणूक बालकां-मध्ये होण्यासाठी, आव्हान योजना करतात.</p> <p>(४) पंचेंद्रियांच्या शिक्षणासाठी कार्यकारणभावाची समृद्धता यावी, म्हणून त्यांच्याशी निगडित अनुभवांची विशेष योजना करतात. (चव, रंग, गंध, आकार, स्पर्श इत्यादी)</p> <p>(५) पंचेंद्रियांशी निगडित अनुभवांच्या विशेष योजनेमध्ये, प्रश्नार्थकता लक्षात घेऊन, जाणीवपूर्वक योजना करतात.</p>	<p>संग्रह</p> <p>कथनाचे नमुने</p> <p>क्रीडायुक्त कार्यसंग्रह</p> <p>विशेष अनुभव प्रसंगांचा संग्रह</p>	<p>(१) सहभागाची नोंद ठेवणे.</p> <p>(२) निरीक्षण नोंदी ठेवणे.</p> <p>(३) गटनिरीक्षण नोंदी करणे.</p> <p>(४) भाषाशैली तपासणे.</p> <p>(५) उच्चारार्ची स्पष्टता पाहणे.</p> <p>(६) आत्मविश्वास पाहणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> वर्गात वाचून दाखवलेली किंवा चर्चा केलेली माहिती/कथा यांचा आशय स्वतःच्या अनुभवांशी सक्षमपणे जोडतो आणि त्याबद्दल बोलतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे, गोष्ट सांगणे, मौखिक, भाषा विकास</p>	<p>(१) बालकांच्या अध्ययनाशी संबंधित आशयकृती संदर्भात, बालकांच्या दैनंदिन जीवनातील अनुभवांची जोडणी करण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) अध्ययन प्रसंगातील आशय, कृती, खेळ या अनुषंगाने बालकांच्या कृतियुक्त जोडणीला शिक्षक स्वतः मदत करतात.</p> <p>(३) शिक्षक अध्ययनकृती आशयाशी जोडलेल्या अनुभवांना प्रेरणा देऊन, त्याला अधिक बोलके करण्याकरता विविध प्रभावी प्रसंग, खेळ, कृती यांचे नियोजन करतात.</p> <p>(४) बालकांनी जोडणी केलेल्या प्रसंगांवर, त्याला स्वतःचे मत व्यक्त करण्याची संधी देतात व प्रसंगी समप्रसंगावर दुसऱ्यांचे मत ऐकण्याची संधी देतात. (शब्दचक्र, माईड मॅप, वाक्य साचे)</p> <p>(५) अनौपचारिक भाषेमध्ये भाषिक वैशिष्ट्यांकडे बालकांचे लक्ष वेधून घेतात. बालकाची स्वभाषा स्वीकारतात.</p>	<p>दैनंदिन अनुभव प्रसंग संग्रह</p> <p>विविध आशय, कृती, खेळ यांचा संग्रह</p> <p>भाषापेटी</p>	<p>(१) गटनिरीक्षण नोंदी करणे.</p> <p>(२) बालकांच्या दैनंदिन जीवनाशी संबंधित अनुभव कसे सामाईक करतो याचे निरीक्षण करणे व नोंदी घेणे.</p> <p>(३) सहभाग नोंदी ठेवणे.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> एखाद्या विषयावर चर्चेत सहभागी होतो. प्रश्न उपस्थित करतो आणि त्याला प्रतिसाद देतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे, ध्वनीची जाण, अभिव्यक्ती विकास</p>	<p>(१) माहितीपर कथेमध्ये विद्यार्थी स्वानुभवातून पुढे जावा, यादृष्टीने जाणीवपूर्वक विद्यार्थी गटाच्या माध्यमातून सर्व विद्यार्थ्यांचा सहभाग मिळवून घेतात. (औपचारिक व अनौपचारिक)</p> <p>(२) विद्यार्थ्यांचे प्रश्नार्थक रचनेकडे लक्ष केंद्रित करून प्रश्न विचारण्यासाठी प्रेरणा देतात.</p>	<p>आशयाचे नमुने, उताऱ्याचे नमुने (७ ते ८ ओळी), प्रसंगचित्रे</p>	<p>(१) रेकॉर्ड तंत्र साधने</p> <p>(२) प्रतिसाद तक्ते</p> <p>(३) गुणांकन मार्गदर्शिका (रुब्रिक्स) ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
		सामाजिक विकास	(३) गटचर्चेतून प्रत्येक बालकाच्या प्रतिसादाची नोंद घेऊन, अचूक प्रतिसादाला दाद देतात. बालकाची घरची भाषा स्वीकारतात.		
क्षमता : C - 9.4 क्लिष्ट कार्य पूर्ण करण्यासाठी, मौखिक सूचना समजून घेतो व इतरांना तशाच स्पष्ट तोंडी सूचना देतो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषेमध्ये दिलेल्या छोट्या सूचना ऐकून समजतो व त्यांचे अनुपालन करतो. (उदा. टोकळे इकडे आण, हात स्वच्छ धू इत्यादी) 	संवाद, शब्दसंग्रह विकास, अनुकरण करणे.	<p>(१) बालकांच्या वयानुरूप आवश्यक सूचनांचा संघ बालकांच्या गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषेमध्ये तयार करतात व त्या संचाची अनौपचारिक स्वयंशिस्तीने अंमलबजावणी करण्याचे नियोजन करतात. यामध्ये सहज, सोप्या सूचना ऐकवतात.</p> <p>(२) बालकांमध्ये सहज, सोपी व भीतीमुक्त अनुपालनाची पद्धत विकसित करतात.</p> <p>(३) सूचनांचे योग्य पालन केल्यास, प्रेरणा म्हणून टाळ्या वाजवणे अशा स्वरूपातील प्रेरक कृती करतात.</p> <p>(४) चांगल्या सवयींचे आपल्या समययस्कांना परिचय करून देऊन गरज असणाऱ्या बालकांना जाणीवपूर्वक अवलोकनाची संधी उपलब्ध करून देतात.</p>	आवश्यक सूचनांचा संघ	(१) बालकांच्या सहभागाचे निरीक्षण नोंदी.
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषा/संमिश्र भाषेमध्ये एकाच वेळी दिलेल्या दोन ते तीन सोप्या कृतींचा समावेश 	ध्वनीची जाणीव, सामाजिक विकास, शारीरिक	<p>(१) बालकांच्या चांगल्या सवयी विकसित होण्याच्या दृष्टीने बालकांच्या गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषा/संमिश्र भाषांमध्ये, अनुकूल प्रसंगांची जाणीवपूर्वक निर्मिती करतात.</p> <p>(२) छोट्या व सोप्या सूचना देतात.</p>	विविध आवश्यक सूचनांचा संघ	(१) गटनिरीक्षण नोंदी (२) सहभागी नोंद

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घाटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	असलेल्या सूचना समजतो व त्यांचे अनुपालन करतो.	विकास	(३) सूचनांचे योग्य पालन केल्यास प्रेरक कृती केल्या जातात. (टाळ्या वाजविणे) (४) आरोग्यदायी सवयींची माहिती देतात. (५) विविध कृतींचा समावेश असलेल्या सूचना समजावून देऊन त्यांचे अनुकरण करण्यासाठी, विविध क्रियाकलाप करतात. उदा., स्वतःच्या पायाच्या बोटांना स्पर्श करा. सशाप्रमाणे उड्या मारा अशा आनंददायी उपक्रमांची योजना आखतात.		
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषा/संमिश्र भाषेमध्ये एकाच वेळी दिलेल्या चार ते पाच सोंप्या कृतींचा समावेश असलेल्या सूचना समजून घेतो व त्यांचे अनुपालन करतो. 	अनुभव सामाईक करणे, ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती, स्व- अभिव्यक्ती	(१) बालकांना त्यांच्या गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषा/ संमिश्र भाषेत पुनरावृत्ती न करता अनेक सूचना देणारी कामे देतात. (२) बालकांना स्पष्ट सूचना देऊन, त्यांच्या सहकार्यांना मदत करण्यास सांगतात. उदा. नाकाला स्पर्श करणे, रंगाची नावे घेणे इ.	गृहभाषा/ मातृभाषा/ परिचित भाषा/संमिश्र भाषेतील सूचनांचा संच	(१) खेळादरम्यान बालकांचे निरीक्षण करणे, नोंदी ठेवणे (२) प्रत्येक सूचना समजते की नाही याकडे लक्ष देणे आणि अनुसरण करणे.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> साध्या स्वरूपाच्या अनेक कृतींचा समावेश असलेल्या सूचनांचे पालन करतो. (एकाच वेळी ६ ते ९ सूचना एकत्र दिल्यास.) 	मौखिक, भाषिक विकास, अनुभव सामाईक करणे.	(१) बालकाला दिलेल्या सूचना समजून घेऊन, त्याप्रमाणे कृती करतात. (२) सूचनांचे योग्य पालन केल्यास टाळ्या वाजविणे यासारख्या प्रेरक कृती करतात. (३) मुलांसोबत सूचनांची देवाणघेवाण करताना, जाणीवपूर्वक पूर्णविराम, स्वल्पविराम व प्रश्नार्थक किन्हु अशा स्वरूपाच्या विरामचिन्हांकडे अर्थाच्या दृष्टीने मुलांचे लक्ष केंद्रित करतात.	सूचनांचा संच, भाषा पेटी	(१) प्रासंगिक नोंदी (२) पालकांच्या प्रतिक्रिया नोंदी, सहभागी नोंदी (लेखी, तोंडी)

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> सशर्त सूचनांचे पालन करतो. (उदा. जर पाऊस पडत असेल, तर झाडांना पाणी घालू नकोस, तण काढ, पाऊस पडत नसेल, तर झाडांना पाणी घाल.) 	<p>श्रवण, ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती, अनुसरण आणि भावनिक विकास</p>	<p>(१) प्रसंगानुरूप, वयानुरूप, गरजेनुरूप, क्षमतेनुरूप, आवडीनुरूप, मूलनिहाय प्रत्येकाने काय करायला पाहिजे याची सूचना सूची तयार करतात.</p> <p>(२) वर्ग, शालेय परिसर यांचा अधिकाधिक विचार करून चांगल्या सवयी, चांगले संस्कार यांबाबत वर्ग मंत्रिमंडळात वाटणी करून देतात.</p> <p>(३) अनुभव देताना सूचनेमध्ये काही अटी घालतात.</p>	सूचना सूची भाषा	<p>(१) प्रासंगिक नोंदी</p> <p>(२) बक्षीस योजना (शाब्दिक) उदा. टाळ्या वाजवणे, नाव, गट फलकावर लावणे, झेंडा देणे (फिरता)</p>
क्षमता : C - 9.4.2 क्लिष्ट कार्य पूर्ण करण्यासाठी, मौखिक सूचना समजून घेतो व इतरांना तशाच स्पष्ट तोंडी सूचना देतो.					
बालवाटिका १	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही	नाही	नाही		नाही
बालवाटिका २	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही	नाही	नाही		नाही
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> साधी कामे करण्यासाठी इतर बालके व प्रौढ व्यक्ती यांना स्पष्ट सूचना देतो. 	भाषण-संभाषण कौशल्य, शब्दसंग्रह, सामाजिक, भावनिक विकास, नेतृत्व विकास	<p>(१) गाभाभूत घटक, जागतिक मूल्ये, एकविसाव्या शतकातील कौशल्ये यांचा विचार करून, वर्ग, शाळा, क्रीडांगण या मर्यादित कृतींच्या योजना तयार करतात.</p> <p>(२) फिरत्या गटाने नेमणुका करून, वरील कृती योजनेचे वाटप करतात.</p> <p>(३) (शालेय मंत्रिमंडळ, पालकसभा, सांस्कृतिक कार्यक्रम निवड) यांसारख्या एकत्रित प्रसंगांमध्ये समवयस्क व गावातील नागरिक, पालक यांच्या समोर व्यक्त होण्याच्या संधीची योजना करतात.</p>	गाभाभूत घटक, जागतिक मूल्ये, एकविसाव्या शतकातील कौशल्ये यांची माहिती पुस्तिका, कृतियोजना संवपुस्तिका	<p>(१) प्रासंगिक नोंदी</p> <p>(२) बालकाला सर्व सूचना समजतात का व सूचना देता येतात का याचे निरीक्षण करावे व नोंदी घ्याव्यात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> साध्या स्वरूपाच्या अनेक कृतींचा समावेश असणाऱ्या सूचना स्पष्टपणे देतो. (एकाच वेळी ८ ते ९ सूचना एकत्र दिल्यास) 	मौखिक भाषाविकास, अनुभव सामाईक करणे.	<p>(४) समाजातील वाईट सवयी व त्या सवयींचे होणारे विविध परिणाम, यांबाबत शालेय जाणीव जागृती प्रसंगाचे आयोजन करतात.</p> <p>(५) दिनचर्या, दिंडी, घोषणा, प्रभातफेरी या माध्यमांतून बालकांना सूचना देण्याचे स्वातंत्र्य देतात.</p> <p>(६) आईबाबांची शाळा, आजी-आजोबांची शाळा याचा प्रभावी वापर करून, कुठे, कोणाला, कोणत्या सूचना द्याव्यात याबाबत सूचनासंचाच्या आदर्श नमुन्यांच्या योजना करतात.</p> <p>(१) गाभाभूत घटक, जागतिक मूल्ये, एकविसाव्या शतकातील कौशल्ये यांचा विचार करून, वर्ग, शाळा, क्रीडांगण या मर्यादित कृतींच्या योजना तयार करतात. दिलेल्या योजनेनुसार बालके आपापसात चर्चा करून, कोणी सूचना कराय्यात हे ठरवण्याची संधी देतात.</p> <p>(२) चावडी वाचन, शाळा व्यवस्थापन समिती यांसारख्या एकत्रित प्रसंगांमध्ये समवयस्क व समाजातील नागरिक, पालक यांच्यासमोर व्यक्त होण्याच्या संधीची योजना करतात.</p> <p>(३) समाजातील वाईट सवयी व त्या सवयींचे होणारे विविध परिणाम, यांबाबत शालेय जाणीव जागृती प्रसंगाचे आयोजन करतात.</p>	<p>जनजागृती विषय आदर्श सूचना नमुन्यांचा संग्रह</p> <p>आदर्श सूचना संच</p>	<p>(१) पालकांची मतावली (लेखी, तोंडी)</p> <p>(१) प्रासंगिक नोंदी पालकांच्या प्रतिक्रिया नोंदी (लेखी, तोंडी)</p> <p>(२) सहभागी नोंदी</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली			(५) दिंडी, घोषणा, प्रभातफेरी या माध्यमातून बालकांना सूचना देण्याचे स्वातंत्र्य देतात. (६) सूचना असणाऱ्या प्रसंगांची जाणीवपूर्वक निर्मिती करून, त्यात सुरुवातीला वर्गातील सर्व बालकांचा सहभाग मिळवतात व तशाच प्रसंगाचे संचलन करण्याचे स्वातंत्र्य बालकांना देतात.		
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> गणितीय सूचना स्पष्टपणे देतो. (दिशादर्शक, अवकाशीय संबोध, भौतिक परिमाण असलेल्या) 	आकार ओळखणे.	(१) वर्ग, शाळा, मैदान, परिसर यांचा अध्ययनामध्ये अधिकाधिक वापर व्हावा, यासाठी संकल्पना समजण्याकरता नियोजन करतात. (२) या योजनेत विद्यार्थ्यांचा प्रत्यक्ष सहभाग घेतात व त्या खेळातील योजनेतील कार्यकारणभाव जाणीवपूर्वक बालकांच्या लक्षात आणून देतात. (३) मंत्रिमंडळाची नेमणूक करून, प्रत्येक शालेय प्रसंगी, नेतृत्वाची संधी देऊन, नियोजन, व्यवस्थापन यातील काटेकोरपणा यामध्ये सुरुवातीला बालकांच्या अनुभव विश्वाशी जोडणी करतात. (४) खेळ, कृती, उपक्रम, वेगवेगळे कार्यक्रम यामध्ये स्वतः नियोजन-आयोजनाचे स्वातंत्र्य फिरत्या गटप्रमुखाला बहाल करून, गणितीय सूचनांची अधिकाधिक संधी उपलब्ध करून देतात. (उदा. वर-खाली, मागे-पुढे) खेळाचा आकृतिबंध.	परिसर, विविध आकारांच्या वस्तू	(१) वर, खाली... प्रमाणे अवकाशीय संबोध योग्य वापरतात का याचे निरीक्षण करणे. प्रात्यक्षिकातून मूल्यमापन करणे, तशी नोंद ठेवणे. (२) निरीक्षणशक्तीचा विकास, साम्यभेदाची जाणीव, वर्गीकरण करण्याची क्षमता या गोष्टी विविध प्रात्यक्षिकांतून तपासणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> अल्प कालावधीसाठी छोट्या स्वरूपाच्या गोष्टी लक्षपूर्वक ऐकतो. (३ ते ५ मिनिटे) 	श्रवण, भावनात्मक विकास	<p>(१) बालजगताशी निगडित, परिसराचा विचार करून छोट्याछोट्या गोष्टींचा संग्रह करतात. काही गोष्टी तयार करतात.</p> <p>(२) गोष्टीच्या अर्थानुसार साभिनय, काही साहित्याचा उपयोग करून स्वतः (बाहुली, खेळणी) सादरीकरण करतात.</p> <p>(३) गोष्टीतील महत्त्वपूर्ण बिंदू (tiger point) लक्षात यावा, म्हणून आवाजातील योग्य चढउताराचा वापर करून शिक्षक गोष्टीचा आनंद मिळवून देतात.</p> <p>(४) विविध मुखवटे, कळसुत्री बाहुल्या यांचा वापर करतात.</p>	गोष्टींचा संग्रह, पारंपरिक संस्कारक्षम गोष्टी, तंत्रज्ञानाचा उपयोग, प्रसंगाचा संग्रह, (परिसरातील) बाहुल्या	निरीक्षण नोंदी
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> ऐकवलेल्या गोष्टीतील पात्रे व काही प्रसंग आठवतो. ते स्वतःच्या भाषेत सांगतो 	श्रवण, भावनात्मक, सामाजिक विकास, अभिव्यक्ती विकास, काक विकास	<p>(१) विविध साहित्य (बाहुली, खेळणी) वापरून दैनंदिन अनुभवविश्वाशी जुळणाऱ्या गोष्टींचे सादरीकरण करतात. उदा., बाहुलीचे लग्न, भातुकली.</p> <p>(२) गोष्टीच्या पात्र प्रसंगात सहभागी होऊन, होकारार्थी ध्वनी (मान हलविणे), प्रसंगी विविध प्रसंगांचा वापर करून, बालकाचे लक्ष वेधून घेतात.</p> <p>(३) गोष्टीतील पात्रांच्या भूमिका व नाट्यीकरण यांची आणि प्रसंग सादरीकरणाची संधी उपलब्ध करून देतात. सोबतच अनुभव कथनाची व नाट्यीकरणाच्या सादरीकरणाची संधीदेखील उपलब्ध करून देतात.</p>	हातबाहुली, उपलब्ध साहित्य (खेळणीसंग्रह) गोष्टींचा संग्रह मुखवटे व पपेट	(१) सहभागी नोंदी (२) प्रासंगिक नोंदी

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(४) गोष्टीतील गंमत समजून व्यक्त होण्यासाठी प्रेरणा देतात व अधिकाधिक संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(५) बालकांनी गोष्टीतील प्रसंगाबाबत स्वभाषेत केलेल्या अभिव्यक्तीवर, शाब्दिक व कृतियुक्त बक्षीस योजनांची आखणी करतात. (टाळ्या वाजवणे.)</p>	गोष्टींचा संग्रह	(३) सहभाग, स्वतः व्यक्त झाल्याच्या नोंदी (वैयक्तिक नोंदी)
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> गोष्टीची सुरुवात, मध्य व शेवट लक्षात घेऊन गोष्ट स्वतःच्या शब्दांत सुसंगतपणे सांगतो. गोष्ट सांगताना गोष्टीतील महत्त्वाच्या शब्दांचा वापर करतो. 	श्रवण विकास, अभिव्यक्ती विकास, अनुभव सामाईक करणे	<p>(१) वर्ग, शाळा, परिसर यांच्याशी संबंधित अधिकाधिक गोष्टी कथानकाच्या स्वरूपात संग्रहित करतात.</p> <p>(२) विद्यार्थ्यांचा प्रत्यक्ष सहभाग घेऊन, गोष्टींच्या नाट्यीकरणाचे प्रभावी नियोजन करतात.</p> <p>(३) बालक गोष्ट समजून घेतो. नाट्यीकरण करताना त्याप्रमाणे अभिनय करतो की नाही, हे पाहतात. मार्गदर्शन करतात.</p> <p>(४) ऐकलेल्या, नाट्यीकरणातून अनुभवलेल्या गोष्टींचा क्रम मांडण्याची संधी देतात.</p> <p>(५) स्वयंपूर्तपणे गोष्टी तयार करण्याची संधी निर्माण करतात.</p>	गोष्टी (कथानक) स्वरूपात संग्रह/ गोष्टींचा नमुना संग्रह	<p>(१) नाट्यीकरणातील सहभागाच्या नोंदी, स्वतःच्या शब्दात गोष्ट सांगता येते का हे पाहणे</p> <p>(२) स्वनिर्मित गोष्टी सांगतो का? याचे निरीक्षण करणे.</p> <p>(३) कथेतील चित्रांचा घटनाक्रम लावता येतो की नाही, ते पाहणे.</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> गोष्टीची मध्यवर्ती कल्पना व पात्रांच्या भावना लक्षात घेऊन संवादासह सांगतो. 	गोष्ट सांगणे, नाट्य आणि भूमिका, स्वतंत्र लेखन,	<p>(१) बालकांच्या परिसरातील व भावविश्वातील कथानकाचा अधिक वापर करून, पात्र व प्रसंगाचे महत्त्व समजून सांगतात.</p> <p>(२) बालकांना पात्रांची भूमिका स्वतः करण्याची संधी देऊन, कथानकातील भावनांचा अप्रत्यक्ष परिचय करून देतात.</p>	गोष्टींचा संग्रह, भाषापेटीतील गोष्टी कार्ड-संग्रह, हस्तलिखित साहित्य	<p>(१) लक्षपूर्वक ऐकतो की नाही याच्या नोंदी ठेवणे.</p> <p>(२) नाट्यीकरणातील सहभागाची नोंद ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> स्वतः लेखक असल्याची कल्पना करून, माहीत असलेल्या गोष्टींचा शेवट बदलून सांगतो. 	<p>मार्गदर्शित लेखन, अनुभव सामाईक करणे</p> <p>श्रवण, अनुभव सामाईक करणे, गोष्ट सांगणे, नाट्यीकरण व भूमिका अभिव्यक्ती स्व-प्रकटीकरण</p>	<p>(३) ऐकलेल्या गोष्टीतील पात्र, प्रसंग, भावना यांवर आधारित गोष्ट तयार करण्याची संधी बालकांना मिळवून देतात. आवश्यक तेथे मदत करतात.</p> <p>(४) सर्व गोष्टींचा संग्रह करून, स्थानिक पातळीवर त्याचे प्रदर्शन भरवितात.</p> <p>(१) बालकांना त्यांच्या भावविश्वाशी जोडणाऱ्या अधिकाधिक गोष्टी ऐकवतात व त्या गोष्टींचा संस्कार शाब्दिक स्वरूपात स्पष्ट करतात.</p> <p>(२) शाब्दिक स्वरूपात स्पष्ट केलेला संस्कार, बालकांमध्ये वर्तनात कसा येईल याचे मूल्यात्मक महत्त्व पटवून देतात.</p> <p>(३) कथेमागची प्रेरणा शोधण्याची संधी मुलांना देऊन, ते व्यक्त करण्याचे नियोजन करतात.</p> <p>(४) तीच गोष्ट अधिकाधिक बालकांना सांगण्याची संधी देऊन गटागट घडवतात.</p> <p>(५) बालकांच्या भावविश्वाशी निगडित गोष्टीचे स्वभाषेत सादरीकरण करण्याची संधी देतात.</p>	<p>विविध गोष्टींचा संग्रह, प्राणी-पक्षांच्या गोष्टी, वीर-पराक्रमी बालकांच्या कथा आणि संस्कारकथा संग्रह.</p>	<p>(३) बालकांनी केलेल्या विविध कृतींची नोंद ठेवणे.</p> <p>(१) बालक गोष्टी लक्षपूर्वक ऐकतात का, याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(२) सहभागी नोंदी, बालकाद्वारे दिल्या गेलेल्या उत्तरांची नोंद घेतात.</p> <p>(३) बालक गोष्ट कशी सांगतात याचे निरीक्षण करून नोंदी ठेवतात.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> गोष्ट सांगताना पूरक उदा. बारकावे सांगतो. उंदराला एक फडकं मिळालं, ते फडकं खूप घाण होतं. आगदी धुळीने भरलेलं होतं. 	<p>श्रवण अनुभव सामाईक करणे, गोष्ट सांगणे, भूमिका</p>	<p>(१) बालकाला त्याच्या परिसरातील गोष्टी भरपूर प्रमाणात ऐकवतात.</p> <p>(२) बालकांना गोष्टीतील वाक्यांचा जाणीवपूर्वक परिचय करून देतात.</p> <p>(३) बालकांना पूरक बारकावे असणाऱ्या गोष्टी ऐकवून, ते दुवे जोडण्याचा सराव घेतात.</p>	<p>विविध गोष्टींचा संग्रह, तंत्रज्ञानाचा वापर, मुखवटे, चित्रकथा</p>	<p>(१) बालक गोष्टी लक्षपूर्वक ऐकतात का ? याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(२) सहभागी नोंदी, बालकाद्वारे दिल्या</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापान निर्देश
		अभिव्यक्ती, सर्जनशीलता	(४) बालके पूरक बारकावे जोडून गोष्टी सांगतात.		गोलेल्या प्रश्नोत्तरांची नोंद घेतात. (३) बालक गोष्टीतील बारकावे कसे सांगतात याचे निरीक्षण करून नोंदी ठेवतात.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> ऐकलेल्या गोष्टीतील काय आवडले, काय आवडले नाही हे सकारण सांगणे. 	श्रवण, अनुभव सामाईक करणे, गोष्ट सांगणे, अभिव्यक्ती सर्जनशीलता, स्व - प्रकटीकरण	<p>(१) बालकांना भरपूर प्रमाणात दैनंदिन जीवनाशी संबंधित गोष्टी ऐकवतात.</p> <p>(२) ऐकलेल्या गोष्टीतील प्रसंगांवर वर्ग/गट गप्पा घडवून आणतात.</p> <p>(३) काय चुकीचे/काय बरोबर असे घटना प्रसंग गोष्टीनुसार, जाणीवपूर्वक बालकांच्या लक्षात आणून देतात.</p> <p>(४) बालके गोष्ट ऐकून, त्यातील घटनात्मक आवड/नावड सकारण सांगतात.</p>	विविध गोष्टींचा संग्रह, कथासंग्रह, संस्कार कथा, चित्रकथा	<p>(१) बालक गोष्टी लक्षपूर्वक ऐकतात का, याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(२) सहभागी नोंदी बालकाद्वारे दिल्या गेलेल्या प्रश्नोत्तरांची नोंद घेतात.</p> <p>(३) बालक ऐकलेल्या गोष्टीतील आवडलेल्या व न आवडलेल्या गोष्टींविषयी स्व - प्रकटीकरण करतात का सकारण सांगतात का यांचे निरीक्षण करून नोंदी ठेवतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
क्षमता : C - 9.6					
स्पष्ट कथानक आणि पात्रांसह लघुकथा/गोष्ट सांगतो.					
बालवाटिका १	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	-	नाही	नाही	नाही
बालवाटिका २	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही	-	नाही	नाही	नाही
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> वैयक्तिक दृष्टिकोनातून गोष्टीचा शेवट कल्पना करून सांगतो. 	गोष्ट सांगणे. सर्जनशीलता, अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) शिक्षक प्रत्येक बालकाचे भावविश्व वेगळे असल्याने, प्रत्येक बालकाशी त्याच्या भावविशवाशी संबंधित आनंदायी गप्पा करतात.</p> <p>(२) प्रत्येक कथेची छाप बालकाच्या वर्तनावर उमटते व तो त्या कथेतून बोध घेतो, यानुसार प्रत्येक बालकाला त्याच्या घरच्या भाषेतून गोष्ट सांगण्याची संधी प्राप्त करून देतात.</p> <p>(३) प्रत्येक बालकाच्या क्षमतेनुसार कथासंदेशाचे फलकलेखन करून बोध घेतात.</p> <p>(४) वर्ग, परिसर बालकाच्या भावविशवाशी संबंधित कथा, चित्रांद्वारे मूल्य संदेश तयार करतात.</p>	चित्रांसह कथा पुस्तके, चित्रांसह लहान गोष्टींची पुस्तके	<p>(१) स्वभाव, गोष्टीच्या सारांशाच्या मांडणीचे निरीक्षण</p> <p>(२) वर्तन नोंदी</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> साधे कथानक व पात्रांसह स्वनिर्मित छोट्या गोष्टी सांगतो. 	ध्वनियुक्त कृती, अभिव्यक्ती विकास, प्रकटीकरण	<p>(१) पात्रयुक्त कथानकाचे सोपेसोपे नमुने बालकांसमोर ठेवतात. प्राण्यांच्या, पक्ष्यांच्या विविध छोट्या गोष्टी, कृतींसह, प्राण्यांच्या, पक्ष्यांच्या आवाजांच्या नकला करून सांगतात.</p> <p>(२) कथानकाचे व पात्रांचे सौंदर्य बालकांच्या लक्षात आणून देतात व बालकांना गोष्टीतील पात्रांच्या नकला करण्याची संधी देतात.</p>	फ्लॅशकार्ड, कथा, पुस्तके. चित्रांसह लहान गोष्टींची पुस्तके, चित्रसंग्रह,	<p>(१) बालकाच्या निरीक्षण नोंदी.</p> <p>(२) वर्तन नोंदी.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> गुंतागुंतीचे कथानक व बहुविध पात्रांसह स्वतःच्या गोष्टी तयार करतो. 	समन्वयकांशी संवाद, शब्दसंग्रह, अभिव्यक्ती विकास	<p>(३) नमुना कथानक पात्रांसह असणारी नावे बालकाच्या दैनंदिन जीवनाशी जोडून देतात. त्यासाठी विविध साधनांचा उपयोग करतात. उदा. फ्लॅशकार्ड, चित्रसंग्रह</p> <p>(४) तशाच प्रकारच्या कथानकांची निर्मिती व पात्रप्रसंग निर्मितीची क्षमतावृद्धी होण्यासाठी, बालकांना स्वतः मदत करतात.</p> <p>(५) बालकांना याबाबत व्यक्त होण्याची संधी देऊन, त्यांना परिचित शब्दांचे रूपांतर, कथेत कसे होते, याचा आनंद मिळवून देतात.</p> <p>(६) तयार केलेल्या गोष्टीचे सादरीकरण करण्यास बालकास प्रेरणा देतात.</p> <p>(१) सोप्या गोष्टींसह, दर्जा वाढलेल्या कथानकांचे नमुने त्याच्या पात्रप्रसंगांसह बालकांसमोर ठेवतात.</p> <p>(२) बालकांच्या जीवनाशी जुळणाऱ्या कथानकांची वेचणी करून, कथारचनेचे पात्रांसह जुळवणी करण्याचे सामर्थ्य विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हावे, यासाठी मूलनिहाय मदत करतात.</p> <p>(३) कथानकाच्या धाग्यांची जोडणी करून, त्याच्या-पासून कशी कथा निर्माण होते, याचा आनंद बालकांना मिळवून देतात.</p> <p>(४) बालकनिर्मित कथांचे सादरीकरणसह प्रकाशन करतात.</p>	कथासंग्रह (भाव-विश्वाशी निगडित)	<p>(१) बालक नमुना कथानकाचे कसे निरीक्षण करतात? याचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(२) बालकाच्या वर्णन नोंदी, सहाय्यायी, मूल्यमापन करतात.</p> <p>(३) सहभागी नोंदी.</p>

क्षमता : C - 9.7 दैनंदिन संवाद परिणामकारकरीत्या साधण्यासाठी, पुरेसे शब्द आत्मसात करतो व आत्मसात केलेल्या शब्दसंग्रहाचा वापर करून नवीन शब्दांचे अर्थ लावतो.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	परिचयातील काही वस्तू आणि अनुभव यांसाठी, योग्य शब्दांचा वापर करतो. (उदा. स्वतः चे व मित्राचे नाव, सामान्य वस्तू, चित्रे, गोड-आंबट, गोल-मोठा इ. ची नावे सांगतो.)	चित्रवाचन, अनुभव सामाईक करणे.	(१) दैनंदिन जीवनातील संभाषणासाठी आवश्यक असणाऱ्या शब्दांचा संग्रह करतात. (२) तयार केलेल्या शब्दसंग्रहाची जाणीवपूर्वक वर्ग-प्रक्रियेतील छोट्याछोट्या अनुभवांशी जोडणी करतात. (३) बालकांचा शब्दसंग्रह वाढून, त्यांच्यामध्ये संभाषण कौशल्य यावे या दृष्टिकोनातून, अध्ययन प्रसंगाची निर्मिती करताना पुढीलप्रमाणे युक्त्यांचा वापर करतात. जसे : (१) नाती-गोती (२) परिचय (३) विविध आकार, रंग, संबंधित विविध खेळ	दैनंदिन जीवनाशी संबंधित शब्दसंग्रह छोटे-छोटे संभाषण संग्रह (नाती-गोती परिचय, आकार, रंग, गंध यांसंबंधी)	(१) मौखिक संभाषणात सहभागी. (२) योग्य शब्दांचा वापर करतो याचे निरीक्षण.
बालवाटिका २	विशिष्ट प्रसंग किंवा वर्गामध्ये अभ्यासलेल्या विषयांतून प्राप्त शब्दसंग्रहाचा उपयोग त्याच्या संभाषणात करतो.	अनुभव सामाईक करणे, कौशल्य विकास, आकलन, उपयोजन.	(१) विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन जीवनाशी जुळणाऱ्या प्रसंगांची जोडणी अध्ययन अनुभवांशी करतात. (२) अध्ययन अनुभवांवरून विद्यार्थ्यांच्या भाव-विश्वातला शब्दसंग्रह विकसित होण्यासाठी शब्दांच्या बँकेचा उपयोग करतात. (३) आवश्यक कमाल व किमान शब्दमर्यादेचा उपयोग करून, क्रीडा माध्यमातून जाणीवपूर्वक संभाषण प्रसंगांची निर्मिती करतात व सर्वच मुलांना त्यात सहभागी करून घेतात. (४) संभाषण नमुने अनौपचारिक पद्धतीने, मुलांकडून सूचकता मिळाल्यास, स्वीकारतात.	अध्ययन अनुभवांचे नमुने, भावविश्वातला शब्दसंग्रह, क्रीडा प्रकार संभाषण नमुने	(१) दैनंदिन निरीक्षण (२) तोंडी काम (संभाषण) (३) प्रात्यक्षिक नोंदी

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> वाढीव शब्दसंग्रहाचा वापर करून, कृतियुक्त वर्णनात्मक व कालदर्शक शब्दांचा हेतुपुरस्सर वापर करतो. 	शब्दांची जाणीव होणाऱ्या कृती, आकलन, उपयोजन	<p>(१) विद्यार्थी स्तरानुरूप विकसित केलेल्या शब्द बँकेचा वापर करून, त्याची जोडणी वर्गात अध्ययन प्रक्रियेच्या प्रत्येक कृतीशी करतात.</p> <p>(२) दैनंदिन जीवनातील वर्णनात्मक प्रसंगांचे अनौपचारिक आयोजन करून, बँकेतील शब्दसमूहांचा संच बालकांसमोर ठेवतात.</p> <p>(३) प्रार्थनेपासून ते वर्गप्रक्रिया संपेपर्यंत योजित विद्यार्थी संवादांमध्ये, कालदर्शक शब्दांचा नियोजनपूर्वक वापर करतात. (उदा. सकाळ, दुपार, संध्याकाळ, सुट्टीपूर्वी, सुट्टीनंतर)</p> <p>(४) सहजतेने वर्णनात्मक व कालदर्शक प्रसंगांची निर्मिती करून, बालकांना शब्दसंग्रहाचा वापर करण्यास उद्युक्त करतात.</p> <p>(५) प्रबलनासाठी विद्यार्थ्यांनी वापरलेल्या विविध शब्दांची नोंद फलकावर घेऊन, अधिकाधिक शब्द वापरणाऱ्या बालकांना शाबासकी देतात.</p> <p>(६) वर्णनात्मक व कालदर्शक संबंधित विविध क्रीडा प्रकार घेतात.</p>	शब्दबँक	<p>(१) शब्दांचा वापर करतात का, याच्या नोंदी घेणे. (वैयक्तिक, गटाने)</p> <p>(२) वर्णनात्मक, कालदर्शक, शब्दसंग्रह करता येतो का याच्या निरीक्षण नोंदी ठेवणे.</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> चित्र आणि संदर्भ यांनुसार अपरिचित शब्दांच्या अर्थाचा अंदाज बांधतो. 	चित्रवाचन, आकलन, उपयोजन, अनुभव सामाईक करणे,	<p>(१) अध्ययन साहित्य समृद्धी संचाचा पुरेपूर वापर करून, चित्रगप्पा, चित्रगोष्टी, चित्रकथा यांसाठी विविध स्थानिक संदर्भांची जोडणी करतात.</p> <p>(२) चित्रगप्पा, चित्रगोष्टी, चित्रकथा, यांवरून परिचित व अपरिचित शब्दांची वर्गवारी फलकावर करतात.</p>	चित्रगाडी, चित्रगोष्टी, चित्रगप्पा, चित्रकथा संग्रह.	<p>(१) मुलांना काही अपरिचित शब्द सांगून, आपल्या पालकांना विचारा व मला सांगा अशा</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
		पूर्वज्ञानाचा उपयोग करणे, कारक विकास, जिज्ञासा	(३) परिचित व अपरिचित दोन्ही प्रकारच्या शब्दसंग्रहांना बालकांच्या जीवनाशी जोडून अर्थ समजण्यासाठी प्रोत्साहित करतात. (४) अपरिचित शब्दांचे अर्थ बालकांकडून काढून घेण्यासाठी जिज्ञासा व प्रोत्साहन तंत्राद्वारे वर्गामध्ये उत्साहाचे वातावरण निर्माण करतात. (५) अचूक अंदाज असणाऱ्या बालकांना प्रोत्साहित करून, त्यांची गटनायक म्हणून निवड करून, उर्वरित बालकांसाठी मदतीचा मार्ग खुला करतात. (६) अचूक अर्थ मुलांकडून येण्यामध्ये काही त्रुटी असल्यास स्वतः दुरुस्ती करतात.		प्रकारचे आवाहन करणे व निरीक्षण नोंदी घेणे.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> मजकुरात आलेल्या अपरिचित शब्दांचा अर्थ समजून घेण्यासाठी, बालशब्दकोशाचा वापर करतो. 	शब्दांचा अर्थ ओळखतो. आकलन, उपयोजन कौशल्य	(१) स्तरानुरूप बालशब्दकोशाचा संग्रह वर्षाभूषीच तयार करतात. (२) वेळेनुसार विषय व प्रसंगाप्रमाणे आलेल्या अपरिचित शब्दांचा अर्थ शोधण्यासाठी, बालशब्दकोश बालकांना खुला करतात. (३) बालकांना संधी देऊन, अपरिचित शब्दांच्या जोड्या जुळवण्यासाठी साहाय्य करतात. (४) वर्गातील बालकांचे गट करून, परिचित मजकूर देतात व मुद्दाम त्यांतील अपरिचित शब्दयोजना देऊन, शब्दकोशाचा वापर मुलांनी करावा, अशा प्रसंगाची निर्मिती करतात. (५) बालकांना समजलेला अर्थ स्वीकारतात व त्यांना सहजपणे अचूकतेचा परिचय करून देतात.	शब्द - दैनंदिनी, संदर्भ ग्रंथ (दैनंदिन वापरातील) स्थानिक शब्दकोश	(१) निरीक्षण नोंदी (२) वर्गकार्य नोंदी (३) गटकार्याच्या नोंदी (४) शब्दकोश निर्मिती प्रकल्प

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
	<p>ध्येय : CG - 10 बालके भाषा एक (L1) मध्ये सफाईदारपणे वाचन व लेखन करतात.</p> <p>क्षमता : C - 10.1 शब्दध्वनीची जाणीव होऊन, शब्दध्वनी/अक्षरे शब्दांत गुंफतो आणि शब्दापासून शब्दध्वनी, अक्षरे वेगळी करतो.</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> बडबडगीते म्हणतो. 	मौखिक भाषा विकास	<p>(१) शिक्षक बालकांच्या वयोगटाशी निगडित व त्यांच्या भावविश्वाशी संबंधित परिसरातील बडबडगीतांची निवड करतात.</p> <p>(२) निवडलेली बडबड गीते तालासुरात, साभिनय सादर करतात.</p> <p>(३) बालकांना माहीत असलेली/परिचित बडबडगीते वर्गात, विविध कार्यालयांत, परिपाठात सादर करण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(४) बडबड गीतांमध्ये उच्चारांची गंमत, शब्दांची पुनरावृत्ती असेल, याची काळजी घेतात. जसे; ससा तो ससा, कापूस जसा... सुरुवातीला यासाठी द्विभाषिक बडबडगीते किंवा घरच्या भाषेतील गीतांचा उपयोग करतात.</p> <p>(५) डिजिटल माध्यमाचा वापर करून, बालकांना बडबड गीत सादर करण्यासाठी प्रेरित करतात.</p>	बडबड-गीतसंग्रह, ध्वनिफिती डिजिटल साधने	(१) बालके बडबड गीते तालासुरात म्हणतात की नाही याचे निरीक्षण करणे व नोंद घेणे.
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> यमक असलेले शब्द व अनुप्रास ओळखतो. 	आवाज व चिन्ह संबंध, मार्गदर्शित वाचन, ध्वनीची जाणीव	<p>(१) बडबडगीतातील यमकयुक्त शब्द/सारखा आवाज असणारे शब्द यांची ओळख करून देतात.</p> <p>(२) सारखे आवाज कोणते ते ओळखण्याची संधी मिळेल, अशा उपक्रमांची आखणी करतात.</p>	यमकयुक्त शब्द, बडबडगीते	(१) बालक यमक व अनुप्रास ओळखतो की नाही, हे पाहणे. (२) यमकयुक्त शब्दातील वेगळा शब्द ओळखणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> यमक असलेले शब्द व अनुप्रासयुक्त शब्द तयार करतो. 	ध्वनीची जाणीव, आवाज-चिन्ह संबंध, अक्षर ओळख	<p>(१) यमकयुक्त शब्द असलेली गीते/कविता वारंवार ऐकवतात.</p> <p>(२) विद्यार्थी यमकयुक्त व अनुप्रास असलेले शब्द तयार करतील अशा भाषिक खेळांची आखणी करतात.</p> <p>(३) यमकयुक्त व अनुप्रास असलेले शब्द तयार करून, आनंद निर्मिती करतात. उदा. टाळी-पोळी-विळी असे शब्द सांगण्यासाठी प्रोत्साहित करतात.</p> <p>(४) विविध बडबडीते, गाणी, कविता यांतील यमक-युक्त व अनुप्रास असलेल्या शब्दांकडे लक्ष वेधून घेतात.</p> <p>(५) विद्यार्थ्यांना यमकयुक्त शब्द व अनुप्रास शब्द ओळखण्यास व तयार करण्यास आवश्यक तेथे मदत करतात.</p>	यमकयुक्त शब्दसंग्रह, अनुप्रास-युक्त शब्दसंग्रह, वरील शब्दांचे हस्तलिखित	यमकयुक्त शब्द व अनुप्रासयुक्त शब्द तयार करता येतो की नाही, ते पाहणे.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरांच्या ध्वनीमधून स्वर व व्यंजनांचे ध्वनी वेगळे करतो. 	ध्वनीची जाणीव, कौशल्याचा विकास	<p>(१) शब्द, अक्षर, ध्वनी इत्यादींचा सराव परिचित शब्दांच्या माध्यमातून करून घेतात.</p> <p>(२) अक्षरध्वनीचे स्वर व व्यंजनांचे वेगळेपण बालकांच्या लक्षात आणून देतात.</p> <p>(३) अक्षरे देऊन स्वर-व्यंजने ओळखा? अशी आव्हाने तयार करून, भरपूर सराव करून घेतात.</p> <p>(४) बालक अक्षरांतील स्वर व व्यंजने ओळखतो.</p>	अक्षरकार्ड, शब्दकार्ड, भाषापेटी	<p>(१) अक्षरे व त्यापासून स्वर-व्यंजने वेगळे करण्याचा फलक सराव नोंदी घेणे.</p> <p>(२) अक्षर देऊन स्वर व व्यंजने वेगळे करण्याचे निरीक्षण.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरांची स्वर आणि व्यंजनामध्ये विभागणी करतो. 	अक्षर ओळख, भाषिक विकास	<p>(१) विविध शब्दांत, शब्दावली व शब्दसंग्रहाचा उपयोग करून, जाणीवपूर्वक त्यातील अक्षरे, स्वर व व्यंजन यांतील वेगळेपण समजून घेण्यासाठी विविध कृतियुक्त योजना करतात.</p> <p>(२) परिसराशी निगडित अपरिचित शब्दांचा संग्रह करून अक्षरे, स्वर व व्यंजन यांच्यामध्ये विभागणी करणारे विविध खेळ घेतात.</p> <p>(३) विविध कार्डांच्या साहाय्याने दोन-तीन अक्षर-ध्वनींपासून तयार होणाऱ्या शब्दांचा संग्रह वापरून आनंददायक वातावरण तयार करतात.</p> <p>(४) अक्षरध्वनींपासून तयार केलेले शब्द फलकावर लिहितात.</p> <p>(५) जे विद्यार्थी अधिकाधिक शब्द तयार करतात त्यांना शाब्दिक प्रेरक कृतींद्वारे शबासकी देतात.</p> <p>(६) विशिष्ट अक्षरांमधील स्वर व व्यंजन यांना रंग देणे, गोल करणे यांसारख्या कृती घेऊन बालकांना स्वर व व्यंजनांमधील भेद अधिक प्रभावीपणे ओळखण्यासाठी प्रेरित करतात.</p>	शब्दांत, शब्दावली, शब्दसंग्रह विविध भाषिक खेळ	(१) अक्षरे, स्वर आणि व्यंजनांमध्ये विभागणी करतो की नाही, यासाठी विविध मूल्यमापन तंत्रांचा वापर करणे.
क्षमता : C 10.1.2 शब्दध्वनींची जाणीव होऊन शब्दध्वनी/अक्षरे शब्दात गुंफतो आणि शब्दापासून शब्दध्वनी/अक्षरे वेगळी करतो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> शब्दांची नक्कल आणि निर्मिती करतो व स्वतःहून योग्य उच्चार करतो. 	ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती, अक्षरे ओळखणे,	<p>(१) परिचित व बालकाच्या भावविश्वाशी निगडित चित्र आणि शब्द दाखवतात. चित्राचे नाव सांगतात. बालकांकडून ते म्हणवून घेतात.</p> <p>(२) सरावाने बालक त्या शब्दांचे योग्य उच्चार करतात.</p>	तक्ते, अक्षरकार्डे, धूळपाटी, रेखाटन	(१) बालकाला अक्षरध्वनीची नक्कल आणि निर्मिती करता येते की नाही याकडे लक्ष द्यावे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापान निर्देश
		आवाज-चिन्ह संबंध	(३) अक्षरे वैयक्तिक, गटात व सामुदायिकरीत्या म्हणण्यास सांगतात. (४) शब्दांचा ध्वनी योग्य येतो की नाही, याकडे वैयक्तिकरीत्या लक्ष देतात. (उदा. 'र' चा 'ल' उच्चार करणे.)		(२) निरीक्षण नोंदी (३) सहभागी नोंदी
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शब्दातील प्रारंभिक आणि अंतिम अक्षर ओळखतो. 	ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती, अक्षरे ओळखणे, आवाज-चिन्ह संबंध	(१) शब्दातील पहिला, दुसरा, तिसरा आवाज कोणता ते समजावून देतात. (२) शब्द उच्चारून सुरुवातीला व शेवटी कोणता आवाज येतो याकडे लक्ष वेधतात. (३) आवाज आणि मुळाक्षर काढे यांचा सहसंबंध समजावून देतात. (४) एखादा शब्द देऊन, तो निःसांकेतिकीकरण करून दाखवतात. (५) बालकाला स्वतःची नजर खाली, वर व डावीकडून उजवीकडे फिरवण्याची संधी देतात. (६) आवाज ओळखण्यासाठी भाषिक खेळ, विविध आयाम (जोड्या जुळवा, पाहुणा शब्द ओळखा, शब्द तोडणे, जोडणे व शब्दभेंड्या) यांसारख्या कृती करून घ्याव्यात.	चित्र- शब्दकाढे, मुळाक्षरांची काढे	(१) शब्दातील प्रारंभिक आणि अंतिम अक्षर ओळखतो की नाही? याची नोंद घ्यावी. (२) विविध भाषिक खेळांद्वारे अध्ययन निष्पत्ती साध्य
बालवाटिका ३	अक्षरे स्वर आणि व्यंजने यांमध्ये वेगळी करतो.	ध्वनीची जाण, स्वर, व्यंजन	(१) शब्दातील स्वर आणि व्यंजने वेगळी करण्यासाठी शिक्षक विविध शब्द ऐकवतात. (२) स्वर आणि व्यंजन यांची काढे वारंवार दाखवून ओळखून घेतात.	अक्षरकाढे, भाषापेटी साहित्य	(१) यमकयुक्त शब्दातील अक्षरे, स्वर आणि व्यंजने वेगळी करता येतात की नाही, याची नोंद ठेवणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	शब्दांतून अक्षरांचे ध्वनी वेगळे करतो.	ध्वनीची जाण, आवाज चिन्ह संबंध	(३) ऐकवलेल्या शब्दांतील स्वर आणि व्यंजन यांचे वर्गीकरण करून दाखवतात. उदा. १) ताई : ता-व्यंजन, ई-स्वर २) ऊस : ऊ-स्वर, स-व्यंजन (४) दृष्टी व श्रवण यांच्यामध्ये समन्वय साधतात. (उदा. सूचनांनुसार वस्तूची रचना करणे. सूचनांनुसार खेळ खेळणे, दाखवलेल्या चित्रांतून व ऐकवलेल्या नावांतून भेद ओळखणे.) (५) विविध उच्चारणांपासून ऐकवलेल्या नावांतून भेद ओळखतात.	शब्दकाई, शब्दपट्ट्या, भाषापेटी	(१) निरीक्षणाची नोंद (२) सहभागाची नोंद
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	-	नाही	नाही	नाही
ध्येय : बालके भाषा एक (L1) मध्ये सफाईदारपणे वाचन व लेखन करतात.					
क्षमता : 10.1.3 : शब्दध्वनीची जाणीव होऊन, शब्दध्वनी/अक्षरे शब्दात गुंफतो आणि शब्दापासून शब्दध्वनी/अक्षरे वेगळी करतो.					
बालवाटिका १	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	-	नाही	नाही	नाही

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> साधे शब्द तयार करण्यासाठी २-३ अक्षरध्वनी जोडतो. 	ध्वनीची जाण, वर्णमाला, अक्षर ओळख	<p>(१) बालकाला विविध लिखित शब्द दाखवतात. (दोन अक्षरी)</p> <p>(२) दोन अक्षरी शब्दसंग्रह घेऊन (शब्द तोडण्याचा) खेळ घेतात. उदा. हात हा त या पद्धतीने ७ ते ८ उदाहरणे सांगतात. नंतर मुलांना या पद्धतीने शब्द तोडण्यासाठी प्रोत्साहन देतात. या कृतीचा पुरेसा सराव झाल्यानंतर तीन अक्षरी/चार अक्षरी शब्द वापरून हीच कृती करवून घेतात.</p> <p>(३) शब्दातील स्वर आणि व्यंजने वेगळी करण्यासाठी शिक्षक विविध शब्द ऐकवतात.</p> <p>(४) स्वर आणि व्यंजन यांची काई वारंवार दाखवून ओळखून घेतात.</p> <p>(५) वर उल्लेख केलेल्या शब्द तोडण्याच्या खेळात अक्षरकार्डांचा वापर करतात. उदा. का न का हे कार्ड आणि त्याचा आवाज यांचे साहचर्य लक्षात आणून देतात. या पद्धतीने अक्षरे आणि त्याचा आवाज यांवर आधारित खेळ घेतात.</p>	दोन अक्षरी शब्दसंग्रह शब्दकार्ड	<p>(१) दोन अक्षरी शब्दसंग्रह पडताळून पाहणे.</p> <p>(२) शब्द योग्य ठिकाणी तोडतो का, ते पाहणे</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्द तयार करण्यासाठी स्वर व व्यंजन जोडतो. 	ध्वनीची जाण वर्णमाला	<p>(१) (वरीलप्रमाणेच अनुभव) शब्दांतील अक्षरांची संख्या टप्प्याटप्प्याने वाढवतात.</p>	अक्षर-कार्डांचा संच	(१) निरीक्षण नोंदी

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरांच्या ध्वनीमधून स्वर व व्यंजनाचे ध्वनी वेगळे करतो. 	ध्वनीची जाण, कोशल्यात्मक विकास	<p>(१) शब्द, अक्षर, ध्वनी यांचा सराव परिचित शब्दांच्या माध्यमातून करून घेतात.</p> <p>(२) अक्षर ध्वनीचे स्वर व चलनाचे वेगळेपण बालकांच्या लक्षात आणून देतात.</p> <p>(३) अक्षरे देऊन-स्वर व्यंजने ओळख? अशी आव्हाने तयार करून, भरपूर सराव करून घेतात.</p> <p>(४) बालके अक्षरांचे स्वर व व्यंजने ओळखतात.</p>	अक्षरकार्ड, शब्दकार्ड, भाषापेटी	<p>(१) अक्षरे व त्यापासून स्वर-व्यंजने वेगळे करण्याचा फलक सराव.</p> <p>(२) अक्षरे देऊन, स्वर व व्यंजने वेगळे करण्याचे निरीक्षण</p>
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	-	नाही	नाही	नाही
<p>ध्येय : बालके भाषा (L1) सफाईदारपणे वाचन व लेखन करतात.</p> <p>क्षमता : C -10.2 : पुस्तकाची मूलभूत रचना/स्वरूप, मुद्रित अक्षरांची कल्पना ओळखतो, मुद्रित झालेल्या मजकुराची दिशा समजून घेतो व पुस्तकातील मूलभूत विरामचिन्हे ओळखतो.</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> सर्वसामान्य चिन्हे, प्रतीके व मुद्रा (लोगो) ओळखतो. (उदा. बिस्किट किंवा साबणाचे आवरण किंवा रंगावरून विशिष्ट साबण ओळखतो.) 	शब्द ओळखणे, आकार, साम्यभेद	<p>(१) दैनंदिन वापरातील विविध वस्तू शिक्षक बालकांना दाखवतात.</p> <p>(२) बालकांना घरामध्ये उपलब्ध असलेली विविध वस्तूंची वेष्टणे (रॅपर) वार्ता आणण्यास सांगतात.</p> <p>(३) सर्व बालकांची वेष्टणे एकत्र करतात. त्यांची ओळख करून देतात, त्याविषयी गप्पा मारतात.</p> <p>(४) वेष्टणावरील माहितीचे विश्लेषण करून सांगतात (चिन्हे, प्रतीके, मुद्रा) मुलांना त्याबद्दल विचारतात.</p>	दैनंदिन वापरातील विविध वस्तूंची वेष्टणे, आकार, रंग या प्रकारांतील साम्यभेद सांगणारे विविध खेळ	<p>(१) दैनंदिन वापरातील विविध वस्तूंची वेष्टणे पाहून, ती ओळखता येतात की नाही, याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(२) विविध वेष्टणांचे त्यांच्या गुणधर्मावरून</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तक पकडतो, उघडतो व चाळण्यासाठी पाने पालटतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे. सुगम, सौंदर्य, दृष्टी</p>	<p>(५) चिन्हे व प्रतीके यासंदर्भातील विविध आकार, रंग, प्रकार यांच्यातील साम्यभेद ओळखण्याचा खेळ घेतात.</p> <p>(१) बालकाला हाताळायला मुद्रित पेपर/मोठी चित्रे असलेले आकर्षक साहित्य देतात. (२) वर्गात तारेवस्त्रे वाचनालय, वाचन कोपरा उपलब्ध करून देतात. (३) बालकांना छोट्या गटामध्ये पुस्तक पकडणे, चाळणे इत्यादी कृती करून दाखवतात. याचा विद्यार्थी आनंद घेतात. (४) छोटे छोटे प्रश्न विचारून, तुला आवडलेले चित्र कोणते ते दाखव, आवडलेले चित्र मित्र/मैत्रिणीला दाखव अशा कृती जाणीवपूर्वक करून घेतात. (५) पुस्तकाच्या मुखपृष्ठावरून पुस्तकात असलेल्या मजकुराबद्दल/विषयाबद्दल सांगतात.</p>	<p>वर्तमानपत्रांची संगीत कात्रणे, संगीबंशी मुखपृष्ठ असणारी पुस्तके, ड्राईंग शीट</p>	<p>(१) पुस्तकांची पाने उघडणे, पकडणे, चाळणे या क्रिया बालकांना करता येतात की नाही, याचे निरीक्षण करावे. (२) बालक गटात/जोडीमध्ये पुस्तक हाताळतो की नाही याचे निरीक्षण करावे, तशी नोंद करावी.</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> मुद्रित साहित्यातून माहिती मिळते असे वर्णन करतो. (उदा. पुस्तक, वर्तमानपत्र, माहितीपत्रक) 	<p>चित्रवाचन अनुभव सामाईक करणे.</p>	<p>(१) शिक्षक मुलांना परिसरातील प्राणी, पक्षी, झाडे, फुले यांची चित्रे दाखवतात. त्याबद्दल प्रश्न विचारतात. गट गप्पा, अनौपचारिक गप्पा मारतात. (२) मोठ्या व संगीत चित्रांच्या पुस्तकांची निवड करून, विद्यार्थ्यांना निरीक्षणासाठी उपलब्ध करून देतात. (३) पुस्तकात काय असेल याबद्दल मुलांना कुतूहल निर्माण होईल अशा गप्पा मारतात.</p>	<p>मोठ्या चित्रांची पुस्तके, वर्तमानपत्रे, चित्रांच्या पुस्तकांचा संग्रह</p>	<p>(१) मुद्रित साहित्यातून माहिती मिळेल असे वर्णन करतो की नाही, याचे निरीक्षण करावे. (२) नोंदी ठेवाव्यात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			(४) पुस्तकात काय असेल याबद्दल मुलांनी सांगितलेले स्वीकारतात. (५) पुस्तकातील चित्रांचे निरीक्षण करून वर्णन करण्यास प्रोत्साहन देतात. त्यासाठी छोटे छोटे प्रश्न विचारतात. (६) गटात, जोडीमध्ये बालके पुस्तक वर्णन करतील अशी परिस्थिती निर्माण करतात. (७) चित्रवर्णन करण्यास प्रोत्साहन देतात.		
इयत्ता पहिली	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
क्षमता : 10.2.2 : पुस्तकाची मूलभूत रचना/स्वरूप, मुद्रित अक्षरांची कल्पना ओळखतो, मुद्रित झालेल्या मजकुराची दिशा समजून घेतो व पुस्तकातील प्राथमिक विरामचिन्हे ओळखतो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> मुद्रित मजकूर आणि चित्रांमध्ये फरक करतो. 	चित्रवाचन, सहभागी वाचन अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) मोठी आणि जास्त चित्रे असलेली पुस्तके हाताळण्यास देतात.</p> <p>(२) त्या पुस्तकांचे टप्प्याटप्प्याने सहभागी वाचन करतात.</p> <p>(३) सहभागी वाचनात सगळी बालके सहभागी होतात का, याकडे लक्ष देतात.</p> <p>(४) मुद्रित मजकूर आणि चित्रे यांतील फरक ओळखण्यास प्रोत्साहन देतात. छोटेछोटे प्रश्न विचारून बालकांची जिज्ञासा जागृत करतात.</p>	मुद्रित मजकुराची कात्रणे, चित्रे, मोठी चित्रे असलेली पुस्तके	<p>(१) मुद्रित मजकूर आणि चित्रांमध्ये फरक करतो की नाही, याची नोंद ठेवतात.</p> <p>(२) सहभागी वाचनामध्ये बालकांचा सहभाग याकडे लक्ष देतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> डावीकडून-उजवीकडे आणि वरून-खाली शब्दांचे अनुसरण करतो. 	चित्रवाचन दृष्टी व श्रवण यांमध्ये समन्वय कौशल्य विकास	<p>(५) मुद्रित मजकूर आणि चित्रांमधील फरक मूल सांगते. त्याने सांगितलेले स्वीकारतात.</p> <p>(१) बालकांच्या भावविश्वातील व परिसरातील गोष्टींची चित्रे, त्यांची नावे अशा चित्र-नामपट्ट्या वार्गात उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) त्या चित्र नामपट्ट्यांचे मार्गदर्शित वाचन करून घेतात.</p> <p>(३) वाचन करताना डावीकडून उजवीकडे आणि वरून खाली करावे लागते हे विविध वाचनपट्ट्यांवरून समजावून देतात.</p> <p>(४) मुलांच्या वर्णनातील शब्द घेऊन, अनुभव तक्ते तयार करतात व वाचून दाखवतात. मुले आनंद घेतात.</p>	चित्रे- नामपट्ट्या, अनुभव तक्ते दिशादर्शक पट्ट्या.	<p>(१) डावीकडून उजवीकडे आणि वरून खाली शब्दांचे अनुसरण करतो की नाही, याचे निरीक्षण करणे. (२) तशा नोंदी ठेवणे.</p>
बालवाटिका ३	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> साधी विरामचिन्हे ओळखतो (पूर्णविराम, प्रश्नचिन्ह) 	अनुभव सामाईक करणे, मार्गदर्शन वाचन, स्वतंत्र वाचन	<p>(१) विद्यार्थ्यांना त्यांच्या दैनंदिन जीवनातील अनुभवांशी संबंधित विषयांवर आधारित काही वाक्ये सांगण्यास प्रेरित करतात.</p> <p>(२) सर्व उदाहरणे फळ्यावर लिहितात.</p> <p>(३) लिहिलेले वाचत असताना, त्यांचे अर्थ लावण्यास सांगतात.</p> <p>(४) त्यांना विरामचिन्हांची त्या ठिकाणी असलेली गरज, विविध अर्थांवरून समजावून देतात.</p>	खेळ खोली, पुस्तक खोली, परसबाग (प्रत्यक्ष अनुभव), विरामचिन्हांची काई	<p>(१) साधी विरामचिन्हे ओळखतो की नाही ते पाहणे. (२) तशा नोंदी ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> साधी विरामचिन्हे योग्य रीतीने वापरतो. (पूर्णविराम, प्रश्नचिन्ह) 	स्वतंत्र वाचन. अनुभव सामाईक करणे, सर्जनशीलता	<p>(५) पूर्णविराम आणि प्रश्नचिन्ह असलेली विविध वाक्ये मुलांनी सांगवी, यासाठी प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(६) पूर्णविराम व प्रश्नचिन्हांचा सराव होण्यासाठी वाक्ये तयार करून घेतात.</p> <p>(७) शाळेतील खेळ खोली, पुस्तक खोली, परसबाग, मैदान इ. ठिकाणी भेटी देऊन, त्याबद्दल प्रश्न विचारण्यास प्रोत्साहित करतात.</p> <p>(१) विद्यार्थ्यांना त्यांच्या दैनंदिन जीवनातील अनुभवांशी संबंधित विषयावर आधारीत काही वाक्ये सांगण्यास प्रेरित करतात.</p> <p>(२) ती सर्व वाक्ये फलकावर लिहितात.</p> <p>(३) लिहिलेले वाचत असताना, त्यांचे अर्थ लावण्यास सांगतात.</p> <p>(४) त्यांना विरामचिन्हाची त्या ठिकाणी असलेली गरज विविध अर्थांवरून समजावून देतात.</p> <p>(५) पूर्णविराम व प्रश्नचिन्ह असलेली विविध वाक्ये मुलांनी सांगवी यासाठी प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(६) पूर्णविराम व प्रश्नचिन्हांचा सराव होण्यासाठी वाक्ये तयार करून घेतात.</p> <p>(७) शाळेतील खेळ खोली, पुस्तक खोली, परसबाग मैदान इत्यादी ठिकाणांना भेटी देऊन, त्याबद्दल प्रश्न विचारण्यास प्रोत्साहित करतात.</p>	खेळ खोली, पुस्तक बोली परसबाग (प्रत्यक्ष अनुभव) विरामचिन्हे कार्ड	(१) साधी विरामचिन्हे ओळखतो की नाही ते पाहणे व नोंदी ठेवणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
	<p>ध्येय : बालके भाषा एक (L1) मध्ये सफाईदारपणे वाचन व लेखन करतात.</p> <p>क्षमता : 10.2.3 : पुस्तकाची मूलभूत रचना/स्वरूप, मुद्रित अक्षरांची कल्पना ओळखतो. मुद्रित झालेल्या मजकुराची दिशा समजून घेतो व पुस्तकातील प्राथमिक विरामचिन्हे ओळखतो.</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> चित्रमय गोष्टींच्या परिचित पुस्तकांचे वाचन करत आहे असे दाखवतो. 	चित्रवाचन, अनुवाचन (वाचताना योग्य दिशेनुसार बोट फिरविणे)	(१) बालकांना परिचित चित्रांच्या गोष्टींची पुस्तके पहावयास देतात. (२) चित्रकथा, प्रसंगचित्रे दाखवून त्यावर प्रश्न विचारतात. (३) बालकांना चित्रमय पुस्तकांचे वर्णन करण्यास प्रोत्साहन देतात. (४) चित्रमय गोष्टींच्या परिचित पुस्तकांचे वाचन करून दाखवतात व बालकांकडून वाचन करून घेतात.	परिचित गोष्टींच्या पुस्तकांचा संग्रह, चित्र शब्दपट्ट्या	(१) चित्रमय गोष्टींच्या परिचित पुस्तकांचे वाचन करत आहे की नाही, याची नोंद ठेवणे.
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शब्द व ध्वनीचा योग्य रीतीने उच्चार करून वाचन करत असल्याचे दाखवतो. 	सहभागी वाचन, मार्गदर्शित वाचन	(१) सहभागी वाचनाचे आदर्श नमुने बालकांपुढे ठेवतात. (२) मार्गदर्शित वाचन करून दाखवतात. (३) चित्रशब्द कार्डांवरून वाचन सराव घेतात. (४) एका दृष्टिक्षेपात वाचन घेतात. (Sight words Reading) (५) बालकांच्या 'मला वाचता येते', या भावनेला प्रोत्साहन देतात. (६) अक्षरध्वनी आणि त्याचे मुखातील उगमस्थान योग्य उच्चारांसह वाचून दाखवतात. (७) शब्दपट्टीवरील स्वतःचे नाव ध्वनीवरून ओळखणे यासारखे खेळ घेतात.	शब्दपट्ट्या, चित्र शब्दपट्ट्या	(१) शब्द व ध्वनीचा योग्य उच्चार करून वाचन करत असल्याचे दाखवतो का, याची नोंद ठेवणे. (२) चित्र शब्दपट्ट्यांचे प्रत्यक्ष वाचन घेणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तकाच्या मुखपृष्ठाकडे पाहून पुस्तकाविषयी बोलतो. (मुखपृष्ठावरील सूचक चिन्हे पाहून अंदाज करतो.) 	चित्रवाचन, निरीक्षण, चित्र जोडणी	<p>(१) विविध पुस्तकांच्या मुखपृष्ठांचे निरीक्षण करण्याची जाणीवपूर्वक संधी देतात.</p> <p>(२) त्याबद्दल छोटे छोटे प्रश्न विचारून मुलांना बोलते करतात.</p> <p>(३) मुखपृष्ठ पाहून पुस्तकाच्या विषयाबद्दल मुलांच्या मनात जिज्ञासा/कुतूहल जागृत करतात.</p> <p>(४) मुलांचे गट करून विविध पुस्तकांच्या मुखपृष्ठांच्या वर्णनाचे सादरीकरण करून घेतात.</p> <p>(५) मुखपृष्ठावरील चित्रांचा, मुलांच्या भावविश्वाशी, अनुभवांशी संबंध लावतात.</p> <p>(६) मुखपृष्ठावरील सूचक चिन्हांची ओळख करून देतात/अंदाज बांधण्यास मदत करतात.</p>	विविध रंगीबेरंगी चित्र असलेली मुखपृष्ठांची पुस्तके, नामपट्ट्या	<p>(१) पुस्तकांच्या मुखपृष्ठाकडे पाहून पुस्तकाविषयी बोलतो की नाही, याची नोंद ठेवणे.</p> <p>(२) वर्गाचे पुस्तक तयार करायचे आहे. त्यासाठी मुखपृष्ठासाठी चित्रे काढा अशी कृती घ्यावी.</p>
इयत्ता पहिली	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> शब्दांतील आवाज अक्षरांद्वारे कागदावर लिहिले जातात याची समज दर्शवतो, म्हणजेच लेखी शब्दातील काही मुळाक्षरांची संबंधित ध्वनीशी सांगड घालण्यास सुरुवात करतो. 	लिपी परिचय, ध्वनीची जाण, ध्वनी-विन्हे संबंध	<p>(१) शिक्षक बालकांना परिचित असलेले शब्द वर्गात (एकेक) विचारतात. उदा. कप यातील 'क' चा आवाज कोठे येतो ते विचारतात. 'प' चा आवाज कधी व कोठे येतो ते सांगतात.</p> <p>(२) शब्दातील अक्षराइतक्या टाळ्या वाजविण्याचा खेळ घेतात. उदा. कप-दोन टाळ्या, मगर - तीन टाळ्या</p> <p>(३) विविध भाषिक खेळ घेतात. उदा. सारखी अक्षरकार्डे जुळवणे.</p> <p>(४) चित्र-अक्षर-चित्र या सूत्राचा वापर करून अर्धपूर्ण शब्द बालकांसमोर (अधिक प्रमाणात परिचय असणारे) ठेवतात.</p> <p>(५) दैनंदिन उपयोगात असणाऱ्या अर्धपूर्ण शब्दांची फोड करून, अक्षरे व चित्रयुक्त शब्द असा शब्दभेंड्यांचा खेळ घेतात.</p> <p>(६) अक्षर व शब्दाचे नाते बालकाच्या लक्षात आल्या-नंतर, बालकांच्या गटाचा वापर करून, कमी अक्षरांपासून अधिक शब्दनिर्मिती करणाऱ्या गटाला शाबासकी देतात.</p>	अक्षरकार्डे, भाषापेटीचा उपयोग	विविध भाषिक खेळांमधून बालकांचा सहभाग निरीक्षण नोंदी ठेवाव्यात.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमालेतील काही अक्षरे व स्वरचिन्हे ओळखतो. 	निरीक्षण ध्वनीची जाण, ध्वनी व अक्षरांची जोडणी.	<p>(१) एकमेकांत मिसळलेल्या मुळाक्षरांतून मुखातील एकाच स्थानावरून उच्चार होणारी मुळाक्षरे शोधण्याच्या कृतीचे प्रात्यक्षिक दाखवतात.</p> <p>(२) बालकांना परिचित कृतींची सांगड मुळाक्षरांशी घालतात. (उदा. क - कप यावेळी कपाने चहा पिण्याची कृती करतात.)</p> <p>(३) कृतीप्रमाणे कोणते मुळाक्षर ते ओळखण्याचा खेळ घेतात.</p> <p>(४) अक्षराचा ध्वनी आणि त्याचे मुखातील उगमस्थान यातील संबंध लक्षात आणून देतात.</p> <p>(५) अक्षर आणि ध्वनी यांचा आनंद देतात.</p>	भाषापेटी चित्रपट्ट्या, अक्षरपट्ट्या, चित्रतक्ते, अक्षरतक्ते, तसंगचित्रे, भित्तिचित्रे, ओळखा पाहू तंत्र, भाषिक खेळ	<p>(१) दृश्य स्वरूपात मुळाक्षरे आणि संबंधित ध्वनीची सांगड घालतो की नाही, याची तपासणी करतात.</p> <p>(२) सांगितलेल्या ध्वनीच्या मुळाक्षरांचे काई काढून देतो की नाही, ते पाहणे.</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमालेतील काही अक्षरे व स्वरचिन्हे ओळखतो. 	निरीक्षण, ध्वनीची जाण, ध्वनी व अक्षरांची जोडणी.	<p>(१) भाषापेटीतील साहित्याचा वापर करून, साख्या मुळाक्षरांच्या जोड्या शोधणे, सांगितलेली मुळाक्षरे शोधणे असे खेळ घेतात.</p> <p>(२) एकमेकां मुळाक्षराचे अनेक परिचित शब्द मुलांनी सांगवे. (उदा. क - कप, कमळ, कबुतर इ.)</p> <p>(३) मुलांनी सांगितलेला शब्द फळ्यावर लिहितात. लिहिलेल्या शब्दातून सांगितलेला आवाज/मुळाक्षर ओळखण्यास सांगतात. (उदा. शब्दचक्र तयार करणे) कसरीत मध्ये 'स' चा आवाज कोठे आला?</p>	अक्षरकाई, शब्दकाई	<p>(१) नेहमी वापरली जाणारी अक्षरे ओळखतो का, संबंधित ध्वनीची सांगड घालतो का, याचा विविध भाषिक खेळातून पडताळा घेतात. संचयिका-पत्रात नोंद ठेवतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमालेतील सर्व अक्षरे (ज्ञ, क्ष या संयुक्त अक्षरांसह) व स्वरचिन्हे वाचतो. 	<p>मोठ्याने वाचणे, मार्गदर्शन वाचन, स्वतंत्र वाचन, नमुना लेखन</p> <p>मार्गदर्शित लेखन, स्वतंत्र लेखन</p>	<p>(१) भाषापेटीतील साहित्याच्या साहाय्याने मुळाक्षरे-चित्रे असा सहसंबंध लावतात.</p> <p>(२) मुलांकडून तशा विविध कृती करून घेतात.</p> <p>(३) सुचवलेल्या मुळाक्षरांनी सुरु होणारे शब्द सांगा, असे भाषिक खेळ घेतात.</p> <p>(४) दिलेल्या शब्दांतील सांगितलेल्या मुळाक्षराखाली रेष मारणे असा खेळ घेतात.</p> <p>(५) संयुक्त अक्षरांचा वैयक्तिक गटात, समूहात विविध भाषिक खेळांतून सराव देतात. (हवेंत अक्षर गिरवणे, अक्षरावर बिया/खडे ठेवणे, पाहुणा ओळखणे.)</p> <p>(६) सर्व मुळाक्षरे (संयुक्त अक्षरांसह) लेखनाचे वळण (स्ट्रोकस) समजावून देतात.</p> <p>(७) लेखनाचा आनंददायी पद्धतीने सराव घेतात.</p> <p>(८) लेखनाच्या विविध कृती करून घेतात.</p> <p>(९) संयुक्त अक्षरांसाठी स्पेशल कार्ड तयार करून, त्याचा वर्गात वापर करतात.</p> <p>(१०) गटात मिळालेल्या शब्दांचे पृथक्करण करून, नवे मुळाक्षर शोधून काढण्यास सांगतात.</p> <p>(११) गटात आणि वर्गात त्याचे स्पष्टीकरण देतात.</p> <p>(१२) परिचित झालेल्या मुळाक्षरांच्या कार्डांच्या साहाय्याने नवने शब्द बनविण्यास प्रोत्साहन देतात. प्रसंगी मार्गदर्शन करतात.</p> <p>(१३) शब्द वाचून दाखवतात. शब्दांचे वाचन करून घेतात.</p>	<p>मुळाक्षरकार्ड भाषापेटी, शब्दकार्ड, चित्र शब्दकार्ड</p>	<p>(१) सर्व अक्षरे (संयुक्त अक्षरांसह) ओळखतो आणि त्याच्याशी संबंधित ध्वनीची सांगड घालतो की नाही, याचे निरीक्षण करणे.</p> <p>(२) नोंदी ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
क्षमता : 10.3.2 : L1 च्या लिपीतील सर्व अक्षरे व अवयव ओळखतो आणि या ज्ञानाचा उपयोग शब्द वाचन-लेखनासाठी करतो.					
बालवाटिका १	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरे आणि स्वरचिन्हे यांच्या मदतीने तयार होणारे दोन अक्षरी शब्द वाचतो. उदा. हात, कान, मान, मका. 	मार्गदर्शित वाचन, स्वतंत्र वाचन	<p>(१) शिक्षक वर्गात मुलांना परिचित अक्षरांची काई दाखवून त्यातील अक्षरे ओळखा हा खेळ घेतात.</p> <p>(२) त्या अक्षरांचे मार्गदर्शित वाचन करून, अर्थपूर्ण दोन अक्षरी शब्द कसे तयार होतात, योग्य उच्चार कसे करायचे याचे प्रात्यक्षिक करून घेतात.</p> <p>(३) मुळाक्षराचा आकार आणि ध्वनी यांचे आकलन मुलांना कसे होते याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(४) परिचित मुळाक्षरांच्या काईच्या साहाय्याने दोन अक्षरी शब्द बनवून घेतात.</p> <p>(५) बालकांच्या वयोगटानुरूप चित्रवाचन करून घेतात. (उदा. बाग, बाजार)</p>	मुळाक्षरे काई, शब्दकाई, चित्रकाई	<p>(१) परिचित अक्षरांचे बनलेले दोन अक्षरी सोपे शब्द वाचतो की नाही, ते पाहणे.</p> <p>(२) स्वतःहून काही शब्द वाचतो का, याचेही निरीक्षण करावे.</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरे आणि स्वरचिन्हे यांच्यापासून तयार होणारे शब्द वाचतो. यात नियमित वापरातील जोडाक्षरांचा समावेश असू शकतो. 	ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती, अक्षरे ओळखणे, अक्षरे व	<p>(१) शिक्षक वर्गात मुलांना परिचित अक्षरांचे काई दाखवून, त्यातील शब्द ओळखा हा खेळ घेतात.</p> <p>(२) त्या शब्दांचे मार्गदर्शित वाचन करून, ३ ते ४ अक्षरी अर्थपूर्ण शब्द कसे तयार होतात, याचे योग्य उच्चारांसह प्रात्यक्षिक करून घेतात तसेच वाचनाचा सराव करून घेतात. (वैयक्तिक, गटात)</p>	अक्षरकाई, शब्दकाई, जोडाक्षरे काई वर्तमानपत्र मासिके	<p>(१) परिचित अक्षरांनी बनलेले ३ ते ४ अक्षरी सोपे शब्द वाचतो का नाही, याची नोंद ठेवणे.</p> <p>(२) मदतीसह व मदतीशिवाय</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> सर्व अक्षरे, सर्व स्वरचिन्हे आणि नेहमी वापरत असलेली जोडाक्षरे यांसहित बहुवर्णीय शब्द वाचतो. 	शब्दवाचन, मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन	<p>(३) परिचित शब्दांमधून जोडाक्षरे शोधण्यास/सांगण्यास प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(४) त्यासाठी जोडाक्षरे शोधणे, गटातील एकमेकांच्या मदतीने समान व परिचित जोडाक्षरांचे गट करणे यांसारख्या भाषिक खेळाचा सराव घेतात.</p> <p>(५) एकत्रितपणे-एकमेकांच्या साहाय्याने केलेल्या कृतीतून मुलांना आनंद मिळवून देतात.</p> <p>(१) मुलांकडून परिचित बहुवर्णीय जोडाक्षरयुक्त शब्दकाडीच्या साहाय्याने वाचनाची कृती करून घेतात.</p> <p>(२) विविध शब्दपट्ट्या, शब्दबँक, शब्दडोंगर यांच्या साहाय्याने, शब्दसमूह अचूकतेने वाचून दाखवतात. त्याप्रमाणे वाचनाचा सराव घेतात.</p> <p>(३) वर्तमानपत्रातील सांगितलेली जोडाक्षरे शोधा व गोल करा, अशा कृती करून घेतात.</p>	शब्दकाडी, शब्दपट्ट्या, शब्द बँक, वर्तमानपत्र, मासिके	<p>(१) बहुवर्णीय(जोडाक्षर-युक्त) आणि अर्धहीन शब्द (शब्दसमूह) अचूकतेने ओळखतो की नाही, याचा पडताळा घेणे.</p> <p>(२) उपक्रम व कृती तंत्र गटात व स्वतंत्रपणे वापरतात का, याच्या नोंदी ठेवतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> बहुवर्णीय शब्द वाचतो आणि ध्वनिदर्शक शब्द देखील अचूकतेने वाचतो (उदा. भूर्, डुबूक) 	ध्वनीची जाणीव, मार्गदर्शित वाचन	<p>(१) मुलांकडून परिचित बहुवर्णीय जोडाक्षरयुक्त शब्द कार्डांच्या साहाय्याने वाचनाची कृती करून घेतात.</p> <p>(२) विविध शब्दपट्ट्या, शब्दबँक, शब्दडोंगर यांच्या साहाय्याने शब्दसमूह अचूकतेने वाचून दाखवतात, त्याप्रमाणे वाचनाचा सराव घेतात.</p>	शब्दकार्ड, शब्दपट्ट्या	<p>(१) बहुवर्णीय (जोडाक्षरयुक्त) आणि अर्थहीन शब्द (शब्दसमूह) अचूकतेने ओळखतो की नाही, याचा पडताळा घेणे.</p> <p>(२) उपक्रम व कृती तंत्र गटात व स्वतंत्रपणे वापरतात का? याच्या नोंदी ठेवतात.</p>
क्षमता : 10.3.3 (L1) च्या लिपीतील सर्व अक्षरे व अवयव ओळखतो व या ज्ञानाचा उपयोग शब्दवाचन - लेखनासाठी करतो.					
बालवाटिका १	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शिकलेली अक्षरे आणि स्वरचिन्हे यांचे, अक्षर पत्ते वापरून शब्द तयार करतो. तयार केलेल्या शब्दांवरून तोंडी वाक्य सांगतो किंवा शब्दावर आधारित विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर देतो. 	ध्वनी व अक्षरांची जोडणी, अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) बालकाला त्याच्या परिसरातील सर्व घटकांची नावे सांगतात. चित्रगाण्यांच्या माध्यमातून तोंडओळख करून देतात.</p> <p>(२) परिसरातील वेगवेगळे भाग चित्रगाण्यांच्या आधारे, फलक लेखनाद्वारे, नामपट्ट्याच्या स्वरूपात प्रत्येक बालकाच्या समोर आणतात.</p> <p>(३) सोपी व परिसरातील परिचित नावे वारंवार समोर आणून, त्याचा शब्दकोडे, ओळखा पाहू, चला</p>	चित्रकार्डे नामपट्ट्या	<p>(१) साईट वर्ड ओळखता येतात की नाही, याचे निरीक्षण करणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापन निर्देश									
			<p>खेळूया अशा कृतियुक्त उपक्रमांतून सराव करून घेतात.</p> <p>(४) पिअर लर्निंग, ग्रुप लर्निंग या माध्यमातून नाव ओळखण्यासंदर्भात बालकांना प्रोत्साहन देतात.</p>	चित्रकार्डे नामपट्ट्या										
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> शिकलेली अक्षरे आणि स्वरचिन्हे वापरून शब्द तयार करतो. तयार केलेल्या शब्दावरून वाक्य तोंडी सांगतो किंवा शब्दावर आधारित विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर देतो. 	-	<p>(१) चित्रकार्डांचा वापर करून तो, ती, ते या गटांत वर्गीकरण करून घेतात. (लिंग, वचन)</p> <p>(२)</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td>तो</td> <td>ती</td> <td>ते</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>बॅड</td> <td>छत्री</td> <td>झाड</td> </tr> </table>	तो	ती	ते				बॅड	छत्री	झाड	चित्रकार्डे, शब्दकार्डे	(१) प्रात्यक्षिक, कृती व उपक्रम या माध्यमातून नाम, सर्वनामे, अव्यये बालकांना अवगत झाले का, हे तपासणे.
तो	ती	ते												
														
बॅड	छत्री	झाड												
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमालेतील सर्व अक्षरे आणि स्वरचिन्हे वापरून, स्वतः शब्द लिहितो आणि त्यावरून वाक्य सांगतो. 	ध्वनी व अक्षरांची जाण, अनुभव, सामाईक करणे.	<p>(१) अक्षरांदांतून परिवेक्षातील शब्द तयार करण्यासाठी, भरपूर सराव करून घेतात.</p> <p>(२) अक्षरांदाचा आधार घेऊन, चिन्ह वापरून, शब्द लिहिण्याचे आव्हान देतात.</p> <p>(३) बालक शब्द/वाक्य लिहितो.</p> <p>(४) बालक लिहिलेली वाक्ये सांगतो.</p>	शब्दकार्डे, शब्दपट्ट्या लहान (३-४ ओळीतील उतारे, भाषा- पेटी, शब्द गाड्या)	(१) शब्द गाड्यांच्या साहाय्याने शब्द निर्मितीचे निरीक्षण. (२) सक्रिय सहभाग (३) स्पर्धा									
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही									

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
क्षमता : 10.3.4 : (L1) च्या लिपीतील सर्व अक्षरे व अवयव ओळखतो व या ज्ञानाचा उपयोग शब्दवाचन-लेखन यांसाठी करतो.					
बालवाटिका १	परिसरात दिसणाऱ्या वस्तूंची लिहिलेली नावे, दृश्य शब्द (Sight word) म्हणून ओळखतो.	ध्वनी व अक्षरांची जोडणी, अनुभव सामाईक करणे.	(१) परिसरातील वस्तू, शब्द असा दृश्य सराव आयोजित करतात. (२) वस्तू - चित्र - शब्द असा दृश्य सराव करून घेतात. (३) बालक परिसरातील वस्तूची शब्दचित्रे ओळखतो.	शब्द कार्ड, शब्दपट्ट्या, अक्षरे पत्ते	(१) Sight word ओळखता येतात की नाही, हे पाहणे.
बालवाटिका २	परिचित शब्दपत्त्यापासून दोन ते तीन शब्दांचे वाक्य तयार करतो.	ध्वनीची जाण, कौशल्यात्मक विकास	(१) परिचित शब्द व त्यापासून तयार होणारी परिचयाची वाक्ये यांचा वर्ग सराव आयोजित करतात. (२) गटपद्धतीने वाक्य निर्मिती करण्यासाठी वाक्यखेळ तयार करतात. (३) बालक २ ते ३ शब्दांची छोटी छोटी वाक्ये तयार करून निर्मितीचा आनंद घेतो.	शब्दसंग्रह, वाक्यसंग्रह	(१) शब्द देऊन वाक्य निर्मिती, निरीक्षण. (२) वाक्यनिर्मिती सहभाग, निरीक्षण.
बालवाटिका ३	परिचित शब्दपत्त्यांपासून ३ ते ५ शब्दांचे वाक्य तयार करतो.	कौशल्यात्मक विकास	(१) परिचित शब्दांच्याआधारे नियमित जीवनाशी जुळणाऱ्या वाक्यांचा खेळ आयोजित करतात. (२) खेळाच्या माध्यमातून वाक्य तयार करण्यासाठी प्रेरणात्रंन वापरून, जास्तीत जास्त गटसराव करून घेतात. (३) बालके आनंददायी वातावरणात वाक्यनिर्मिती करून प्रतिसाद नोंदवतात/देतात.	शब्दपत्ते, भाषिक खेळ, भाषापेटी	(१) वाक्यांचा खेळ (२) वाक्य पूर्ण करा. (३) शब्दडोंगर

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	शिकलेली अक्षरे आणि स्वरचिन्हे वापरून स्वतः वाक्य लिहितो.	ध्वनी व चिन्हांचे ज्ञान, अनुभव, सामाईक करणे, आवाज-चिन्ह संबंध.	(१) स्वरचिन्हे, अक्षरे, अक्षराट असा चढता सराव (परिचयाच्या शब्दांचा) भरपूर करून घेतात. (२) शब्दांचे दृश्यरूप अक्षराटाच्या साहाय्याने, चित्रांच्या साहाय्याने जाणीवपूर्वक लक्षात आणून देतात. (३) शब्दांच्या रूपांचा वापर सराव पद्धतीने करून घेण्यासाठी आव्हाने देतात. (४) बालके शिकलेली अक्षरे आणि स्वरचिन्हे वापरून स्वतः वाक्ये लिहितात.	भाषापेटी, भाषिक खेळ	वाक्य निर्मितीची प्रात्यक्षिके
इयत्ता दुसरी	या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.	नाही	नाही	नाही	नाही
10.4 - कथा आणि परिच्छेद (L1) यांमधील योग्य ठिकाणी विराम घेऊन आणि आवाजातील चढ-उतारासहित अचूकपणे व ओघवतेपणाने वाचतो.					
बालवाटिका १	• या स्तरासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही.				
बालवाटिका २	• परिचित अक्षरे, ध्वनी आणि सहजगत्या दिसणाऱ्या शब्दांचा वापर करून, लहान वाक्ये वाचतो.	चित्रवाचन, ऐकण्याचे कौशल्य, शब्दसंग्रह व वाक्यसंग्रह निर्मिती.	(१) शिक्षक बालकांना दैनंदिन वापरात येणाऱ्या कृतींची चित्रकाढे दाखवतात. (२) शिक्षक चित्रांशी संबंधित शब्दकाढे बालकांना दाखवतात. (३) कृती चित्रकाढे व शब्दकाढे यांच्या जोड्या लावणे, शब्दावरून चित्र ओळखणे किंवा चित्रावरून शब्द ओळखणे अशा प्रकारचे खेळ घेतात. (४) शब्दकाढांवरील परिचित झालेल्या शब्दांचा वापर करून, छोटी-छोटी वाक्ये तयार करण्यास प्रोत्साहित करतात. उदा. पळा - हळू पळा, जोरात पळा इत्यादी.	कृती, चित्रकाढे संच	(१) बालक कृती चित्रकाढे व शब्दकाढ्यांच्या जोड्या जुळवतात का, यांच्या नोंदी घेणे. (२) बालकांचा खेळामधील सहभागाबाबत नोंदी घेणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरांनी बनलेली काही छोटी वाक्ये अचूकपणे वाचतो. 	ध्वनी व चिन्हांचा संबंध, मोठ्याने वाचन, स्वतंत्र वाचन	<p>(५) बालकांनी तयार केलेली वाक्ये फलकावर लिहितात व कौतुक करतात.</p> <p>(१) शिक्षक बालकांना त्यांच्या परिचयाचे शब्दसमूह असणारे, त्यांच्या भावविश्वाशी निगडित प्राणी, पक्षी, फुले, फळे, कुटुंब, परिसर यांच्याशी संबंधित लघुकथा, चित्रकथा वाचण्यास उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) बालकांना ३ ते ४ शब्दांच्या वाक्यांचे वाचन करण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(३) बालकांसाठी वाचन तासिकांचे नियोजन करून, योग्य तेथे मार्गदर्शन करून, वाचन करून घेतात.</p> <p>(४) वाचन करताना बालकांना आवश्यक तेथे मदत करतात.</p> <p>(५) अचूकपणे वाचन करणाऱ्या बालकांचे कौतुक करतात.</p>	लघुकथा, चित्रकथा संग्रह, वाक्यांचा संग्रह	(१) छोटी वाक्ये अचूकपणे वाचता येतात का, हे पाहावे.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> योग्य उच्चार आणि विरामचिन्हांसह लहान परिच्छेद अचूकपणे वाचतो. 	ध्वनीची जाणीव, आवाज-चिन्हे संबंध, स्वतंत्र वाचन	<p>(१) परिचयाचे अर्धपूर्ण शब्द व वाक्य यांचा वारंवार वापर करून थांबणे, प्रश्न विचारणे, आश्चर्य, उद्गार असे संकेत अप्रत्यक्ष लक्षात आणून देतात.</p> <p>(२) बालकांचा अशा छोद्याछोट्या वाक्यांच्या वाचनाचा वारंवार सराव घेतात. यामध्ये छोट्या नाट्यीकरणाचा समावेश करतात.</p> <p>(३) वर्गामध्ये छोट्याछोटे संवाद आयोजित करतात.</p>	अर्धपूर्ण शब्द व वाक्यसंग्रह छोटेछोटे संवाद, संग्रह	<p>(१) मौखिक निरीक्षण नोंदी</p> <p>(२) मोबाईलद्वारा त्यांचे व्हिडिओ करून पुन्हा बालकांना ऐकवणे.</p> <p>(३) आरशासमोर उभे करून बालके कसे वाचन करतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> लहान उताऱ्यांचे वाचन योग्य उच्चारण, विरामचिन्हे व आवाजातील आरोह-अवरोहासह अचूकपणे करतो. 	<p>मोठ्याने वाचणे, मार्गदर्शित वाचन, स्वतंत्र वाचन</p>	<p>(४) दैनंदिन जीवनातील संवादांचे नमुने बालकांसमोर ठेवतात. याचे सहवाचन, वाक्यपट्ट्या, भिंतीवरील फळा, फरशीवरील फळा यांच्या वापरातून करून घेतात.</p> <p>(५) वर्गातील लहान लहान अध्ययन साधनांचा वापर करून, ही सर्व चिन्हे बालकांच्या लक्षात येतील व त्यांचा बालक अधिकाधिक उपयोग करेल अशारीतीने सराव घेतात व वाक्याचा अर्थ लागला की आनंदपूर्ण प्रतिसाद देतात.</p> <p>(१) लहान उतारे तयार करतात.</p> <p>(२) मार्गदर्शित वाचन करून दाखवतात.</p> <p>(३) विविध उताऱ्यांचे वाचन करून घेतात.</p> <p>(४) उतारे निवडताना बालकांचे भावविश्व, परिसर लक्षात घेतात.</p> <p>(५) बालक उताऱ्यांचे वाचन करत असताना, योग्य उच्चारण, विराम व आवाजातील आरोह-अवरोहासह अचूकपणे वाचन करतो याकडे अधिक लक्ष देतात. वेळोवेळी मार्गदर्शन करतात.</p> <p>(६) परिपाठात किंवा विविध सहशालेय उपक्रमांच्या माध्यमातून, बालकांना उतारे वाचनाची संधी देतात.</p> <p>(७) शालेय ग्रंथालयातील छोटे उतारे असलेली गोष्टींची पुस्तके उपलब्ध करून देतात.</p>	<p>उतारे कार्डसंग्रह, भाषापेटी, ग्रंथालय पुस्तके</p>	<p>(१) उतारे वाचताना योग्य उच्चारण, विरामचिन्हे व आवाजातील आरोह-अवरोह अचूकपणे करतो की नाही, याचे निरीक्षण करणे.</p> <p>(१) मोबाईलद्वारे शुटींग करून पुन्हा मुलांना ऐकवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
ध्येय : C - 10.5					
क्षमता : लहान गोष्टी वाचतो, पात्रे, कथानक आणि लेखकाला काय सांगायचे आहे हे ओळखून, स्वतः त्याचा अर्थ समजून घेतो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> प्रकटवाचन ऐकतो आणि शिक्षकांनी विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे देतो. 	मौखिक भाषा विकास, नाट्य भूमिका, प्रतिमा, आत्म-सन्मानाचा विकास	<p>(१) सुलभक विविध प्राणी, पक्षी इत्यादींवर आधारित ७ ते ८ ओळींची गाणी, नाट्यछटा, नाटिका इत्यादी गोष्टी पुरेशा मोठ्या आवाजात वाचून दाखवतात. (योग्य हावभाव, आवाजातील चढ-उतार इत्यादींसह) त्यानंतर त्यावर आधारित प्रश्न विचारतात.</p> <p>(२) बालकांसोबत अनौपचारिक गप्पा मारतात.</p>	विविध गोष्टींचा, गाण्यांचा, नाट्यछटा, नाटिकांचा संग्रह.	(१) विद्यार्थी गोष्ट लक्षपूर्वक ऐकतो की नाही, याचे निरीक्षण करणे. प्रश्नानुसार उत्तर देतो का हे पाहणे.
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकांसोबत सहभागी वाचनात भाग घेतो आणि वाचलेल्या भागाविषयीच्या चर्चेत सहभागी होतो. 	शब्दसंग्रह निर्मिती, सामाजिक विकास, सहभागी वाचन, अनुभव सामाईक करणे, सकारात्मकता सामाजिक, भावनिक विकास, भाषण-संभाषण	<p>(१) सहभागी वाचनाचे निकष पूर्ण करणारे पुस्तक निवडतात. त्यातील गोष्टीचे, योग्य हावभाव, आवाजातील चढउतारासह सहभागी वाचन करतात. पुस्तकाचे मुखपृष्ठ, मलपृष्ठ यांची माहिती (पुस्तकाचे नाव, लेखक इत्यादी) देऊन, त्यावरील चित्रावर सूचक प्रश्न विचारून, मुलांना बोलते करतात. चर्चेत सहभागी करून घेतात.</p>	संगीत चित्रे, मोठी चित्रे व मजकूर असणाऱ्या पुस्तकांचा संग्रह.	(१) चर्चेतील सक्रिय सहभागाची नोंद.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकांसमवेत मार्गदर्शक वाचनात सहभागी होतो आणि वाचलेल्या भागाविषयीच्या चर्चेत सहभागी होतो. 	सहभागी वाचन, मार्गदर्शित वाचन, अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) शिक्षक मुलांच्या भावविश्वतील (अक्षर-पट्ट्यांच्या साहाय्याने) शब्दांचे वाचन घेतात व मुलांना सहभागी करून घेतात. जसे - (भाकर : भा-क-र, बाहुली : बा-हु-ली) असे वाचन अनुभव देतात.</p> <p>(२) या पद्धतीने वाक्य, ४ ते ५ वाक्यांचा मजकूर अनुवाचन घेतात.</p> <p>(३) बालकांसाठी मार्गदर्शक वाचनसत्राचे आयोजन करून, सहभागी होण्याची संधी देतात.</p>	रंगीत चित्रे, मोठी चित्रे व मजकूर असणाऱ्या पुस्तकांचा संग्रह.	(१) चर्चेतील सक्रिय सहभागीची नोंद.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> दृक् आशय आणि समान मजकूर असणाऱ्या पुस्तकांचे स्वतंत्रपणे वाचन करण्यास सुरुवात करतो. 	मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन, अक्षरे ओळखणे.	<p>(१) रंगीत आणि मोठी चित्रे, एक ते दोन वाक्यांचा समावेश असणारी गोष्टीची पुस्तके निवडतात. वर्गात बालकांना दिसेल अशा पद्धतीने ती दर्शनी भागात लावतात. बालकांना पुस्तके वाचण्यासाठी प्रोत्साहन देतात. सहभागी वाचनासाठी वापरलेल्या पुस्तकांचा यात समावेश करतात.</p>	मोठा फॉन्ट असणाऱ्या पुस्तकांचा संग्रह मोठी चित्रे व कमी मजकूर असणारी पुस्तके	(१) चित्र आणि मजकूर यांचा संबंध लावून मदतीशिवाय वाचन करता येते का, हे तपासावे.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> दृश्य आशयापेक्षा जास्त मजकूर असणाऱ्या पुस्तकांचे स्वतंत्रपणे वाचन करण्यास सुरुवात करतो. 	मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन, अक्षरे ओळखणे.	<p>(१) शिक्षक चित्रे आणि कमी मजकूर असणारी गोष्टीची पुस्तके निवडतात. वर्गात बालकांना दिसेल अशा पद्धतीने दर्शनी भागात ती लावतात. मुलांना पुस्तके वाचण्यासाठी प्रोत्साहन देतात.</p>	पुस्तकांचा संग्रह मोठी चित्रे व कमी मजकूर असणारी पुस्तके	(१) वाचलेल्या पुस्तकांबद्दल मित्रांशी बोलतो का, यांसारख्या वर्तनाच्या नोंदी.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
	क्षमता : C - 10.5.2 : लहान गोष्टी वाचतो, पात्रे, कथानक आणि लेखकाला काय सांगायचे आहे हे ओळखून स्वतः त्याचा अर्थ समजून घेतो.				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> चित्र पुस्तके वाचतो आणि कृती व वस्तू ओळखतो. 	चित्रवाचन, शब्दसंग्रह निर्मिती	<p>(१) रंगीत आणि मोठ्या आकाराची चित्रे असणारी पुस्तके निवडतात. (नादमय, पुनरावृत्ती शब्द असणाऱ्या पुस्तकांची निवड असावी. उदा. भाकरी कशी थापली, थपथप, गोल गसरीत)</p> <p>(२) त्यातील चित्रांचे नाव, त्यातील कृती/वस्तू ओळखण्यासाठी, त्यावर बोलण्यासाठी बालकांना प्रोत्साहित करतात.</p> <p>(३) गोष्टीतील पात्रांविषयी मुलांना बोलते करतात.</p>	विविध पुस्तकांचा संग्रह	(१) चित्रातील कृती, वस्तू अचूक ओळखतो का? त्याविषयी गप्पा मारतो का? हे बघावे.
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> चित्र पुस्तके वाचतो. त्यातील पात्रे, कथानक ओळखतो आणि घटनांचा योग्य क्रम लावून गोष्ट पुन्हा सांगतो. 	वाचन (मोठ्याने वाचणे), मौखिक विकास, गोष्ट सांगणे.	<p>(१) विविध चित्रे आणि मजकूरयुक्त पुस्तकांचे वाचन करण्यास सांगतात.</p> <p>(२) त्यात कोणकोणती पात्रे आहेत? नेमके काय घडले? पुढे काय झाले? असे प्रश्न विचारून घडलेल्या घटनांचा योग्य क्रम लावण्यासाठी मदत करतात. बालकांच्या जिज्ञासेला प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(३) सामाईक वाचन उपक्रम घेतात.</p> <p>(४) 'पपेट शो' चे आयोजन करतात.</p>	पुस्तकांचा संग्रह, पपेट	(१) वाचलेल्या घटनांचा अचूक क्रम सांगतो की नाही, हे बघावे.
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> लहान व सोपा मजकूर असणारी पुस्तके मोठ्याने वाचतो, दृश्य सूचके व मजकूर या दोन्हीचा वापर वाचण्यासाठी करतो आणि 	वाचन (स्वतंत्र वाचन), मोठ्याने वाचणे, अनुभव सामायिक	<p>(१) लहान व सोपा मजकूर असणारी पुस्तके उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) बालकांना वाचन करताना आवश्यक तिथे मदत करतात. चित्र आणि मजकूर यांच्याकडे लक्ष वेधून, त्यात काही संबंध आहे का, याकडे लक्ष वेधण्यासाठी काही सूचक प्रश्न विचारतात.</p>	पुस्तकांचा संग्रह	(१) वाचलेल्या घटनांचा अचूक क्रम सांगतो की, नाही हे बघावे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
	अचूक क्रम व विस्तारासह पुन्हा सांगतो.	करणे, सर्जन-शील विकास	(३) वाचन सत्राचे आयोजन करून त्यांच्या वाचनावर चर्चा करतात. (४) पुनर्कथन करण्यासाठी सोप्या, एका ओळीच्या कथा मोठ्याने वाचून घेतात.		
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> गोष्टींची अपरिचित पुस्तके वाचतो आणि शिक्षकांच्या मार्गदर्शनाखाली ती समजावून घेतो. गोष्टीतील कथानक व पात्र ओळखतो. 	वाचन, (स्वतंत्र वाचन), मोठ्याने वाचणे, स्व-अभिव्यक्ती, सामाजिक विकास, सर्जनशीलता, मोठ्याने वाचणे, मार्गदर्शित वाचन, स्वतंत्र वाचन	(१) प्राणी, पक्षी, खेळ व गंमत इत्यादींवर आधारित रंगीत चित्रांचा समावेश असणारी, पुरेसा मोठा आकार असणारी आणि आटोपशीर कथानक असणारी गोष्टींची पुस्तके उपलब्ध करून देतात. पुस्तक वाचण्यासाठी आवश्यक तिथे मदत करतात. उदाहरणादाखल एक पुस्तक वाचून झाल्यावर, त्यावर चर्चा करतात. विविध वस्तू (प्रॉप्स) वापरून गोष्ट सादर करण्यास सांगतात. त्यातील घटनांचा क्रम या मुद्द्यांवर गप्पा मारतात. (२) वाचलेली गोष्ट वर्गात इतरांना स्वतःच्या शब्दांत सांगण्यास, बालकांना प्रोत्साहित करतात.	अवांतर पुस्तकांचा संग्रह, चित्रांचा संग्रह (विविध वस्तू), पुस्तकांचा संग्रह	(१) गोष्टींवरील चर्चेत (पात्रे, चित्रे, मजकूर, घटनाक्रम इत्यादी वरील चर्चेत) सहभागाची नोंद.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> कथेचे कथानक, पात्रे, घटनाक्रम ओळखतो आणि लेखकाचा दृष्टिकोन लक्षात घेऊन वाचन करतो. 	मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन	(१) कमी चित्रे, अधिक मजकूर असणारी, मुलांना जवळीक वाटणाऱ्या विषयांवर आधारित पुस्तके उपलब्ध करून देतात. पुस्तक वाचून झाल्यावर त्यातील पात्रे, घटनाक्रम इत्यादींवर गप्पा मारतात. गोष्टीतील मुख्य घटना कोणती, ती का घडली असेल? या मुद्द्यांवरिल चर्चेत मुलांना सहभागी करून घेतात.	पुस्तकांचा संग्रह	(१) वाचलेली गोष्ट स्वतःच्या शब्दांत सांगता येते का, हे पाहावे. (२) चर्चेतील सहभागाची नोंद.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			वाचलेली गोष्ट स्वतःच्या शब्दांत सांगण्याची संधी देतात. (वर्गात, परिपाठात, पालकांना इत्यादी)	पुस्तकांचा संग्रह	(३) वाचलेली गोष्ट स्वतःच्या शब्दांत सांगता येते का, हे पाहावे.
क्षमता : C - 10.6 : लहान कविता वाचतो आणि शब्दांच्या कल्पनांच्या निवडीबाबत कवितेची प्रशंसा करतो.					
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका ३			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> छोट्या कविता वाचतो आणि त्याचा शाब्दिक अर्थ सांगतो. 	<ul style="list-style-type: none"> मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन, अनुभव सामाईक करणे. 	<ul style="list-style-type: none"> (१) छोट्या सोप्या कवितांची (प्राणी, पक्षी इ. वर आधारित) पुस्तके उपलब्ध करून देतात. त्यातील कविता वाचून काय समजले? यावर बोलायचे आहे असे लक्षात आणून देतात. (२) कवितेतील नादमय शब्द, पुनरावृत्ती असणारे शब्द, यमक जुळणारे शब्द सांगतात. (३) शब्दांचा सराव करण्यासाठी संधी देतात. 	कवितांवर आधारित पुस्तके	(१) वाचलेल्या कवितेचा योग्य अर्थ समजून घेऊन, स्वतःच्या शब्दांत सांगता येतो का, हे बघावे. निरीक्षण नोंदी घ्याव्यात.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> लहान कविता वाचतो आणि कवीच्या कल्पनेचा अंदाज बांधतो. 	<ul style="list-style-type: none"> मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन, शब्दसंग्रह सर्जनशीलता स्व- अभिव्यक्ती, 	<ul style="list-style-type: none"> (१) लहान कवितांची पुस्तके उपलब्ध करून देतात. त्यातील मूळ कल्पना, वापरलेले शब्द यांच्यावर आधारित प्रश्न विचारून, कविता समजून घेण्यास मदत करतात. एक विषय घेऊन, विशिष्ट यमकयुक्त शब्द वापरून, एखादी कल्पना कशी सुंदर पद्धतीने सांगता येते याची अनुभूती चर्चेच्या/गप्पांच्या माध्यमातून देतात. 	कवितांवर आधारित पुस्तके, कार्यपत्रक, पेन्सील	(१) शब्द ओळखा. कवितेबद्दल स्व- अभिव्यक्ती दर्शवणे. अक्षरापासून सुरु होणारे शब्द ओळखा इ. साठी बालकांच्या प्रतिसादाचे निरीक्षण करणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
		आत्मसन्मान, सामाजिक विकास	(२) कविता साभिनय गायला प्रोत्साहित करतात. (३) कृतियुक्त सादरीकरणातून आनंद मिळवून देतात.		
क्षमता : C - 10.7 : छोट्या बातम्या, सूचना, पाककृती आणि प्रकाशित साहित्य वाचतो आणि समजून घेतो.					
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> साध्या, सोप्या, लिखित सूचनांचा छोटा संच वाचतो आणि त्याप्रमाणे त्यांचे पालन करतो. 	वाचन. (मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन.)	<p>(१) सूचनेनुसार कृती करण्याचा खेळ घेतात. उदा. गालात हसून दाखव. गाणे म्हण. चिमणीचा आवाज काढ.</p> <p>(२) 'खजिना शोध' हा खेळ घेतात. वर्गातील एका कोपऱ्यात एक वस्तू लपवून ठेवतात. त्या वस्तूपर्यंत पोहोचण्यासाठी वेगवेगळ्या सोप्या सूचनांचा वापर करतात. पुढे जा, दार उघड, उजवीकडे वळ, खाली बघ, पेटी उघड इ.</p>	साध्या, सोप्या सूचनांचा संच.	(१) वाचलेल्या सूचनेप्रमाणे अचूक कृती करतो का? हे पाहावे.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> खेळ खेळण्याकरता सोप्या सूचना वाचतो आणि त्याप्रमाणे गटात खेळतो. 	वाचन (मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन.)	<p>(१) राजा म्हणतो... हा खेळ घेतात. सूचनांचा संच तयार ठेवतात. राजा म्हणतो... असे म्हणून एका सूचनेची पट्टी दाखवतात. मुलांनी सूचना वाचून त्याप्रमाणे कृती करावी. उदा. राजा म्हणतो... मोठ्याने हसा.</p>	खेळातील सूचनांचा संग्रह	(१) वाचलेल्या सूचनेनुसार अचूक कृती करतो का हे पाहावे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> छोट्या बातम्या तसेच प्रकाशित साहित्य वाचतो आणि त्यातील आशय स्पष्ट करतो. 	भाषेचा विकास शब्दसंग्रह	<p>(१) छोटी गोष्टीची पुस्तके, वर्तमानपत्रातील गोष्टी वाचून दाखवतात.</p> <p>(२) वर्तमानपत्रातील बालकांच्या आवडीची (खेळ, गोष्ट, चिंटू, चित्रकथा यांसारखी) सदरे वाचण्यास प्रोत्साहित करतात.</p>	छोटी गोष्टीची पुस्तके, वर्तमानपत्र, चित्रकथा	(१) मुलांचा सहभाग, आकलन कौशल्य, क्रमवार विचार इ. चे निरीक्षण.
क्षमता : 10.8.1 : स्वतःला समजलेल्या गोष्टी सांगण्यासाठी व स्वतःचे अनुभव व्यक्त करण्यासाठी परिच्छेदाचे लेखन करतो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> विविध लेखन सामग्रीचा वापर करतो. खडूचा तुकडा, पेन्सिल, रंगीत खडू, चित्रकलेत वापरायचे ब्रश इ. चित्रे रेखाटतो आणि चित्रात काय काढले आहे हे तोंडी सांगतो. 	अनुभव सामाईक करणे, आवाज चिन्हसंबंध, मार्गदर्शित लेखन, सांस्कृतिक एकाल्मता, भाषेचा विकास, भावनिक विकास	<p>(१) शिक्षक वर्गात बालकांना विविध लेखन साहित्याची ओळख करून देतात आणि त्यांचा वापर करण्यास सांगतात. उदा. गिरगिटणे.</p> <p>(२) पेन्सिल, खडू, रंगीत खडू, खडूचा तुकडा, पेन, चित्रकलेत वापरायचे ब्रश इ. लेखन साहित्य प्रत्यक्ष बालकांना दाखवून हाताळण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) मुलामुलींच्या एकत्र गटामध्ये, वैयक्तिक, सामूहिक पद्धतीने बालकांना लेखन साहित्याचा वापर करण्याची संधी देतात.</p> <p>(४) शिक्षक संगभरण, बालकांच्या भावविश्वाशी, परिसराशी, कुटुंबाशी संबंधित, निसर्गाशी संबंधित मुक्ताचित्र काढण्यासाठीचे विविध कला खेळ घेतात.</p> <p>(५) बालकांनी काढलेल्या चित्रांचे कौतुक करून बालकांना प्रेरित करतात.</p> <p>(६) एखादी थीम देऊन, ग्रीटिंग कार्ड तयार करून घेतात. उदा. दिवाळी सण.</p>	लेखन साहित्य कला-खेळांचा संग्रह	<p>(१) बालक साहित्याचे निरीक्षण करते का, याचे निरीक्षण करावे व नोंदी घ्याव्यात.</p> <p>(२) सर्जनशील कलाकृतीत मुलांचा सहभाग या कृतीचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(३) बालकांच्या सहभागाची नोंद घेतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापान निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> चित्रकलेचे अथवा लेखनाचे साहित्य सहजतेने वापरतो. खडूवा तुकडा, संगीत खडू, पेन्सिल, चित्रकलेसाठी वापरायचे ब्रश चित्रे रेखाटतो व त्या चित्राला/चित्रातील वस्तूंना, व्यक्तींना स्वलिपीमध्ये नावे देतो. रेखाटलेल्या त्या चित्रांबाबत स्वलिपीमध्ये लिहितो. 	अनुभव सामाईक करणे. भाषेचा विकास, भावनिक विकास	<p>(१) शिक्षक वर्गात बालकांना परिचित करून दिलेल्या लेखन साहित्याचा वापर करून, विविध छोट्या छोट्या लेखन कृती करून घेतात. (वैयक्तिक व गटात)</p> <p>(२) शिक्षक बालकांना कृतीद्वारा लेखन व चित्रकलेचे साहित्य हाताळण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) बालकांना छोट्या छोट्या गटात विभागून वर्गात पोस्टर्स तयार करण्यास सांगतात.</p>	विविध गटकार्याचा संग्रह	<p>१) चित्रकला व लेखन साहित्य सहजतेने हाताळतात का, याचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(२) सर्जनशील कलाकृतीत मुलांचा सहभाग, सामाजिक, भावनिक विकास सांस्कृतिक एकतात्मकता इ. निरीक्षण करावे.</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> चित्रांचा क्रम तयार करतो आणि त्यासोबत पारंपरिक लिपीचा वापर करून किंवा स्वलिपीमध्ये छोटी वाक्ये लिहितो. 	ध्वनी व चिन्हांची जाण अनुभव सामाईक करणे	<p>(१) बालकांच्या परिचयातील अर्थपूर्ण शब्द अर्थपूर्ण वाक्यांचा पुरेपूर सराव आयोजित करतात.</p> <p>(२) घेतलेल्या सरावावर बालकांच्या परिचयाच्या शब्द वाक्यांचा शब्द खेळ घेतात.</p> <p>(३) अनौपचारिक सूचना देऊन पारंपरिक पद्धतीने वाक्य रचना करण्यासाठी प्रेरणा देतात.</p> <p>(४) बालके आनंदायी पद्धतीने वाक्य तयार करतात व आपला प्रतिसाद नोंदवितात.</p> <p>(५) शब्द आणि छोटी वाक्ये यांचे नमुने बालकांसमोर ठेवतात.</p> <p>(६) शब्द आणि छोटी वाक्ये यांच्या नमुन्यांच्या आधारावर पट्ट्यांचा लेखी सराव करून घेतात.</p>	चित्र, वाक्यपट्ट्या, भाषापेटी	<p>(१) शब्द निर्मिती करणे.</p> <p>(२) अक्षर क्रम बदलून अर्थपूर्ण शब्द तयार करणे, वाक्य तयार करणे, याबद्दलचा प्रतिसाद नोंदविणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> चित्रांचा क्रम तयार करतो आणि त्या सोबत छोटी वाक्ये पारंपरिक लिपीत (वर्णमालेतील अक्षरे व स्वरचिन्हे वापरून) लिहितो. शब्द आणि छोटी वाक्ये लिहून, चित्रपट्ट्यांचे वर्णन करतो. 	ध्वनी व चिन्हांची जाण अनुभव सामाईक करणे.	<p>(१) बालकांच्या परिचयातील अर्थपूर्ण शब्दांचा अर्थपूर्ण वाक्यांचा पुरेपूर सराव आयोजित करतात.</p> <p>(२) घेतलेल्या सरावावर बालकांच्या परिचयाच्या शब्दांचा, वाक्यांचा शब्द खेळ घेतात.</p> <p>(३) अनौपचारिक सूचना देऊन, पारंपरिक पद्धतीने वाक्यरचना करण्यासाठी प्रेरणा देतात.</p> <p>(४) बालके आनंददायी पद्धतीने वाक्ये तयार करतात व आपला प्रतिसाद नोंदवतात.</p> <p>(५) शब्द आणि छोटी वाक्ये यांचे नमुने बालकांसमोर ठेवतात.</p> <p>(६) शब्द आणि छोटी वाक्ये यांच्या नमुन्यांच्या आधारावर शब्दपट्ट्यांचा लेखी सराव करून घेतात.</p> <p>(७) लिखित शब्दपट्ट्यांचे बालकांच्या शब्दांत वर्णन करून घेतात.</p>	चित्र, वाक्यपट्ट्या, भाषापेटी	<p>१) शब्द निर्मिती करणे</p> <p>२) अक्षर क्रम बदलून अर्थपूर्ण शब्द तयार करणे, वाक्य तयार करणे, याबद्दलचे प्रतिसाद नोंदविणे.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> चित्राच्या आधारे वर्णन अथवा गोष्टीवजा लेखन पारंपरिक लिपीत करतो. चित्रपुस्तकातून अंदाज बांधून गोष्ट लिहितो. 	ध्वनी व चिन्हांची जाण, अनुभव सामाईक करणे	<p>(१) बालकांच्या परिचयातील अर्थपूर्ण शब्द अर्थपूर्ण वाक्यांचा पुरेपूर सराव आयोजित करतात.</p> <p>(२) घेतलेल्या सरावावर बालकांच्या परिचयाच्या शब्द-वाक्यांचा शब्द खेळ घेतात.</p> <p>(३) अर्थपूर्ण शब्द निर्मितीतून गोष्ट तयार करण्यास प्रेरणा देतात.</p> <p>(४) बालकांच्या भावविश्वातील, परिचयातील शब्द, चित्रे यांचा समावेश करतात.</p>	चित्रे, शब्दकार्ड, मोठी चित्रमय पुस्तके	<p>(१) शब्द निर्मिती करणे.</p> <p>(२) अक्षरक्रम बदलून अर्थपूर्ण शब्द तयार करणे, वाक्य तयार करणे यांबद्दलची प्रात्यक्षिके घेणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(५) तयार झालेल्या गोष्टीचे, पारंपरिक लिपी वापरून लेखन करण्यास प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(६) वेळोवेळी सहभागी वाचन, चित्रवाचन सराव घेतात.</p> <p>(७) चित्रांतील घटनांचा क्रम लावून घेतात.</p> <p>(८) चित्रातील घटनांचा अंदाज बांधण्यासाठी प्रश्न विचारतात.</p> <p>(९) आलेल्या उत्तरांचे लेखन करण्यास प्रेरणा देतात.</p>		
			<p>ध्येय : बालके भाषा १ (L1) मध्ये सफाईदारपणे वाचन व लेखन करतात.</p> <p>क्षमता : 10.8.2 : स्वतःला समजलेल्या गोष्टी सांगण्यासाठी व स्वतःचे अनुभव व्यक्त करण्यासाठी परिच्छेदात लेखन करतो.</p>		
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> स्वतःच्या अभिव्यक्तीसाठी कागदावर गिरगिटो व आपण काय लिहिले आहे ते शब्दांत किंवा वाक्यांत सांगतो. 	<p>अनुभव कृतींचा संग्रह डोळे, हात समन्वय कला आणि खेळ स्व- अभिव्यक्ती</p>	<p>(१) शिक्षक वर्गात बालकांना उभ्या रेषा, आडव्या रेषा, टिंब, अर्धगोल, गोल इ. विविध आकारांचा परिचय छोट्या छोट्या गाण्यांतून, बडबडीतातून विविध कृतींमधून करून देतात.</p> <p>(२) बालकांना विविध छोटे छोटे मुक्त खेळ/कृती यांतून आकारांचा आनंददायी अनुभव देतात. उदा. वाळू, रंगोळी यांच्या साहाय्याने विविध मुक्त खेळ घेतात.</p> <p>(३) परिसरातील उपलब्ध साधनसामग्रीचा उपयोग करून, उदा. दगड, चिंचोके, पाने, फुले इ. आकारांची रचना करून घेतात.</p> <p>(४) वर्गात घेतलेल्या विविध खेळ, मुक्त हालचाली यांविषयी गप्पा मारतात.</p>	<p>अनुभव कृतींचा संग्रह विविध मुक्त हालचाली यावर चित्रकाड संग्रह, परिसरातील उपलब्ध साहित्य उदा. दगड, चिंचोके, पाने, फुले इ.</p>	<p>(१) विविध बडबडीते, गाणी यांमधून आनंद घेतात का, याचे निरीक्षण करावे. (२) विविध कृतीत सहभाग घेतात का याच्या नोंदी घ्याव्या, तसेच बालकांच्या सर्जनशीलतेचे निरीक्षण करतात. (३) सहभाग नोंदी घ्याव्या.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यामापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> आपण काढलेल्या चित्राबद्दल स्वलिपीमध्ये लिहितो. चित्र व स्वलिपीतील लेखन वेगवेगळे दिसते. 	भाषेची आवड, आवाज चिन्ह संबंध, अनुभव सामाईक करणे, स्थानिक विषय वस्तू/आशय	<p>(१) शिक्षक बालकांना त्याच्या परिसरातील व भावविश्वातील मोठी व आकर्षक चित्रे, पुस्तके दाखवतात. त्यावर अनौपचारिक गप्पा मारतात. चित्रांबाबत बालकांना बोलते करतात.</p> <p>(२) बालकांना विविध कृतींमधून स्वलिपीत व्यक्त होण्यास प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(३) स्वलिपित व्यक्त होण्यासाठी एखादी थीम/विषय देतात.</p> <p>(४) शिक्षक बालकांनी काढलेल्या चित्रांवर गप्पा मारतात (गटाने, मित्रगप्पा)</p> <p>(५) शिक्षक बालकांच्या कल्पनांचा व सौंदर्यदृष्टीचा स्वीकार करतात.</p>	मोठी व आकर्षक संगीत चित्रे	<p>(१) बालकांसोबत करण्यात येणाऱ्या अनौपचारिक गप्पांचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(२) सामाजिक आणि भावनिक विकास</p>
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> स्वतःचे नाव स्वलिपीत लिहू शकतो. आपण स्वलिपीत लिहिलेला मजकूर तोंडी सांगतो. 	स्व-ची जाणीव सर्जनशीलता, सामाजिक, भावनिक विकास, प्रतिभा, कला अभिव्यक्ती	<p>(१) शिक्षक बालकांना विविध कृतियुक्त खेळ देऊन, सहभाग घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची नावे फलकावर लिहितात.</p> <p>(२) बालकांना त्यांच्या नावाचे कार्ड दाखवतात (विविध कृती खेळ घेतात.) बालक कार्डावरील स्वतःचे नाव शोधतात.</p> <p>(३) बालकांना कार्डावरील स्वतःच्या नावाचे कार्ड ओळखून, त्यांचे स्वतःचे नाव लिहिण्यास सांगतात. बालकांनी लिहिलेल्या नावाचा स्वीकार करतात.</p> <p>(४) बालकांना त्यांच्या आवडीची खेळणी देतात.</p>	विविध कृतियुक्त खेळांचा संग्रह, बालकांच्या नावाचे कार्ड, विविध प्रकारच्या खेळण्यांचा, संग्रह स्टेशनरी साहित्य	<p>(१) बालक कार्डचे निरीक्षण करून, स्वतःचे नाव ओळखून लिहितो का, याचे निरीक्षण करणे व नोंदी ठेवणे.</p> <p>(२) स्व-अभिव्यक्ती</p> <p>(३) बालकांच्या सर्जनशीलतेचे निरीक्षण करणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यामापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> स्वलिपीत केलेल्या लेखनात, पारंपरिक अक्षरे नसली, तरीही लेखी भाषेची वैशिष्ट्ये दिसतात. जसे : स्वलिपीतील दोन शब्दांमध्ये अंतर सोडणे, स्वलिपीतील शब्दांवर शिरोरेषा देणे. 	- मौखिक भाषाविकास	<p>(५) बालकांना त्यांच्या आवडत्या खेळण्याचे चित्र काढण्यास प्रोत्साहन देतात.</p> <p>(६) खेळणी आणि काढलेल्या चित्राबद्दल बालकांना बोलते करतात.</p> <p>(१) शिक्षक बालकांना त्यांच्या भावविश्वातल्या स्वनिर्मित, काल्पनिक गोष्टी, स्वतःची कल्पना, भावना स्वलिपीत मांडण्यास सांगतात.</p> <p>(२) बालकांद्वारे स्वलिपीत मांडलेले त्यांचे कल्पक विचार, भावना यांबाबत गप्पा करतात व त्यांच्याद्वारे निर्मित स्वलिपीतील लेखनाचा स्वीकार करतात.</p> <p>(३) बालकांद्वारे स्वलिपीत तयार साहित्याचे निरीक्षण करून, त्यात भाषेची वैशिष्ट्ये; जसे दोन शब्दातील अंतर, शिरोरेषा व शब्दांचा योग्य आकार आहेत का हे बघतात व त्याबाबत बालकांशी बोलतात.</p> <p>(४) आकार भेदाचे अवयव टिंबाने जोडून दाखवतात आणि कृती कथन करतात.</p> <p>(५) शिक्षक वर्गात मुलांनी स्वलिपीत लिहिलेल्या मजकुराचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(६) बालकांनी स्वलिपीत लिहिलेल्या मजकुराबाबत विचारांची गटात देवाणघेवाण करतात/गप्पा मारतात.</p>	भाव - विश्वातील संबंधित विविध गोष्टींचा संग्रह लेखनकार्ड प्रत्यक्ष अनुभूती	<p>(१) बालकांनी स्वलिपीत लेखन केलेल्या साहित्यात भाषेची वैशिष्ट्ये दिसतात का, याचे निरीक्षण करावे.</p> <p>(२) बालकांनी स्वलिपीत लिहिलेल्या मजकुराबाबत केलेल्या देवाणघेवाणीचे निरीक्षण करावे व नोंदी घ्याव्यात.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शिकवलेल्या अक्षरांचा व अंकांचा स्वलिपीतील लेखनात अंतर्भाव दिसतो, मात्र ही अक्षरे लेखनात कुठेही, कशीही वापरलेली दिसतात. 	निरीक्षण अनुलेखन, श्रुतलेखन गिरविणे.	<p>(१) शिक्षक बालकांना कार्डावरील त्यांचे नाव बघून लिहिण्यास सांगतात.</p> <p>(२) परिसरातील विविध प्राणी, पक्षी, फळे, फुले यांच्या नावांची कार्डे दाखवितात, तसेच अंककार्डे दाखवतात व लिहिण्यास सांगतात.</p> <p>(३) बालकांमधील जिज्ञासेला प्रोत्साहित करून बालकांनी स्वलिपीत लिहिलेल्या अक्षरांचा व अंकांचा स्वीकार करतात.</p>	धूळपाटी, प्राणी, पक्षी, फळे, फुले यांच्या नावांची कार्डे, स्पर्शलिपी, जोड्याचे कार्डे	(१) निरीक्षण नोंदी (२) निरीक्षण तक्ते
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरे लिहिण्यास सुरुवात करतो व त्याचा वापर सोपे शब्द तयार करण्यासाठी करतो. 	अक्षर ओळख व लेखन	<p>(१) शिक्षक काही भाषिक खेळांचा वापर करून, बालकांना परिचित शब्दांचे लेखन करण्यास सांगतात.</p> <p>(२) बालकांना चित्रकार्डे दाखवून संबंधित शब्द व चित्र याबाबत गप्पा-गोष्टी करतात व त्यानंतर चित्रकार्डेवरून शब्द लिहू देतात.</p> <p>(३) बालकांद्वारे लिहिलेल्या शब्दांमध्ये उत्कृष्ट शब्द लिहिणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे कौतुक करतात.</p>	भाषिक खेळांचा संग्रह चित्रकार्डांचा संग्रह	(१) निरीक्षण नोंदी, वेगळा शब्द ओळखा.
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> विविध लेखन प्रकारांची समज दिसून येते. उदा. गाणी, गोष्टी, कविता 	अनुभव सामाईक करणे. भावनात्मक विकास, बोधात्मक विकास	<p>(१) शिक्षक वर्गात वेळोवेळी कृतियुक्त, आनंददायी बडबडगीते, बालगीते, छोट्या गोष्टी, कृतियुक्त कविता म्हणून दाखवतात. कृती करून घेतात.</p> <p>(२) बालकांना कोणते गाणे, कविता, गोष्ट ऐकायची हे निवडण्याची संधी देतात.</p> <p>(३) बालके त्यांच्या आवडीच्या कविता, गाणी, गोष्टी याबद्दल आनंदगप्पा मारतात.</p> <p>(४) मित्र-मैत्रिणींबरोबर गप्पा मारतात.</p>	विविध लेखन प्रकार (गाणी गोष्टी, कविता, कथा, नीतिकथा यांचे आदर्श नमुने)	निरीक्षण नोंदी वर्णन नोंदी

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
	<ul style="list-style-type: none"> भिंतीवरील गाणी, सूचना बघून लिहिण्याचा प्रयत्न करतो. 	<p>अनुभव सामाईक करणे. मानसिक व बौद्धिक विकास</p>	<p>(१) शिक्षक मुलांच्या भावविश्वाशी निगडित गाणी, सोप्या सूचना वर्गात व वर्गपरिसरामध्ये फलकावर, तक्त्यांवर लिहितात. (२) या गाण्यांचे मुलांसमवेत गायन करतात. (३) मार्गदर्शन वाचन करून घेतात. (४) लिहिलेली गाणी व सूचना फलकावर पाहून लिहिण्यास प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>लेखन प्रकार, गाणी, सूचना, नमुने, शब्दपट्ट्या</p>	<p>निरीक्षण नोंदी, स्वलिपी स्वीकार</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> शिकवलेल्या अक्षरांचा वापर करून, सोपे शब्द लिहितो. 	<p>बोधात्मक विकास, अनुभव सामाईक करणे.</p>	<p>(१) चित्र-शब्द कार्डांचा वापर करून, विविध चित्रे वापरून, विविध अक्षरांचा परिचय करून देतात. (२) मुलांनी परिचित शब्द सांगवे, यासाठी भाषिक खेळ घेतात. त्या शब्दांचे फलकावर लेखन करतात. (३) मुलांनी चित्रे पाहून त्यांची नावे लिहावी, यासाठी विविध कृती, खेळ यांची रचना करतात. (४) त्याप्रमाणे शब्दलेखनाचा सराव करून घेतात.</p>	<p>चित्र, शब्दकार्ड, विविध चित्रे, धूळपाटी, रांगोळी, भाषिक खेळ व कृती</p>	<p>निरीक्षण नोंदी, स्वलिपीचा स्वीकार</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> तीन किंवा चार वर्णाक्षरांच्या शब्दांचे श्रुतलेखन करतो. 	<p>ध्वनीची जाण, अनुभव सामाईक करणे. अक्षर ओळख</p>	<p>(१) शिक्षक बालकांकडून विविध शब्द, चित्र-शब्दकार्डे यांचे वाचन करून घेतात. (२) बालकांना कार्डांवरील, फळ्यावरील, भाषापेटीतील शब्द पाहून लिहिण्यास सांगतात. (३) परिसरातील शब्द, परिचित शब्दांचे श्रुतलेखन सांगतात. (४) श्रुतलेखन तपासून मार्गदर्शन करतात. (५) वर्गस्तरावर श्रुतलेखन स्पर्धा घेऊन त्यांना प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>चित्रकार्डे, शब्दकार्डे, भाषापेटीतील साहित्य</p>	<p>(१) तीन किंवा चार वर्णाक्षरांच्या शब्दांचे श्रुतलेखन तपासणे. (२) शुद्धलेखनासाठी मार्गदर्शन करणे. (३) नोंदी ठेवणे.</p>

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> लहान वाक्यांचे श्रुतलेखन करतो. 	ध्वनीची जाण, अनुभव सामायिक करणे, अक्षर ओळख व लेखन	<p>(१) शिक्षक बालकांकडून कार्ड, भाषापेटीतील साहित्य वापरून वाचन करून घेतात.</p> <p>(२) साहित्यावरील वाक्यांचे अनुलेखन करून घेतात.</p> <p>(३) लहान वाक्यांचे श्रुतलेखन करून घेतात.</p>	वाक्यपट्ट्या, भाषापेटी	<p>(१) लहान वाक्यांचे श्रुतलेखन तपासणे.</p> <p>(२) शुद्ध लेखनासाठी मार्गदर्शन करणे.</p> <p>(३) नोंदी ठेवणे.</p>
क्षमता 10.8.3 : स्वतःला समजलेल्या गोष्टी सांगण्यासाठी व स्वतःचे अनुभव व्यक्त करण्यासाठी परिच्छेदाचे लेखन करतो.					
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमालेतील अक्षरे व स्वरचिन्हे यांचा वापर करून दोन - तीन वाक्यांचे लेखन स्वतः करतो. उदा. स्वतःचा अनुभव, चित्र अथवा वस्तूचे वर्णन, स्वतःच्या दोन-तीन वाक्यांत लिहितो. 	सर्जनशीलता सामाजिक-भावनात्मक विकास, प्रतिभा, कला अभिव्यक्ती	<p>(१) शिक्षक विद्यार्थ्यांला त्याच्या परिसरातील, दैनंदिन अनुभवांतील, भावविशवातील विविध घटनांबद्दल बोलते करतात.</p> <p>(२) त्यासाठी औपचारिक, अनौपचारिक गप्पा, चित्रगप्पा, गाणी यांचे आयोजन करतात.</p> <p>(३) दैनंदिन घटनांबद्दल चित्रे काढण्यास सांगतात.</p> <p>(४) घटनांचे क्रम लावण्यास सांगतात. त्याबद्दल अगोदर/नंतर असे छोटे प्रश्न विचारून, त्याबद्दल लिहिण्यास सांगतात.</p> <p>(५) घटनेनुसार क्रम लिहून घेतात.</p> <p>(६) चित्रगाडी, जिग सॉ, पझल्स, डॉमिनो अशा चित्र क्रमावर आधारित २-३ शब्द असणाऱ्या वाक्यांचे लेखन करून, त्यांचे निरीक्षण व प्रकटवाचन करण्याची संधी मिळवून देतात.</p>	शब्दपट्ट्या, चित्रे, भाषापेटी	<p>(१) चित्रांचा क्रम लावतो का, ते पाहतात.</p> <p>(२) छोटी वाक्ये लिहितो की नाही, ते तपासतात, नोंद ठेवतात.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> घटना किंवा अनुभव याबद्दल लिहितो. 	सर्जनशीलता, सामाजिक, भावनात्मक विकास,	<p>(१) दैनंदिन जीवनातील घटनांचे, चित्रयुक्त गप्पांचे जाणीवपूर्वक आयोजन करतात.</p> <p>(२) चित्रगाडीच्या माध्यमातून, कोडी तयार करून ती सोडवण्यास प्रोत्साहन देतात.</p>	चित्रकार्ड संच, जिगसॉ	(१) मुलांनी लिहिलेली वाक्ये तपासणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
		प्रतिभा, कला, अभिव्यक्ती	(३) चित्रगाडी, चित्राप्पा यांच्याआधारे वाक्यांची मौखिक रचना करण्यासाठी, विद्यार्थ्यांना भरपूर संधी उपलब्ध करून देतात. (४) छोटी छोटी वाक्ये मुलांच्या लक्षात यावी, म्हणून सहलेखनामध्ये मदत करतात. (५) गरजेनुसार बालकांचे गट करून, चित्रगाडीखाली छोटी छोटी वाक्ये लिहिण्याची संधी देऊन विद्यार्थ्यांना गरजेनुसार मदत करतात व अचूक वाक्यांबद्दल विद्यार्थ्यांना प्रेरणा देतात. (५) चित्रगाडी, जिग सॉ, पझल्स, डॉमिनोज अशा चित्रक्रमावर लेखन करून, त्याचे निरीक्षण व प्रकटवाचन करण्याची संधी निर्माण करून देतात.	पझल्स, डॉमिनोज, सेट्स	(२) निरीक्षण नोंदी ठेवणे.
	<ul style="list-style-type: none"> कल्पना करून दोन पात्रांतील संवाद चार-पाच वाक्यात लिहितो. उदा. भाजीवाला व ग्राहक, बस कंडक्टर व प्रवासी 	चित्रवाचन, क्रमिक चिंतन, ज्ञानात्मक विकास, सामाजिक व भावनिक विकास	(१) विविध चित्रपुस्तकांचे निरीक्षण करतात. (२) पुस्तकातील चित्रांच्या साहाय्याने गोष्टीविषयी अंदाज बांधतात. (३) स्वतःचे पूर्वानुभव व चित्रांची सांगड घालून स्वतःच्या शब्दात गोष्ट लिहितात. (४) बालकांचे स्व-अनुभव व चित्रांच्या साहाय्याने गोष्ट तयार करून, बालकांच्या शब्दांत लिहिण्यास प्रोत्साहन देतात.	गोष्टीची सचित्र पुस्तके गोष्टीची सचित्र पुस्तके	(१) चित्रांचे निरीक्षण व वर्णन यांची नोंद करणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
	<ul style="list-style-type: none"> पाककृती/कागदापासून वस्तू तयार करण्याची कृती/एखादा खेळ कसा खेळला यांसारख्या प्रक्रिया ४ ते ५ वाक्यांत लिहितो. 	शब्दसंग्रह, भाषेचा विकास, लेखन	<p>(१) दैनंदिन जीवनात आलेले अनुभव लिहिण्यास सांगतात.</p> <p>(२) आलेल्या अनुभवांचा/घडलेल्या घटनांचा क्रम लावण्यास सांगतात.</p> <p>(३) घडलेली घटना/प्रसंग यांचे स्वतःच्या शब्दात लेखन करण्यास सांगतात.</p> <p>(४) पाककृती तयार करून घेऊन, त्याबद्दल क्रमाने लेखन करण्यास सांगतात.</p> <p>(५) क्षेत्रभेटी/छोट्या सहलींचे अनुभव लेखन करण्यास सांगतात.</p>	चित्रकार्ड संच	<p>(१) मुलांचे लेखन तपासणे.</p> <p>(२) निरीक्षण करणे, नोंदी ठेवणे.</p>
<p>ध्येय : बालके भाषा १ (L1) मध्ये सफाईदारपणे वाचन व लेखन करतात.</p> <p>क्षमता : 10.9 बालकांसाठी असलेली विविध पुस्तके निवडण्यात व वाचण्यात रुची दर्शवतो.</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> वाचून दाखवलेल्या कविता आणि गोष्टी यांच्यामध्ये रुची दर्शवितो. 	सहाभिनय कविता गायन, वाचन, कथाकथन, रसग्रहण	<p>(१) शिक्षक विविध छोटी गाणी, बडबडगीते, बालगीते, कविता अभिनयासहित विविध ध्वनी, साधने वापरून (खंजिरी, घंटानाद, ढोलक इ.) म्हणून दाखवतात व बालकांकडून म्हणून घेतात. प्राणी, पक्षी, फळ, फूल इ. वस्तू, परिसरातील गंमत, गाणी, बडबडगीते, विनोदी आशयाची गाणी इत्यादींचा यात समावेश असतो.</p> <p>(२) बालकांच्या भावविश्वाशी संबंधित मजेशीर, गंमतीशीर गोष्टी विविध साधनांचा वापर करून सांगतात. (बाहुलीनाट्य-भातुकली सारखा खेळ, चित्रगोष्टी इ.)</p>	ध्वनिसाधने	(१) निरीक्षण नोंदवणे.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकांनी समोर ठेवलेल्या अनेक पुस्तकांतील एका पुस्तकाची निवड करतो व विशिष्ट पुस्तक निवडीबद्दल स्पष्टीकरण देतो. 	आकलनयुक्त वाचन, गोष्ट सांगणे.	<p>(३) बालकांना आवडणाऱ्या बडबडगीतांचे, गाणी, कविता, गोष्टींचे सादरीकरण करण्यास संधी देतात. त्यांच्याद्वारे सादर केलेले नाट्य, बालगीत, गोष्टी यांचा स्वीकार करतात.</p> <p>(१) शिक्षक बालकांना विविध बालसाहित्य जसे - बालगीत, बडबडगीत संग्रह, विविध गोष्टी, पंचतंत्र, बोधकथा, संस्कृतीशी निगडित कथा, बालकथा पुस्तिका दाखवतात व त्या हाताळण्याची संधी देतात.</p> <p>(२) बालक साहित्य हाताळताना कोणत्या साहित्या-बाबत रुची दाखवत आहे याचे निरीक्षण करतात.</p> <p>(३) बालकाने रुची दाखवून निवडलेल्या पुस्तकाबाबत त्याचे मत विचारतात.</p> <p>(४) बालकाने ऐकलेल्या व वाचलेल्या (चित्रांद्वारे) गाणी, गोष्टी, कथा स्वतःच्या भाषेत मांडण्यास सांगतात व कौतुक करतात.</p>	विविध गोष्टी, गाणी, बडबडगीते पुस्तिका यांचा संग्रह बालगीत, बडबडगीत, गाणी, गोष्टी संग्रह	(१) बालक रुची कशी व्यक्त करतो? याचे निरीक्षण करून नोंदी घेणे.
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> छोटे चित्रपुस्तक स्वतः निवडून त्याचे वाचन करतो व पुस्तकांबद्दल इतर बालकांना सांगतो. 	चित्रवाचन, अनुभव सामाईक करणे, स्वतंत्र वाचन, सामाजिक व भावनिक	<p>(१) शिक्षक बालकांना विविध चित्र पुस्तिका हाताळण्यास उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(२) शिक्षक बालकांना त्यांच्या स्तरानुसार, व्योगटानुसार चित्रांच्या साहाय्याने पुस्तक वाचू देतात व वाचन केलेली कथा/गोष्ट स्वतःच्या भाषेत सांगण्याची संधी देतात.</p>	विविध चित्र-पुस्तिकांचा संग्रह, वाचनकोपरा, तार, वाचनालय,	(१) बालके चित्रपुस्तिका कशी हाताळतात याचे निरीक्षण करावे (निरीक्षण करताना हावभाव, शब्द, देहबोली, प्रश्नांना

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३		विकास, संख्या- ज्ञानात्मक विकास, सकारात्मक शिकण्याच्या सवयी, प्रतिभा, क्रमिक चिंतन	(३) कथेतील कोणती व्यक्तिरेखा त्यांना सार्वधिक आवडते आणि का? याबाबत गटवर्चा घडवून आणतात व प्रश्न विचारतात. (४) वर्गामध्ये वाचनकोपरा, तार वाचनालय, वाचनपेटी, वर्गवाचनालय उपलब्ध करून देतात.	विविध चित्र- पुस्तिकांचा संग्रह, वाचनकोपरा, तार, वाचनालय, वाचनपेटी, वर्गवाचनालय	दिलेली उल्लेखे इत्यादी.) (२) सहभागी नोंदी घेणे.
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तकांच्या आवडीबद्दल सांगतो. छोट्या पुस्तकांचे नियमित वाचन करतो. 	मोठ्याने वाचणे, स्वतंत्र वाचन, ध्वनी आणि चिन्हांची जाण, भाषण - संभाषण कौशल्य	(१) वर्गामध्ये वाचनपेटी, तार वाचनालय, वाचन कोपरा यांत निवडीचे स्वातंत्र्य देतात. (२) ठरावीक पुस्तक का निवडले? याबद्दल बालकांशी गप्पा मारतात. (३) वेळापत्रकात वाचन तासिकेचे आयोजन करतात. (४) नियमित वाचनाच्या हेतूने बालकांना त्यांच्या स्तरानुसार आवश्यक साहित्य (वाचनसाहित्य) उपलब्ध करून देतात.	वाचनपेटी पुस्तकांचा संग्रह	(१) बालक पुस्तक निवडून त्याबाबत काय मत सांगतात, याचे निरीक्षण करतात व नोंदी घेतात. (२) वाचनाच्या निकषानुसार वाचन करतो का, याचे निरीक्षण करावे.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तकांमध्ये आवड दाखवून वास्तव आणि काल्पनिक दोन्ही पुस्तके वाचतो. 	भावानुसार आवाजात चढउतार	(१) शिक्षक बालकांना अपरिचित वाचनसाहित्य उपलब्ध करून देतात. (अद्भुत कथा, शौर्यकथा, कल्पनात्म्य कथा, चरित्रकथा, देशभक्ती, गीत, बालगीत, कवितासंग्रह इत्यादी.) (२) बालकांची आवड लक्षात घेऊन अधिकाधिक वाचनास प्रेरणा मिळावी, या दृष्टीने विविध उपक्रमांचे आयोजन करतात.	विविध कथा संग्रह, उपक्रमांचा संग्रह, वाचनाचे प्रभावी नमुने	(१) बालक वाचनासाठी कोणकोणत्या पुस्तकांची निवड करतो याचे निरीक्षण करतो व नोंदी घेतो.

स्तर/ इयत्ता	अध्ययन निष्पत्ती	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(३) वाचलेल्या पुस्तकांतील आशयाबाबत अनौपचारिक चर्चा करतात.</p> <p>(४) शिक्षक बालकांच्या वाचनाचा सराव घेतात. यासाठी प्रभावी वाचन नमुना; जसे वृत्त निवेदक, अभिवाचन, आंतरजालावरील (इंटरनेटवरील) नमुने इ. चा वापर करतात.</p>		(२) अनौपचारिक चर्चेतील बालकांच्या सहभागाची चर्चा करतात व सहभाग नोंदी ठेवतात.
क्षमता : 10.9.2 : बालकांसाठी असलेली विविध पुस्तके वाचण्यात रुची दर्शवितो.					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तके काळजीपूर्वक हाताळतो. 	<p>चित्रवाचन</p> <p>सामाजिक भावनिक विकास संज्ञानात्मक विकास</p>	<p>(१) विविध प्रकारची पुस्तके (जसे : चित्रवाचन पुस्तके, चित्रगोष्टी, गाणी, बडबडगीते, पुस्तके इ.) उपलब्ध करून देतात व ते साहित्य हाताळण्याची संधी/स्वातंत्र्य देतात.</p> <p>(२) दैनंदिन प्रसंगावर आधारित, जीवनावर आधारित भरपूर पुस्तके हाताळण्यास देतात.</p> <p>(३) वाचनकोपरासारख्या तंत्राचा वापर करून, सहज पुस्तके उपलब्ध होतील अशी संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(४) आशय कमी व चित्र जास्त अशा स्वरूपाची पुस्तके असल्याने मुलांसोबत शिक्षक स्वतः पुस्तक वाचतात व प्रत्येक बालकाला पुस्तकाची गोडी लागण्यासाठी पुस्तकाच्या चित्रांची जोडणी बालकांच्या दैनंदिन जीवनाशी करतात.</p> <p>(५) पुस्तक पेढीबद्दल प्रेम निर्माण होईल, याबद्दल बालकांचे खाते तयार करून, पुस्तकांचे देणे-घेणे, पुस्तकांचे सांभाळणे याबाबत चांगल्या सवयी मुलांना जाणीवपूर्वक लावतात.</p>	<p>विविध पुस्तके संग्रह (बालकांच्या स्तरानुसार)</p>	(१) बालक पुस्तके कशी हाताळतो याचे निरीक्षण करावे. नोंदी घ्याव्यात.

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तके वर्गातील नियोजित जागेवर परत ठेवतो. 	<p>संज्ञानात्मक विकास</p> <p>सकारात्मक शिकण्याच्या सवयी</p>	<p>(६) जागीवपूर्वक पुस्तकमित्र अशा स्वरूपाच्या शाब्दिक प्रोत्साहन योजनांचे आयोजन करतात.</p> <p>(१) शिक्षक बालकांना विविध पुस्तके हाताळण्यास देतात व त्या प्रत्येक पुस्तक प्रकारानुसार विशिष्ट जागा अथवा खाते तयार करतात.</p> <p>(२) पुस्तकांचे अधिकाधिक वाचन करण्यासाठी प्रोत्साहन देतात व त्यावर आधारित काही प्रश्न विचारून अनौपचारिक गप्पा करतात.</p> <p>(३) पुस्तक हाताळून झाल्यानंतर, जागेवर (विशिष्ट ठरविलेल्या खात्यात) ठेवण्यास मार्गदर्शन करतात.</p> <p>(४) बालकांनी वर्गातील नियोजित जागेवर पुस्तके ठेवल्यास कौतुक करतात.</p>	<p>विविध प्रकारच्या पुस्तकांचा संग्रह</p>	<p>(१) बालकांचे पुस्तकाविषयीच्या आवडीचे निरीक्षण करावे व नोंदी घ्याव्या.</p> <p>(२) गटगप्पांतील बालकांच्या सहभागाच्या नोंदी घ्याव्या.</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 	<p>सकारात्मक शिकण्याच्या सवयी</p> <p>क्रमिक चिंतन</p>	<p>(१) पुस्तकांची गोडी लावण्यासाठी, जीवन व पुस्तकांची जोडणी करून वाचन कोपरा, वाचन झोपडी अशा प्रकारच्या सवयीतून बालकांना पुस्तक हाताळणीला स्वयंपूर्ण बनवतात.</p> <p>(२) प्रत्येक बालकाला आपल्या आवडीची पुस्तके व पुस्तक कोपऱ्याचे व्यवस्थापन करण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(३) प्रत्येक बालकाला बालग्रंथालयाची जबाबदारी देण्यासाठी अप्रत्यक्षपणे विविध उपक्रम राबवतात.</p> <p>(४) बालकांच्या बालग्रंथालय कप्पाला नाव देऊन, सुव्यवस्थेबद्दल शाब्दिक प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>विविध प्रकारच्या पुस्तकांचा संग्रह (स्तरानुसार) विविध उपक्रम</p>	<p>(१) बालकांची पुस्तका-विषयीची आवड, त्याचे हावभाव आणि देहबोलीचे निरीक्षण करावे.</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> शाळेच्या ग्रंथालयातील पुस्तकांची निगा राखतो व सुव्यवस्थित ठेवतो. 	<p>सकारात्मक शिकण्याच्या सवयी</p>	<p>(१) पुस्तकांची गोडी लावण्यासाठी, जीवन व पुस्तकांची जोडणी करून वाचन कोपरा, वाचन झोपडी अशा प्रकारच्या सवयीतून बालकांना पुस्तक हाताळणीला स्वयंपूर्ण बनवतात.</p> <p>(२) प्रत्येक बालकाला आपल्या आवडीची पुस्तके व पुस्तक कोपऱ्याचे व्यवस्थापन करण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(३) प्रत्येक बालकाला बालग्रंथालयाची जबाबदारी देण्यासाठी अप्रत्यक्षपणे विविध उपक्रम राबवतात.</p> <p>(४) बालकांच्या बालग्रंथालय कप्पाला नाव देऊन, सुव्यवस्थेबद्दल शाब्दिक प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>विविध प्रकारच्या पुस्तकांचा संग्रह (स्तरानुसार) विविध उपक्रम</p>	<p>(१) बालकांची पुस्तका-विषयीची आवड, त्याचे हावभाव आणि देहबोलीचे निरीक्षण करावे.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> शाळेच्या ग्रंथालयातील पुस्तकांची निगा राखतो व सुव्यवस्थित ठेवतो. 	<p>सकारात्मक शिकण्याच्या सवयी</p>	<p>(१) पुस्तकांची गोडी लावण्यासाठी, जीवन व पुस्तकांची जोडणी करून वाचन कोपरा, वाचन झोपडी अशा प्रकारच्या सवयीतून बालकांना पुस्तक हाताळणीला स्वयंपूर्ण बनवतात.</p> <p>(२) प्रत्येक बालकाला आपल्या आवडीची पुस्तके व पुस्तक कोपऱ्याचे व्यवस्थापन करण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.</p> <p>(३) प्रत्येक बालकाला बालग्रंथालयाची जबाबदारी देण्यासाठी अप्रत्यक्षपणे विविध उपक्रम राबवतात.</p> <p>(४) बालकांच्या बालग्रंथालय कप्पाला नाव देऊन, सुव्यवस्थेबद्दल शाब्दिक प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>विविध प्रकारच्या पुस्तकांचा संग्रह (स्तरानुसार) विविध उपक्रम</p>	<p>(१) बालकांची पुस्तका-विषयीची आवड, त्याचे हावभाव आणि देहबोलीचे निरीक्षण करावे.</p>

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
<p>क्षमता : CG 11.1 भाषा दोन (L2) मध्ये बालके वाचन आणि लेखनाचा आरंभ करतात. शब्दध्वनीची जाणीव होऊन शब्दध्वनी/अक्षरे एकत्र करून शब्द तयार करतो व शब्दांमधील शब्दध्वनी/अक्षरे वेगळी करतो.</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> बडबडगीते म्हणतो. 	अनुभव सामायिक करणे.	<p>(१) दैनंदिन जीवनाशी संबंधित (प्राणी, पक्षी, फळ, फूल इ.) वस्तू परिसरातील गंतगाणी, बडबडगीते विविध आशयांशी संबंधित छोटी, सोपी बालगीते, बडबडगीते यांचा संग्रह करून, बालकांना विविध बडबडगीते सादर करण्याची संधी देतात.</p> <p>(२) गाण्यातील गमतीचा आनंद घेऊन, बालकांच्या गीतांचा स्वीकार करतात.</p> <p>(३) नवनवीन व विविध बडबडगीतांना कृतीची जोड देतात.</p> <p>(४) विविध चित्रे, मुखवटे, साहित्य, खेळणी, बाहुल्या इत्यादींचा वापर करून, वेगवेगळी बडबडगीते व बालगीते सादर करण्यास प्रेरित करतात.</p>	<p>दैनंदिन जीवनाशी निगडित विविध बडबड-गीतांचा संग्रह विविध चित्रे, मुखवटे, साहित्य, खेळणी, बाहुल्या इत्यादींचा संग्रह</p>	<p>(१) मुले यमक जुळणारे शब्द ओळखतात व आठवतात का? याच्या निरीक्षण नोंदी ठेवाव्या.</p> <p>(२) बडबडगीतांशी संबंधित सोप्या सूचना, मजकूर इत्यादी समजून घेतात.</p> <p>(३) तू म्हण आम्ही ऐकतो? नोंद घेणे.</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> यमक असणारे शब्द आणि अनुप्रास ओळखतो. 	आवाज चिन्ह, संबंध, टीमवर्क, स्मरणशक्ती,	<p>(१) यमक व अनुप्रास अलंकाराची उदाहरणे बालकांसमोर ठेवून, अप्रत्यक्षपणे सौंदर्याचा बालकांना आनंद देतात.</p> <p>(२) यमक व अनुप्रासाची बालकांच्या दैनंदिन जीवनाशी जुळणारी उदाहरणे घेऊन, बालकांना देखील उद्द्युक्त करतात व वातावरण आनंदी बनवतात.</p>	<p>अनुप्रास व यमक शब्दसंग्रह, भाषिक खेळ</p>	<p>(१) सांगा पाहू तंत्र - तोंडी कार्याच्या नोंदी</p>

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
		अन्वेषण, सर्जनशीलता	(३) उदाहरणांची आनंदप्रक्रिया झाल्यानंतर, याला अनुप्रास व याला यमक म्हणतात याबाबत, बालकांना नकळत जाण करून देतात. (४) परिचयाची शब्दरचना बालकांसमोर ठेवून 'ओळखा पाहू' तंत्राचा उपयोग करतात. (५) विविध भाषिक खेळांचा वापर करून, संकल्पना अधिक दृढ करतात.		
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> यमक असणारे शब्द आणि अनुप्रास तयार करतो. 	टीमवर्क, शब्दसंपत्ती, निरीक्षण, सकारात्मक शिकण्याच्या सवयी	(१) यमक व अनुप्रास अलंकाराची विविध उदाहरणे बालकांसमोर ठेवून, बालकांना त्याचा उपयोग करण्यास प्रेरित करतात. (२) यमक व अनुप्रास अलंकाराशी निगडित विविध भाषिक क्रीडा प्रकार घेऊन, स्वतः बालकांना यमक व अनुप्रास तयार करण्यास मदत करतात. (३) बालकांद्वारे तयार केलेले यमक व अनुप्रास वापरून, विविध उदाहरणे तयार करून, अप्रत्यक्षरीत्या बालकांना भाषिक सौंदर्याचा आनंद देतात. (४) बालकांद्वारे तयार केलेले यमक व अनुप्रास वापरून, तयार केलेल्या उदाहरणांचा स्वीकार करतात व त्यांचा संग्रह करून, त्यांच्या शब्दपट्ट्या तयार करतात.	यमक व अनुप्रास असलेले शब्द संग्रह	(१) यमक व अनुप्रास तयार करतो की नाही, ते पाहणे.
<p>ध्येय : CG 11 बालके भाषा (L2) मध्ये वाचन आणि लेखनाला आरंभ करतात.</p> <p>क्षमता : C 11.1 : शब्द ध्वनीची जाणीव होऊन शब्दध्वनी/अक्षरे एकत्र करून, शब्द तयार करतो व शब्दमधील शब्दध्वनी/अक्षरे वेगळी करतो.</p>					
<p>बालवाटिका</p> <ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 					
१					

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. अक्षरध्वनीची नक्कल आणि निर्मिती करतो. 	ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती	<p>(१) बालकाच्या परिसरातील उपयोगी अक्षरगटाची जाणीवपूर्वक निर्मिती करतात व विविध मार्गांनी ध्वनीची जाण निर्माण करतात.</p> <p>(२) ध्वनीच्या जाणिवेची वारंवारता वाढवून, त्याची नक्कल होईल अशा प्रकारचे वातावरण वार्ता निर्माण करतात. यामध्ये तंत्रज्ञानाचा व ध्वनी निर्माण करणाऱ्या यंत्राचा पुरेपर वापर करतात.</p> <p>(३) मुलांना मजा वाटावी, म्हणून बाहुल्यांसारख्या जिवंतपणा आणणाऱ्या साहित्याचा प्रभावीपणे वापर करतात.</p> <p>(४) बालकांना प्रोत्साहन देऊन, समोर ठेवलेल्या, ऐकलेल्या, जाण असलेल्या, नक्कल केलेल्या ध्वनींच्या आधारे निर्मितीची संधी उपलब्ध करून देतात.</p>	परिसरातील उपयोगी अक्षरगट संग्रह, ध्वनीनिर्मित करणाऱ्या साधनांचा संग्रह, बाहुली नाट्याच्या तंत्राचा वापर	<p>(१) दैनंदिन निरीक्षण</p> <p>(२) विविध कृतीद्वारे अक्षरध्वनीची नक्कल आणि निर्मिती करतो का? याचे निरीक्षण करतो.</p>
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> शब्दांतील प्रारंभिक आणि अंतिम अक्षर ओळखतो. 	ध्वनीची जाण, अक्षर ओळख	<p>(१) बालकांच्या परिचयाची, साध्या शब्दावलीमधील प्रारंभिक व अंतिम अक्षर ओळखण्यासाठी, जाणीवपूर्वक विविध भाषिक खेळांची योजना करतात.</p> <p>(२) स्तरानुरूप परिचयाचा दोन, तीन, चार असा अर्थपूर्ण असणारा शब्दसंग्रह निर्माण करून, त्यात अनुप्रासाचा विचार करतात.</p> <p>(३) शब्दखेळांचा, शब्दाड्यांचा, शब्दभेंड्यांचा प्रभावी वापर करून, विशिष्ट अक्षरांना अधोरेखन/गोल करण्याच्या सवयी विकसित करतात.</p>	साधी परिचयाची शब्दावली, स्तरानुरूप अर्थपूर्ण शब्दसंग्रह विविध शब्दखेळ,	<p>(१) सहभाग नोंदी</p> <p>(२) सहभाग नोंदी - विशिष्ट खेळाद्वारे बालक कोणती कृती करतात याच्या निरीक्षण नोंदी.</p>

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापान निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरांची, स्वर आणि व्यंजनांमध्ये विभागणी करतो. 	अक्षर ओळख, भाषिक विकास	<p>(४) प्रसंगी संगणकाचा वापर करून, अक्षरांना रंग देणे अशा युक्त्यांमधून व त्याची जोड वस्तूशी करून वर्गात आनंददायी कृतियुक्त वातावरण निर्माण करतात.</p> <p>(५) विशिष्ट अक्षर शब्दांमधून निवडून अधिकाधिक गोल करण्यासाठी वातावरण निर्माण करतात.</p> <p>(१) विविध शब्दाट, शब्दावली व शब्दसंग्रहाचा उपयोग करून, जाणीवपूर्वक त्यातील अक्षरे, स्वर व व्यंजन यांतील वेगळेपण समजून घेण्यासाठी विविध कृतियुक्त योजना करतात.</p> <p>(२) परिस्वराशी निगडित अपरिचित शब्दांचा संग्रह करून, अक्षरे, स्वर व व्यंजन यांच्यामध्ये विभागणी करणारे विविध खेळ घेतात.</p> <p>(३) विविध कार्डांच्या साहाय्याने दोन-तीन अक्षर-ध्वनींपासून तयार होणाऱ्या शब्दांचा संग्रह वापरून, आनंददायक वातावरण तयार करतात.</p> <p>(४) अक्षरध्वनींपासून तयार केलेले शब्द फलकावर लिहितात.</p> <p>(५) जे विद्यार्थी अधिकाधिक शब्द तयार करतात त्यांना शाब्दिक प्रेरक कृतींद्वारे शाबासकी देतात.</p> <p>(६) विशिष्ट अक्षराटतील स्वर व व्यंजन यांना रंग देणे, गोल करणे यांसारख्या कृती घेऊन बालकांना स्वर व व्यंजनांमधील भेद अधिक प्रभावीपणे ओळखण्यासाठी प्रेरित करतात.</p>	शब्दाट्या, शब्दभंड्यांचा संग्रह, संगणक	(१) अक्षरे, स्वर आणि व्यंजनांमध्ये विभागणी करतो की नाही, यासाठी विविध मूल्यापान तंत्रांचा वापर करणे.

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
<p>ध्येय : भाषा दोन (L2) मध्ये बालके वाचन आणि लेखनाचा आरंभ करतात.</p> <p>क्षमता : 11.1.3 शब्दध्वनीची जाणीव होऊन शब्दध्वनी/अक्षरे एकत्र करून शब्द तयार करतो व शब्दांमधील शब्दध्वनी/अक्षरे वेगळी करतो.</p>					
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका ३			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> साधे शब्द तयार करण्यासाठी २-३ अक्षरध्वनी जोडतो. 	शब्दसंपत्ती, नमुना लेखन, अक्षर ओळखणे, आवाज चिन्ह संबंध, अक्षरे व शब्द वाचन.	<ul style="list-style-type: none"> (१) अक्षरगटाचा प्रभावी वापर करून, परिचयाच्या शब्दांची ओळख कशी होते यासाठी मजेचे खेळ तयार करतात. (२) अक्षरध्वनीची जोडणी करून अर्धपूर्ण शब्द कसे तयार करता येतात, यासाठी वर्गातच निर्मितीसाठी प्रेरणा देतात. (३) फ्लॅश कार्ड वापरून तो, ती, ते इ. जोडून घेतात. (४) शब्दांची नक्कल, पुनरुत्पादित करून देतात. 	भाषापेटी, फ्लॅशकार्ड	(१) साधे शब्द तयार करण्यासाठी विविध मूल्यमापनाची तंत्रे वापरणे.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्द तयार करण्यासाठी (स्वर व व्यंजन) ध्वनी जोडतो. 	अनुभव सामाईक करणे. शब्दसंपत्ती, अक्षरे ओळखणे, अक्षर-चिन्ह संबंध	<ul style="list-style-type: none"> (१) परिचित शब्दांमधील स्वर व व्यंजनांचे महत्त्व लक्षात आल्यामुळे, अर्धपूर्ण शब्दासाठी त्याची जोडणी कशी करावी लागते याची जाण निर्माण होण्याकरता अधिकाधिक शब्दांची उदाहरणे स्वतः देतात व विद्यार्थ्यांकडून करून घेतात. (२) परिचित शब्दभरणा बालकांसमोर ठेवून, तो तयार करण्यासाठी कोणकोणत्या स्वर योजनांची (जोडणी) केलेली आहे, हे कोडे स्वरूपात, खेळ स्वरूपात सरावासाठी भरपूर प्रमाणात घेतात. 	परिचित शब्दांचा संग्रह स्वर रचनासंबंधी विविध भाषिक खेळांचा संग्रह	(१) वर्गकार्य- निरीक्षण नोंदी (२) जोड्या लावा, जोडा आणि खेळा.

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
			(३) बालकांना परिचित शब्द देऊन, या बाबीचा गटात सराव घेतात व कोणता गट अधिक जोडणी करतो असे प्रोत्साहन देणारे वातावरण वर्गात निर्माण करून, प्रबलन कौशल्याचा प्रभावी वापर करतात.		
	<p>ध्येय : भाषा दोन (L2) मध्ये बालके वाचन आणि लेखनाचा आरंभ करतात.</p> <p>क्षमता : C 11.2 : लिपीतील वारंवार येणारी अक्षरे ओळखतो आणि या ज्ञानाचा उपयोग शब्दांचे वाचन-लेखन यासाठी करतो.</p>				
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
बालवाटिका ३			<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 		
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> शब्दांची ओळख करून त्या अक्षरांशी संबंधित असलेला ध्वनी ओळखतो. 	आवाज चिन्ह संबंध भाषेतील ध्वनीची जाण	(१) बालकांच्या परिचित अर्थपूर्ण शब्दांचा संग्रह करून, त्या शब्दसंग्रहातील अक्षरांचे सामान्यीकरण करतात. (२) सामान्यीकरण केलेल्या अक्षरांची मांडणी विशिष्ट पद्धतींनी करून, त्या अक्षरांच्या विविध ध्वनीची जाण बालकांमध्ये निर्माण करतात. (३) एका अक्षराचे विविध ध्वनी लक्षात आल्यानंतर त्याची वारंवारता वाढवतात. अक्षर व ध्वनीची जादू यांचा सराव घेतात. (४) ओळखा पाहू तंत्राचा वापर अध्ययन सुलभ करण्यासाठी करतात.	परिचित शब्दांचा संग्रह	(१) विविध उपक्रम व कृती निरीक्षण नोंदी

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमालेतील सर्व अक्षरे ओळखतो. 	<p>चिन्ह व उच्चार यांतील संबंध</p> <p>ध्वनीची जाणीव होणाऱ्या कृती</p>	<p>(१) अर्थपूर्ण शब्दांच्या साहाय्याने अक्षराट व अक्षरचित्र यांच्या माध्यमातून, दैनंदिन जीवनातील वस्तूंचा आधार घेऊन, वर्णमालेचा परिचय करून देतात.</p> <p>(२) विद्यार्थ्यांकडून स्वयंपूर्ण शब्दांच्या सूचनांच्या आधारे, अर्थपूर्ण शब्दांचे लेखन फलकावर करून, वर्णमालेचा अप्रत्यक्षदेखील सराव करून घेतात.</p> <p>(३) अध्ययन साहित्याच्या माध्यमातून, अक्षर ओळखण्याचा भरपूर सराव करून घेतात.</p> <p>(४) धूळपाटी व फलकाचा वापर करून, 'ओळखा पाहू' तंत्राद्वारे अधोरेखित करणे, गोल करणे इ. तंत्रे वापरून बालकांना वर्णमालेचा पूर्ण परिचय करून देतात.</p> <p>(५) सर्व बालकांना वर्णमालेतील सर्व अक्षरांच्या मालिकेचा सराव होईल, अशा प्रकारचे गटकार्य करून घेतात व ओळखणाऱ्या विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>अर्थपूर्ण अक्षराट अक्षरचित्र संग्रह</p> <p>विविध शाब्दिक खेळ-तंत्राचा संग्रह</p> <p>गटकार्याचे आयोजन</p>	<p>(१) कृती तंत्र व उपक्रम (गटात, वैयक्तिक निरीक्षण नोंदी, सहभाग नोंदी)</p>
<p>ध्येय : भाषा दोन (L2) मध्ये बालके वाचनाचा आणि लेखनाचा आरंभ करतात.</p> <p>क्षमता : C 11.2.2 शब्दध्वनीची जाणीव होऊन शब्दध्वनी/अक्षरे एकत्र करून शब्द तयार करतो व शब्दामधील शब्दध्वनी/अक्षरे वेगळी करतो.</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> परिचित असणाऱ्या अक्षरांपासून परिचित शब्द तयार करतो. 	<p>कौशल्यकेंद्रित लेखन, स्मरणशक्ती, अन्वेषण मूल्ये</p>	<p>(१) परिचित अक्षरांपासून सुरु होणाऱ्या दैनंदिन उपयोगातील सोप्या शब्दांचे जाणीवपूर्वक शब्दसंग्रह तयार करतात.</p> <p>(२) परिचित अक्षर व परिचित शब्द यांच्या जोड्या लावणे, जादुई पेटाऱ्याचा उपयोग करणे अशा मनोरंजक वातावरणात परिचित शब्दांचा परिचय करून घेतो.</p> <p>(३) भरपूर सरावानंतर बालकांना सहजतेने तशाच प्रकारे नवनवीन शब्द तयार करण्यासाठी प्रोत्साहन देतो.</p> <p>(४) अधिकाधिक शब्द तयार करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या नोंदी प्रोत्साहनासाठी फलकावर घेतात व प्रोत्साहन देतात.</p>	<p>भाषापेटी, शब्दसंग्रह, जादुई पेटारा</p>	<p>(१) परिचित अक्षरांपासून परिचित शब्द तयार करतो हे तपासण्यासाठी उपक्रम, कृती, पडताळणीची योजना करणे.</p>
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> परिचित असलेले तीन, चार वर्णाक्षर असलेले शब्द वाचतो. 	<p>ध्वनी व अक्षरे जोडणे, अनुभव सामाईक करणे.</p>	<p>(१) शब्दाकडून अक्षराकडे व अक्षराकडून शब्दाकडे असा कृतिपुक्त सराव पुरेपूर घेतात.</p> <p>(२) काईस कृतिदर्शक चित्रे (परिचित असलेली वर्णाक्षरे दाखवून तीन-चार वर्णाक्षरांचे शब्द तयार करण्याची संधी बालकांना देतात.</p> <p>(३) भेंड्या व शब्दांचे खेळ, तंत्र वापरून बालकांद्वारे तयार केलेले तीन-चार वर्णाक्षरे असलेले शब्द फलकावर लिहितात व अधिकाधिक शब्द तयार करणाऱ्या बालकांना शाबासकी देतात.</p>	<p>भाषापेटी, जादुई पिटारा</p>	<p>(१) परिचित असलेले, तीन-चार वर्णाक्षर असलेले शब्द वाचतो, हे पाहण्यासाठी विविध मूल्यमापन तंत्रांचा वापर करतात.</p>

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यापान निर्देश
	<ul style="list-style-type: none"> नेहमीच्या वापरात असलेले दृश्य शब्द, उपपदे, सर्वनामे आणि संयुक्त व्यंजने ओळखतो. 	भाषेची आवड, समानता, स्वतंत्र वाचन, कौशल्यकेंद्रित लेखन	<p>(१) बालकाच्या दैनंदिन जीवनातील वस्तू, अनुभव यांच्या आधारे सोप्या-सोप्या अर्थपूर्ण शब्दांच्या माध्यमातून दृश्यता यावी, या हेतूने अक्षरांचे नावीन्य बालकाच्या लक्षात आणून देतात.</p> <p>(२) कल्पफलक, साधाफलक तंत्रज्ञानाचा पुरेपूर उपयोग करून, अर्थपूर्ण शब्दांची फोड करून स्वर-व्यंजने याचा भरपूर सराव करून घेतात.</p> <p>(३) दैनंदिन जीवनातील छोटीछोटी वाक्ये घेऊन, त्या वाक्यांचे सहवाचन पुरेपूर प्रमाणात घेऊन सर्वनामे व उपपद या प्रकारांची ओळख करून देतात.</p> <p>(४) बालकांचे गट करून, वैयक्तिक व संयुक्त स्वर, व्यंजने, सर्वनामे हे सर्व ओळखण्याची संधी उपलब्ध करून देतात व प्रबलन कौशल्याचा वापर करतात.</p>	वाक्यकार्ड संच, शब्दकार्ड संच, विविध तक्ते, भाषापेटी	(१) नेहमीच्या वापरात असलेले दृश्य शब्द, उपपदे, सर्वनामे आणि संयुक्त व्यंजने ओळखतो, यासाठी विविध उपक्रम, कृती यांची वर्गात वेळोवेळी रचना करावी.
<p>ध्येय : भाषा दोन (L2) मध्ये बालके वाचन आणि लेखनाचा आरंभ करतात.</p> <p>क्षमता : C 11.2.3 लिपीतील वारंवार येणारी अक्षरे ओळखतो आणि या ज्ञानाचा उपयोग शब्दवाचन लेखन यांसाठी करतो.</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				

स्तर/ इयत्ता	घटक	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधने	मूल्यमापन निर्देश
इयत्ता पहिली	<ul style="list-style-type: none"> लहान शब्दांचे श्रुतलेखन करतो. 	भाषेतील ध्वनीची जाण, उच्चार-शास्त्राची जाण, आकलनयुक्त वाचन	<ul style="list-style-type: none"> (१) विद्यार्थ्यांचे अवधान, एकाग्रता टिकून राहण्याच्या दृष्टीने वातावरण निर्मिती करतात. (२) पूर्वज्ञानावर आधारित परिचित दोन अक्षरी शब्दांच्या श्रुतलेखनाचा सराव करून घेतात. (३) गटकार्याचे तंत्र वापरून, श्रुतलेखनाचा सराव करण्याची संधी देऊन, अधिकाधिक सराव घेतात. 	दोन अक्षरी शब्दसंग्रह	(१) निरीक्षण करावे.
इयत्ता दुसरी	<ul style="list-style-type: none"> या वयोगटासाठी अध्ययन निष्पत्ती नाही. 				

पायाभूत शिक्षण अभ्यासक्रम - २०२४

(वय वर्षे ३ ते ८)

विषय : इंग्रजी

Preface

The National Education Policy (NEP-2020) is a transformative initiative to usher India to prepare itself to challenging demands of 21st century society. The NCF is one of the key components of NEP-2020, that enables and energizes this transformation, informed by the aims, principles and approaches of NEP-2020. Its objective is to realize the highest quality education for all the children consistent with realizing an equitable, inclusive and plural society as envisaged by our constitution. The curricula across our country must be and fully responsive to the glorious unity and diversity of India. There is a thorough justification for every class and age range. It has been suggested by National Education Policy - 2020 the pedagogical structure 5+3+3+4 is adopted where students will spend 5 years in the Foundational Stage, following 3 years under the preparatory stage, 3 years of learning in the middle stage and finally 4 years in the secondary stage. The foundational stage of education comprises 3 years of preschool or Anganwadi education followed by 2 years of primary classes (Grade 1 and Grade 2).

This is the first ever integrated Curriculum Framework for children between ages 3-8 in India with the goal of achieving Foundational Literacy and Numeracy with age appropriate strategies and to lead an empowered, self-determined life. The first eight years of a child's life are truly crucial and lay foundation for lifelong well being and overall growth and development across all dimensions - physical, cognitive, socio-emotional and ethical, language and literacy and aesthetic and cultural. The pace of brain development in these years is more rapid than at other stage of a person's life. During the ages of 3 to 8 along with appropriate and high quality Early Care Childhood Education conducive environment must be made available to all children.

The National Curriculum Framework (NCF) for the Foundational Stage is a vital stage in India's early childhood education history, prioritizing to high quality education and care to young children. The curricular goals for the Foundational Stage have been derived by giving equal consideration to the vision and details of NEP-2020 and the domains of development like physical development, development of life energy, emotional and mental development, intellectual development and spiritual development. The NCF strongly emphasises the importance of a continuous flow down approach which must be evident from Aims of Education to

Curricular Goals to Competencies and ultimately to Learning Outcomes. The learning outcomes are for more contextual and will therefore require close attention and contextualisation for the curriculum or syllabus being developed. They are interim markers of learning achievement towards the attainment of competencies.

The Indian vision of education fosters both internal and external development. The early years of a child's life have been deeply valued across the diverse cultural landscape of India. Development of good health, socio-emotional skills, the ability to think critically and to make rationale choices and decisions in the world must occur in an integrated and holistic manner. Learning includes gathering information, development of self, building relationship with others, ability to discriminate between different forms of knowledge and being able to apply what is learnt for the benefit of individual and the society.

The 'Panchakosha' concept has different domains of development envisaged in ECCE are the basic of the curriculum goals. 'Panchakosha Vikas' i.e. Five-Fold Development is a keystone concept in Indian tradition. A child's holistic development takes place due to Panchakosha. The layers are 'Annamaya Kosha' (i.e. Physical Development), 'Pranamaya Kosha' (i.e. Life Force Energy Development), 'Manomaya Kosha' (i.e. Mind Development), 'Vidnyanmaya Kosha' (i.e. Intellectual Development) and 'Anandmaya Kosha' (i.e. Spiritual Development). Every 'Kosha' exhibits distinct characteristics. The holistic development of a child encompasses the nurturing and nourishment of these *five Koshas*.

Specific types of activities are designed to enable the development of each of these *Koshas* which are inter-connected. The activities that are focused primarily on one would also contribute to the others. e.g. balanced diet, traditional games, the adequate exercises, yogasana which develop physical dimensions and also build fine motor-skills. A wide variety of songs, poems, rhymes, stories etc. enable children not only to develop respect for their culture but also imbibe values.

All stakeholders in school education should have clear visibility of the competencies that are expected to be achieved. Keeping track of progress in the attainment of these competencies in every child in the Foundational Stage would allow school systems to ensure that all children receive appropriate learning opportunities towards reaching the curricular goals of NCF.

As per the principles and goals of language education outlined in NEP-2020 children learn concepts more rapidly and deeply in the Foundational Stage. Teacher of the Foundational Stage should be proficient in the child's R1. Parents need to be involved in educational process of children, as they are the first teachers of their children.

For the age group of 3 to 8 years, most of the learning occurs through play, listening and speaking which should be in R1. Children must never be discouraged from speaking or made to feel ashamed for using their home language. On the contrary, use of home languages should

be celebrated, appreciated and encouraged both in spirit and to some extent in practice by teachers, peers, parents and school functionaries. Teacher should allow and encourage children to respond and discuss in their R1. Language need not be taught and learned in watertight compartment at separate times. Exposure to multiple languages in oral form can also provide significant cognitive stimulation to the child that is beneficial to develop creativity, critical thinking ability and socio-emotional skills.

The use of children's contextual experiences and themes that are close to children's hearts for oral language and literacy development is important when an unfamiliar language is being used or taught formally. Songs, poems, games, drama, total physical responses and other creative interactions such as narrations, discussion of experiences, places, events and favourite items (toys) develop aesthetic and creative sensibilities makes language learning more enjoyable and thereby more effective.

Some of the strategies that can be used in the Foundational Stage includes balanced and strategic use of R1 of a child that is aligned with the development of children's language proficiencies at any point of time; providing a natural setting for conversation and other language development activities for R2 ; acceptance and encouragement to the mixed use of R1, R2 and R3 including children's cultural and contextual knowledge in teaching-learning; and taking help of children's R1 in teaching how to read and write. Efforts must be taken to produce high quality learning materials in R1 of a child. For acquiring skill of speaking of children a natural, communication-focussed approach needs to be adopted. Some other effective strategies includes use of action songs, rhymes, fun games, short simple conversation in phrases and simple sentences with the help of objects or pictures. While adopting, Multilingual Approach, familiar stories are first told or read aloud by teacher in R1 several times and can then be retold in R2/R3.

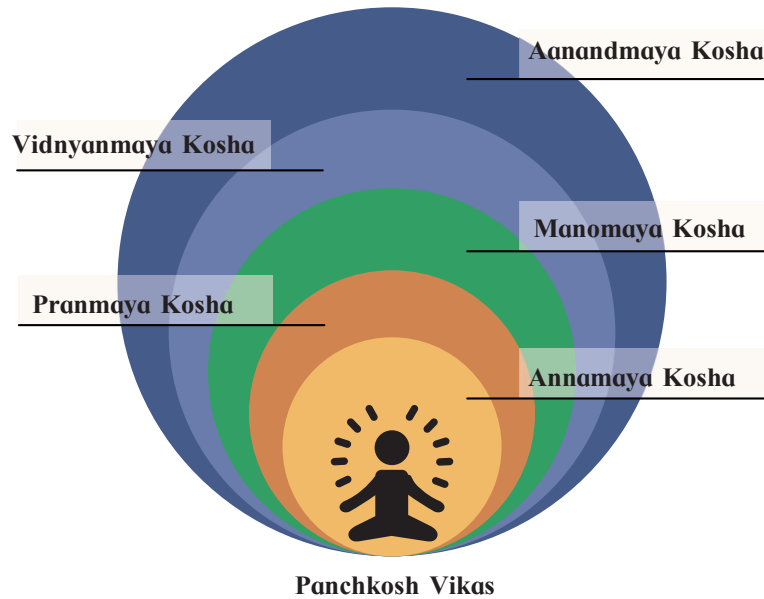
Children should develop strong oral language skills including listening, comprehension, adequate vocabulary and oral expression at least in two languages by the end of the Foundational Stage. These oral language skills will help child to read independently and write in at least one language. The concept of reading and writing is developed in a child through the use of oral language, meaning-making (making sense and interpreting), images and other symbols like gestures, facial expressions, art, music, dance, drama, games and exposure to print media. Therefore, in addition to oral language skills there must be exposure to plenty of print materials particularly in R1 which includes pictures and word labels.

Learning of reading, writing skill requires more experiences. Therefore children need to be experienced a progression from picture books with word labels, read aloud book to shared reading, guided reading and finally move on to independent reading of simple stories and then more complex stories and texts. Teaching phonics/decoding can be made fun through language games and conversational activities.

The approach to writing should be in the form of expression and not as a task. As such the first step for a child is scribbling, then labelling the drawing and then by using multiple words. i.e. phrases and finally moving towards complete sentences. More practice can be given by using workbooks, games that require some writing and other form of writing. Meaning based and skilled focused activities are required in Grade 1 and Grade 2.

Early learning classroom aims at enhancing the child's learning and development through activities and play. Teachers play a crucial role in supporting children through this in many ways. They need to listen carefully and attend to young children's conversation, enquiries, questions and theories about the world. Facilitators need to consciously model different behaviours for children to pick up new concepts and skills. They need to provide scaffold to the children which will help them to imagine and think through different solutions on their own. Questions raised by the teacher help children to think thoroughly about the subject while responding.

Foundational Stage, School Teachers have exciting and rewarding task of teaching children. They should be adaptable and able to modify their teaching approaches to suit individual child's need.

Icon Source : thenounproject.com

Sub : English (L1)

9.1 A

Developmental Domain - Language and Literacy Development.

Curricular Goal 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.

Competency : C-9.1: Listens and appreciates simple songs, rhymes, and poems.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 1 9.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens to a wide variety of songs and poems 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects, simple, short and age-appropriate familiar songs and poems. Presents selected songs and poems. Ensures each child listens to the songs and poems. 	<p>Collection of minimum 10 simple, short, and age-appropriate poems and songs.</p> <p><i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - animals, shapes, sounds, family, colours, nature etc)</i></p>	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Listening span of children. Expressions and gestures of children.
Balvatika 1 9.1-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Repeats a simple song or a rhyme 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects simple songs/ rhymes. Presents simple selected songs/rhymes with actions. Ensures each child listens to the song/rhyme. Encourages child to repeat simple songs/ rhymes. 	<p>Collection of minimum 10 simple songs/rhymes</p> <p><i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - animals, shapes, sounds, family, colours, nature, etc.)</i></p>	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Listening span of children. Gestures and facial expression. <p>Oral work :</p> <p>Ability to :</p> <ul style="list-style-type: none"> Repeat songs/ rhymes as per instruction Attempt to imitate actions.

9.1 B

Developmental Domain - Language and Literacy Development

Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.

Competency - C-9.1 : Listens to and appreciates simple songs, rhymes, and poems.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 9.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens and enjoys humming a variety of songs in different languages regularly heard at home and neighbourhood. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects, simple, short and age-appropriate familiar songs and poems. Presents selected songs and poems. Ensures each child listens to the songs and poems. 	Collection of minimum 10 simple, short, and age-appropriate poems and songs. <i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - animals, shapes, sounds, family, colours, nature etc)</i>	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Gestures of children. Listening span of children.
Balvatika 2 9.1-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Sings along to songs and rhymes with intonation and gestures. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects, simple songs/ rhymes. Presents selected songs/ rhymes with proper intonations gestures. Ensures each child listens to songs/rhymes. Encourages child to repeat simple songs/rhymes. 	Collection of minimum 10 simple songs and rhymes.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Repetition of songs/rhymes with intonation and gestures. Gestures and facial expressions. Attempts to imitate actions.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
9.1 C Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages Competency - C-9.1 : Listens to and appreciates simple songs, rhymes, and poems.						
Balvatika 3 9.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens to longer (4-8 sentences) songs/poems (familiar) with attention and have conversations about them. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	Facilitator 1) Selects age-appropriate and familiar songs/poems up to 4-8 sentences. 2) Presents selected songs and poems. 3) Ensures each child listens to the songs and poems. 4) Initiates simple conversations about the songs and poems.	Collection of minimum 10-15 familiar songs and poems up to 4-8 sentences. <i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - animals, shapes, sounds, family, colours, nature, etc.)</i>	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Gestures of children. Responses of the children appropriate to context in 1-2 sentences in their preferred language.
Balvatika 3 9.1-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Sings/recites short (4-5 sentences) songs/poems 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	Facilitator 1) Selects age-appropriate songs/poems up to 4-5 sentences. 2) Presents selected songs with proper intonation, rhythm, gestures, and actions. 3) Ensures each child listens to songs and poems. 4) encourages each child to sing/recites songs and poems.	Collection of minimum 10 simple, short, and age-appropriate songs and poems.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Repetition of songs and poems as per instructions. Recitation of songs and poems.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
9.1 D						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
Competency - C-9.1 : Listens to and appreciates simple songs, rhymes, and poems.						
Grade 1 9.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens to longer (4-8 sentences) songs/poems (unfamiliar) with attention and have conversations about them and asks questions. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	Facilitator 1) Selects, age-appropriate and unfamiliar songs/poems up to 4-8 lines. 2) Presents selected songs and poems. 3) Ensures each child listens to the songs and poems with attention. 4) Initiates simple conversations about the songs and poems. 5) Encourages children to ask simple questions.	Collection of minimum 10-15 unfamiliar songs and poems up to 4-8 lines. <i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - family, emotions, festivals, folk traditions, Indian culture, nature etc.)</i>	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Independent response of the child appropriate to context in 1-2 lines. Activity : (Peer) <ul style="list-style-type: none"> Conversations about them. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Orion ring activity.
Grade 1 9.1-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Sings/recites longer (10 sentences) songs/poems. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	Facilitator 1) Selects, age-appropriate longer songs/poems up to 10 lines. 2) Presents selected songs with proper intonation, rhythm, gestures and actions.	Collection of minimum 10 simple and age-appropriate songs and poems.	Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> Recitation of songs and poems with action. Gestures, expressions, intonation, rhythm, and actions.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Shows interest in listening to certain kinds of songs and poems and explains the reason for their preference. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	<p>1) Selects age-appropriate songs/poems (related to nature, sounds, shapes, family etc.)</p> <p>2) Presents selected songs and poems with proper intonation, rhythm and actions.</p> <p>3) Ensures each child listens to the songs and poems.</p> <p>4) Initiates simple conversations about the songs and poems.</p> <p>5) Encourages children to express their likes and dislikes about selected poems/songs.</p>	<p>Collection of minimum 10-15 certain kinds of songs and poems up to 4-8 sentence.</p> <p><i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - family, emotions, festivals, folk traditions, Indian culture, nature etc.)</i></p>	<p>Oral Work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to explain his likes and dislikes about his selection of poems. Ability to articulate their likes and dislikes along with justification of their preference.
<p>9.1 E</p> <p>Developmental Domain - Language and Literacy Development</p> <p>Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.</p> <p>Competency - C-9.1 : Listens to and appreciates simple songs, rhymes and poems.</p>						

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.1-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Sings/recites songs/poems with two to three stanzas. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	<p>6) invites children to talk about reasoning of their preferences.</p> <p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects age-appropriate songs/poems up to 2-3 stanzas. Presents selected songs with proper intonation, rhythm, gestures and actions. Ensures each child listens to songs and poems Encourages each child to sing/recite with proper intonation, rhythm, gestures and actions. 	Collection of minimum 10 age-appropriate songs and poems up to 2-3 stanzas.	<p>Oral Work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to sing and recite songs and poems as per instructions. Recitation of songs and poems. <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Gestures, intonation, rhythm, and actions.
<p>9.2 A</p> <p>Developmental Domain - Language and Literacy Development</p> <p>Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.</p> <p>Competency - C-9.2 : Creates simple songs and poems on their own.</p>						
Balvatika 1 9.2-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Enjoys familiar songs and poems. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development 	Songs and Poems	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Chooses age-appropriate songs/poems of certain kind (nature, sounds shapes, family, etc.) 	Collection of a minimum 10 simple, short, and age-appropriate poems and songs.	<p>Oral Work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Gestures and expressions of children.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
		<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Phonological Awareness 		2) Demonstrates selected songs and poems with proper intonation and rhythm. 3) Makes sure each child listens to the songs and poems. 4) Creates conducive and enjoyable environment for learning.	Judicious use of audio-visual material should be explored, maintaining the literary quality of the content. <i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - family, emotions, festivals, folk traditions, Indian culture, nature, etc.)</i>	<ul style="list-style-type: none"> Attention span for listening abilities of children.
9.2 B						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages						
Competency - C-9.2 : Creates simple songs and poems on their own.						
Balvatika 2 9.2-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Enjoys rhyming words in songs and poems. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs and Poems	Facilitator 1) Chooses simple, age-appropriate action songs with rhyming schemes. 2) Demonstrates selected songs with proper intonation, gestures, and actions. 3) Stresses on rhyming words while presenting. 4) Makes sure each child listens to a song/rhymes.	Collection of minimum 10 simple, short, and age-appropriate songs/poems with rhyming schemes. <i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - family, emotions, festivals, folk traditions, Indian culture, nature, etc.)</i>	Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> Attention span for listening abilities of children. Repetition of songs/rhymes as per the instruction Gestures, intonation and actions

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				5) Brings awareness about ending sounds of the words. 6) Encourages each child to repeat songs with proper stress on rhyming words.		<ul style="list-style-type: none"> Level of involvement while listening to rhymes. Level of enjoyment while listening to rhyming words in songs/poems.
9.2 C						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
Competency - C-9.2 : Creates simple songs and poems on their own.						
Balvatika 3 9.2-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Identifies rhyming words from familiar poems and creates new rhyming words. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Songs	Facilitator 1) Chooses simple, age-appropriate familiar songs with rhyming words. 2) Demonstrates selected songs with proper intonation, gestures, and actions. 3) Stresses on rhyming words while presenting. 4) Makes sure each child listens to songs/rhymes.	Collection of minimum 10 simple, short, and age-appropriate songs/poems with rhyming schemes. <i>(Songs and poems should be preferably from the child's surrounding contexts and should try to introduce preliminary concepts such as - family, emotions, festivals, folk traditions, Indian culture, nature, etc.)</i>	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Level of involvement while listening to poems which includes rhyming words. Ability to identify familiar rhyming words from songs and

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				5) Introduces the concept of similar-sounding words in the rhyming scheme. 6) Assists the child to identify rhyming words from the song/poem. 7) Encourages each child to create new rhyming words.		selected set of words. • Ability to create simple new rhyming words.
9.2 D Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. Competency - C-9.2 : Creates simple songs and poems on their own.						
Grade 1 9.2-1.1	• Extends/ Creates short poems/ rhymes with the help of the teacher.	• Oral Language Development • Vocabulary • Phonological Awareness	Songs	Facilitator 1) Selects and presents age-appropriate, short songs and poems with scope to extend the poems. 2) Stresses on rhyming words while presenting. 3) Makes sure each child listens to songs/rhymes. 4) Helps each child to extend the short poem. 5) Encourages children to create short poems/rhymes using their own creativity.	Collection of minimum 10 -15 songs/poems with rhyming schemes with scope to extend rhyming scheme/patterns. <i>(Songs and poems should preferably be from the child's surrounding contexts)</i>	Observation of : • Responses while listening to rhymes/songs. Oral work : • Ability to extend short poem and rhymes with the help of teachers. • Ability to create simple new rhymes/

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				6) Invites children to present their self-created poems. 7) Encourages peer appreciation and participation. 8) Appreciates children's participation and efforts.		short poems with the help of teachers. • Create poems/songs with the help of parents at home. Project : • Collection of self-created poems.
9.2 E Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. Competency - C-9.2 : Creates simple songs and poems on their own.						
Grade 2 9.2-1.1	• Creates short poems/rhymes independently in their own words.	• Oral Language Development • Vocabulary • Phonological Awareness	Songs and poems	Facilitator 1) Presents their own short poems and songs. 2) Encourages children to develop short poems using their own creativity. 3) Asks the children to present their own poems in the class.	Set of age-appropriate short poems collection. Use of audio-visual aids to promote creativity.	Oral work : • Ability to create simple new short poems independently. • Ability to present self-created poems. Project • Collection of self-created.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 1 9.3-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens attentively and speaks in short conversations with familiar people around. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Listen and speak	4) Appreciates child's participation and efforts. 5) Guides children how to make collection of self-created poems and rhymes.	Collection of short conversation.	short poems. <i>(child's creation should be appreciated for their efforts without any judgements.)</i>
9.3 A Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. Competency - C-9.3 : Converses fluently and can hold a meaningful conversation.						
				Facilitator 1) Creates situation to listen short conversations attentively. 2) Frames simple questions to lead conversation with familiar person around. 3) Encourages to speak with familiar people. (friends, teacher etc.)	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Expressions and gestures while conversing with familiar people around them. Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to listen with understanding. Ability to converse in simple sentences. 	

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 1 9.3-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Expresses their needs and feelings through short meaningful sentences. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Listen and speak	Facilitator 1) Brings out situation through actions related to basic needs and feelings. 2) Shows different pictures and emoji to express their needs and feelings.	Pictures, emoji's etc.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to express different pictures and emoji's and relates them with his/her feelings and needs. Ability to express his/her needs and feelings through short and meaningful sentences.
9.3 B Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. Competency - C-9.3 : Converses fluently and can hold a meaningful conversation.						
Balvatika 2 9.3-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Initiates conversations in daily life with peers and teachers in a variety 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Listen and speak	Facilitator 1) Creates situation to initiate free conversation in day to day life. (e.g. daily routine, information about family, friends.) 2) Initiates conversation in day-to-day life with the	toys, puppets, dolls, objects, pictures, audio visual materials, etc.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to express in free conversation. Reactions of the children while handling

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 9.3-2.1	of school settings • Narrates daily experiences in simple sentences and asks simple questions, using what/ when/how/ whom, etc.	• Oral Language Development • Vocabulary • Phonological Awareness	Listen and speak	help of puppets, dolls, toys etc. 3) Encourages to attempt conversation with peers and teachers. Facilitator 1) Asks simple questions based on their daily experiences. 2) Helps child to narrate their daily experiences. 3) Motivates to ask simple questions using what, when, how and whom etc... 4) Provides different situations to facilitate the use of when, how, what and whom.	pictures, flash cards, charts	the given toys. (e.g. Caring, accepting, rejecting, etc.) Observation of : • ability to understand questions asked. • ability to express in free conversations. • Reactions of the children while handling the given toys. (e.g. Caring, accepting, rejecting etc Oral Work : • Ability to speak with peers and teacher in simple sentences.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
9.3 C						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages						
Competency - C-9.3 : Converses fluently and can hold a meaningful conversation.						
Balvatika 3 9.3-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Engages in conversations based on events, stories, or their needs and asks questions. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Listen and speak	Facilitator 1) Present pictures /short videos of events (Indian festivals, sports, Birthday celebration, etc.) 2) Presents short stories (Panchatantra, moral stories, stories of saints and freedom fighters, etc.) 3) Speaks about child's needs (food, love and care, safety and security, etc.) 4) Ensures participation of each child in conversation. 5) Encourages children to ask question on given experiences.	A set of pictures, flash cards to promote sense of enquiry. speaking wall word strips.	Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to ask questions on given situations to gain information. Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Involvement of children in conversations.
Balvatika 3 9.3-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Narrates daily experiences in elaborate descriptions and asks why questions too. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Listen and Speak	Facilitator 1) Creates appropriate and conducive environment for free conversation. 2) Promotes spirit of enquiry, reasoning, curiosity, inquisitiveness.	Pictures, short videos of events, story books, food chart, emojis, etc.	Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to ask question on given situations. Capacity to narrate daily

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				3) Assists the child with needed vocabulary support. 4) Encourages the child to engage in long and meaningful narration. 5) Boosts confidence by providing ample opportunities and welcomes all types of questions.		experiences in detail. (Describe the shown picture, for example: garden, domestic animals) Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Involvement of students while narrating with details.
9.3 D : Language Literacy Development Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. Competency Stage : C.9.3 Converses fluently and can hold a meaningful conversation.						
Grade 1 9.3-1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Engages in conversation, waits for their turn to speak and allows other to speak. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oral Language Development • Vocabulary • Phonological Awareness 	Listen and Speak	Facilitator : <ol style="list-style-type: none"> 1) Provides topics for conversation 2) Guides how to carry on conversation on given topics 3) Explains the basic rules of conversation. e.g. waiting for the turn, usage of language and allow others to speak without interruption. 	List of the topics for conversation.	Oral work : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to converse. Peer work : <ul style="list-style-type: none"> • Conversation. Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Involvement of student in conversation.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 9.3-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Engages with non-fictional content read aloud or discussed in the class, is able to link knowledge from their own experiences, and talks about it. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological awareness 	Listen and Speak	<p>Facilitator :</p> <ol style="list-style-type: none"> Presents content and non-fictional content like stories based on (example: great Indian leaders, scientists, monuments, saints and sages, medal winners) Helps children make linkages between these stories with their own life. Encourages children to speak about these experience. 	Relevant children's literature and audio visual material.	<p>Activity :</p> <ul style="list-style-type: none"> Provides pictures as prompt associated with stories narrated in the class. Elicits responses of children associated with pictures. <p>Observation on :</p> <ul style="list-style-type: none"> Students level of engagement with the story narrative Ability to remember events from non-fictional stories. <p>Oral work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Loud reading. <p>Activity :</p> <ul style="list-style-type: none"> Asks children to speak on the prompt -

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
						'if you were' - students try to imagine themselves as characters in the nonfictional stories.
9.3 E						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
Competency - C-9.3 : Converses fluently and can hold a meaningful conversation.						
Grade 2 9.3-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Maintains the thread of the conversation across multiple exchanges. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Listen and Speak	Facilitator 1) Models ideal conversation. 2) Makes groups of two or three children. 3) Assists children to carry on conversation. 4) Encourages the children when they wait for their turn and listens patiently.	Collections of situations that lends to model conversation. (e.g. Market place, at the enquiry counter, doctor-patient, headmaster-student etc.)	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Child's behaviour in simulated situation. Willingness of the child to wait and let other participate. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to use relevant props for conversation. Ability to select

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.3-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Engages in discussion about a topic and raises and responds to questions. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Listen and speak	<p>6) Appreciates child's efforts to maintain the link throughout the conversation.</p> <p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Creates conducive environment for an open discussion. Gives age-appropriate topics for discussion within small groups in the class (explore providing topics through variety of props - chits, pictures, flash cards, etc.) Instructs children to think about possible points of discussion. 	List of topics, pictures, flash cards, chits.	<p>appropriate words and phrases during the conversation.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to maintain the link across the conversation. Ability to carry-on meaningful conversation. <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Active participation of the children. Peer assessment (Facilitator will provide check list). <p>Oral work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to raise questions on given topics. Ability to respond on asked question.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				4) Encourages children to contribute in the discussion by adding points and raising questions. 5) Appreciates children's responses on given topics.		
9.4 A						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
Competency - C-9.4 : Understands oral instructions for a complex task and gives clear oral instructions for the same to others.						
Balvatika 1 9.4-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens and follows short instructions given in their home languages/ mother tongue/ known languages (e.g., bring the blocks here, wash hands properly, etc.) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Greetings, commands and requests	Facilitator 1) Presents age-appropriate, short, and precise instructions using appropriate verbal and nonverbal clues given in their home languages/ mother tongue/known languages. 2) Performs the given actions, and children follow. (Get a book from the book rack. Pick a flower from the flower pot.)	1) A set of useful, familiar verbal instructions appropriate for the class. 2) A set of objects/ pictures related to the instructions.	Attentive listening : <ul style="list-style-type: none"> Observation of listening abilities (e.g., bring the blocks here, wash hands properly, come here, sit down, etc.) Observation of responses of the children.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				3) Ensures children's responses are as per the instruction.		to the given instructions/ commands. in their home languages/ mother tongue/ known language.
9.4 B						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
Competency - C-9.4 : Understands oral instructions for a complex task and gives clear oral instructions for the same to others.						
Balvatika 2 9.4-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Understands and follows instructions comprising of 2 to 3 simple steps given in home languages/ mother tongue/ known languages/ mixed languages at a time. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Decoding 	Greetings, commands and requests	Facilitator 1) Ensures readiness of the children to listen attentively. 2) Presents simple instructions comprising 2-3 steps given in home languages/ mother tongue/ known language/mixed languages at a time. 3) Explains simple instructions involving 2-3 steps with example. (Example 1 - Look at the picture of the monkey and act like it.)	1) A set of joyful, innovative instructions with 2-3 steps appropriate for the children. 2) A set of objects/ pictures related to the instructions. 3) Sentence strips.	Listen and act : <ul style="list-style-type: none"> Attention span for listening abilities of children. Responses of the children to the given instruction. Understanding of sequential steps of the given instruction given at home.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatica 3 9.4-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Follows instructions comprising of several steps - 4 to 5 instructions at a time in their home language/ mother tongue/ mixed language. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Greetings, commands and requests	<p>4) Guides children to follow steps sequentially and efficiently.</p> <p>5) Asks children to follow various kinds of instruction as per situation and provides practice for the same.</p> <p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> formulates precise and clear instructions. Presents instructions comprising 4-5 steps and repeats them for better comprehension. Explains the instructions involving 4-5 steps with example. (e.g. Choose a band from the box. Go to your friend. Tie the band on his/her wrist. Shake hands with them.) Guides children to follow steps sequentially and efficiently. Asks children to follow various kinds of instructions as per situations and provides practice for the same. 	<p>1) A set of joyful, innovative instructions with 4-5 steps appropriate for the students.</p> <p>2) A set of objects/pictures related to the instructions.</p>	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Attention span for listening abilities of children. Responses of the children to the given instruction. Understanding level of sequential steps of the given instruction.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 9.4-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Gives clear instructions to accomplish short tasks to other children or adults. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Decoding 	Greetings, commands and requests	<p>Facilitator :</p> <ol style="list-style-type: none"> Communicates the task of giving short instructions. Demonstrates the use of appropriate words/phrases while giving instruction. Conduct a role-play activity to accomplish short tasks of given instruction in small peer groups. Pays attention to- their sentence construction and use of correct vocabulary. Strikes/conducts a semi-formal conversation with children about role of giving clear instruction. Inculcates the use of polite languages while addressing adults. Appreciate children's efforts even if the child uses mixed language. 	<ol style="list-style-type: none"> Collection of relevant keywords for comments and request to conduct role-play. A set of instructional vocabulary. 	<p>Peer activity- follow me</p> <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Appropriate gestures, tone and clarity Understanding of sequential of the given instructions. <p>• Example :</p> <p>Instruction prompt : Child gives instruction to a small peer group/ the whole class.</p> <p>Oral work:</p> <ul style="list-style-type: none"> Children's performance during role play <p>Checklist : (Facilitator prepares a checklist to assess children's performance while giving</p>

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 9.4-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Follows instructions comprising of several steps (8 to 9 instructions at a time) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness Decoding 	Greetings, commands and requests	<p>Facilitator :</p> <ol style="list-style-type: none"> Plans the activity and formulates precise and clear instructions. Presents instructions comprising 8-9 steps in clear, modulated manner and repeats for better comprehension. Explains instruction involving 8-9 steps with example. (eg. Collage Activity : <ul style="list-style-type: none"> Picks a picture from the basket. Think about the colour scheme. Choose the appropriate coloured papers from the basket. 	<ol style="list-style-type: none"> A set of useful, familiar verbal instructions with 8-9 steps appropriate for the student. Material required as per the selected activity, such as stationery, games, toys, books. 	<p>Group Activity- follow me</p> <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to comprehend complex instructions Understanding process of sequential steps of the giving instruction. Responses of the children to the given instruction at each step.
<p>9.4.D</p> <p>Developmental Domain : Language and Literacy Development</p> <p>CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.</p> <p>C-9.4 : Understands oral instructions for a complex task and gives clear oral instructions for the same to others.</p>						

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				<ul style="list-style-type: none"> • Tear the papers in shapes and sizes. • Keep these piece in separate bowls according to their colour. • Apply the glue to the picture carefully. • Paste the pieces of paper according to the colour scheme. • Arrange and develop a beautiful picture. Let the collage dry dry. • Display your picture on the board. • Clean up your space afterwards.) <p>4) Assists children to follow steps sequentially and efficiently.</p> <p>5) Gives positive feedback for children's participation and efforts.</p> <p>6) Uses various kinds of instructions as per situations and provides practice for the same.</p>		<p>Checklist : Stepwise details of the activity and student' responses.</p>

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 9.4-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Gives clear instructions comprising of several steps (8 to 9 instructions at a time) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness Decoding 	Greetings, commands and requests.	<p>Facilitator :</p> <ol style="list-style-type: none"> Communicates the task of giving instructions with several steps. Demonstrates use of appropriate words/phrases while giving instructions comprising several steps. Explains instructions involving 8-9 steps with examples. <p>Example 1 : Giving instructions while conducting assembly-</p> <ul style="list-style-type: none"> Pay attention. Stand properly in your own class rows. Maintain silence. Be ready for the National Anthem. Start the National Anthem. Be ready for the pledge. Start the pledge. Be ready for the Preamble. Start the Preamble. Listen to the prayer and sing along. 	<ol style="list-style-type: none"> Collections of relevant keywords for commands and requests to give clear instructions comprising of 8-9 steps. A set of instructions vocabulary. 	<p>Role play (Teacher/group leader/caption)</p> <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Appropriate gestures, tone, and clarity. Responses of the children receiving instructions. Understanding steps of sequential instructions. <p>Oral work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Children's performance while giving instructions. <p>Checklist (Facilitator prepares a checklist to assess student's performance while giving</p>

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				<ul style="list-style-type: none"> Go back to your classroom. Example 2 : Instructions for explaining rules of games/sports. Example 3 : Instructions for making Ganesha idol. Example 4 : Instructions for making clay castles during Diwali festivities. Assists children to follow steps sequentially and efficiently. Gives positive feedbacks for children's participation and efforts. uses various kinds of instructions as per situations and provides practice for the same. 		<p>instructions with 8-9 steps to assess progress of the child)</p> <p>Peer Assessment :</p> <ul style="list-style-type: none"> Children acknowledge each other's efforts.
<p>Developmental Domain 9.4 E - Language and Literacy Development</p> <p>CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.</p> <p>C-9.4 : Understands oral instructions for a complex task and gives clear oral instructions for the same to others.</p>						
Grade 2 9.4-1.1	Follows instructions that have conditional branching. (e.g. if it is raining do	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness Decoding 	Greetings, commands and requests	<p>Facilitator :</p> <ol style="list-style-type: none"> Decides situations in which conditional instructions can be used. Formulates precise and clear instructions. 	<ol style="list-style-type: none"> Collection of relevant keywords for comments and request to conduct role-play. A set of instructional vocabulary. 	<p>Role play</p> <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Appropriate gestures, tone, and clarity. Responses of the children

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
	not water the plants, do weeding instead, otherwise water the plants.			<p>3) Presents conditional instructions and expected responses clearly.</p> <p>4) Explains instructions involving conditions (Example 1: You wear the civil dress it's your birthday. If it's not your birthday, you'll have to wear the uniform. Example 2 : If your roll number is between 1-15, go to the class teacher, if your roll number is 16 onwards go to the playground.)</p> <p>5) Assists children to comprehend the conditional instructions.</p> <p>6) Uses various kind of conditional instructions as per situations.</p>	3) Questionnaire for the self-assessment.	<p>receiving instruction.</p> <ul style="list-style-type: none"> Understanding process of the giving instruction. Example : Instruction prompt : child gives instruction to the whole class, child gives instruction to the facilitator. <p>Oral work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Children's performance during role play. <p>Checklist :</p> <ul style="list-style-type: none"> Facilitator prepares a checklist to assess children's performances while giving instructions and accomp-

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.4-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Gives clear mathematical instructions (e.g. precise, directions, spatial and temporal dimensions) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Greetings, commands and requests	<p>Facilitator :</p> <ol style="list-style-type: none"> Communicates the task of giving instructions with mathematical concepts. (e.g., precise directions, spatial and temporal, dimensions) Demonstrates use of appropriate words/phrases while giving instructions for mathematical operations. 	<ol style="list-style-type: none"> Collection of relevant keywords of mathematical concepts to given clear instructions. Charts with symbols of directions, time and places. 	<p>any task to children and adults.</p> <p>Peer Assessment:</p> <ul style="list-style-type: none"> Children acknowledge and appreciate each other's efforts. <p>Self Assessment :</p> <ul style="list-style-type: none"> Child assesses his/her own performance based on checklist/questionnaire given by the facilitator.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.4-2.1				3) Asks learners to show directions, to tell time. 4) Keeps in mind the space availability and time constraints. 5) Gives positive feedbacks for children's participation and efforts.		
Developmental Domain 9.5 - Language and Literacy Development CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. C-9.5 : Comprehends narrated/read-out stories and identifies characters, storyline and what the author wants to say.						
Balvatika 1 9.5-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens attentively to stories for a short period of time (5-7 minutes) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Storytelling	Facilitator : 1) Selects age-appropriate stories. 2) Presents stories with the help of : a. actions-gestures, voice modulation. b. puppets, soft tots etc. c. colourful attractive pictures. 3) Ensures that every child listen attentively. 4) Makes sure that the story is narrated within given duration of time.(5-7 mins)	1) Picture, toys, puppets. 2) Audio-visual materials. 3) Panchatantra, Jataka tales. 4) Mythological stories. 5) Grandma's tales. 6) Stories with a moral.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Readiness to listen to the story. Attentive listening span of the child.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 9.5-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Recalls the characters and few events in the story that is narrated and is able to retell in their own words. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Storytelling	Facilitator : <ol style="list-style-type: none"> Selects age-appropriate stories. Narrates a story. Asks student to tell the names of various characters and events in the story. Encourages every child to retell story in preferred language. 	<ol style="list-style-type: none"> Story books Pictures or characters. Audio visual materials. 	Notes the : <ul style="list-style-type: none"> Ability to comprehend the basic story line. Capacity to recall characters and events. Capability to retell story in preferred language.
Balvatika 3 9.5-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Identifies plots and characters in a story and retells it in the correct sequence using vocabulary from the story. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Storytelling	Facilitator : <ol style="list-style-type: none"> Selects age-appropriate stories. Presents Stories with the help of : <ol style="list-style-type: none"> actions-gestures, voice modulation. puppets, soft tots etc. colourful attractive pictures. Ensures that every child listen attentively. Helps child understand linkages between events, characters and sequences of the story. Uses words from the story to build and expand child's vocabulary. Assists children to retell the story maintaining sequences of events. 	<ol style="list-style-type: none"> Stories with wide variety of plots, character and lengths. Audio visual materials. Panchatantra, Jataka tales. Mythological stories. Grandma's tales. Moral stories from ancient Indian culture and traditions. Puppets, soft toys. 	<ul style="list-style-type: none"> Asks children to arrange events in the correct order.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 9.5-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Identifies and tells the central idea of the story and emotions of the characters with dialogues. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Story	Facilitator : <ol style="list-style-type: none"> Selects age-appropriate stories. Presents Stories with the help of : <i>actions-gestures, voice modulation and colourful pictures.</i> Ensures that every child listens attentively. Assists children to identify the central idea of the story and emotions of the characters. Encourages children to narrate the story in the form of dialogues and with appropriate expressions. 	<ol style="list-style-type: none"> Stories with wide variety of plots, characters and lengths. Audio-visual materials. Panchatantra, Jataka tales. Mythological stories. Children's literature. Moral stories from ancient Indian culture and traditions. Picture cards, flash cards. 	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to listen attentively. Oral works : <ul style="list-style-type: none"> Ability to tell the central idea of the story by asking simple questions. Ability to present the story with dialogues.
Grade 2 9.5-1.1	Imagine themselves as an author and retell the story by changing the end of the story.	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Interpretation of stories.	Facilitator : <ol style="list-style-type: none"> Selects and presents the story. Assists children to understand the reason for writing the story. Encourages the children to imagine themselves as an author. Motivate the children to retell the story by changing the end of the story. 	Story books.	Peer assessment: <ul style="list-style-type: none"> Retelling story as if author.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.5-1.2	Tells minute details of the story e.g. rat found the cloth. It was dirty and soiled.	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Interpretation of stories.	Facilitator : 1) Selects and tells the story with minute details. 2) Assists the children to tell the story with minute details. 3) Appropriates the children for their efforts.	Picture Story books.	Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Check the comprehension ability of the child by asking them simple questions.
Grade 2 9.5-1.3	Tells likes and dislike of the story heard with reason.	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Interpretation of stories.	Facilitator : 1) Presents age-appropriate stories. 2) Asks questions to know children's likes and dislikes about the story. 3) Motivates children to tell their likes and dislikes with reason.	Collection of stories.	Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to tell likes and dislikes with reasons.
9.6 C						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
C-9.6 : Narrates short stories with clear plot and characters.						
Balvatika 3 9.6-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Imagines and narrates personalized endings of the story. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Stories	Facilitator 1) Creates conducive environment for creative imagination.	1) A set of creative, open-ended, age-appropriate stories.	Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to think and present appropriate

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				2) Selects stories with a scope for multiple endings. 3) Demonstrates how stories can have alternate endings based on different story lines. 4) Encourages brainstorming among children and promotes creative thinking. 5) Assists children with sentence construction and vocabulary. 6) Accepts various responses and appreciates the efforts.		alternate endings for the given stories. • Ability to choose different characters and plots to complete with a personalised ending.
9.6 D						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
C-9.6 : Narrates short stories with clear plot and characters.						
Grade 1 9.6-1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Narrates their own short stories with simple plots and characters. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oral Language Development • Vocabulary 	Stories	Facilitator 1) Introduces children's literature with variety of simple plots and characters. 2) Creates repository of simple characters and keywords.	1) Picture charts, picture books. 2) Audio-visual aids.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Usage of appropriate words and phrases. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to construct

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				3) Elicits few familiar plots and characters. 4) Motivates children to develop simple and short stories. 5) Encourages to enact their stories. 6) Assists children to construct sentences. 7) Accepts various responses and appreciates their efforts.		simple plots and characters. • Selection of suitable words to enhance the story.
9.6 E Developmental Domain - Language and Literacy Development CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. C-9.6 : Narrates short stories with clear plot and characters.						
Grade 2 9.6-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Creates their own stories, with complex plots and multiple characters (as a group). 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary 	Story creation	Facilitator 1) Introduces children's literature with complex plots and characters. 2) Makes small groups of children in the class. 3) Allots thematic topics to each group (4-5 per group) 4) Gives encouragement to each child to contribute to the storyline with complex plots and multiple characters.	1) Picture charts, picture books with variety of characters 2) Audio-visual aids 3) Teacher made and student made characters	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Active participation and involvement of each child Presentation of the story as a group. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to construct complex plots and characters.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				5) Assists children with sentence construction and vocabulary. 6) Makes sure that all groups compose a complex storyline with multiple characters.		<ul style="list-style-type: none"> Selection of suitable words to enhance the story. <p>Project work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Develop a story with same characters but different plots.
9.7 A						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
C-9.7 : Knows and uses enough words to carry out day-to-day interactions effectively and can guess meaning of new words by using existing vocabulary.						
Balvatika 1 9.7-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Begins to use appropriate vocabulary for some common and familiar objects and experiences. (e.g., tells their name, names of friends, 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary language Development Oral language 	Vocabulary/Word power	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Shows familiar objects from surroundings. Invites children to begin appropriate usage for the same by introducing known and unknown words in English. Asks children to bring familiar objects and conducts 'show and tell'. 	1) Variety of familiar objects and pictures.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Identification of objects. <p>Activity – Realia</p> <ul style="list-style-type: none"> Knowledge of attributes of everyday objects. (e.g.-size, shape, colour, taste)

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
	common objects, and pictures, sweet, sour, round, big)					Oral work : <ul style="list-style-type: none"> • Ability of children to participate in 'show and tell.'
9.7 B Developmental Domain - Language and Literacy Development CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. C-9.7 : Knows and uses enough words to carry out day-to-day interactions effectively and can guess meaning of new words by using existing vocabulary.						
Balvatika 2 9.7-1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Uses vocabulary acquired from specific themes, and topics introduced in class in their conversations. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oral Language Development • Vocabulary 	Vocabulary/Word power	Facilitator 1) Conducts informal and formal conversations with children based on specific themes and topics. (<i>e.g.: festivals, celebrations, games, their routines etc.</i>) 2) Ensures each child grasps themes and topics and respective vocabulary. 3) Assists child to use words learnt from these conversations.	1) Variety of thematic topics. 2) Thematic picture cards. 3) word clouds.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Usage of relevant vocabulary during conversations. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to answer simple questions based on thematic conversations.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
9.7 C						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages.						
C-9.7 : Knows and uses enough words to carry out day-to-day interactions effectively and can guess meaning of new words by using existing vocabulary.						
Balvatika 3 9.7-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Uses expanded vocabulary with intentional use of action words, descriptive words, tenses, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Decoding 	Vocabulary/Word power	Facilitator 1) Conducts TPR (total physical response) activities to introduce action words. (clap, sit, jump, walk) 2) Introduces attributes of everyday objects to bring in variety of descriptive words in conversations. (big, short, small, tall) 3) Uses simple sentence constructions (with preliminary use of tenses) and words to carry out day-to-day interactions. 4) Makes a 'parking lot' game for new words learnt every week. (Vocabulary enrichment.) <i>The words in the parking lot are the ones which children can support their conversation.</i>	1) Flash cards with action words. 2) Picture charts to aid simple sentence construction. 3) Word clouds.	Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> knowledge of variety of words and their meanings. Usage of appropriate vocabulary comprising of action words, descriptive words, tenses indifferent situations. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to answer questions based on various picture with action words, descriptive words.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
						Project : <ul style="list-style-type: none"> • Make a list of action words. • Make a list of descriptive words.
9.7 D Developmental Domain - Language and Literacy Development CG 9 : Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages. C-9.7 : Knows and uses enough words to carry out day-to-day interactions effectively and can guess meaning of new words by using existing vocabulary.						
Grade 1 9.7-1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Predicts meaning of unknown words in texts using picture and context cues. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oral Language Development • Vocabulary • Decoding 	Vocabulary building	Facilitator <ol style="list-style-type: none"> 1) Shows pictures and asks meanings. 2) Reads familiar texts and encourages children to tell meanings. 3) Introduces text with pictures and context cues in place of certain words. 4) Uses colourful and attractive pictures that helps children to predict the unknown things. 5) Makes use of acrostics word puzzles to guess meanings of unknown words. 6) Asks children to read small text. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Picture word charts. 2) Word clouds and acrostics' word puzzle. 	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to tell the words for the given picture cues. O. L. D. : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to describe familiar pictures in their own words.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 9.7-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Uses children's dictionaries to identify meanings of unknown words encountered in texts. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Decoding Vocabulary 	Use of dictionary	Facilitator 1) Makes picture dictionaries available for the children. 2) Guides children to know the layout of dictionary. (Alphabetical order, head words, guide words etc.) 3) Helps children to locate the specific word in the dictionary. 4) Gives a list of words and asks the children to look for them in the dictionary. 5) Gives ample practice of locating words in the dictionary and finding their meanings.	1) Picture dictionary 2) Children's word dictionary. 3) List of age-appropriate words.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to tell meaning of pictures. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Word Search Project : <ul style="list-style-type: none"> Prepare a picture dictionary.
10.1 A						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 9 - Children develop effective communication skills for day-to-day interactions in two languages						
Competency - C-10.1 : Develops phonological awareness and blends phonemes/syllables into words and segment words into phonological syllables in L1.						
Balvatika 1 10.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Sings rhymes 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Rhymes and songs	Facilitator 1) Select age-appropriate songs and rhymes. (Preferably one syllable poem, phoneme and words e.g. C-A-T)	1) Collection of short rhymes and songs. 2) Audio visual, printed material. 3) Pictures and objects.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Expressions of children.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 1 10.1-2.1	<ul style="list-style-type: none"> Mimics and reproduces syllabic sounds. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Rhymes and songs	2) Stresses on those words that blends poems and syllables. 3) Presents rhymes and songs. 4) Promotes children to sing rhymes and songs and gives them practice.	1) Short rhymes and songs. 2) Audio visual material. 3) Pictures and objects.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Expressions and gestures of children.
10.1 B Developmental Domain : Language and Literacy Development Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1. Competency Stage : C-10.1.1 : Develops phonological awareness and blends phonemes/syllables into words and segment words into phonological/syllables in L1.						
Balvatika 2 10.1-1.1	<ul style="list-style-type: none"> Identifies rhyming words and alliterations 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Decoding Phonological awareness 	Rhymes and songs	Facilitator 1) Selects age-appropriate songs and rhymes that have fun elements related to rhyming words and alliteration.	Collection of suitable rhymes and songs.	Activity : <ul style="list-style-type: none"> Rhyming words activity. Identifying rhyming words

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 10.1.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Identifies the beginning and end syllables in words.. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Rhymes and songs	<p>2) Gives enough practice.</p> <p>3) Provides ample opportunities to listen and sing rhymes and alliteration.</p> <p>e.g. Friendly Frog. Friendly frog fell into a fishpond Five fine fish help friendly frog to come out of fishpond. Friendly frog has five fine fish as his friend. Friendly frog fed his five fine fish fancy food.</p>	Collection of suitable rhymes and songs. Bringing objects/realia in the classroom at play time.	<p>and alliteration from the rhymes and songs.</p> <p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Teacher asks children to identify rhyming words and alliteration from the rhyme and songs. Identifying the starting and ending of the syllable of the word.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 10.1.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Combines 2-3 syllable to form simple words. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 	Rhymes and songs	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects word bank that has monosyllabic, disyllabic and trisyllabic words. e.g. fun, water, elephant. Helps children to recognise syllables in the words. Demonstrates words monosyllabic, disyllabic and try-syllabic. Asks children to say aloud words of two-three syllable by giving proper stress on the vowels. Gives practice of more words. Assists children to form simple words. 	Word bank Word cloud	<p>Observation of:</p> <ul style="list-style-type: none"> Check the ability to classify words into monosyllabic, disyllabic and trisyllabic words.
10.1 C						
Developmental Domain - Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 - Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency - C-10.1 : Develops phonological awareness and blends phonemes/syllables into words and segment words into phonemes/syllables in L1						
Balvatika 3 10.1.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Produces rhyming words and alliterations. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development 	Words and segment words.	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects a wider variety of rhyming words and alliteration. 	Word bank Word cloud	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Checks the ability to produce

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 10.1.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Breaks down syllables into their consonant and vowel sounds 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Awareness 	Words and segment words	2) Demonstrates wide variety of rhyming words and alliteration. 3) Asks the children to repeat the relevant words. 4) Encourages to produce rhyming words and alliteration.	Garden of words. Word basket.	rhyming words and alliteration.
Balvatika 3 10.1.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Combines sounds (vowel and consonant) to form the most familiar words 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Awareness 	Words and segment words	Facilitator- 1) Selects words that can be broken down syllable into consonants and vowel. 2) Helps to recognise vowels and consonants. 3) Utters words which naturally breaks down syllables into their consonants and syllables. 4) Asks children to classify the vowels and consonants.	Jigsaw kit. Word bank.	<ul style="list-style-type: none"> Observation Ability to form familiar words.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.1 D Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 10 - Children develop fluency in reading and writing in Language 1. Competency - C-10.1 : Develops phonological awareness and blends phonemes/syllables into words and segment words.						
Grade 1 10.1.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Separates sounds of syllables from the words. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness Decoding 	Words and segment words.	Facilitator 1) Selects wide Variety of words. 2) Demonstrates how to separate sounds of syllables form the words. 3) Asks the children to separate sound of syllable from the words. 4) Gives practice to form new words.	Word bank, Flashcards	Observation : <ul style="list-style-type: none"> Ability to separate syllabic sounds from the words.
Grade 1 10.1.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Separates sounds of vowels and consonants from the syllabic sounds. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological Awareness 		1) Demonstrates how to Separates sounds of vowels and consonants from syllabic sound. 2) Gives enough practice. 3) Encourages children to participate.	Word bank, Flashcards	Observation <ul style="list-style-type: none"> Ability to Separates sounds of vowels and consonants from the syllabic sounds.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.2 A	Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 10 - Children develop fluency in reading and writing in Language 1. Competency - C-10.2 : Develops phonological awareness and blends phonemes/syllables into words and segment words.					
Balvatika 1 10.2.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Recognizes/identifies common signs, logos, and labels (e.g., brand of biscuit based on wrapper colour, soap cover) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Concept about Print Decoding 	Signs, Logos, Labels	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Displays a collection of signs, wrappers, and labels. Points out signs and logos in the school campus. Helps to visualise meaning of signs, symbols and logos. Relates the knowledge gained about signs, symbols, and logos to the real world. 	Different types of logos, signs and wrappers from the surroundings.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Readiness of the students to recognize the basic print. Ability to recognize and identify signs, logos and labels. Ability to relate to the signs, symbols and logos. <p>Project work :</p> <p>Collect different types of wrappers and paste them in scrap book.</p> <p>Activity :</p> <p>Colour traffic signal in the given work-sheet.</p>

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 1 10.2.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Distinguishes between printed text and pictures. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Concept about print Decoding 	Signs, Logos, Labels	Facilitator 1) Provides a variety of printed text and pictures. 2) Asks them to segregate printed material and pictures.	Picture albums, word bank.	Observation : <ul style="list-style-type: none"> Ability to differentiate and classify between printed text and pictures.
Balvatika 1 10.2.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Pretends to read familiar books based on pictures in the story 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Concept about Print Decoding 	Signs, Logos, Labels	Facilitator 1) Shows a collection of picture books/story books, wrappers, magazines and advertisements. 2) Give them a variety of books i.e. Picture book and story book.	Picture story books. Picture cards.	Observation: <ul style="list-style-type: none"> Ability of imagination and language skill.
10.2 B						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.2: Understands basic structure/format of a book, idea of words in print and direction in which they are printed, and recognises basic punctuation marks.						
Balvatika 2 10.2.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Holds the book, opens it and flips the pages to explore 	<ul style="list-style-type: none"> Concept about Print 	Handling of books.	Facilitator 1) Introduces book. 2) Provides varied picture books and demonstrates how to hold book. 3) Shows how to turn pages one by one.	Set of age-appropriate picture books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to handle books. Turning pages.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 10.2.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Follows words from left to right and from top to bottom on a printed page. 	<ul style="list-style-type: none"> Concept about Print 	Format of print in a book.	Facilitator 1) Demonstrates proper reading patterns. (left to right; top to bottom)	Age-appropriate books.	Observation : <ul style="list-style-type: none"> Ability to follow proper reading pattern.
Balvatika 2 10.2.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Pretends to read by pronouncing words with correct sound. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Concept about print Decoding Phonological awareness 	Reading	Facilitator 1) Makes available a collection of age appropriate picture books, story books. 2) Models sound of words. 3) Encourages children select book their choice. 4) Gives enough practice.	Picture story books.	<ul style="list-style-type: none"> Observation of preparatory reading skills.
10.2 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.2 : Understands basic structure/format of a book, idea of words in print and direction in which they are printed, and recognises basic punctuation marks.						
Balvatika 3 10.2.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Describes that printed material provides information (book, newspaper, pamphlet) 	<ul style="list-style-type: none"> Concept about printing Inclination towards reading 	Preparatory reading	Facilitator 1) Introduces different types of reading material. 2) Encourages the purpose of different reading material.(invitation card, greeting card)	Invitation cards, greeting cards and other print material.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to handle different print materials Ability to differentiate between print material.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 10.2.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Speaks about the book by looking at the cover page (practise using the clues on the cover) 	<ul style="list-style-type: none"> Concept about printing Oral Language Development 	Preparatory reading	3) Makes children understand that printed materials contain knowledge. 4) Helps children to describe print material.	Collection of attractive books.	<ul style="list-style-type: none"> Ability to describe information about the print material. Project : <ul style="list-style-type: none"> Collect newspaper cuttings, advertisements, greeting cards and pamphlets. Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to describe book by referring to the symbols, pictures on the cover page. Able to interpret the content of cover page.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.2 D						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.2: Understands basic structure/format of a book, idea of words in print and direction in which they are printed, and recognises basic punctuation marks						
Grade 1 10.2.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Recognizes simple punctuation marks (full stop, question mark) 	<ul style="list-style-type: none"> Concept of print 	Punctuation marks	Facilitator 1) Introduces print material with basic punctuation marks. (full stop and question mark) 2) Assists children to identify full stop and question mark.	Sentence strips having full stop and question mark.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to identify full stop and question mark.
10.2 E						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.2: Understands basic structure/format of a book, idea of words in print and direction in which they are printed, and recognises basic punctuation marks.						
Grade 2 10.2.2.1	Uses simple punctuation marks (full stop, question marks) appropriately	<ul style="list-style-type: none"> Concept of print 	Punctuation marks	1) Introduces print material with basic punctuation marks. (full stop, question mark) 2) Assists children to identify full stop and question mark. 3) Demonstrates the use of full stop and question mark in short simple meaningful sentences.	Printed text material, Strips of short sentences	Activity : (slap the board) <ul style="list-style-type: none"> Ability to make correct use of full stop or question mark in given text.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.3 A Developmental Domain : Language and Literacy Development Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1. Competency Stage : 10.3A Recognizes all the letters of the alphabets (forms of akshara) of the script (L1) and this knowledge to read and write words.						
Balvatika 1 10.3.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Shows the understanding that sounds in words are prepared by using letters and correlates the sounds with the letter. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness 	Instruc- tion of letters and words.	Facilitator 1) Introduction of letters from the words and their sounds. 2) Prepares word bank of simple and familiar words. 3) Reads words from the word bank pointing at the particular letter. 4) Assists to correlate the sounds of the letter in the words.		Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to rewrite letters and sounds. Ability to correlate the sounds with the letters.
Balvatika 1 10.3.4.1	<ul style="list-style-type: none"> Identifies the sight words found in the surrounding. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Decoding 	letters and words.	Facilitator : 1) Introduces sight words from the surrounding. 2) Assists children to identify the sight words.	Sight words	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to identify sight words found in the surrounding. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Game : Match the picture with the sight words.

डीरसश / डीव.	डशरीपळपस जीलेश	डरपसरीरसश डेषीपी	णपळी डीलीपळी	डशरीपळपस एशीळशपलश	डडव	डीशीशीपी
<p>10.3 B Developmental Domain : Language and Literacy Development Curricular Goal : Children develop fluency in reading and writing in Language 1 Competency Stage : Understand basic structure/format of book, idea of word in print and direction in which they are printed, and recognize basic punctuation mark.</p>						
Balvatika 2 10.3.1.1	Recognizes few letters and vowel sign form the alphabet.	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language-Development Decoding 	Letters and words	Facilitator : 1) Helps to recognize already visualized letters. 2) Explains correlation between letters and their corresponding sounds. 3) Develops language games for practice of letters.	Flash cards, word strips word chart.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Identification of the letter with their sounds. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Guess what (Recognize the particular letter)
Balvatika 2 10.3.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads simple two syllable words that are familiar and with known <i>aksharas</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding Reading 	Letters and words	Facilitator : 1) Presents simple disyllabic words from familiar <i>aksharas</i> (e.g. poem, hotel.) 2) Conducts clap game activity. (clap at vowel sound) 3) Helps through the guided reading, (The words with proper pronunciation)	Flash cards Word strips Word chart	Activity: <ul style="list-style-type: none"> Clap game Guided reading

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 10.3.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Forms two syllabic words from known syllables with help of flash cards. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding Reading 	Letters and words	Facilitator : 1) Provides two syllabic words from known syllables. 2) Helps to form two syllabic words. 3) Develops language games for practice of word formation . 4) Helps to frame simple sentences on the words formed. 5) Prepares the list of questionnaire.	Flash cards Word strips Word chart	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to form words and sentences. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Clap game (Claps on syllabic sounds.)
Balvatika 2 10.3.3.2	<ul style="list-style-type: none"> Frames sentences orally or answers the questions framed based on the words formed. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Decoding Vocabulary 	Letters and words	Facilitator : 1) Keeps handy the word cloud of familiar words. 2) Exposes children to different familiar words. 3) Helps to construct sentences by 2-3 familiar words. 4) Gives enough practice.	Word cloud of familiar word, Flash cards.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to frame sentences.
Balvatika 2 10.3.4.1	<ul style="list-style-type: none"> Frames sentences by using 2-3 familiar words with the help of word cards. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Decoding Vocabulary 	Letters and words	Facilitator : 1) Keeps handy the word cloud of familiar words. 2) Exposes children to different familiar words. 3) Helps to construct sentences by 2-3 familiar words. 4) Gives enough practice.	Word cloud of familiar word, Flash cards.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to frame sentences.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.3 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development.						
Curricular Goal 10.3 Understand basic structure/format of book, idea of word in print and direction in which they are printed and recognize basic punctuation mark.						
Balvatika 3 10.3.1.1	Recognize few letters and vowel signs from the alphabets.	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding 	Letters and words	Facilitator : 1) Helps to recognize already visualized letters. 2) Explains co-relation between letters and their corresponding sounds. 3) Develops language games for practice of letters.	Flash cards word strips	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Identification of the letter with their sounds. Activity: <ul style="list-style-type: none"> Guess what (Recognizes the particular letter)
Balvatika 3 10.3.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads simple three to four syllable words including a few commonly occurring double consonants that are familiar and with known aksharas. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding Reading 	Letters and words	Facilitator : 1) Keeps ready the word bank of three or four syllable words. 2) Presents three or four syllable words from familiar <i>aksharas</i> . e.g. A) e/du/ca/tion, he/li/cop/ter – four syllable word. B) Ba/na/na, e/le/phat three syllable word. 3) Conducts clap game activity. (clap at vowel sound) 4) Helps through the guided reading. (The words with proper pronunciation)	Flash cards A set of three/four syllable word strips. Three/four syllable word picture chart.	Observation : Oral work <ul style="list-style-type: none"> Ability to recognize four syllable words. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Clap game Guided reading

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 10.3.3.1 10.3.3.2	<ul style="list-style-type: none"> Frames words using learnt letter and vowel signs. Frames sentences orally or answers the questions framed based on the words formed. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding Vocabulary 	Letters and words	Facilitator 1) Provides letter and vowel signs to form words. 2) Assists children to form words. 3) Encourages children frame sentences orally. 4) Asks questions based on words formed. 5) Appreciates the efforts.	Flash cards, word strips, word chart.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to frame words, Ability to frame sentences orally, Ability to answer the questions.
Balvatika 3 10.3.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Forms sentences by using 3-5 familiar words with the help of word cards. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Decoding Vocabulary 	Letters and words	1) Keeps handy the word cloud of familiar words. 2) Exposes children to different familiar words. 3) Helps to construct sentences by 3-5 familiar words. 4) Gives enough practice.	Word cloud of familiar words.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to frame sentences.
10.3 D						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1.						
Competency Stage : C10.3 Recognizes all the letters of the alphabets (forms of akshara) of the script (L1) and uses this knowledge to read and write words.						
Grade 1 10.3.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads all aksharas (including samyukta-ksharas) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness 	Letters and words	Facilitator 1) Introduces all aksharas including conjoined consonants. क्ष- ksha, ऋ - tra ञ - dny. 2) Assists children to identify corresponding sounds.	Word strips, Flash card	Observation : <ul style="list-style-type: none"> Ability to form words using conjoined consonants.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
	and connects to corresponding sounds.	<ul style="list-style-type: none"> Decoding Reading 		3) Organizes activities and games to use all aksharas including conjoined consonants. e.g. Classification of words according to number of syllables.		Activity : <ul style="list-style-type: none"> Game : Jump on conjoined consonants.
Grade 1 10.3.1.2	<ul style="list-style-type: none"> Recognises known double consonant words. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness 	Letters and words	1) Presents double consonant words. 2) Asks children to listen attentively. 3) Ensures all children recognize double consonant words.	Word strips, Flash cards.	Observation : <ul style="list-style-type: none"> Ability to recognize double consonants words.
Grade 1 10.3.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads multi-syllable words (including consonant clusters.) 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding 	Letters and words	Facilitator 1) Keeps ready the word bank of multi-syllable words including consonant cluster. 2) Presents multi-syllable words. e.g. A) e/du/ca/tion, he/li/cop/ter – four syllable words. B) Ba/na/na, e/le/phat three syllable words. 3) Helps through the guided reading. (The words with proper pronunciation)	Flash card A set of multi-syllable word strips and picture charts.	Observation : Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to read multi-syllable words including consonant clusters. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Guided reading

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 10.3.3.1	<ul style="list-style-type: none"> Writes words using all <i>aksharas</i> - vowel signs and frames and tells the sentences. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Phonological awareness Decoding Concept of print 	Words and sentences	Facilitator 1) Give enough practice to form words. 2) Encourages to write words. 3) Provides opportunity to frame and tell the sentences.	Word bank, Sentence strips	Written : <ul style="list-style-type: none"> Ability to write words. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to frame and tell the sentences.
Grade 1 10.3.4.1	<ul style="list-style-type: none"> Writes sentences using all learnt <i>aksharas</i> and vowel signs. 	<ul style="list-style-type: none"> Phonological awareness Decoding Concept of print 	Sentences	Facilitator 1) Demonstrates simple sentence writing. 2) Gives practice to frames short sentence.	Word bank, Sentence strips	Written : <ul style="list-style-type: none"> Ability to write simple sentences.
10.3 E						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.3: Recognises all the letters of the alphabet (forms of <i>akshara</i>) of the script (L1) and uses this knowledge to read and write words.						
Grade 2 10.3.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads multi-syllable words (including consonant clusters) and words indicating sound. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral language Development Phonological awareness Decoding Reading 	Letters and words	Facilitator 1) Keeps ready the word bank of multi-syllable and words indicating sound including consonant cluster. e.g. sound of animals (barks). 2) Presents multi-syllable and indicating sound words from <i>aksharas</i> . e.g. Classification of words	Flash cards A set of multi-syllable, word, indicating sound, word strips and picture charts.	Observation of : Oral work Activity : <ul style="list-style-type: none"> Guided reading

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				according to number of syllable. 3) Helps through the guided reading. (The words with proper pronunciation)		
10.4 B						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1.						
Competency Stage : C-10.4 : Recognises all the letters of the alphabet (forms of <i>akshara</i>) of the script (L1) and uses this knowledge to read and write words.						
Balvatika 2 10.4.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads short sentences of known words by recognizing individual letter sounds and sight words. 	<ul style="list-style-type: none"> Reading comprehension Concept about print Vocabulary Phonological awareness Decoding Reading fluency Culture of reading 	Reading	Facilitator 1) Starts with phonemic awareness. 2) Revises letter sounds. (individual sounds of letter). 3) Revises sight words. (common words) such as he, she, it, is, are etc. 4) Introduces word families. e.g. at, mat, cat (words having same ending sounds) 5) Presents age appropriate reading. (fun with games/activities with the help of flashcards)	Flashcards for sight words, Games and activities, Stories, word family charts, content clues, task cards. (words or phrases in a text)	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Checks ability to read 2 to 3 short sentences (e.g. Do it. Eat it, Get up etc.) Check's ability to recognize individual letter, sound, sight words (e.g. he, me, no, she, yes etc.) Project work <ul style="list-style-type: none"> Collects sight words with the help of parents.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				6) Praises/appreciates the children for their efforts. 7) Assists children to use context clues while reading.		
10.4 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.4: Reads stories and passages (in L1) with accuracy and fluency with appropriate pauses and voice modulation.						
Balvatika 3 10.4.1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Reads a few sentences of familiar words with accuracy. 	<ul style="list-style-type: none"> • Reading comprehension • Concept about print • Vocabulary • Phonological awareness • Decoding • Reading fluency • Culture of reading 	Reading	1) Inculcates interest for reading by recognizing prints from children's daily life. 2) Recalls words from children's previous knowledge. 3) Presents 2 to 5 sentences relevant to their day-to-day life experiences (e.g. home, animals, pets, nature etc.) through games and activities. 4) Motivates children to read independently 2 to 3 sentences which contains familiar words.	Books with short content (2 to 5 sentences), Sentence chart, age appropriate digital books, children literature, sentence games	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to recognize familiar words. • Ability to read few sentences from the provided text. • Checks progress to read with accuracy, with the help of sentence reading chart.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				5) Appreciates the child for their reading accuracy. 6) Checks child's reading progress.		
10.4 D						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1.						
Competency Stage : C-10.4 : Reads stories and passages (in L1) with accuracy and fluency with appropriate pauses and voice modulation.						
Grade 1 10.4.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads short passages accurately with appropriate intonation and pauses. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary awareness Phonological awareness Decoding Reading fluency 	Reading	Facilitator 1) Creates conducive climate for reading. 2) Develops knowledge of a wide range of words and their meanings. 3) Selects familiar, interesting and age appropriate texts, to inculcate habit of correct pronunciation, intonation and pauses. 4) Models good reading practices and strategies used to decode words, comprehend meaning and read with accuracy. (e.g. Facilitator reads a passage then children read to mimic phrasing and intonation) 5) Conducts individual and group reading.	Reading corners, visual aids, audio books, story books, story charts and variety of text.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Monitors ability to read short passages. Checks achievements in comprehension, accuracy, intonation, pauses etc. Arranges peer group reading.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.4 E						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.4: Reads stories and passages (in L1) with accuracy and fluency with appropriate pauses and voice modulation						
Grade 2 10.4.1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Reads short passages accurately and fluently with appropriate intonation, pauses and voice modulation 	<ul style="list-style-type: none"> • Reading comprehension • Vocabulary • Phonological awareness • Decoding • Reading fluency • Culture of reading 	Reading	Facilitator 1) Creates an enriching environment for children to read accurately. 2) Motivates for comprehensive reading. 3) Sets ideal reading examples showing appropriate intonation, pauses, voice modulation etc. 4) Appreciates the children for making attempts in reading short passages. 5) Makes available a variety of short passages from children literature.	Children books, audio books, digital books, various childrens' reading practices apps, practice cards etc.	Oral Work : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to acquire reading by identifying correct use of words. • Reads familiar material aloud, accurately, fluently with appropriate intonation, pauses and voice modulation. • Shows interest in independent reading related activities.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.5 A						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.5: Reads short stories and comprehends its meaning – by identifying characters, storyline and what the author wanted to say – on their own (L1)						
Balvatika 1 10.5.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Listens to "Read Aloud" and responds to questions posed by the teacher. 	<ul style="list-style-type: none"> Reading comprehension Vocabulary Phonological awareness Decoding 	Reading	Facilitator 1) Selects age appropriate stories with specific characters. 2) Reads aloud with proper intonation and voice modulation. 3) Lays stress on important characters in the story. 4) Prepares list of questions based on content of story. 5) Motivates each child to answer. 6) Ensures each child's active participation. 7) Accepts responses without judgement.	Children's story books with few characters. Riddles Collection of short meaningful passages.	Observation of: <ul style="list-style-type: none"> Listening span of the child. Oral work- Ability to <ul style="list-style-type: none"> Comprehend the story line Understand and answer the question posed to them.
Balvatika 1 10.5.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads picture books and identifies objects and actions. 	<ul style="list-style-type: none"> Reading comprehension Vocabulary Decoding 	Read aloud	1) Selects age appropriate picture books with objects and actions. 2) Familiarises the children with names of the objects and actions in the given picture books.	Picture books Action charts Visual aids	Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Checks the ability to recognize the objects and actions.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				3) Repeats the experiences of picture book reading several times. 4) Encourages children to identify the object and actions from the picture book. e.g. Objects viz bat, cap, actions –run, sit, walk. 5) Asks students to pick the said object or perform the said actions.		<ul style="list-style-type: none"> Name the said object and perform the said actions. Project <ul style="list-style-type: none"> Collect the objects given in the picture book and paste them in a scrap book.
10.5 B						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.5: Reads short stories and comprehends its meaning – by identifying characters, story line and what the author wanted to say – on their own (L1)						
Balvatika 2 10.5.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Participates in 'Shared Reading' along with the teacher and in discussions about the reading. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral language development Culture of reading 	Shared reading	Facilitator 1) Selects age appropriate short stories in bigger font size. 2) Reads the story aloud with proper intonation and voice modulation. 3) Asks children to read along pointing to each word as they read. 4) Provides key words and questions to initiate discussions.	Pictorial story books, Story charts	Oral work : Ability to <ul style="list-style-type: none"> Checks the ability to participate in shared reading and level of involvement.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 10.5.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads picture books and identifies characters and plots and narrates the story in proper sequence. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	Shared reading	Facilitator 1) Selects age appropriate pictorials. 2) Assists children to identify important characters and plot. 3) Encourages children to read selected picture books. 4) Ensures transit time for students to narrate the story in proper sequence.	Pictorial story books, story charts.	Oral work (in peer work) <ul style="list-style-type: none"> Ability to read picture books given for home assignment. Narrate the story line in short sequence to the friend. Project : <ul style="list-style-type: none"> Collect the pictures of characters.
10.5 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.5: Reads short stories and comprehends its meaning – by identifying characters, storyline and what the author wanted to say – on their own (L1)						
Balvatika 3 10.5.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Participates in “Guided Reading” along with the teacher and in discussions about the reading 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	"Guided Reading"	Facilitator 1) Selects stories that have many familiar words and pictures with bigger font size. 2) Creates small groups and provides level graded material. 3) Observes children as they are reading and provides guidance if necessary. 4) Promotes children to read material with higher level with time.	Sample passage charts. Set of graded children books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Active participation in guided reading. Ability to decode text. Oral work : <ul style="list-style-type: none"> Ability to ask questions on read text.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 10.5.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads books aloud with short simple texts and uses both visual cues and text to infer and retell the story with accurate sequence and elaboration 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	"Guided Reading"	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects age appropriate books with short simple text and picture that have visual cues and text. (instead of words.- picture or group of words given) Guides the students to identify visual cues or group of words and gives correct words for it whenever needed. Guides children to use visual and textual cues to connect story line. Promotes children to retell the story in accurate sequence using their own words. 	<p>Set of graded children books with high illustration support.</p> <p>Collection of story charts. (Including text and visual cues.)</p>	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Active participation in guided reading. Ability to decode text. Retells story with proper sequence and elaboration. <p>Peer work</p> <ul style="list-style-type: none"> Tell the story to the friend or in a group.
10.5 D	<p>Developmental Domain : Language and Literacy Development</p> <p>Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1</p> <p>Competency Stage : C-10.5: Reads short stories and comprehends its meaning - by identifying characters, storyline and what the author wanted to say – on their own (L1)</p>					
Grade 1 10.5.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Begins 'Independent Reading' of books of equal textual and visual content 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	Independent Reading	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Avails variety of age-appropriate story books with illustration support. Gives opportunity to each child to read. 	<p>Age appropriate story books with illustration support (Panchtantra, saints)</p>	<p>Observation of :</p> <p>Oral Work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to read with understanding.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 10.5.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Begins to read unfamiliar story books and comprehends with guidance from the teacher. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	Independent Reading	<p>3) Promotes supplementary reading/extra reading.</p> <p>4) Provides story books for reading at home or during library hours.</p> <p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Selects age appropriate unfamiliar story books with simple plots and few characters. Encourages children to read unfamiliar story books. Helps children to comprehend the story. 	Age-appropriate story books with illustration. (e.g. Panchtantra, stories of saints etc.)	<p>Oral work :</p> <p>Ability to</p> <ul style="list-style-type: none"> Read the unfamiliar stories. Comprehend the story.
Grade 1 10.5.2.2	<ul style="list-style-type: none"> Identifies plots and characters. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	Independent Reading	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Provides story books having simple plots and a few characters. Assists to identify plots and characters. 	Age-appropriate story books with high illustration. (e.g. Panchtantra, stories of saints etc.)	<p>Oral work :</p> <p>Ability to</p> <ul style="list-style-type: none"> Identify the plot of the story. State few lines about characters from the story.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.5 E Developmental Domain : Language and Literacy Development Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1 Competency Stage : C-10.5 : Reads short stories and comprehends its meaning – by identifying characters, storyline and what the author wanted to say – on their own (L1)						
Grade 2 10.5.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Begins "Independent Reading" of books of more textual content than visual content. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral Language Development Culture of reading 	Independent Reading	Facilitator 1) Makes available variety of age-appropriate story books with illustration support. 2) Gives opportunity to each child to read. 3) Ensures that each child reads independently with interest. 4) Provides story books for reading at home or during library hours.	Age-appropriate story books with moderate illustration support (Panchtantra, stories of saints, moral stories)	Observation of : Oral work <ul style="list-style-type: none"> Ability to read story books with more textual content with understanding. Home Assignment : <ul style="list-style-type: none"> Read short stories at home.
Grade 2 10.5.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads and identifies characters, plots, sequences and point of view of the author 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Oral language Development Culture of reading 	Independent Reading	Facilitator 1) Makes available variety of age appropriate story books with little illustration support. 2) Gives opportunity to each child to read. 3) Helps children to identify the plot, characters, sequence and point of view of the author.	Age-appropriate story books with moderate illustration support (Panchtantra, stories of saints)	Observation of : Ability to <ul style="list-style-type: none"> Read the unfamiliar stories. Identify the plot of the story and sequence of events in the story.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				4) Provides story books for reading at home or during library hours. 5) Appreciates the reading efforts of the children.		<ul style="list-style-type: none"> State few lines about characters in the story and presents author's point of view.
10.6 D						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.6 : Reads short poems and begins to appreciate the poem for its choice of words and imagination (L1)						
Grade 1 10.6.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads short poems and narrates the literal meaning of the poem. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phono-logical awareness Reading Comprehension 	Poetry	Facilitator 1) Creates learning environment to introduce short poems. 2) Presents age appropriate short poems with proper rhythm, stress and intonation. 3) Asks students to read poems. 4) Explains contextual meaning. 5) Helps students to identify important key words.	Collection of poems having literal meaning, audio visual material.	Observation of : Oral work <ul style="list-style-type: none"> Ability to read short poem. Ability to narrate literal meaning of the poem.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.6 E						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.6 : Reads short poems and begins to appreciate the poem for its choice of words and imagination (L1)						
Grade 2 10.6.1.1	<ul style="list-style-type: none"> • Reads short poems and infers the imagination of the poet. 	<ul style="list-style-type: none"> • Oral language Development • Vocabulary • Phonological awareness • Reading Comprehension 	Poetry	Facilitator 1) Designs learning activity to foster creativity and imagination. 2) Presents age appropriate short poems with proper rhythm, stress and intonation. 3) Asks students to read poems. 4) Helps children to develop artistic elements to enjoy the poem. 5) Inculcates the value of appreciation for the poet's choice of imagination.	Collection of artistic poems and audio visual material.	Observation of : Oral work <ul style="list-style-type: none"> • To test reading skills. • Observation of the ability to appreciate the abstract element in the poem. (word flow and artistic elements in the poem.)

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.7 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1.						
Competency Stage : C-10.7: Reads and comprehends meaning of short news items, instructions and recipes, and publicity material (L1)						
Balvatika 3 10.7.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads a short set of simple written instructions and follows them. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development 	Reading with Comprehension.	Facilitator 1) Constructs age appropriate short instructions. 2) Asks students to read short instructions in proper order. 3) Ensures children to follow instructions.	Sentence strips.	Observation of : Oral work <ul style="list-style-type: none"> Ability to read and follow instructions in a sequence.
10.7 D						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.7 : Reads and comprehends meaning of short news items, instructions and recipes, and publicity material (L1)						
Grade 1 10.7.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads simple instructions to play a game and plays it with a group. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary awareness Phonological awareness Reading Comprehension 	Reading with Comprehension	Facilitator 1) Helps children to choose their favourite game. 2) Asks children to read simple instructions to play game. 3) Monitors if children are playing according to instructions.	Sets of simple instructions to play different games.	Observation of : Oral work <ul style="list-style-type: none"> Ability to read simple instructions Ability to follow simple instructions to play a game.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.7 E						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.7: Reads and comprehends meaning of short news items, instructions and recipes, and publicity material (L1)						
Grade 2 10.7.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Reads short news items, and publicity pamphlets, and explains the content. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Phonological awareness Reading Comprehension 	Reading with Comprehension Explanation	Facilitator 1) Provides age-appropriate reading material (e.g. Children's corner from newspapers, short news and school notice board.) 2) Ensures children to read the given material with understanding. 3) Makes a 'Read me' corner in the classroom and displays publicity items. 4) Ensures each child gains content clarity.	Newspaper cuttings, periodicals, Pamphlets. Recipe books.	Observation of : Oral work <ul style="list-style-type: none"> Ability to read and comprehend short news items, instructions, recipes and pamphlets. Ability to explain the content. (e.g. Recipe)
10.8 A						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.8 : Writes a paragraph to express their understanding and experiences (L1)						
Balvatika 1 10.8.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Uses various instruments like; chalk piece, pencils, coloured 	<ul style="list-style-type: none"> Concepts about print Writing Vocabulary Decoding 	Emergent Writing	1) Provides different writing material (chalk, pencils, brushes, crayons etc.) 2) Gives opportunity to use writing instrument on variety of surface	Chalk, pencils, brushes, crayons, dedicated spaces for practicing writing picture chart.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to handle writing instruments and materials.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.8.1.2	pencils, painting brushes, crayons. • Draw and describes the picture orally.			3) Encourages to draw the picture. 4) Motivates to describe the picture orally.		<ul style="list-style-type: none"> • Ability to draw. • Ability to describe.
Balvatika 1 10.8.2.1	• Scribbles on the paper and describes in words or sentences to express himself/ herself in his/her own words. • Writes in Self-script about the picture drawn. The content of picture and self- script looks different.	<ul style="list-style-type: none"> • Concepts about print • Writing • Decoding 	Emergent Writing	Facilitator 1) Provides different writing material like pencils, pen, paper. 2) Encourages children to scribble on the paper. 3) Initiates conversation about their drawing. 4) Motivates children write in their self script about drawn picture. 5) Assess children to speak about the content of the picture Written in self- script. 6) Appreciates their writing without judgment.	Chalk, pencils, brushes, crayons, dedicated spaces for practicing writing picture chart.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> • Ability to draw in self script. • Ability to handle writing instruments. • Ability to describe in his/ her own style.
10.8.2.2						

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.8.2.3	<ul style="list-style-type: none"> Tells the content of the self-script orally. 					
10.8.2.4	<ul style="list-style-type: none"> Writes his/her own name in self-script. 					
10.8 B						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.8 : Writes a paragraph to express their understanding and experiences (L1)						
Balvatika 2	<ul style="list-style-type: none"> Uses writing/drawing instrument with ease and fluency 	Writing	Writing	Facilitator 1) Provides different writing/drawing instrument (chalk, pencils, brushes, crayons etc) 2) Ensures that the each child holds the writing/drawing instruments in a proper way to draw pictures and name them in self script.	All types of writing/drawing instruments	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to hold writing instruments properly. Ability to use writing/drawing instruments with ease and fluency. Ability to draw and name the picture Ability to write in self script.
10.8.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Draws picture and names them in self script 					
10.8.1.2	<ul style="list-style-type: none"> Writes about the pictures in self script. 					

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 2 10.8.2.1	<ul style="list-style-type: none"> In spite of no presentation of alphabet basic writing rules are represented. e.g. giving space between two words. 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary, Print Awareness 	Writing	Facilitator 1) Keeps ready the collection of related material. 2) Explain the basic writhing concepts.(Space between two words) 3) Provides ample practice of writing words 4) Encourages to write in own script. 5) Appreciates own script.	Picture books, word trips, flash cards	using writing concepts <ul style="list-style-type: none"> Ability to write simple words and numeralds.
10.8.2.2	<ul style="list-style-type: none"> Representation of letter and numeralds is seen but not in correct order. 					
10.8.2.3	<ul style="list-style-type: none"> Starts writing known letters and simple words. 					
10.8 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.8 : Writes a paragraph to express their understanding and experiences (L1)						
Balvatika 3 10.8.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Forms sequence of pictures and writes short sentences in self or 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding 	Writing	Facilitator 1) Provides pictures. 2) Help the children to arrange the pictures in proper sequence.	Pictures	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to arrange the pictures in proper sequence.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 10.8.2.1	conventional script. • Understands different types of writing. e.g. songs, stories, poems etc.	• Writing • Vocabulary • Decoding concept about print	Writing	3) Encourages to write short sentences about the picture in their own scripts or conventional script. Facilitator 1) Exposes children towards literature. 2) Explains difference between writing of songs, poem and stories. 3) Helps to copy sentences from the wall. 4) Gives ample practice.	Talking walls, Children literature Word stripes.	• Ability to write short sentences about the picture. Observation of : • Ability to understand different types or writing. • Ability to copy from the wall. • Ability to write simple words. Activity : • Copy writing book (Collection of sayings idioms, instructions)
Balvatika 3 10.8.2.2	• Attempts to copy songs and instructions from the walls.	• Oral Language Development • Concept about Print. • Vocabulary	Transcri- ption	Facilitator 1) Gives exposure to speaking walls. 2) Reads the content from the wall. 3) Encourages to read and copy in their self script.	Speaking walls.	Observation of : • Ability to understand the content. • Ability to copy the content in self script.

डीरसश / डीव.	डशरीडडडस डीीीीी	डरडरीररसश डीीीीी	डडडीीी	डशरीडडडस डुडीीीीीीीीी	डडड	डीीीीीीीीी
Balvatika 3 10.8.2.3	<ul style="list-style-type: none"> Writes simple words using learnt letters. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Concept about Print. 	Writing words	Facilitator 1) Revises letters. 2) Assists to form simple words using learnt letters. 3) Encourages to write the formed words. 4) Suggests corrections if any.	Flash cards, Word bank	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to recognize the letters. Ability to form the words.
10.8 D Developmental Domain : Language and Literacy Development Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1 Competency Stage : C-10.8 : Writes a paragraph to express their understanding and experiences (L1)						
Grade 1 10.8.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Forms sequence of pictures and writes short sentences conventional script with the help of letters. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary concept about Print. 	Writing	Facilitator 1) Provides pictures. 2) Assists the children to arrange the pictures in proper sequence. 3) Encourages to write short sentences about the picture in conventional scripts.	Pictures	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to arrange the picture in proper sequence. Ability to write short sentences.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 10.8.1.2	<ul style="list-style-type: none"> Writes and describes pictures with the help of words and short sentences. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Concept about Print. 	Writing	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Provides pictures and words. Encourages to write short sentences with the help of words. Helps to describe the pictures. 	Pictures strips, words chart	<p>Written work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to write words and sentences. <p>Oral work :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to describe the pictures.
Grade 1 10.8.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Writes about 3-4 syllabic words on dictation. 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Decoding Concept about Print. 	Writing	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Revises 3-4 syllable words. Dictates 3-4 syllabic words with proper pronunciation. Ensures accuracy in writing spellings. Gives more 3-4 syllabic words for practice. 	World bank	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to take dictation. Ability to elicit the correct spelling.
Grade 1 10.8.2.2	<ul style="list-style-type: none"> Writes 2-3 own sentences with the help of letters and vowel signs. (e.g. his own experiences, describe thing or pictures) 	<ul style="list-style-type: none"> Vocabulary Decoding Concept about Print. 	Writing sentences	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Demonstrates how to narrate the events. Assists to write events/ experiences in 2-3 sentences. Encourages to write his/her own experiences in 2-3 sentences. 	Pictures and things	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to frame and write sentences. <p>Peer Activity :</p> <ul style="list-style-type: none"> Describe the thing/pictures or experiences to the friends.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.8 E Developmental Domain : Language and Literacy Development Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1. Competency Stage : C-10.8 : Writes a paragraph to express their understanding and experiences (L1)						
Grade 2 10.8.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Writes description or story like content in conventional script with the help of pictures. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding concept about Print. 	Writing	Facilitator 1) Shows variety of pictures with related text. 2) Demonstrates how to describe pictures. 3) Assist to write story like content.	Picture charts, picture story books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to handle the book. Ability to choose correct meaningful words while framing sentences. Ability to describe the picture.
Grade 2 10.8.1.2	<ul style="list-style-type: none"> Writes stories from picture books by guessing. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding Concept about print. 	Writing	Facilitator 1) Creates a conducive climate in the classroom. 2) Ensures children's involvement in observing the picture book. 3) Promotes to predict and write short stories with the help of picture books. 4) Presents stories written by them.	Collection of picture story books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to choose the words to write the story. Ability to observe pictures. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Lets share writing.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 10.8.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Writes down short sentences when dictated. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding Concept about print. 	Writing	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Keeps ready some small sentences. Dictates short simple sentences. Suggests correction if any. 	Collection of sentence strips.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to take dictation.
Grade 2 10.8.2.2	<ul style="list-style-type: none"> Writes on incidents and experiences. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding Concept about print. 	Writing	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Narrates short events experiences to the children. Encourages children to narrate their own experiences/incidents. Guides the children' to write short description of incidents. 	Picture of different events.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to describe the incidents. Ability to write short description.
Grade 2 10.8.2.3	<ul style="list-style-type: none"> Imagines conversation between two persons and writes the dialogue in 4-5 sentences. e.g. vegetable seller customer, conductor-passenger 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding Concept about print. 	Writing	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Creates situation for conversation. Demonstrates how to deliver the dialogues. Guides them to write dialogues. 	Picture cards	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to sustain conversation. <p>Peer Activity :</p> <ul style="list-style-type: none"> Role play

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 10.8.2.4	<ul style="list-style-type: none"> Writes procedure of recipe/craft activity games in 4-5 sentences. 	<ul style="list-style-type: none"> Writing Vocabulary Decoding Concept about print. 	Writing	Facilitator 1) Explains the steps of recipe/games/origami. 2) Assists them to write the procedure of recipe/games/origami.	Collection of recipe book, craft activity book, picture chart	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to write steps of recipe, games, craft activity.
10.9 A						
Developmental Domain : Language and Literacy Development.						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.9 : Writes a paragraph to express their understanding and experiences (L1)						
Balvatika 1 10.9.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Shows interest in stories and poems being read out 	<ul style="list-style-type: none"> Oral Language Development Vocabulary Culture of reading 	Listening	Facilitator 1) Makes available a collection of age appropriate children's books. 2) Reads out stories and poems.	Children's literature.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Listening skills and attention span.
Balvatika 1 10.9.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Handles books with care 	<ul style="list-style-type: none"> Culture of reading 	Reading	Facilitator 1) Makes available children's books. 2) Demonstrate of proper handling techniques of books. 3) Provides children proper book handling opportunities.	Variety of children's books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to handle proper technique of book.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.9 B						
Developmental Domain : Language and Literacy Development.						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.9 : Shows interest in picking up and reading a variety of children's books (L1)						
Balvatika 2 10.9.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Picks one out of several books offered by the teacher and explains why they have chosen the book. 	<ul style="list-style-type: none"> Culture of reading 	Inclination towards reading	Facilitator 1) Provides a variety of age appropriate books of different genres. 2) Asks children to select a book of their choice. 3) Encourages children give reasons for their choices.	Variety of books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to choose the choices of books. Ability to do explanation for the choice of books
Balvatika 2 10.9.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Puts books back in their appropriate place in the classroom. 	<ul style="list-style-type: none"> Culture of reading 	Inclination towards reading	Facilitator 1) Demonstrates and practices good reading habits. 2) Explains the importance of taking care and keeping books in the allotted space.	Variety of books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Handling of books and placing them back in the allotted space.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
10.9 C						
Developmental Domain : Language and Literacy Development						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.9 : Shows interest in picking up and reading a variety of children's books (L1)						
Balvatika 3 10.9.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Picks and reads short picture books on their own, and talks about the book to other children 	<ul style="list-style-type: none"> Culture of reading 	Inclination towards reading	Facilitator 1) Provides a variety of age appropriate books of different genres. 2) Asks children to pick picture books of their choice. 3) Encourages peer discussion about the book.	Children's short picture books. Comics	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Selection of picture books.
10.9 D						
Developmental Domain : Language and Literacy Development.						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.9 : Shows interest in picking up and reading a variety of children's books (L1)						
Grade 1 10.9.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Explains preferences in book choices and reads short books on a regular frequency 	<ul style="list-style-type: none"> Culture of reading 	Inclination towards reading	Facilitator 1) Provides a variety of age appropriate books of different genres. (Aesop's, fables, comics, Panchatantra's, Jataka tales, fairy tales etc.) 2) Asks children to choose books in preferential order.	Collection of age appropriate books.	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Preference and choice of books. Frequency of reading.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
				3) Encourages children to give a reason for liking the particular book. 4) Suggests children to read a variety of books at regular intervals.		
10.9 E						
Developmental Domain : Language and Literacy Development.						
Curricular Goal 10 : Children develop fluency in reading and writing in Language 1						
Competency Stage : C-10.9 : Shows interest in picking up and reading a variety of children's books (L1)						
Grade 2 10.9.1.1	<ul style="list-style-type: none"> Displays interest and reads a variety of books both fiction and non-fiction. 	<ul style="list-style-type: none"> Reading comprehension Phonological Awareness Culture of reading 	Inclination towards reading	Facilitator 1) Creates an enriching and healthy environment to facilitate reading. 2) Collects a variety of age appropriate fiction and non-fiction books of different genres. 3) Encourages children to read fiction and non-fiction books. 4) Motivates children to express their choices about a particular genre.	A set of books (fiction and nonfiction)	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Level of engagement and interest. Reading a variety of fiction and non-fiction book with equal interest.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 10.9.2.1	<ul style="list-style-type: none"> Repairs and fixes books in the school library 	<ul style="list-style-type: none"> Reading comprehension Phonological awareness Culture of reading 	Inclination towards reading	Facilitator 1) Demonstrates and practices good book keeping habits. 2) Explains the importance of taking care and keeping books in the school library. 3) Motivates children to handle books with care. (e.g. mending, stitching, pasting torn books etc.)		Observation of : Ability to : <ul style="list-style-type: none"> Repair and fix books. Handling of books and placing them back in the school library
Developmental Domain - Language and Literacy Development Curricular Goal 11 - Children begin to read and write in Language 2 Competency - C-11.1 : Develops phonological awareness and blends phonemes/syllables into words and segment words into phonemes/syllables						
Balvatika 3 11.1.1.1	Sings rhymes	<ul style="list-style-type: none"> Phonological Awareness 	Rhymes and songs	Facilitator 1) Introduces variety of simple, age-appropriate rhymes on varied topics. e.g. sound of birds, animal world, parts of body etc. 2) Gathers children in to a circle or group. 3) Sings rhymes with appropriate actions.	Set of simple, age-appropriate rhymes (10-15)	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Children involvement in singing rhymes and songs. Activity : <ul style="list-style-type: none"> Let's play game. (mimic game-animals sound)

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Balvatika 3 11.1.2.1	Mimics and reproduces syllabic sounds	• Phonological Awareness	Decoding Awareness	4) Encourages children to sing along and follow actions while singing. 5) Encourages children to sing the rhymes independently. Facilitator 1) Introduces variety of syllabic sounds. (e.g. kitten, cattle) 2) Encourages children to pay attention to similarities and differences of these sounds. 3) Motivates children to mimic these sounds with accuracy.	set of commonly used syllabic sounds	Observation of : • Child's ability to perceive distinct sounds. Oral work : • Child's ability to mimic sounds with accuracy.
Grade 1 11.1.1.1	Identifies rhyming words and alliterations	• Phonological Awareness	Decoding	Facilitator 1) Provides variety of age-appropriate rhyming words (day, may) and alliterations (she sells seashells) through word games, rhymes. 2) Brings out similarity in sounds at the beginning or end of the words. 3) Creates a joyful learning experience.	Word games, collection of rhymes, rhyming word box. Rhyming picture card.	Observation of : • Ability to identify and distinguish between sounds. Activity : • Listen to the song and identify alliterations.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 11.1.2.1	Identifies the beginning and end syllables in words.	<ul style="list-style-type: none"> Phonological Awareness 	Decoding	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Introduces simple CVC (consonant, vowel consonant) words like cat, bat, pat Brings awareness about beginning and end sounds by repeating words. 	Word box , CVC word list (at, cat, bat,)	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to identify and distinguish between sounds
Grade 1 11.1.3.1	Combines 2-3 syllables to form simple words	<ul style="list-style-type: none"> Phonological Awareness 	Decoding	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Introduces 1-2 vowels to form simple words. Demonstrates formation of words and their respective sounds by combining variety of syllables e.g. apple, flower. 	Set of 2-3 syllable words.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to identify and distinguish between sounds. Ability to combine various syllables to create simple words. <p>Activity :</p> <ul style="list-style-type: none"> Classify into 2 and 3 syllable words with the help of pictures.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 11.1.1.1	Produces rhyming words and alliterations	<ul style="list-style-type: none"> Phonological Awareness 	Decoding	Facilitator 1) Provides variety of rhyming words and alliterations through word games and rhymes. 2) Brings out similarity in sounds at the beginning or end of the words. 3) Encourages children to come up with rhyming words and alliterations on their own.	Word games, rhymes, set of rhyming words	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to identify and distinguish between sounds. Ability to create rhyming words and alliterations.
Grade 2 11.1.2.1	Breaks down syllables into their consonant and vowel sounds	<ul style="list-style-type: none"> Phonological Awareness 	Decoding	Facilitator 1) Introduces simple CVC words. 2) Brings awareness about onset and rime parts of the words by repeating words. 3) Provides enough practice to break down words into consonants and vowels. e.g. wa-ter, ba-by, ta-ble, cv-cvc cv-ev cv-ccv	Set of simple 3-4 letter words	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to form and distinguish between sounds. Ability to identify consonants and vowels apart. Ability to break down words into consonants and vowels.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 11.1.3.1	Combines sounds (vowel and consonant) to form the most familiar words	<ul style="list-style-type: none"> Phonological Awareness 	Decoding	Facilitator 1) Introduces 1-2 vowels to form simple words. 2) Demonstrates formation of words and their respective sounds by combining variety of syllables. 3) Encourages children to combine consonants and vowels to form new words.	Set of simple 4-5 letter words	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to identify and distinguish between sounds. Ability to combine various consonants and vowels to create simple words.
Curricular Goal 11 - Children begin to read and write in Language 2 Competency - C-11.2 : Recognises most frequently occurring letters of the alphabet (forms of akshara) of the script, and uses this knowledge to read and write simple words and sentences.						
Grade 1 11.2.1.1	Begins to visually recognize and connect letters to corresponding sounds.	<ul style="list-style-type: none"> Concept of print Phonological awareness Decoding 	Emergent reading	Facilitator 1) Introduces capital letters of the alphabet by a) direct teaching b) logo graphic reading (sight words) c) through word games 2) Focuses on letter recitation.	sight words, word games	Observation of : <ul style="list-style-type: none"> Ability to make connections between visual symbol of the letter and sound of the letter

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 1 11.2.2.1	Produce familiar words from familiar letters.	<ul style="list-style-type: none"> Decoding 	Decoding	<p>3) Encourages children to make connection between symbol of the letter and the corresponding sounds.</p> <p>4) Introduces a new letter one by one.</p> <p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Provides variety of familiar words. Encourages children to produce familiar words with the help of familiar letters. 	Familiar Words	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to produce familiar words from familiar letters.
Grade 1 11.2.3.1	Recognizes as sight words their names and labels of objects in their environment.	<ul style="list-style-type: none"> Concept of Print Phonological Awareness. 	Reading	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Labels appropriate sight words in the classroom. 	Chart of sight words, name tags.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to recognise familiar words and their meanings.
Grade 1 11.2.4.1	Writes down short words on dictation	<ul style="list-style-type: none"> Concept of Print Phonological Awareness 	Writing	<p>Facilitator</p> <ol style="list-style-type: none"> Introduces stroke order and shapes of letters of the alphabet. Introduces children new small word to learn and make them remember. 	Familiar, simple short words e.g. am,an,at,as,is it in if etc.	<p>Observation of :</p> <ul style="list-style-type: none"> Ability to mimic stroke order and write down letters. Ability to listen to short

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
Grade 2 11.2.1.1	Recognizes all the letters in the alphabet.	• Phonological Awareness	Alphabet	3) Gives dictation to make sure if the children retain the words in their memory. Facilitator 1) Introduces all the letters in the alphabet in a structured manner 2) Uses everyday items to create an alphabet chart. 3) Encourages children to recognize the given letter. 4) Rewards children's efforts.	Alphabet song flash cards	words and write them Dictation test Paper pencil test Peer evaluation test. Activity : • Play letter matching game.
Grade 2 11.2.2.1 11.2.3.1	• Reads simple three to four syllable words that are familiar. • Recognizes as sight words commonly used articles,	• Phonological Awareness • Reading • Vocabulary	Reading	Facilitator 1) Displays simple and familiar 3 to 4 syllable word with pictures in a classroom. e.g. elephant, aeroplane, banana... 2) Gives practice of reading. 3) Regularly uses 4-5 letter words comprising of 3-4 syllables during classroom teaching.	Set of simple 4-5 letter words, sight words.	Activity : • Put the words back together. Puzzle • To check ability to decode 3-4 syllabic words.

Stage/ Std.	Learning Outcome	Language Component	Unit Subunit	Learning Experience	LTM	Assessments
	pronouns, and connecting words.			4) Starts using other parts of speech, such as articles, pronouns, and other connecting words. 5) Regularly uses sight words and labels objects to expand vocabulary.		

आधारभूत शिक्षण पाठ्यचर्या : २०२४

(३ से ८ आयु वर्ग)

विषय : हिंदी

प्रस्तावना

शिक्षा जीवन से संबंधित (जुड़ी हुई) निरंतर चलने वाली प्रक्रिया है। आज के विद्यार्थी को वैश्विक, सांसारिक नागरिकता की चुनौतियों का सामना करने के लिए सक्षम होना आवश्यक है। इसमें कोई शंका नहीं है कि, आज दुनिया के सभी देश आवश्यकतानुसार अपनी शिक्षा योजना में परिवर्तन करके देश की प्रगति के लिए पोषक मनुष्यबल का निर्माण करके सभी को सुखी व समृद्ध जीवन जीने के एक महत्त्वपूर्ण स्रोत के रूप में शिक्षा की ओर देख रहे हैं, परंतु भारत के दृष्टिकोण से हम देखें तो केवल मनुष्यबल का विकास या भौतिक सुविधाओं के स्रोत के रूप में शिक्षा की ओर देखना अपेक्षित न होकर भौतिक विकास के साथ ही प्रत्येक विद्यार्थी का पंचकोषात्मक विकास होना आवश्यक है, जिसमें शारीरिक, सामाजिक, भावनात्मक व नैतिक, बौद्धिक विकास, भाषा व साक्षरता का विकास, सौंदर्यबोध और सांस्कृतिक विकास समाविष्ट है। भारत देश विश्व को दिशा देने वाला राष्ट्र होने के कारण हमने २०२० में नई शिक्षा नीति को अंगीकृत किया है। विद्यार्थियों के विकास में भाषा, सभी विषयों की शिक्षा का मूल होने के कारण उसपर विभिन्न प्रकार से विचार करना पड़ता है। राष्ट्रीय शिक्षा नीति-२०२० में हमने चार स्तरों पर विचार किया है। जिसमें पहले स्तर को बुनियादी स्तर (फाउंडेशनल स्टेज) कहा जाता है। उसमें ३ से ८ वर्ष के विद्यार्थियों का समावेश होता है।

राष्ट्रीय शिक्षा नीति-२०२० की विशेषताओं पर विचार करते हुए सभी को दर्जेदार शिक्षा मिलना सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण है। इसमें किसी भी प्रकार का भेदभाव नहीं होना चाहिए। इसमें भौगोलिकता, धार्मिकता, अनेकता में एकता, लैंगिकता, दिव्यांगता जैसे सभी मुद्दों पर विचार किया गया है।

राष्ट्रीय शिक्षा नीति-२०२० सकल नामांकन अनुपात GER 100% तभी साध्य होगा जब प्रत्येक बालक बिना किसी रुकावट (अवरोध) के उपयोगी शिक्षा प्राप्त कर सकेगा। जिसमें जीवन कौशल के साथ साथ इक्कीसवीं सदी के कौशल एवं आज के आवश्यक मूल्यों का समावेश होगा। शिक्षा के प्रति प्रेम व लगाव यह भविष्य के दृष्टि से शिक्षा का मूलमंत्र माना गया है, जिसमें विद्यार्थियों की भाषा, विद्यार्थियों का परिवेश तथा उनकी संस्कृति इन सबका विचार किया गया है। शिक्षा में विद्यार्थियों के परिसर, उत्सव-त्योहार, सांस्कृतिक विरासत, खेल इन सभी को शिक्षा ग्रहण करने का साधन मानने की अपेक्षा की गई है। शिक्षा बँधी-बँधाई (परंपरागत) प्रक्रिया न होकर आनंददायी जीवन प्रक्रिया है, इसलिए शिक्षा प्रक्रिया में केवल विद्यालय व शिक्षक इन दो घटकों की सहभागिता स्वीकारते हुए सामाजिक घटकों, अभिभावक की संयुक्त सहभागिता होना

उल्लेखित है। शिक्षा के द्वारा एक जिम्मेदार नागरिक तैयार करके विद्यार्थी स्वयं के साथ राष्ट्र में स्थिरता स्थापित कर सके, इतना सक्षम होना चाहिए। इसी दृष्टिकोण को ध्यान में रखते हुए हम राष्ट्रीय शिक्षा नीति-२०२० की विशेषताओं की ओर देखते हैं। पहले स्तर में ३ से ८ आयुगट का विचार किया गया है। जिसमें बालवाटिका (आँगनवाड़ी) व पहली, दूसरी इनके साथ साक्षरता के चार आयाम को एक अलग दृष्टिकोण से प्रस्तुत किया गया है।

मानवीय जीवन का मूलाधार इस दृष्टि से पंचकोष व पंचपदी का विचार भारतीय संस्कृति के रूप में करना चाहिए। भाषा जब लगातार बोली जाती है, तब अन्नमय कोष का विकास होता है। भाषा को स्पष्ट रूप से बोलने पर प्राणमय कोष का विकास होता है। भाषा जब संतुलन से बोली जाती है, तो मनोमय कोष का विकास होता है। भाषा तर्कसंगतता से बोलने पर विज्ञानमय कोष का विकास होता है। जब कोई गीत भक्तिरस में गाया जाता है, या उम्र के अनुसार विभिन्न रसों में डुबा हुआ होता है, तो आनंदमय कोष का भी विकास होता है। इन बातों को केंद्र में रखकर राष्ट्रीय शिक्षा नीति-२०२० के अंतर्गत NCF का विचार किया है। महाराष्ट्र राज्य को प्रगतिशील राज्य के नाम से पहचाना जाता है। देश के बहुत से राज्य, महाराष्ट्र राज्य के शैक्षणिक स्वरूप का अनुसरण करते हैं। हमने बुनियादी शिक्षा पर विचार करते हुए NCF का अनुकरण करते हुए राज्य की विशेषताओं को SCF में समाविष्ट किया है। मातृभाषा को शिक्षा का माध्यम के रूप में स्वीकार्य किए जाने के कारण बुनियादी स्तर पर प्रत्येक आयुवर्गनुरूप विविध विशेष उपक्रमों की रचना करके विद्यार्थियों के सर्वांगीण विकास में एक शृंखला जोड़ रहे हैं। बालकेंद्रित ज्ञानरचनावादी क्रीड़ायुक्त शिक्षा, आनंददायी शिक्षापद्धति को स्वीकार करने के कारण इस पाठ्यचर्या की संरचना में उपक्रमों की रचना करते समय हम विद्यार्थी व परंपरागत शिक्षा के बीच की दूरी को मिटा रहे हैं। शिक्षा यह प्रक्रिया न होकर के जीने की पद्धति बना दी गई है। विद्यार्थी का स्वाभाविक विकास ही इसका प्रमुख उद्देश्य है। हमने उपक्रमों की रचना करते समय परंपरागत वर्गरचना को अस्वीकार्य करके विद्यार्थियों के परिवेश, उनके जीवन की विशेषताओं पर आधारित क्रीड़ायुक्त उपक्रमों को अंगीकृत किया है।

हिंदी देश की संपर्क भाषा है। यद्यपि विद्यालयों की औपचारिक अध्ययन प्रक्रिया में हिंदी, अन्य भाषा सीखने वाले विद्यार्थियों की गृहभाषा/मातृभाषा/परिचित भाषा हिंदी से अलग हो सकती है। ऐसे में हिंदी भाषा का अध्ययन-अध्यापन करते समय विद्यार्थियों के साथ उनकी स्वभाषा का प्रयोग करना शिक्षकों के लिए आवश्यक है, इससे हिंदी भाषा का अध्ययन सुगम होगा।

विद्यार्थियों के अध्ययन का मूल्यांकन करते समय औपचारिकता कम करके वर्ग प्रक्रिया के अंतर्गत विद्यार्थीकेंद्रित, उनके घर में बोली जाने वाली भाषा को प्रधानता दी गई है। ३ से ६ वर्ष आयुवर्ग के विद्यार्थियों को बुनियादी स्तर पर सर्वकष दृष्टि से सक्षम बनाने के लिए अध्ययन-अनुभव समृद्ध किया गया है। बुनियादी स्तर ३ से , ४ से ५ और ५ से ६ के लिए विद्यार्थीकेंद्रित कृतियों पर आधारित आनंददायी व मनोरंजक तरीके से कथा, कविता, नाटक, गीत, मुखौटे, छंदबद्ध गीत, गुड़ियों के खेल, साथ ही परिसर

और सांस्कृतिक परंपरागत गीत, कविता आदि का समावेश किया गया है। साथ ही ६ से ७ और ७ से ८ वर्ष आयुवर्ग के विद्यार्थियों के लिए नाट्यीकरण, कहानी, खेल के लिए शृंखला तैयार करके प्राणी, वस्तु आदि से संबंधित संभाषण, वर्णन, चित्रवाचन, अनुभव कथन और संवाद आदि समाहित है। उसी प्रकार तुकबंदी, प्रेरणागीत, पहेली, चित्र, भाषिक खेल स्वनिर्मित तुकांतयुक्त कविता तैयार करना, स्व-अभिव्यक्ति आदि को भी अवसर प्रदान किया गया है।

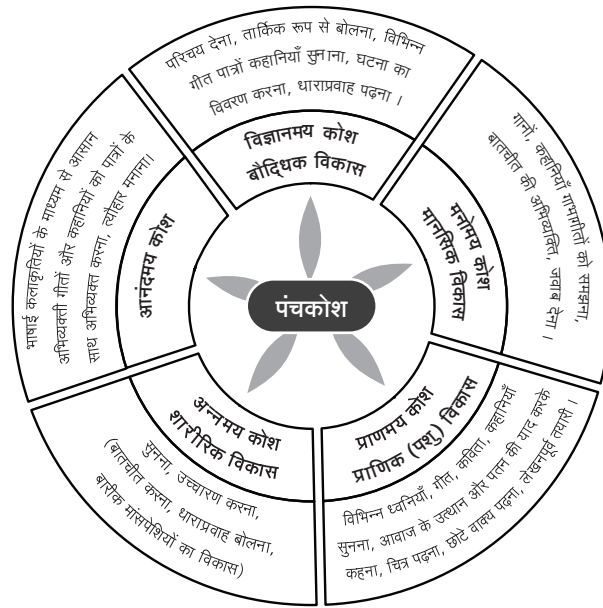
व्यक्ति के जीवन में शिक्षा का उपयोग सामाजिक, भावनिक, आरोग्य साक्षरता, सृजनशीलता और सौंदर्यविषयक संवेदनशीलता प्राप्त करने के लिए शिक्षा अहम होती है।

विद्यार्थियों को उनके शारीरिक गतिविधि से संबंधित कौशलों के विकास के लिए सर्वसमावेशक उपक्रमों की रचना की गई है। ३ से ८ वर्ष आयुवर्ग के विद्यार्थियों को बुनियादी स्तर पर दर्जेदार शिक्षा प्राप्त होने के लिए अपेक्षित सीखने के प्रतिफल तक ले जाने के लिए प्रोत्साहित करना आवश्यक है। इसके लिए विद्यार्थियों को विद्यालय के परिसर में विकसित ज्ञान, कौशल्य और दृष्टिकोण आदि से विद्यार्थियों के अनुभवविश्व का उसके परिसर के अनुभवों से जोड़ने पर जोर दिया गया है।

वहाँ भाषा और साक्षरता विकास करने के लिए शाश्वत विकास के ध्येय व क्षमता का समावेश किया गया है। इस उद्देश्य से कक्षानिहाय सीखने के प्रतिफल का विचार करके भाषिक घटक, अध्ययन अनुभव साधन व मूल्यमापन को कृतियों के साथ संयुक्त किया गया है।

पूर्ण विश्वास है कि शिक्षा नीति २०२० अपने संपूर्ण उद्देश्यों के साथ विद्यार्थियों के शाश्वत विकास में सक्षम होगी।

पंचकोशित अनुरूप उदाहरण के साथ सूचन तालिका

विषय : हिंदी

विकास क्षेत्र : भाषा और साक्षरता विकास

ध्येय : C G 9 विद्यार्थी दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।

क्षमता: C 9.1 सरल गीतों, तुकबंदियों और कविताओं को सुनता है और उनकी सराहना करता है।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> अलग अलग तरह के गीतों और कविताओं सुनता है। 	श्रवण, मौखिक भाषा, शब्दावली, शब्दसंग्रह विकास, अनुभव साझा करना।	(१) अपने परिसर की बोलीभाषा के छोटी-छोटी तुकबंदी सुनते हैं। (२) सुलभक स्वयं सरल गीत, तुकबंदी, लय, हावभाव तथा आवाज में उतार-चढ़ाव के साथ गाने हैं। गाने समय विभिन्न ध्वनियों, हाथ की कठपुतलियों और खिलौनों का प्रयोग करते हैं। (३) विविध ध्वनियंत्रों के सहयोग से सरल गीत, तुकबंदी बच्चों को सुनाते हैं। बच्चों के कृतियों का स्वीकार किया जाता है।	कठपुतलियाँ, खिलौने ध्वनिक यंत्र (खंजर, ढोल, तालियाँ आदि) विद्यार्थियों के भावविश्व से संबंधित गीतों का संग्रह।	(१) क्या बच्चे ध्यान और खुशी से गीत सुन रहे हैं? इसे समूहों में देखा जाना चाहिए। निरीक्षण करना।
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> नियमित रूप से आस-पास सुने जाने वाले अलग-अलग भाषाओं के तरह-तरह के गीतों को सुनता है और उन्हें आनंद लेते हुए गुनगुनाता है। 	श्रवण, मौखिक भाषा, अनुभव साझा करना, शब्दसंग्रह।	(१) सुलभक (शिक्षक, पालक एवं अन्य) स्वयं पारंपारिक गीत एवं अपने भावविश्व से संबंधित छोटे तुकबंदी गाने हैं। गीत अनुसंधान कृति करते हैं। (२) परिसर की भाषा से संबंधित विभिन्न गीत, तुकबंदी, लय, हावभाव, आवाज में उतार-चढ़ाव के साथ कृतिसहित गाने हैं। (३) चित्र, विविध ध्वनियंत्रों के सहयोग से सरल, सहज तुकबंदी सुनाते हैं। (४) मजेदार, मनोरंजन गीतों का आयोजन कर विभिन्न समग्री देकर गीत, तुकबंदी बच्चों द्वारा गवा लेते हैं।	गीतों का संग्रह चित्र पुस्तक, विभिन्न उपकरण, वाद्य, पारंपरिक गांव गीत, अभंग, मुलाबाई, मंगलागौर इस प्रकार के गीत संग्रह	(१) क्या विद्यार्थी विभिन्न भाषाओं के गीत ध्यान से सुनते हैं? गीत सुनकर आनंद प्राप्त करते हैं। इसका और बच्चों के सहभागिता का निरीक्षण करना। (२) बच्चों की कृतियों का निरीक्षण करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> लंबे (परिचित) गीत/ कविताएँ ध्यान से सुनता है और उनके बारे में बातचीत करता है। 	श्रवण, संभाषण, शब्दसंपत्ति, आत्मविश्वास निर्मिति, रचनात्मकता, आत्मअभि- व्यक्ति	(१) विद्यार्थियों के परिसर भावविश्व से संबंधित पूर्वानुभव ध्यान में रखते हुए गीत, तुकबंदी, कविताएँ विद्यार्थी द्वारा गवा लेते हैं। विद्यार्थी उचित ताल-सुर, हाव भाव के साथ गीत गाते हैं। (२) गीत, तुकबंदी, कविताओं के बारे में अनौपचारिक बातचीत करते हैं। (३) सामूहिक बातचीत पर चर्चा करते हैं। (४) गुट में बातचीत करते हैं। (५) विद्यार्थियों की घरेलू भाषा में मूल गीत उसी गीत को प्रमाण (माध्यम) भाषा में अनुवादित कर दोनों भाषाओं के गीत कृतियुक्त पद्धति से गाते हैं। (६) विद्यार्थी अभिभावकों की मदद से घरेलू भाषा के गीतों का संग्रह करते हैं।	सरल, गीतों का संग्रह खिलौने, कठपुतली, परिसर की स्थानिक बोलीभाषाओं के गीत, निरर्ण गीत	(१) विद्यार्थी गीत, तुकबंदी, कविताएँ उचित ताल-सुर, हाव भाव के साथ गाते हैं या नहीं? इसका निरीक्षण करना। (२) विद्यार्थी स्वयं समूह के साथ मिलकर सभिनय गीत गाते हैं या नहीं? यह देखना। (३) गुट बातचीत का निरीक्षण करना। बातचीत का सुख समझकर आनंद लेता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> लंबे (अपरिचित) गीत/ कविताएँ ध्यान से सुनता है और उनके बारे में बातचीत करता है। 	श्रवण, मौखिक विकास, भाषण - संभाषण, स्व- अभिव्यक्ति गुट समन्वय	(१) विद्यार्थियों के परिसर, भाषा, भावविश्व एवं पूर्वानुभव को देखकर शिक्षक कहानियों का चयन करते हैं। (२) शिक्षक प्रारंभिक दौर में छोटे वाक्य, सरल भाषा, दृश्य पात्र वाली कहानियाँ चुनते हैं। (३) विद्यार्थियों की घरेलू भाषा में चित्रमय कहानी तैयार करते हैं। अन्य कहानियाँ, दोनों भाषाओं में सुनाते हैं।	मुखौटे (मास्क) चित्र, फलक आदि कहानियों की किताबें, ऑडियो	(१) प्रश्नों उत्तर के समय गुट पद्धति का प्रयोग करना। (२) कृतियुक्त सक्रिय प्रतिक्रियाओं को अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(४) मुखौटे एवं चित्रों की सहायता से कहानियाँ सुनाते हैं। शब्दों के उच्चारण, आवाज में उतार-चढ़ाव गति, लय की ओर ध्यान देते हैं।</p> <p>(५) चयनित गीत, कहानी पर आधारित अनौपचारिक बातचीत करते हैं।</p> <p>(६) बच्चों से सामूहिक बातचीत पर आधारित मुद्दों पर विचार करते हुए उन्हें बोलने का अवसर दिया जाता है।</p> <p>(७) सामूहिक बातचीत पर आधारित प्रश्न पूछने के लिए विद्यार्थियों को प्रेरित किया जाता है।</p> <p>(८) परिचित कहानियों के आधार पर घटनापरक कहानी प्रसंगों की स्वयं कड़ियाँ जोड़ते हैं। आवश्यकतानुसार प्रश्नों के माध्यम से समूह में बातचीत करते हैं।</p>	(खिडियों अपेक्षित नहीं है।)	<p>(३) विद्यार्थियों की जिज्ञासा कुतूहल जगता है या नहीं? इसका निरीक्षण किया जाता है।</p> <p>(४) अनुमान करना, घटनाक्रम को समझना, यह क्रियाएँ घटित हुई या नहीं, यह देखना। चित्रगाड़ी को जोड़ना, चित्रों को अनुक्रमों के अनुसार जोड़ना। जैसे - प्रत्यक्षियों द्वारा टिपण्णी रखना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> विशिष्ट प्रकार के गीत और कविताएँ सुनने में रुचि दिखाता है और अपनी पसंद की वजह बताता है। 	<p>मौखिक विकास, भाषण-संभाषण, रचनात्मकता, सौंदर्यदृष्टी का विकास</p>	<p>(१) विद्यार्थियों की इच्छा के अनुरूप विभिन्न गीत-कहानी सुनने का अधिक अवसर प्रदान किया जाता है।</p> <p>(२) विद्यार्थी अपने पसंद के गीत चुनकर कक्षा के वातावरण को आनंददायी करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थी कविताओं और गीतों के आशय को समझ लेते हैं।</p> <p>(४) गीत के ताल तथा कहानी की शैली पर कक्षा में चर्चा होती है।</p>	<p>गीत संग्रह, खिलौने, तालवाद्य, कठपुतली (पपेट), स्थानीय परिसर की बोलीभाषा के</p>	<p>(१) प्रश्नोत्तर में सहभागिता।</p> <p>(२) गीत गुनगुनाने की नोंद रखना।</p> <p>३) आनंददायी सहभागिता को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
			<p>(५) विद्यार्थियों के गीत/गीत गुन्गुनाने की रेकॉर्डिंग की जाती है।</p> <p>(६) विद्यार्थियों की गुन्गुनाहट की रेकॉर्डिंग पर विद्यार्थियों से व्यक्तिगत बातचीत कर उनकी प्रसन्नता का कारण पता करते हैं।</p> <p>(७) विद्यार्थियों की रुचि को समझने के लिए पहेलियाँ, चित्र और भाषाई खेल का उपयोग करते हैं।</p>	कृतियुक्त गीत संग्रह, पहेली, चित्र एवं भाषिक खेल आदि का संग्रह।	
<p>ध्येय : CG-9 विद्यार्थी दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C-9.1.2 खुद सरल गीत और तुकबंदी, कविताएँ सुनता है और रुचि व्यक्त करता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> किसी गीत या तुकबंदी को दोहराता है। 	श्रवण, संभाषण	<p>(१) शिक्षक सरल गीत, तुकबंदी अभिनय के साथ प्रस्तुत करते हैं।</p> <p>(२) परिसर के स्थानीय गीतों और सरल गीतों का कार्यक्रम सामाजिक सहभागिता द्वारा आयोजित किया जाता है। (उदा. विद्यार्थी के परिवार के दादा-दादी, माता-पिता, भाई-बहन द्वारा बालगीतों का प्रदर्शन, प्रस्तुतीकरण)</p> <p>(३) सरल गीतों, तुकबंदी की रेकॉर्डिंग, ध्वनियंत्रों द्वारा अधिक से अधिक सुनने का सुअवसर उपलब्ध कराते हैं।</p>	बच्चों के भावविश्व पर आधारित कृतियुक्त गीतों का संग्रह।	<p>(१) विद्यार्थियों की व्यक्तिगत टिप्पणी दर्ज करना।</p> <p>(२) निरीक्षण टिप्पणी दर्ज करना।</p> <p>(२) सहभागिता टिप्पणी दर्ज करना।</p>
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> स्वर और हाव भाव के साथ गीत और तुकबंदी गाता/ सुनता है। 	अनुभव साझा करना, नाट्य एवं भूमिका प्रकटीकरण	<p>(१) शिक्षक कक्षा में स्थानीय और सांस्कृतिक गीत, तुकबंदी, क्रियात्मक हावभाव के साथ गाते हैं।</p> <p>(२) चित्रफिती का उपयोग कर नाट्याभिनय, मुखौटे, कठपुतली, स्थानीय संस्कृति का उपयोग करके विद्यार्थियों को अधिक से अधिक सुनने का अवसर दिया जाता है।</p>	मुखौटे, कठपुतली, मोबाईल आदि परिसर में स्थित लोकगीत, तुकबंदी संग्रह।	<p>(१) गीतगायन करने वाले विद्यार्थियों की नामों की सूची संचयिका में लिखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २			<p>(३) समय-समय पर विद्यार्थियों के कृतियुक्त गीतों का अभ्यास करने में मदद करते हैं।</p> <p>(४) कक्षा में मित्रों की सहायता से सामूहिक रूप में गीतगायन का अभ्यास करवाते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थियों की उत्तम कृतियुक्त गीतों की चित्रफाति (व्हिडियो विलप) तैयार कर संचार माध्यम से विद्यार्थियों को दिखाकर उन्हें प्रेरित करते हैं।</p>		
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> स्मृति के सहारे छोटे-छोटे (४-५ वाक्य के) गीत गाता/कविता सुनाता है। 	गीतगायन/नाट्य एवं भूमिकाभिनय, शब्दसंपत्ति अभिव्यक्ति विकास।	<p>(१) विद्यार्थियों को विभिन्न माध्यमों से चयनित गीतगायन के नमूनों से अवगत कराया जाता है।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को गायन की विभिन्न शैलियों के नमूने सुनने/देखने का सुअवसर देते हैं।</p> <p>(३) उचित गायन प्रदर्शन का आयोजन साप्ताहिक आधार पर किया जाता है।</p> <p>(४) गीतगायन में प्रगत विद्यार्थियों की प्रस्तुति, धीमी गति से सीखने वाले विद्यार्थियों के लिए सहायक हो, इस दृष्टि से कक्षा का वातावरण तैयार किया जाता है। (गुट प्रमुख)</p>	गीतों के नमूने, पारंपरिक, भावविश्व से संबंधित गीत संग्रह	<p>(१) गुणांकन रखना। (वर्णनात्मक नोंद)</p> <p>(२) विद्यार्थियों के विकास की नोंद रखना। (शारीरिक, भावनिक, बौद्धिक, सामाजिक, सौंदर्य दृष्टि का विकास)</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> स्मृति के सहारे छोटे-छोटे (१० वाक्य के) गीत गाता/कविता सुनाता है। 	अनुभव साझा करना। नाट्य तथा भूमिका, शब्दसंपत्ति।	<p>(१) विद्यार्थियों को विभिन्न माध्यमों से चयनित गीतगायन के नमूनों से अवगत कराया जाता है।</p> <p>(२) गायन की विभिन्न शैलियों के नमूने विद्यार्थियों को सुनने/देखने का अवसर प्रदान करते हैं।</p> <p>(३) शालेय परिपाठ में उचित गायन प्रदर्शन का साप्ताहिक आधार पर आयोजन करते हैं।</p>	गीतों के नमूने, दृक्-श्राव्य साधन	<p>(१) सांस्कृतिक कार्यक्रम तथा रोजमर्रा के परिपाठ में सहभागिता की गुणात्मक नोंद रखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा पहली			<p>(४) गीतगायन में आगे रहने वाले विद्यार्थियों का सहभाग, धीमी गति में रहने वाले विद्यार्थियों के लिए हो, इस दृष्टि से कक्षा का वातावरण तैयार करता है। (गुट प्रमुख)</p> <p>(५) लंबे गीत, कविताएँ, तुकबंदी इनके गायन का बड़े स्तर पर प्रदर्शन करने का अवसर विद्यार्थियों को उपलब्ध कराते हैं।</p> <p>(६) समाज की सहभागिता से विद्यार्थियों को सांस्कृतिक कार्यक्रम में प्रदर्शन के अधिकाधिक अवसर उपलब्ध कराए जाते हैं।</p>		<p>(२) विद्यार्थी संचयिका में अंकित करना।</p> <p>(३) मौखिक मूल्यापन (आकारिक तथा संकलित)</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> स्मृति से कई छंदों वाले गीत गाता/कविता सुनाता है। (०२ से ०३ छंदों वाले गीत-कविता) 	गीतगायन, अनुभव साझा करना, शब्दसंपत्ति, नाटक और भूमिका कृति	<p>(१) शिक्षक विभिन्न माध्यमों से चुनिंदा गीतों के गायन के नमूने विद्यार्थियों के सामने रखते हैं।</p> <p>(२) गायन की विभिन्न शैलियों के नमूने विद्यार्थियों को सुनने/देखने का अवसर देते हैं।</p> <p>(३) साप्ताहिक आधार पर उचित गीत गायन का प्रदर्शन आयोजित करते हैं। (परिपाठ)</p> <p>(४) गीतगायन में जो विद्यार्थी आगे हैं उनकी सहभागिता, जो विद्यार्थी धीमी गति के हैं, उनके लिए उस दृष्टि से कक्षा का वातावरण तैयार करते हैं। (गुट प्रमुख)</p> <p>(५) लंबे गीत, कविताएँ, तुकबंदी इनके गायन का बड़े स्तर पर प्रदर्शन करने का अवसर विद्यार्थियों को उपलब्ध कराते हैं।</p> <p>(६) समाज की सहभागिता से विद्यार्थियों को सांस्कृतिक कार्यक्रम में प्रदर्शन के अधिकाधिक अवसर उपलब्ध कराए जाते हैं।</p>	गीतों का संग्रह, चित्रों का संग्रह, दृक्-श्राव्य (दृश्य) साधन	<p>(१) सांस्कृतिक कार्यक्रमों में सहभागिता का गुणांकन करना।</p> <p>(२) विद्यार्थी संचयिका में अंकित करना।</p> <p>(३) विद्यार्थी गाने का आशय और मनोरंजन को समझते हैं या नहीं? इसका अंकित करना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	सीखने के प्रतिफल • परिचित गीतों और कविताओं का आनंद लेता है।	अनुभव साझा करना, ध्वनि की अनुभूति	(१) परिसर के गीत ताल-सुर में स्वयं और विभिन्न माध्यमों से सुनने का अवसर प्रदान करते हैं। (२) विद्यार्थियों की रुचि देखकर गीत और कविताएँ चुनकर उन्हें बार-बार सुनने का मौका दिया जाता है। (३) स्थानीय त्यौहार, दैनंदिन जीवन और सांस्कृतिक कार्यक्रमों में सहभाग का अधिक से अधिक लाभ उठाकर परिसर तथा विद्यालयों को जोड़ते हैं। (४) दो-दो की जोड़ी में गीत प्रस्तुत करने का अवसर देकर कक्षा में खुशी के क्षण पैदा करते हैं।	गीत, कविताएँ संग्रह, मोबाइल, चित्र, विभिन्न सामग्री	(१) गीतगायन प्रस्तुति का निरीक्षण करना। (२) सांस्कृतिक कार्यक्रमों में सहभागिता की नोंद रखना।
बालवाटिका २	गानों और कविताओं में तुकांत वाले शब्दों का आनंद लेता है।	भाषा में ध्वनियों की अनुभूति, अनुभव साझा करना। भाषिक सौंदर्य।	(१) तुकांत गीत, कविताएँ सुनने के अधिकाधिक अवसर प्रदान करते हैं। (२) तुकांत वाले शब्दों पर जोर देते हुए दोहराव का अधिक से अधिक प्रयोग करें। (३) तुकांत वाले शब्दों से उत्पन्न ध्वनियों का खुद से समूह में आनंदमय प्रदर्शन का अवसर प्रदान करते हैं। (४) डिजिटल उपकरणों की सहायता से तुकांत वाले शब्दों, गीतों, कविताओं को सुनाकर मनोरंजन करते हैं।	चित्र, विभिन्न साधन, दृक्-श्राव्य साधन।	(१) गीत तथा कविताओं में स्थित तुकांत वाले शब्दों का आनंद लेना आता है क्या? यह देखना। (२) तुकांत वाले शब्द, गीत या गाने गुनगुनाते विद्यार्थियों की स्वतंत्र रूप से नोंद रखते हैं।
बालवाटिका ३	परिचित कविताओं से तुकांत वाले शब्दों की पहचान करता है और नये तुकांत वाले शब्द बनाता है।	शब्दसंपत्ति, रचनात्मकता, ध्वनियों की	(१) परिसर की तुकांत शब्दोंवाली कविताओं के विविध उदाहरण विद्यार्थियों के सामने रखें और तुकांत शब्दों को रेखांकित करें।	पहेलियाँ, भाषिक खेल, तुकांत वाले शब्द संग्रह,	(१) परिचित कविताओं से तुकांत वाले शब्दों की पहचान।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३		अनुभूति, प्रतीक और ध्वनि संबंध, आत्म- अभिव्यक्ति, भाषायी सौंदर्य	(२) धूलपाटी जैसे साधनों का उपयोग करके शब्द पहेली बनवाएँ। (चित्रों की सहायता से) (३) विभिन्न भाषाओं (स्पर्श, संकेत एवं उँगली भाषा, उँगली के निशान) का उपयोग करते हुए शब्दों को पहचानने का अवसर प्रदान करते हैं। नये तुकांत वाले शब्द तैयार करने की प्रेरणा दी जाती है। (४) शब्दवाटिका जैसे भाषिक खेल का उपयोग करके तुकांत वाले शब्दों का मिलान करें। जैसे : राजा-बाजा, पीली-नीली (५) भाषिक खेलों के माध्यम से तुकांत वाले शब्दों का अभ्यास करता है।	लघु कविताओं का संग्रह चित्र, शब्द कार्ड, फ्लैन्ल बोर्ड	कर सकते हैं क्या? यह देखना। (२) नया तुकांत वाला शब्द बनाता है, क्या? यह देखना।
कक्षा पहली	शिक्षक की सहायता से • छोटी कविताओं/तुकबंदी का विस्तार/निर्माण करता है।	शब्दावली प्रतीक और ध्वनि संबंध क्रियाएँ, आनंद, रचनात्मकता, आत्म- अभिव्यक्ति, भाषायी सौंदर्य	(१) घरेलू भाषा में गायन से संबंधित अनुभवों को साझा करने के लिए प्रोत्साहित करते हैं। (२) विद्यार्थी तुकबंदी वाले शब्द बनाते समय शिक्षक उसकी मदद करते हैं। (३) विद्यार्थियों को स्वयं ऐसी कविताएँ करने का अवसर प्रदान करने के लिए छोटी तुकांत कविताओं के उदाहरण प्रदान करना। (४) कक्षा में अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया में विद्यार्थियों के तुकबंदी वाले शब्दों को स्वीकार कर, कविताओं की रचना करते हैं और विद्यार्थियों को आनंदित करते हैं।	तुकांत शब्द संग्रह, लघु कविताओं का संग्रह, चित्र शब्दकार्ड संग्रह, फ्लैन्ल बोर्ड	(१) तुकबंदी शब्दों की कविताएँ बनाता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना है। (२) तुकबंदी शब्दों की कविताएँ तैयार करने के लिए सहायता मार्गदर्शन करना। (३) तुकबंदी शब्दों की कविताओं के निरीक्षण अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> अपने शब्दों में स्वतंत्र रूप से छोटी कविताएँ/ तुकबंदियाँ बनाता है। 	रसग्रहण के अनुभव को साझा करना, ध्वनि को समझने की क्रिया।	<p>(५) कविताओं के नमूने विद्यार्थियों के सामने रखकर पूर्णविराम, अल्पविराम, प्रश्नचिह्न जैसे प्रतीकों (विरामचिह्न) को अधोरेखित कर विद्यार्थियों के ध्यान में ला देते हैं।</p> <p>(६) परिसर की कविताओं के संग्रह को, फलक के साथ जोड़कर नई कविताएँ निर्मिति का आनंद प्राप्त करवाते हैं।</p> <p>(७) विद्यार्थियों की स्वरचित तुकबंदियों वाली कविताओं का एक कोने में प्रदर्शन करते हैं। (फ्लैनेल बोर्ड का उपयोग करें)।</p> <p>(१) कक्षा प्रक्रिया में विद्यार्थियों को अपनी तुकबंदियाँ में अध्ययन-अध्यापन बनाने के लिए प्रोत्साहित किया जाता है और उनका हस्तलिखित बनाया जाता है।</p> <p>(२) विद्यार्थी स्व-रचित कविताओं का संग्रह तैयार करते हैं।</p> <p>(३) स्व-रचित कविताओं एवं संपादित शब्दों का अधिकाधिक प्रयोग कर कविता संग्रह तैयार करते हैं।</p> <p>(४) विशेष अवसरों पर स्वरचित कविताओं के गायन प्रस्तुति का अवसर प्रदान करते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थियों द्वारा निर्मित कविता की पंक्तियों के विरामचिह्न, दृष्टिगत रूप से अवलोकन करते हुए समझपूर्वक विद्यार्थियों का ध्यान आकर्षित करते हैं।</p>	तुकांत कविताएँ, तुकांत शब्द	<p>(१) अपने शब्दों में स्वतंत्र रूप से छोटी कविताएँ/तुकबंदियाँ तैयार कर सकता है क्या? यह देखना।</p> <p>(२) विद्यार्थियों की स्वनर्मित तुकबंदी वाली कविताओंका निरीक्षण कर नोंद रखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> ध्यान से सुनता है और आस-पास के परिचित लोगों से छोटे-छोटे संभाषण करता है। 	<p>ध्यान से सुनना, बातचीत, शिष्टाचार, शब्दावली का विकास</p>	<p>(१) शिक्षक क्षेत्र में विद्यार्थियों की मूल भाषा को ध्यान में रखते हुए गीत, कहानियाँ, बातचीत आदि गतिविधियों की योजना बनाते हैं। (शिक्षक द्वारा पूर्व योजना)</p> <p>(२) विद्यार्थियों को गानों, कहानियों, बातचीत के माध्यम से सहभागिता पूर्ण अभिव्यक्ति करने के पर्याप्त अवसर मिले, सीखने के ऐसे अनुभवों की रचना करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को अपनेपन का एहसास कराने के लिए शिक्षक पाठशाला के वातावरण में माता-पिता और अन्य स्थानीय लोगों की साझीदारी की व्यवस्था करते हैं।</p> <p>(४) शिक्षक परिचित व्यक्तियों के संवाद के नमूने का मिलान बच्चे की भावनात्मक दुनिया के साथ जोड़ता है अतः उचित नमूने का चयन करते हैं। चित्रवाचन, चित्र विवरण, चित्रवाचन का नियोजन करते हैं।</p> <p>(५) की गई बातचीत की रिकार्डिंग करते हैं और आवश्यकतानुसार उनका उपयोग करते हैं।</p> <p>(६) बच्चों को उनके खिलौनों के बारे में बात करने का अवसर देते हैं।</p> <p>(७) शिक्षक प्रत्येक विद्यार्थी को अनौपचारिक बातचीत में सहभागी करते हैं।</p>	<p>क्षेत्र की शब्दावली, गीतों का संग्रह, स्थानीय वस्तुओं का संग्रह। गुडियाँ, खिलौने।</p>	<p>(१) अवलोकन और प्रतिक्रियाओं को अंकित करना।</p> <p>(२) बच्चों की बातचीत संबंधी प्रतिक्रियाओं का रिकॉर्ड रखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> दैनिक जीवन में, विभिन्न शालेय परिस्थितियों में समवयस्क तथा शिक्षक के साथ संभाषण शुरू करता है। 	अनुभव साझा करना, सार्वजनिक रूप से बोलने का कौशल, सार्थक ढंग से बोलना, भावनाओं को पहचानना, बड़ों का सम्मान करना, संवेदी अनुभव और चर्चा (बहस)।	(१) विद्यार्थियों को भावनात्मक रूप से सुरक्षित महसूस करने के लिए स्थानीय रीति-रिवाजों, त्योहारों, उत्सवों और भोजन इन सभी का विचार करके सही संदर्भों की निर्मिति करते हैं। (२) विद्यालय के वातावरण में सभी विद्यार्थियों को अवसर मिले, इस दृष्टिकोण से विभिन्न प्रकार के भाषिक खेलों की रचना करना, संभाषण के लिए अधिक प्रेरित करना। (३) शिक्षक प्रत्येक विद्यार्थी के साथ एक भावनात्मक संबंध प्रस्थापित कर विद्यार्थी के वैयक्तिक जीवन से मेल खाने वाली बातचीत का प्रारूप बनाते हैं। (४) प्रत्येक विद्यार्थी को बातचीत करने के लिए शिक्षक खुली चर्चा, प्रसंगों का अधिक से अधिक आयोजन करते हैं तथा उन आनंददायी बातचीत को पढ़ाई का माध्यम बनाते हैं। (५) विद्यार्थियों को उपलब्ध वस्तुओं के माध्यम से रंग, स्वाद, स्पर्श, आकार का अनुभव देते हैं। नियंत्रित गुट और स्वतंत्र गुट चर्चाएँ आयोजित करते हैं। विद्यार्थियों की घरेलू भाषा का स्वीकार करते हैं।	स्थानीय संग्रह (चीजों कहानियों, घटनाओं आदि के चित्र काई)	(१) जब विद्यार्थी दोस्तों के साथ बातचीत करें, उस समय उनका निरीक्षण करना। (२) बातूनी, कम बोलने वाले बच्चों की पहचान करना। (३) विद्यार्थियों के भावनात्मक और सामाजिक विकास पर ध्यान देना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> घटनाओं, कहानियों अथवा अपनी जरूरतों पर आधारित संभाषण में सहभागी होता है और प्रश्न पूछता है। 	भावनाओं को पहचानना, अनुभव साझा करना, नाटक और घटना, बड़ों का	(१) विद्यार्थियों की स्थानीय दुनिया, दिनविशेष के साथ, दैनिक जीवन के प्रसंगों से मेल खाने वाले संभाषण (संवादी संदर्भ) संदर्भ बनाएँ जाते हैं। (२) प्रत्येक विद्यार्थी की बातचीत में सहभागिता निश्चित करने के लिए विद्यार्थियों के व्यक्तिगत जीवन और जरूरतों के बारे में जागरूक	स्थानीय संग्रह (चीजों कहानियों, घटनाओं आदि के चित्र काई)	(१) दैनिक कार्य, उपस्थिति को अंकित करना। (२) विद्यार्थियों के संभाषण (बातचीत का निरीक्षण)

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३		सम्मान करना।	<p>होकर उचित प्रसंगों की सावधानीपूर्वक निर्मिति करते हैं। उसमें उनके कृति कौशल को विशेष तौर पर देखा जाता है।</p> <p>(३) प्रसंगानुसार पर प्रत्येक विद्यार्थी से बात करने के लिए खुली चर्चा का आयोजन करते हैं। उसमें प्रत्येक विद्यार्थी को प्रश्न पूछने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(४) शिक्षक विद्यार्थी को स्थानीय जीवन से जुड़ी छोटी-छोटी कहानियाँ, घटनाएँ सुनाते हैं।</p> <p>(५) घटनाओं और कहानियों पर विद्यार्थियों की प्रतिक्रियाओं में व्याकरणिक तत्वों (लिंग, वचन, विराम चिह्न) अप्रत्यक्ष रूप से उनका ध्यान इन चीजों की ओर आकर्षित करते हैं।</p> <p>(६) विद्यार्थियों को अपने दोस्तों, परिवार आदि के बारे में बात करने को क्रम से कहें। प्रमुख प्रश्न पूछकर वे धीरे-धीरे व्यक्ति के गुण स्वभाव और कार्य के बारे में बात करेंगे। विद्यार्थी की घरेलू भाषा को स्वीकार करते हैं।</p>		<p>अवलोकन करना।</p> <p>(३) संवाद कुशल एवं बोलने से कतराने वाले विद्यार्थियों की पहचान करना।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> बातचीत में हिस्सा लेता है, बोलने के लिए अपनी बारी का इंतजार करता है और दूसरों को बोलने देता है। 	दूसरों का सम्मान करना, कहानी सुनाना, नाटक करना और भूमिका निभाना।	<p>(१) सभी विद्यार्थियों के सहभागी होने और सभी के लिए बातचीत करने के लिए जानबूझकर अवसर पैदा करते हैं।</p> <p>(२) क्रमयुक्त खेल प्रकारों की जागरूक होकर योजना बनाते हैं। (कक्षा और कक्षा के बाहर के खेल)</p> <p>(३) सभी विद्यार्थी को अवसर मिल सके, ऐसे आयोजनों के लिए एक मंच बनाएँ।</p>	<p>भाषिक खेल, अनुक्रमिक खेल, शृंखलाबद्ध खेल, घटनाक्रम के चित्र, भाषा पेंटी, चित्रकार्ड</p>	<p>(१) सभी विद्यार्थियों की सहभागिता, प्रतिक्रिया को अंकित करना, दूसरों को अवसर देना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली			<p>(४) खेल शृंखला का अधिकाधिक उपयोग करके प्रत्येक विद्यार्थी की सहभागिता हेतु उचित अध्ययन कृतियों को तैयार करते हैं।</p> <p>(५) घटनाक्रम को पूर्ण करने हेतु आवश्यक कृतियाँ कराते हैं।</p>		<p>२) यदि बच्चा मौखिक रूप से व्यवहार को पहचानने में सक्षम नहीं है, तो उसे चित्र, क्रियाएँ आदि देकर प्रोत्साहित करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> • तरह-तरह के भाषिक आदान-प्रदान में भी बातचीत के सूत्र को बनाए रखता है। 	भाषण बातचीत, चित्र पढ़ना, अनुभव साझा करना, कहानियाँ सुनाना, ध्वनि सुनाना।	<p>(१) विद्यार्थियों के लिए परिचित परिस्थितियाँ निर्माण करते हैं और उन स्थितियों को बातचीत के प्रारूप में चरणबद्ध करके विद्यार्थियों को संवाद करने के अधिक अवसर देते हैं।</p> <p>(२) कक्षा में कहानी को पूरा करना, खेल शृंखलाओं को जोड़ना, उसी घटना पर आधारित समय सूचकता से बातचीत के अवसर पैदा करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थी परिचित प्राणियों, वस्तुओं से संबंधित विभिन्न मुद्दों पर बातचीत के अवसर प्रदान करते हैं।</p> <p>(४) बातचीत के मुद्दों को ध्यान में रखते हुए आवश्यकतानुसार बच्चों का ध्यान व्याकरणिक तत्त्वों की ओर आकर्षित करते हैं। (लिंग, वाक्य, वचन, विरामचिह्न)</p> <p>(५) शब्दों की अंत्याक्षरी, अक्षर भेद, विषयानुरूप शब्द लिखकर, विभिन्न खेलों का उपयोग करते हैं।</p>	स्थानीय क्षेत्र संबंधित घटनाओं का संग्रह विभिन्न चीजों का संग्रह, शृंखलाबद्ध खेलों का संग्रह आदि भावनाओं से संबंधित शब्दावली	<p>१) सहभागिता सटीकता, जाँच-सूची, अवलोकन को अंकित करना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
<p>ध्येय : C G 9 विद्यार्थी दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : G 9.3 धाराप्रवाह और सार्थक बातचीत करता है।</p>					
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> छोटे अर्थपूर्ण वाक्यों द्वारा अपनी आवश्यकताओं और भावनाओं को व्यक्त करता है। 	भाषण, बातचीत, अनुभव, साझा करना।	<p>(1) विद्यार्थियों की उचित आवश्यकताओं को ध्यान में रखकर शिक्षक एक सूची बनाकर उनके भावविश्व के अनुसार व्यक्त करने की शब्द योजना को कई बार उनके सामने रखते हैं।</p> <p>(2) विद्यार्थियों की व्यक्तिगत भावनाओं को ध्यान में रखते हुए शिक्षक प्रत्येक विद्यार्थी के लिए अभिव्यक्त करने के अवसर मिलाने के लिए प्रसंगों का निर्माण करते हैं।</p> <p>(3) खेल संबंधी बातचीत करने के लिए प्रेरित करते हैं। अनौपचारिक बातचीत करते हैं। धरेलू भाषा को स्वीकारते हैं।</p>	क्रीड़ा साधने, रसोई संच, साज-सज्जा साधन।	<p>(1) छोटे-छोटे सार्थक वाक्यों द्वारा अपनी आवश्यकताओं को व्यक्त करता है या नहीं, देखना।</p> <p>(2) आकास्मिक अभिलेख रखना।</p>
बालवाटिका 2	<ul style="list-style-type: none"> सरल वाक्य में दैनिक अनुभवों को व्यक्त करता है और क्या/कब/कैसे/कौन आदि शब्दों का प्रयोग कर सरल प्रश्न पूछता है। 	भाषण, बातचीत, अनुभव, साझा करना।	<p>(1) शालेय परिपाठ में मुख्य रूप से विकास के पहलू पर ध्यान केंद्रित कर नियोजन करते हैं।</p> <p>(2) बच्चों के दैनिक अनुभवों के आधार पर नमूना प्रश्नों की एक शृंखला बनाते हैं।</p> <p>(3) क्या?, कब?, कौन?, कैसे? इसके आधार पर भाषिक खेलों की योजना बनाते हैं और अध्ययन अनुभव प्रक्रिया में इसका प्रभावी ढंग से उपयोग करते हैं।</p> <p>(4) परिसर की घटनाओं, स्थितियों, दैनिक जीवन पर आधारित खुले प्रश्नों और उत्तरों का अधिक उपयोग करके बच्चे की जिज्ञासा को प्रोत्साहित करते हैं।</p>	पाठ्यचर्या योजना, डायरी प्रविष्टियाँ, भाषिक खेलों का संग्रह	<p>(1) विद्यार्थियों की सहभागिता को अंकित करना।</p> <p>(2) दैनिक घटनाओं का अवलोकन करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> दैनिक अनुभवों का विस्तृत वर्णन करता है और क्यों वाले प्रश्न पूछता है। 	मौखिक भाषा विकास, कहानी सुनाना, अनुभव साझा करना। जिज्ञासा वृत्ति।	<p>(१) स्थानीय परिसर में समुदाय के सदस्यों की भागीदारी के साथ बच्चों के अनुभवात्मक कथा /प्रसंगों के नमूने उनके सामने प्रस्तुत करते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को उनके अनुभव व्यक्त करने के अधिक अवसर प्रदान करते हैं।</p> <p>(३) स्थानीय परिचित स्थितियों का उपयोग करके विद्यार्थियों में सहज - कार्यकारण संबंध विकसित करने के लिए चुनौती पूर्ण योजना करते हैं।</p> <p>(४) पंचेंद्रियों की शिक्षा के लिए कार्यकारण भाव को समृद्ध करने के लिए विशेष रूप से कृतियों की योजना बनाते हैं। (स्वाद, रंग, गंध, श्रवण, स्पर्श)</p> <p>(५) संबंधित अनुभव की विशेष योजना में कार्यकारण संबंध ध्यान में रखते हुए समुचित योजना बनाते हैं।</p>	कथात्मक प्रारूप, खेलसंबंधी साधनों का संग्रह, विशेष अनुभव प्रसंग का संग्रह।	<p>(१) सहभागिता को अंकित करना।</p> <p>(२) निरीक्षण अंकित करना।</p> <p>(३) गुट निरीक्षण करना।</p> <p>(४) भाषा की शैली का परीक्षण करना।</p> <p>(५) उच्चारण स्पष्टता की जाँच करना।</p> <p>(७) आत्मविश्वास देखना।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> कक्षा में पढ़कर सुनायी गई या जिस पर चर्चा हो, ऐसी गैर-कथात्मक सामग्री के साथ जुड़ता है, ज्ञान को अपने खुद के अनुभवों से जोड़ने में सक्षम है और इसके बारे में बात करता है। 	अनुभव साझा करना, कहानी सुनाना, मौखिक भाषा विकास।	<p>(१) विद्यार्थी की पढ़ाई से संबंधित आशय, कृति के संदर्भ में उसके दैनिक जीवन और अनुभव को जोड़ने का अवसर उपलब्ध कराते हैं।</p> <p>(२) सीखने के संदर्भ में आशय, गतिविधियों, खेलों के अनुसार विद्यार्थियों के सक्रिय जुड़ाव में शिक्षक स्वयं मदद करते हैं।</p> <p>(३) शिक्षक पाठ्यक्रम सामग्री से जुड़े अनुभवों को प्रेरित करने और इसे अधिक प्रभावी बनाने के लिए विभिन्न प्रभावी घटनाओं, खेलो गतिविधियों की योजना बनाते हैं।</p>	दैनिक अनुभवों का संग्रह, विभिन्न सामग्री गतिविधियाँ, खेलों का संग्रह, भाषापेटी।	<p>(१) गुट निरीक्षण को अंकित करना।</p> <p>(२) विद्यार्थी अपने दैनिक जीवन से संबंधित अनुभव कैसे साझा करते हैं? इसका निरीक्षण करना तथा अंकित करना।</p> <p>(३) भागीदारी का नोंद रखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा पहली			<p>(४) विद्यार्थी को उससे जुड़ी स्थितियों पर अपनी राय व्यक्त करने का अवसर देते हैं और उन्हीं स्थितियों पर उसे दूसरों की राय सुनने का अवसर दिया जाता है। (शब्दावली, मनो नक्शा (Mind Map), वाक्य सांचा।)</p> <p>(५) अनौपचारिक भाषा में बच्चों का ध्यान भाषाई विशेषताओं की ओर आकर्षित करते हैं और बच्चे की अपनी भाषा को स्वीकार करते हैं।</p>		
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> किसी विषय पर चर्चा में भाग लेता है। सवाल उठाता है और सवालों के जवाब देता है। 	अनुभव साझा करना, ध्वनि धारणा, अभिव्यक्ति विकास, सामाजिक विकास।	<p>(१) एक जानकारीपूर्ण कहानी में विद्यार्थी सचेत रूप से गुट के माध्यम से सभी विद्यार्थी शामिल होते हैं, ताकि विद्यार्थी अपने अनुभवों से आगे बढ़ सकें। (औपचारिक और अनौपचारिक)</p> <p>(२) विद्यार्थियों के प्रश्नार्थकता की ओर ध्यान केंद्रित करके उन्हें प्रश्न पूछने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(३) गुट चर्चा के माध्यम से प्रत्येक बच्चे की प्रतिक्रिया की नोंद करके सही प्रतिक्रिया की प्रशंसा करते हैं। विद्यार्थी की घरेलू भाषा को स्वीकार करते हैं।</p>	सामग्री के नमूने, गद्यांश के (नमूने ७ से ८ पंक्तियाँ) प्रसंग चित्र।	<p>(१) तकनीकी साधनों को अंकित करना।</p> <p>(२) प्रतिक्रिया, तालिकाएँ बनाना।</p> <p>(३) स्कोरिंग गाइड (रूब्रिक्स) रखना।</p>
<p>ध्येय : CG-9 विद्यार्थी दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C.9.4 किसी जटिल कार्य के लिए दिए गए मौखिक निर्देशों को समझता है और दूसरों को उसी कार्य के लिए स्पष्ट मौखिक निर्देश देता है।</p>					
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> छोटे - छोटे निर्देशों को सुनता है और उनका पालन करता है। (उदा. ब्लॉक यहाँ लाओ, अपने हाथ साफ करो आदि।) 	संवाद शब्दसंग्रह विकास, अनुकरण करना।	<p>(१) विद्यार्थियों की उम्र के अनुरूप उपयुक्त निर्देशों का एक संघ तैयार करने और उस संघ के अनौपचारिक कृतियों का नियोजन करता है।</p>	आवश्यक निर्देशों का एक संघ।	<p>(१) विद्यार्थी की सहभागिता का निरीक्षण करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका १			(२) यदि निर्देशों का सही ढंग से पालन करें, तो प्रेरणा के रूप में तालियों की गडगड़ाहट प्रेरक बनकर कार्य करती है। (३) अपने साथियों के संदर्भ में अच्छी आदतों को निर्देशित करके जरूरतमंद विद्यार्थियों को सजग रूप से निरीक्षण करने के अवसर उपलब्ध कराते हैं।		
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> कई चरण वाले कुछ सरल निर्देशों (एक बार में २ से ३ निर्देश) का पालन करता है। 	सामाजिक विकास, ध्वनि के प्रति जागरूकता, शारीरिक विकास।	(१) विद्यार्थियों में अच्छी आदतें विकसित करने की दृष्टि से अनुकूल वातावरण का सजग रूप से निर्माण करते हैं। संक्षिप्त और सरल निर्देशों की योजना बनाते हैं। (२) निर्देशों का ठीक से पालन किया जाए तो प्रेरक क्रियाएँ की जाती हैं। (तालियाँ बजाना) (३) उत्तम स्वास्थ्यसंबंधी आदतों के बारे में जानकारी प्रदान करते हैं। (४) एकीकृत निर्देशों के साथ कार्य दें। विद्यार्थियों को संरचना समझ लेने दें और उसका अनुसरण करने दें। जैसे - अपने पैर की उंगलियों को छुएँ खरगोश की तरह कूदें और पाँच तक गिनें। मनोरंजक गतिविधियों की योजना बनाते हैं।	विभिन्न आवश्यक निर्देशों का एक सेट।	(१) समूह अवलोकन नोंद करना। (२) भागीदारी नोंद रखना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> कई चरणोंवाले निर्देशों का पालन करता है। (जिनमें एक बार में ४ से ५ निर्देश हों) 	अनुभव साझा करना, ध्वनि के प्रति जागरूकता-पूर्ण क्रियाएँ, आत्म-अभिव्यक्ति।	(१) बच्चों को बिना दोहराव के कई निर्देशात्मक कार्य दिये जाते हैं। (२) बच्चों को स्पष्ट निर्देश देकर अपने साथियों की मदद करने के लिए कहा जाता है। जैसे - नाक को छूना, मुस्कुराना, रंगों का नाम बताना, गेंद को लात मारना आदि।	निर्देशों का संघ	(१) खेल के दौरान बच्चों का निरीक्षण करना। (२) प्रत्येक निर्देश को समझता है या नहीं इस ओर ध्यान देना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> कई चरणों वाले निर्देशों का पालन करता है। (जिन में एक बार में ८ से ९ निर्देश हों।) 	मौखिक, भाषाई विकास, अनुभव साझा करना।	<p>(१) विद्यार्थी निर्देशों को समझते हैं और उनके अनुसार कार्य करते हैं।</p> <p>(२) निर्देशों का सही ढंग से पालन करें तो तालियाँ बजाने जैसे प्रेरक कृति करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों के साथ निर्देशों का आदान-प्रदान करते समय सजग रूप से पूर्ण विराम, अल्पविराम, प्रश्नविहन की तरह अर्धपूर्ण दृष्टि नौदी लेकर विद्यार्थियों का ध्यान केंद्रित करते हैं।</p>	निर्देशों का संच। भाषा पेटी	<p>(१) प्रासंगिक कृतियों को अंकित करना।</p> <p>(२) अभिभावक प्रतिक्रियों को अंकित करना। (लिखित, मौखिक)</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> सशर्त विभाजनों (Conditional branching) वाले निर्देशों का पालन करता है। (यदि बारिश हो रही है, तो पौधों को पानी मत दो, उसके बजाय घास निकालो, अगर बारिश न हो तभी पौधों को पानी दो।) 	श्रवण, ध्वनि की संज्ञानात्मक क्रियाएँ, अनुकरण और भावनात्मक विकास।	<p>(१) अवसर एवं आयु, आवश्यकता, योग्यता, रुचि, सिद्धांत के अनुसार प्रत्येक व्यक्ति को क्या करना चाहिए ? इसकी एक सूची तैयार करते हैं।</p> <p>(२) कक्षा, शालेय परिसर के बारे में अधिक विचार करने के बाद अच्छी आदतें और अच्छे संस्कार व्यवहार यह कक्षा बैठक में साझा करते हैं।</p> <p>(३) अध्ययन अनुभव देते समय सशर्त सूचनाएँ देते हैं।</p>	अनुदेश सूची। (निर्देश सूची)	<p>(१) प्रासंगिक कृतियों को अंकित करना।</p> <p>(२) पुरस्कार योजना बनाना। (शाब्दिक) उदा. ताली बजाना, नाम, गुट का नाम, श्यामपट्ट, झंडे देना। (चलना)</p>
<p>ध्येय : CG-9 विद्यार्थी दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C.9.4 किसी जटिल कार्य के लिए दिए गए मौखिक निर्देशों को समझता है और दूसरों को उसी कार्य के लिए स्पष्ट मौखिक निर्देश देता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस आयुवर्ग के लिए कोई सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयुवर्ग के लिए कोई सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> छोटे काम पूरे करने के लिए दूसरे बच्चों या वयस्कों को स्पष्ट निर्देश देता है। 	भाषण संभाषण, कौशल, शब्दसंग्रह, सामाजिक भावनात्मक, विकास, नेतृत्व विकास।	<p>(१) मूलभूत तत्वों, वैश्विक मूल्यों, इक्कीसवीं सदी के कौशल पर विचार करके कक्षा, खेल के मैदान के भीतर कार्य कृति योजना विकसित करते हैं।</p> <p>(२) बदलने वाले समूह में विद्यार्थियों का चुनाव करके उपरोक्त कार्य योजना का वितरण करते हैं।</p> <p>(३) स्कूल परिषद, अभिभावक बैठक, सांस्कृतिक कार्यक्रमों का चयन जैसी सभाओं में साधियों और गाँव के नागरिकों, अभिभावकों के सामने खुद को अभिव्यक्त करने के अवसरों की योजना करते हैं।</p> <p>(४) स्कूल समाज में बुरी आदतों और उन आदतों के विभिन्न परिणामों के बारे में जागरूकता कार्यक्रम आयोजित करते हैं।</p> <p>(५) दिनचर्या, घोषणाओं, प्रभातफेरी के माध्यम से बच्चों को निर्देश देने की स्वतंत्रता दी जाती है।</p> <p>(६) माता-पिता की पाठशाला, दादा-दादी की पाठशाला प्रभावी ढंग से इसका उपयोग कर्हों किसे और क्या निर्देश दिए जाने चाहिए, इस संबंध में निर्देशों के आदर्श प्रारूप की योजना बनाते हैं।</p>	गाभाभूत (मुख्य घटक) वैश्विक मूल्य, २१ वीं सदी कौशल पुस्तिका, कार्य योजना पुस्तिका, जनजागरण विषय, आदर्श निर्देशों का एक संग्रह।	<p>(१) प्रासंगिक घटना को अंकित करना।</p> <p>(२) विद्यार्थी सभी निर्देशों को समझता है क्या? और निर्देश देने में सक्षम है क्या, इसका निरीक्षण करना और नोट रखना।</p> <p>(३) माता-पिता की मतावली (लिखित, मौखिक) लेना।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> कई चरणों वाले स्पष्ट निर्देश (एक बार में ८ से ९ निर्देश) देता है। 	मौखिक भाषा का विकास, अनुभव साझा करना।	<p>(१) मूलभूत तत्वों, वैश्विक मूल्यों, २१ वीं सदी के कौशल पर विचार करके कक्षाओं खेल के मैदानों की सीमा के भीतर कार्ययोजना तैयार करता है। दी गई योजना के अनुसार बच्चे आपस में चर्चा कर कौन निर्देश देगा, यह निर्णय लेने का अवसर देते हैं।</p>	आदर्श अनुदेश संच।	<p>(१) प्रासंगिक अंकित अभिभावकों की प्रतिक्रिया को अंकित करना। (लिखित, मौखिक)</p> <p>(२) प्रतिभागियों के नाम लिखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा पहली			<p>(२) दी गई योजना के अनुसार विद्यार्थी आपस में चर्चा कर यह निर्णय लेते हैं, कि किसे निर्देश देना चाहिए।</p> <p>(३) चावड़ी वाचन, शालेय प्रबंधन समितियों जैसी सभाओं में समवयस्क और समुदाय के सदस्यों, अभिभावकों के सामने खुद को अभिव्यक्त करने के अवसरों की योजना बनाते हैं।</p> <p>(४) शालेय समाज में बुरी आदतों और उन आदतों के विभिन्न परिणामों के बारे में जागरूकता कार्यक्रम आयोजित करते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थियों को दिंडी, उद्घोषणा, प्रभात फेरी के माध्यम से निर्देश देने की स्वतंत्रता देते हैं।</p> <p>(६) सचेत रूप से एक अनुदेशात्मक स्थिती बनाकर कक्षा के सभी विद्यार्थी प्रारंभ में उसमें भाग लेते हैं और विद्यार्थियों की उसी स्थिती का संचालन करने की स्वतंत्रता देते हैं।</p>		
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> स्पष्ट निर्देश देता है जिसमें गणित शामिल हो। (जैसे - दिशाएँ स्थान और समय संबंधी आयाम।) 	आकृतियों की पहचान करना।	<p>(१) पाठशालाओं, कक्षाओं, मैदानों, परिसरों का अध्ययन में अधिक उपयोग किया जा सके, इस तरह अवधारणाओं को समझने के लिए नियोजन करते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थी इस योजना में सीधे भाग लेते हैं और सचेत रूप से विद्यार्थियों के ध्यान में खेल योजना की कार्यशीलता लाते हैं।</p> <p>(३) स्कूल मंत्रिमंडल की नियुक्ती करके प्रत्येक प्रसंगानुरूप शालेय नेतृत्व का अवसर देते हैं।</p>	परिसर विभिन्न आकार की वस्तुएँ।	(१) यह देखना कि क्या ऊपर, नीचे... जैसी स्थानिक अभिव्यक्तियाँ सही ढंग से उपयोग की जाती है या नहीं। प्रात्याक्षिक द्वारा मूल्यांकन करना और उसे अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा दूसरी			योजना, प्रबंधन में कठोरता इसमें शुरुआती विद्यार्थियों के अनुभव विश्व से जुड़ाव करते हैं। (४) खेलों, गतिविधियों, उपक्रम, विभिन्न कार्यक्रमों से स्व-योजना की स्वंत्रता बदलते समूह प्रमुख को बहाल करके गणितीय निर्देश के लिए अधिक अवसर प्रदान करते हैं। (जैसे - ऊपर-नीचे, आगे-पीछे खेल का आकृतिबंध। (मोटिक)		(२) विभिन्न प्रदर्शनो के माध्यम से अवलोकन की शक्तियाँ, अंतर की भावना, वर्गीकृत करने की क्षमता के विकास का परिक्षण करना।
<p>ध्येय : CG-9 बच्चे दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C.9.5 सुनाई गई/बोल कर पढ़ी गई कहानियों को समझता है, पात्रों, कथानक और लेखक क्या कहना चाहता है, को पहचानता है।</p>					
बालवाटिका १	थोड़े समय के लिए छोटी कहानियों को ध्यान से सुनता है। (०३ से ०५ मिनट)	श्रवण, भावनात्मक विकास	(१) बच्चों की दुनिया से संबंधित आसपास के माहौल के बारे में सोचकर छोटी-छोटी कहानियाँ सृजन करता है। (२) वस्तु के अर्थ के अनुसार स्वयं कुछ सामग्रियों (गुड़ियों खिलौने) का उपयोग करके अभिनेता अभिनय करता है। (३) शिक्षक कहानी के बाह्य बिंदू को सामने लाने के लिए आवाज में उचित विभक्ति का उपयोग करता है। कहानी का आनंद प्राप्त होता है। (४) विभिन्न मुखौटों, कठपुतली का प्रयोग किया जाता है।	कहानियों का संग्रह घटनाओं का संग्रह (परिसर की गुड़ियाँ)	(१) अवलोकन अभिलेख (२) निरीक्षण अंकित करना।
बालवाटिका २	सुनाई गई कहानी के पात्रों और कुछ घटनाओं को याद करता है। उसे अपने शब्दों में फिर से बताता है।	श्रवण, भावनात्मक, सामाजिक विकास,	(१) विभिन्न सामग्रियों (गुड़ियाँ, खिलौने) का उपयोग करके दैनिक अनुभव की दुनिया से मेल खाने वाली चीजों को प्रस्तुत करता है। जैसे : गुड़ड़े - गुड़ियाँ की शादी	गुड़ियों के खिलौने का संग्रह, चीजों का संग्रह	(१) सहभागी अंकित करना। (२) प्रासंगिक अंकित करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २			<p>(२) विद्यार्थी का ध्यान आकर्षित करने के लिए विभिन्न अवसरों का उपयोग करते हुए पात्र की उचित घटना में भाग लेकर सकारात्मक ध्वनियाँ निकालता है। (गर्दन हिलाना)</p> <p>(३) कहानी में पात्रों की भूमिका, नाटकीय रूपांतरण और प्रासंगिक साधनों के लिए अवसर प्रदान करता है। इसके साथ ही अनुभव बताने के अवसर भी प्रदान करते हैं।</p> <p>(४) कहानी का आनंद समझकर अभिव्यक्ती के लिए अधिक प्रेरणा और अवसर प्राप्त कराए जाते हैं।</p> <p>(५) कहानी की घटनाओं के बारे में बच्चों की अपनी भाषा में अभिव्यक्ति पर मौखिक और क्रियात्मक पुरस्कार योजनाएँ विकसित करते हैं जैसे (तालियाँ बजाना)</p>		(३) सहभागिता, आत्म-अभिव्यक्ति को अंकित करना। (व्यक्तिगत अंकन)
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> कहानी में कथानक और पात्रों की पहचान करता है। कहानी के शब्दों का उपयोग कर उचित क्रम में फिर से कहानी बताता है। 	<p>श्रवण विकास, अनुभव सझा करना, अभिव्यक्ति विकास।</p>	<p>(१) कक्षा, विद्यालय, परिसर से संबंधित अधिक से अधिक बातों को कहानी के रूप में संग्रहित करता है।</p> <p>(२) विद्यार्थियों की प्रत्यक्ष भागीदारी से नाट्यीकरण की प्रभावी योजना करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थी चीजों को समझता है। नाटक करते समय वे देखते हैं, कि वह वैसा अभिनय करता है या नहीं। मार्गदर्शन करते हैं।</p> <p>(४) नाटकीय रूपांतरण द्वारा सुनी गई, अनुभव की गई बातों को क्रमबद्ध करने का अवसर प्रदान करता है।</p>	<p>कहानी (कथानक) स्वरूप संग्रह</p>	<p>(१) नाटकीय रूपांतरण में भागीदारी की नोंद, अपने शब्दों में कहानी सुना पाता है या नहीं, यह देखना।</p> <p>(२) स्वनिर्मित कहानी बताता है क्या? इसका निरीक्षण करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३		-	(५) कहानियाँ बनाने के अवसर पैदा करते हैं।		(३) कहानी में चित्रों को क्रमबद्ध कर सकता है या नहीं, यह देखना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> कहानी में पात्रों एवं कथानक के आशय को समझता है तथा कहानी को अलग रूप में फिर से कहता है। 	कहानी सुनाना, नाटक और भूमिका निभाना स्वतंत्र लेखन, मार्गदर्शित (निर्देशित) लेखन	<p>(१) विद्यार्थियों के परिसर की कहानियों के संदर्भ में दिलचस्प पात्रों और विद्यार्थियों के जीवन से मेल खाने वाली कहानी का अधिक उपयोग कर पात्र स्थिति का महत्त्व समझाते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को स्वयं पात्रों की भूमिका निभाने का अवसर देकर कथानक की भावनाओं का परिचय देते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को सुनी हुई कहानियों के पात्रों, स्थितियों, भावनाओं के आधार पर कहानी बनाने का अवसर मिलता है। जहाँ जरूरत हो, शिक्षक मदद करते हैं।</p> <p>(४) सभी कहानियों को एकत्रित करके स्थानीय स्तर पर उसका प्रकाशन करते हैं।</p>	चीजों का संग्रह /भाषा पेटी में कार्डों का संग्रह	<p>(१) ध्यान से सुनता है या नहीं, यह देखना।</p> <p>(२) नाट्यकला में भागीदारी की नोंद रखना।</p> <p>(३) विद्यार्थियों द्वारा की जाने वाली विभिन्न गतिविधियों को अंकित करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> लेखक की कहानी लिखने के पिछे की प्रेरणाओं को समझता है और खुद को लेखक के रूप में कल्पना करके कहानी को दोबारा कहता है। 	श्रवण, अनुभव साझा करना, कहानियाँ सुनाना, नाट्यीकरण भूमिका, अभिव्यक्ती, स्व-प्रकटीकरण	<p>(१) विद्यार्थियों को अधिक से अधिक ऐसी कहानियाँ सुनाएँ, जो उनकी भावनात्मक दुनिया से जुड़ी हों। उन कहानियों का अर्थ मौखिक रूप से समझाते हैं।</p> <p>(२) मौखिक रूप में व्यक्त संस्कार विद्यार्थियों के आचरण में कैसे आणा? इसका मूल्य महत्त्व बताते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को कहानी के पीछे की प्रेरणा की खोज करने का अवसर देकर उन्हें अभिव्यक्त करने की योजना करते हैं।</p>	विभिन्न वस्तुओं का संग्रह, कहानी संग्रह, मुखौटे। वीर- पराक्रमी बालकों का कथा संग्रह।	<p>(१) विद्यार्थी ध्यान से बातें सुनता है, क्या? इसका निरीक्षण करना।</p> <p>(२) प्रतिभागी नाम लिखकर विद्यार्थी द्वारा दिए गए प्रश्न उत्तर दर्ज करते हैं।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा दूसरी			(4) उसी भाव से वही कहानी अधिक से अधिक विद्यार्थियों को सुनाने का अवसर देकर गुटवर्क करते हैं। (5) विद्यार्थियों के भावनात्मक दुनिया से जुड़ी कहानी उनकी अपनी भाषा में प्रस्तुत करने का अवसर प्रदान करते हैं।		(3) विद्यार्थी कहानी कैसे सुनाते हैं, इसका निरीक्षण कर नोट रखना। (4) सहभागिता को अंकित करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> कहानी सुनाते समय पूरक बारीकियाँ बताता है। जैसे: चूहे की एक चिथड़ा मिल गया, वह चिथड़ा बहुत गंदा था। यह धूल से भरा हुआ था। 	सुनने का अनुभव, कहानी सुनाना, भूमिका अभिव्यक्ति, रचनात्मकता साझा करना।	(1) विद्यार्थियों को अपने परिवार की चीजें, कहानियाँ अधिक मात्रा में सुनाते हैं। (2) बच्चों (बालकों) को सचेत रूप से चीजों में वाक्यों से परिचित कराया जाता है। (3) बालकों को पूरक बारीकियों से भरी चीजों की उनसे अपनत्व बनाने की अभ्यास करते हैं। (4) बच्चे पूरक बारीकियाँ जोड़कर कहानियाँ सुनाते हैं।	विभिन्न वस्तुओं का संग्रह, पौद्योगिकी का उपयोग, मुखौटे, चित्र कहानियाँ।	(1) क्या बच्चा ध्यान से सुनता है? इसका अवलोकन करते हैं। (2) प्रतिभागी बच्चेद्वारा दिए गए प्रश्नों और उत्तरों को अंकित करता है। (3) बच्चा कहानी की बारीकियों को कैसे कहता है, इसका अवलोकन कर अंकित करना।
	<ul style="list-style-type: none"> सुनी हुई कहानी में आपको क्या पसंद आया और क्या पसंद नहीं आया? स्पष्ट करता है। 	सुनना, अनुभव साझा करना, कहानियाँ सुनाना, अभिव्यक्ति,	(1) विद्यार्थियों को अधिक मात्रा में दैनिक जीवन से संबंधित कहानियाँ सुनाते हैं। चीजों से अवगत कराया जाता है। (2) सुनाई गई घटनाओं पर कक्षा/समूह द्वारा बातचीत करने का अवसर दिया जाता है।	विभिन्न कहानी संग्रह, अनुष्ठान कहानियों का संग्रह, चित्रकथा	(1) बच्चे ध्यान से सुनते हैं या नहीं यह देखें। (2) प्रतिभागी नाम लिखकर बच्चोंद्वारा दिए गए सवाल/जवाब अंकित करें।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
		रचनात्मकता स्व- प्रकटीकरण।	(३) क्या गलत या सही है, ऐसी घटनाएँ, कहानियाँ अनुसार सचेत होकर बच्चों को ध्यान में लाया जाता है। (४) बच्चे कहानी सुनने के बाद, अपनी रुची/अरुची व्यक्त करते हैं।		(३) बच्चे सुनी हुई कहानियों में पसंद या नापसंद की बातें स्वयं बताता है क्या? इसका अवलोकन कर अंकित करें।
ध्येय : CG-9 विद्यार्थी दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।					
क्षमता : C 9.6 स्पष्ट कथानक और पात्रों के साथ छोटी कहानियाँ सुनाता है।					
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> इस आयुवर्ग के लिए कोई सीखने के प्रतिफल नहीं है। 		
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> इस आयुवर्ग के लिए कोई सीखने के प्रतिफल नहीं है। 		
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> कहानी के अंत की कल्पना स्वयं करता है और उसे सुनाता है। 	कहानी सुनना, रचनात्मकता, अनुभव, साझा करना।	<ul style="list-style-type: none"> (१) शिक्षक प्रत्येक विद्यार्थी की भावनात्मक दुनिया अलग होने के कारण विद्यार्थी की भावनात्मक दुनिया से संबंधित आनंद (खुशी) के बारे में बातें करते हैं। (२) प्रत्येक कहानी की छाया विद्यार्थियों की भावनाओं पर प्रभाव डालती है और उस कहानी से बोध प्राप्त करता है। इस सूत्र का इस्तेमाल कर प्रत्येक बच्चे को अपनी मातृ भाषा में कहानी सुनाने का मौका देते हैं। (३) मूल कहानी के संदेश का फलक लेखन करके अपना मूल्य संदेश बनाते हैं। (४) कक्षाएँ, वातावरण विद्यार्थी की भावनात्मक दुनिया से संबंधित कहानी चित्रों के माध्यम से मूल्य संदेश तैयार करते हैं। 	बड़ी कहानी वाली किताबें, चित्रोंवाली - छोटी कहानी वाली किताबें।	(१) स्वभाव, कहानी के सारांश अभिव्यक्ति का निरीक्षण करना। (२) व्यवहार अंकित रखना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> सरल कथानकों और पात्रों के साथ खुद की छोटी कहानियाँ सुनाता है। 	अभिव्यक्ति विकास, प्रकटीकरण।	<p>(५) शिक्षक विद्यार्थियों को कहानी की शुरुआत और मध्य सुनाते हैं और कहानी का अंत कल्पना कर बताने का अवसर विद्यार्थियों को देते हैं।</p> <p>(१) चरित्रात्मक कथानक के सरल नमूने बच्चों के सामने रखे जाते हैं। पशु-पक्षियों की विभिन्न, छोटी-छोटी कहानियाँ क्रियाओं के साथ-साथ पशु पक्षियों की आवाज की नकल करके बताते हैं।</p> <p>(२) कथानक और पात्रों की सुंदरता बच्चों के ध्यान में लाते हैं और विद्यार्थियों को कहानी के पात्रों की नकल करने का अवसर देते हैं।</p> <p>(३) नमूना कथानक पात्रों से जुड़े नाम बच्चे की रोजमर्रा की जिंदगी से जोड़ते हैं। इसके लिए विभिन्न साधनों का उपयोग किया जाता है। जैसे - प्लैशकार्ड, चित्र गैलरी।</p> <p>(४) उसी प्रकार की कहानियों की निर्मिती तथा पात्र परिस्थितियाँ बनाने की क्षमता विकसित करने में विद्यार्थियों को स्वयं मदद करते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थियों को अभिव्यक्त होने का अवसर देकर उनके परिचित शब्दों का कहानियों में बदलाव कैसे होता है, इसका आनंद प्राप्त कराते हैं।</p> <p>(६) विद्यार्थियों द्वारा बनाए गए कहानी का प्रदर्शन करने के लिए विद्यार्थी को प्रेरित करते हैं।</p>	प्लैशकार्ड, लंबी कहानियाँ, किताबें। चित्रों के साथ छोटी कहानियाँ (चीजों) की किताबें, चित्रसंग्रह	<p>(१) विद्यार्थी के निरीक्षण को अंकित करना।</p> <p>(२) व्यवहार बताव अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> जटिल कथानकों और कई पात्रों के साथ खुद की कहानियाँ बनाता है। (समूह में) 	समन्वयकों के साथ संचार, शब्दावली, अभिव्यक्ति विकास।	<p>(१) सरल और उन्नत कथानक नमूने उनके पात्रों के साथ विद्यार्थियों के सामने प्रस्तुत करते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों के जीवन के लिए प्रासंगिक कहानियों का चयन करके कहानी की संरचना को पात्रों के साथ मिलाने की क्षमता विद्यार्थियों में निर्माण हो, इसलिए मौलिक रूप से मदद करते हैं।</p> <p>(३) कथानक के धागों को एकजुट करके उसके द्वारा कहानी कैसे बनती है, इसका आनंद विद्यार्थियों को प्राप्त होता है।</p> <p>(४) बच्चों की निर्मित कहानियों को प्रदर्शन के साथ प्रकाशित करते हैं।</p>	कहानियों का संग्रह (भावविश्व से संबंधित)	<p>(१) विद्यार्थी नमूना कहानी का कैसे निरीक्षण करता है? इसका निरीक्षण करें।</p> <p>(२) विद्यार्थियों के व्यवहार को अंकित करना। सहअध्यायी मूल्यांकन करना</p> <p>(३) सहभागिता को अंकित करना।</p>
<p>ध्येय : CG-9 बच्चे दो भाषाओं में रोजमर्रा की बातचीत के लिए प्रभावी संप्रेषण कौशल विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C.9.7 रोजमर्रा की बातचीत को प्रभावी ढंग से करने के लिए पर्याप्त शब्द जानता है, उनका उपयोग करता है और मौजूदा शब्दावली का उपयोग करके नये शब्दों के अर्थ का अनुमान लगा पाता है।</p>					
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> रोजमर्रा की परिचित कुछ वस्तुओं और अनुभवों के लिए उपयुक्त शब्दों का उपयोग करता है। (जैसे - स्वयं और मित्रों के नाम, सामान्य वस्तुओं के नाम, चित्र, मीठा-खट्टा, गोल - बड़ा आदि। 	चित्रवाचन (पढ़ना), अनुभव साझा करना।	<p>(१) दैनिक जीवन की बातचीत के लिए आवश्यक शब्दों का संग्रह करता है।</p> <p>(२) निर्मित शब्दावली को जानबूझकर कक्षा प्रक्रिया में छोटे-छोटे अनुभवों से जोड़ता है।</p> <p>(३) विद्यार्थियों की शब्दावली बढ़कर उनमें संचार कौशल प्राप्त करने की दृष्टि से अध्ययन परिस्थितियाँ बनाते समय निम्नलिखित तकनीकों का उपयोग किया जाता है। जैसे - १) रिश्तेदार २) परिचय ३) विभिन्न आकार, रंग, संबंधित विभिन्न खेल।</p>	रोजमर्रा दैनिक जीवन से संबंधित शब्दावली, छोटी बातचीत का संग्रह। (रिश्तेदारी, परिचय, आकार, रंग, गंध से संबंधित)	<p>(१) मौखिक बातचीत में भाग लेते हैं या नहीं यह देखना।</p> <p>(२) उपयुक्त शब्दों का उपयोग करता है, इसका निरीक्षण करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> विशिष्ट परिस्थितियों या कक्षा में पढ़े गए विषयों से प्राप्त शब्दावली का उपयोग अपनी बातचीत में करता है। 	<p>अनुभव साझा करना। कौशल विकास, समझ, अनुप्रयोग।</p>	<p>(१) विद्यार्थियों के दैनिक जीवन से संबंधित घटनाओं से सीखने का अनुभव जोड़ता है। (२) अध्ययन अनुभव के माध्यम से विद्यार्थी की भावनात्मक शब्दावली विकसित करने के लिए शब्द बैंक का उपयोग करें। (३) आवश्यक अधिकतम और न्यूनतम शब्द सीमाओं का उपयोग करके खेल-खेल में सचेत रूप से बातचीत की स्थितियाँ बनाते हैं और इसमें सभी बच्चों को शामिल करते हैं। (४) बातचीत पद्धति भी अनौपचारिक तरीके से विद्यार्थियों के संकेतों को स्वीकार करते हैं।</p>	<p>अध्ययन अनुभव के नमूने भावविश्व की शब्दावली, खेल प्रकार बातचीत के नमूने।</p>	<p>(१) दैनिक निगरानी करना। (२) मौखिक कार्य करना। (बातचीत) (३) प्रदर्शन अभिलेखन।</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> क्रियाबोधक शब्दों, वर्णनात्मक शब्दों, काल आदि के प्रयत्नपूर्वक उपयोग के साथ विस्तृत शब्दावली का प्रयोग करता है। 	<p>शब्दों को साकार करने की क्रिया, समझ, अनुप्रयोग।</p>	<p>(१) विद्यार्थी स्तरनिहाय विकसित शब्द बैंक का उपयोग करके उसका जुड़ाव कक्षा में सीखने की प्रक्रिया के प्रत्येक गतिविधि से करते हैं। (२) रोजमर्रा की जिंदगी में वर्णनात्मक घटनाओं का अनौपचारिक आयोजन करके बैंक में शब्द समूहों का एक सेट (संच) बच्चों के सामने प्रस्तुत किया जाता है। (३) प्रार्थना से लेकर कक्षा प्रक्रिया के अंत तक नियोजित विद्यार्थी संचार में योजनाबद्ध तरीके से कालानुक्रमिक शब्दों का उपयोग करते हैं। जैसे - सुबह, दोपहर, शाम, छुट्टी से पहले, बाद में। (४) आसानी से वर्णनात्मक और कालानुक्रमिक स्थितियाँ बनाकर बच्चों को शब्दावली का उपयोग करने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।</p>	<p>शब्दबैंक</p>	<p>(१) क्या वे शब्दों का प्रयोग करते हैं? इसको अंकित करना। (व्यक्तिगत, समूह द्वारा) (२) शब्दावली का वर्णनात्मक, कालानुक्रमिक, अवलोकनसंबंधी बातों को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> चित्र और संदर्भ के आधार पर अपरिचित शब्दों के अर्थ का अनुमान लगाता है। 	चित्रवाचन, आकलन, अनुप्रयोग, अनुभव साझा करना। पूर्व ज्ञान का उपयोग, कारणात्मक विकास, जिज्ञासा	<p>(५) सुदृढीकरण के लिए विद्यार्थियों द्वारा प्रयोग किए गए विभिन्न शब्दों को स्याम पट्ट पर नोट करें तथा अधिक शब्दों का प्रयोग करने वाले विद्यार्थियों की प्रशंसा करते हैं।</p> <p>(६) वर्णनात्मक और कालानुक्रमिक रूप से संबंधित विभिन्न खेलों को सम्मिलित किया जाता है।</p> <p>(१) अध्ययन साहित्य - समृद्ध संच का पूरा उपयोग करता है और कहानी, उपाख्यानों चित्रों पर बातचीत और चित्र कथाओं में विभिन्न स्थानीय संदर्भ जोड़ता है।</p> <p>(२) चित्र-बातचीत, उपाख्यानों, चित्रकथा, चित्रों पर बातचीत आदि से परिचित और अपरिचित शब्दों को श्यामपट्ट पर वर्गीकृत करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को परिचित और अपरिचित दोनों प्रकार की शब्दावली को अपने जीवन से जोड़कर उसका अर्थ समझने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(४) विद्यार्थियों से अपरिचित शब्दों के अर्थ जानने के लिए जिज्ञासा और प्रोत्साहन तकनीक के माध्यम से कक्षा में उत्साह का माहौल बनाते हैं।</p> <p>(५) सही अनुमान लगाने वाले विद्यार्थियों को प्रोत्साहित करने और उन्हें गुट नेता के रूप में चुनने से बाकी बच्चों के लिए मदद का रास्ता खुल जाता है।</p> <p>(६) यदी विद्यार्थियों से सही अर्थ आने में कोई त्रुटि हो तो शिक्षक स्वयं सुधार कर लेते हैं।</p>	चित्र गाड़ी, वस्तुओं के चित्र, चित्र संच, चित्र कहानी संग्रह।	(१) बच्चों को कुछ अपरिचित शब्द कहकर अपने माता-पिता से पूछें और मुझे बताएँ, इस प्रकार के आवाहन देना एवं निरीक्षण नोट करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> आस-पास के दृश्य शब्दों, वस्तुओं के नामों, शीर्षकों को पहचानता है। 	चित्रवाचन, आकलन, पूर्वज्ञान का उपयोग, समझ।	<p>(१) शिक्षक छोटे शब्दों और वस्तुओं के माध्यम से साझा वाचन, प्रकट वाचन, व्यक्तिगत वाचन करके सभी विद्यार्थियों का परिचित शब्द पहचान का अभ्यास कराते हैं।</p> <p>(२) भाषिक खेल के माध्यम से दैनिक जीवन की स्थितियों से विद्यार्थियों का अभ्यास हो, इसलिए अध्ययन उपकरणों का उपयोग करते हैं।</p> <p>(३) पर्याप्त अभ्यास के बाद परिदृश्यों और शैक्षिक सामग्रीयों के माध्यम से शब्दों, वस्तुओं के शीर्षकों को पहचानने का अवसर शिक्षक प्रदान कराते हैं। उसमें (PL लर्निंग) भिंडियों का उपयोग करते हैं।</p>	शब्दकार्ड (भाषा बॉक्स) भाषिक खेल।	<p>(१) शब्द पहचानते है क्या? इसको अंकित करना।</p> <p>(२) भागीदारी को अंकित करना।</p> <p>(३) समूह कार्य को अंकित करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> पाठों में आए अपरिचित शब्दों का अर्थ जानने के लिए बाल शब्दकोष का उपयोग करता है। 	शब्दों का अर्थ जानना, समझ, अनुप्रयोग कौशल।	<p>(१) स्तर अनुरूप बालशब्दकोष का संग्रह वर्ष के आरंभ के पूर्व ही तैयार करते हैं।</p> <p>(२) समयानुसार विषय और स्थितियोंनुसार आए हुए अपरिचित शब्दों का अर्थ खोजने के लिए बाल-शब्दकोष विद्यार्थियों के लिए खुले रखते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को अवसर देकर अपरिचित शब्दों की जोड़ी मिलाने में मदद करते हैं।</p> <p>(४) कक्षा में विद्यार्थियों को समूहबद्ध करके वे परिचित पाठ देते हैं और उनमें जानबूझकर अपरिचित शब्दावली देकर शब्दकोष का उपयोग विद्यार्थी करें, ऐसे स्थिति का निर्माण करते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थियों द्वारा ग्रहण किए गए अर्थ को स्वीकार करते हैं और उन्हें सटीकता से सहजता परिचय कराते है।</p>	शब्द-डायरी, संदर्भ-किताबें। (दैनिक उपयोग में) स्थानीय शब्दकोश	<p>(१) अवलोकन अभिलेख।</p> <p>(२) कक्षा कार्य अभिलेख।</p> <p>(३) गुट कार्य अभिलेख।</p> <p>(४) शब्दकोश निर्माण परियोजना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> तुकबंदी गाता है। 	मौखिक भाषा विकास।	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को आयु वर्ग के अनुसार उनके भावविश्व से संबंधित उनके परिवेश के तुकबंदी गीतों का चुनाव करते हैं।</p> <p>(२) चुने हुए तुकबंदी गीत ताल-सुर में साभिनय सादर करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को ज्ञात गीतों को विभिन्न कार्यालय एवं परिपाठ में सादर करने का अवसर उपलब्ध कराते हैं।</p> <p>(४) तुकबंदी गीतों में उच्चारण की पुनरावृत्ति हो इसका ध्यान रखते हैं। जैसे - कोयल माने कुक्कू होता....।</p> <p>(५) डिजिटल साधनों का प्रयोग करके विद्यार्थियों को तुकबंदी वाले गीत सादर करने के लिए प्रेरित करते हैं।</p>	तुकबंदी गीत संग्रह	(१) विद्यार्थी तुकबंदी गीत साभिनय गाता है या नहीं? उसका निरीक्षण करते हैं।
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> तुकबंदी वाले शब्दों और अनुप्रास की पहचान करता है। 	ध्वनि और ध्वनि चिह्न संबंध, मार्गदर्शित पठन, ध्वनि की जानकारी।	<p>(१) तुकबंदी गीतों में आने वाले तुकांत शब्दों की पहचान कराते हैं।</p> <p>(२) समान ध्वनि पहचानने का अवसर मिले, ऐसी कृतियों का आयोजन करते हैं।</p>	तुकबंदीवाले शब्द	(१) विद्यार्थी, तुकबंदी शब्द पहचानते हैं या नहीं उसका निरीक्षण करना। (२) तुकबंदी शब्द में से भिन्न शब्द पहचानना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापान निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> तुकबंदी वाले शब्दों और अनुप्रासों का निर्माण करता है। 	ध्वनियों की जानकारी, आवाज चिह्न संबंध एवं अक्षरज्ञान।	<p>(१) तुकबंदीवाले शब्द/कविता बार-बार सुनाते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थी तुकबंदी शब्द तैयार करते हैं, तथा भाषिक खेल एवं कृतियों का आयोजन करते हैं।</p> <p>(३) तुकबंदी शब्द बनाते हैं। अध्यापक उसके लिए उत्साहित करते हैं।</p> <p>(४) विभिन्न तुकबंदी कविताएँ आदि में आने वाले तुकबंदी शब्द की ओर ध्यान आकर्षित करते हैं।</p>	तुकांत, शब्द संग्रह, अनुप्रासयुक्त शब्द संग्रह, आदि।	(१) तुकबंदी, अनुप्रासयुक्त शब्द बना सकते हैं या नहीं, इसका निरीक्षण करना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> अक्षर ध्वनियों से स्वर और व्यंजन ध्वनियों को अलग करना। 	ध्वनी जागरूकता, कौशल्य विकास	<p>(१) शब्द, अक्षर, ध्वनि आदि का अभ्यास परिचित शब्दों का माध्यम से करते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों की स्वर और व्यंजन अक्षर ध्वनियों का फरक अवगत कराते हैं।</p> <p>(३) अक्षर देकर स्वर-व्यंजन को पहचाने? इस तरह की चुनौतियाँ निर्माण करने से काफ़ी अभ्यास करते हैं।</p> <p>(४) विद्यार्थी अक्षरों में स्वर और व्यंजन पहचानता है।</p>	अक्षर कार्ड, शब्द कार्ड अथवा भाषा बॉक्स (वर्णमाला कार्ड)	<p>(१) अक्षरों और उनके व्यंजनों को अलग करने के लिए फलक अभ्यास को अंकित करना।</p> <p>(२) अक्षर देकर स्वर और व्यंजन का पृथक्करण करने का अवलोकन करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरों की स्वर और व्यंजन में विभाजित करता है। 	अक्षर पहचान, भाषिक विकास	<p>(१) विभिन्न शब्द समूहों शब्दावली और शब्दावली का उपयोग करके सचेत रूप से अक्षरों, स्वरों और व्यंजनों के बीच का अंतर को समझने के लिए विभिन्न कृति योजनाएँ बनाते हैं।</p> <p>(२) क्षेत्र से संबंधित अपरिचित शब्दों को एकत्रित करके अक्षरों, स्वरों एवं व्यंजनों के बीच विभाजन करनेवाले विभिन्न खेल खेले जाते हैं।</p>	शब्दावली, शब्दावली संग्रह। विभिन्न भाषा खेल, वर्णमाला संग्रह	<p>(१) अक्षरों, स्वरों और व्यंजनों के बीच विभाजन करता है या नहीं, यह निर्धारित करने के लिए विभिन्न मूल्यांकन तकनीकों का उपयोग करें।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
			(३) अक्षर ध्वनियों से बने शब्दों को फलक (बोर्ड) पर लिखते हैं। (४) जो छात्र अधिक शब्द तैयार करते हैं, उनकी मौखिक संकेतोंद्वारा पुरस्कृत करते हैं।		
<p>ध्येय : CG.10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.1 शब्द ध्वनियों का ज्ञान होकर अक्षरों को शब्द में बाँधकर शब्द निर्मित करता है और शब्दों से ध्वनि अलग-अलग करता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरध्वनियों की नकल करके दोहराता है। 	ध्वनियों का ज्ञान होने वाली कृतियाँ, अक्षरों की पहचान, ध्वनि चिह्न संबंध।	(१) परिचित एवं विद्यार्थी के भावविश्व से संबंधित चित्र एवं शब्द दिखाते हैं। चित्र का नाम बताते हैं। विद्यार्थियों से वह गीत गवा लेते हैं। (२) प्रयासों के कारण शब्दों का योग्य उच्चारण करते हैं।	अक्षर कार्ड, धूलपाटी रेखाटन	(१) विद्यार्थियों को अक्षरों का उचित उच्चारण आता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शब्दों में प्रारंभिक एवं अंत की ध्वनि की पहचान करता है। 	ध्वनियों का ज्ञान होने वाली कृतियाँ, अक्षर पहचान, ध्वनि चिह्न संबंध	(१) शब्दों में प्रथम, द्वितीय एवं तृतीय ध्वनि को समझ लेते हैं। (२) शब्दों को उच्चारित कर प्रथम एवं अंतिम ध्वनि की ओर अवधान केंद्रित करते हैं। (३) ध्वनि मूलाक्षरों एवं का सहसंबंध समझते हैं। (४) शब्दों को सुनकर उनका निसंकेतीकरण करते हैं। (५) शब्दों की ध्वनि को अलग करने की गतिविधि कराते हैं। जैसे : फल शब्द को फ-ल उच्चारित करते हुए एक ध्वनि के साथ एक ताली बजाना। (६) ध्वनि पहचान के लिए विभिन्न खेल एवं कृतियों का आयोजन करते हैं। (७) शिक्षक विद्यार्थियों से वस्तु एवं चित्र वर्णन कराते हैं।	चित्र, शब्दकार्ड, मूलाक्षर कार्ड।	(१) शब्दों में प्रथम, द्वितीय एवं तृतीय ध्वनि पहचानता है या नहीं? इसकी नोंद रखना। (२) विभिन्न भाषिक खेलों द्वारा निरीक्षण करके नोंद रखना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरों में से उनके स्वर एवं व्यंजनों को अलग करता है। 	ध्वनियों की पहचान, स्वर, व्यंजन।	<p>(१) विविध शब्दों से स्वर एवं व्यंजन विभिन्न करने के लिए शिक्षक शब्द सुनाते हैं।</p> <p>(२) स्वर एवं व्यंजन के कार्ड बार-बार दिखाकर पहचान कराते हैं।</p> <p>(३) दृष्टि एवं श्रवण में समन्वय स्थापित करते हैं। जैसे - सूचना के अनुसार खेल खेलना, दिखाए गए चित्र, शब्द तथा श्रवण किए हुए शब्दों में भेद पहचानना।</p> <p>(४) विभिन्न उच्चारित शब्दों में भेद पहचानते हैं।</p>	अक्षरकार्ड, भाषापेटी	(१) शब्दों से स्वर एवं व्यंजन अलग कर सकते हैं या नहीं? इसका निरीक्षण।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> अक्षर ध्वनियों को शब्दों से अलग करना। 	ध्वनियों की अनुभूति, ध्वनि प्रतीक संबंध	<p>(१) परिचित शब्द अधिक मात्रा में सुनाते हैं।</p> <p>(२) परिचित शब्दों का परिचय देता है। अभिव्यंजक वाचन इस प्रकार किया जाता है, कि अक्षरध्वनियों पर ध्यान रख सकें।</p> <p>(३) विद्यार्थी शब्दों की अक्षर ध्वनियों को अलग-अलग करके दिखाते हैं।</p>	शब्द कार्ड, भाषापेटी	(१) निरीक्षण कर नोंद रखना। (२) भागीदारी की नोंद करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> शब्दों के प्रारंभिक और अंतीम अक्षर को पहचानता है। 	ध्वनियों की अनुभूति, अक्षर पहचान, स्मरणशक्ती, रचनात्मकता।	<p>(१) विद्यार्थियों के परिचित, सरल शब्दावली में प्रारंभिक और अंतिम, अक्षरों की पहचान कराने के लिए सचेत रूप से विभिन्न भाषा खेलों की योजना बनाते हैं।</p> <p>(२) छंद और अनुप्रास के बच्चों के दैनिक जीवन से जुड़ने वाले उदाहरण देकर बच्चों को उत्साहित कर आनंद का माहौल बनाते हैं।</p> <p>(३) उदाहरणों की आनंद प्रक्रिया होने के बाद इसे अनुप्रास कहते हैं, इसे छंद कहते हैं, इस संदर्भ में बच्चों को जागरूक किया जाता है।</p>	सरल परिचयात्मक शब्दावली, स्तरानुरूप अर्धपूर्ण	(१) निरीक्षण कर नोंद रखना। (२) छात्र दिए हुए शब्दों को पहचानते हैं या नहीं, यह देखे और नोंद करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
			(४) परिचित शब्दों को बच्चों के सामने रखकर 'पहचानें' जैसी तकनीक का उपयोग करते हैं। (५) विभिन्न भाषिक खेलों का उपयोग करके अवधारणाओं को सुदृढ़ करें।		
	<p>ध्येय : CG.10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.2 शब्द ध्वनियों का ज्ञान होकर अक्षरों को शब्द में बाँधकर शब्द निर्मिति करता है और शब्दों से ध्वनि अलग-अलग करता है।</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस आयुसमूह के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> २-३ अक्षर ध्वनियों को जोड़कर सरल शब्द बनाता है। 	ध्वनियों का ज्ञान, वर्णमाला	<p>(१) विद्यार्थी को विभिन्न लिखित शब्द दिखाते हैं। (दो अक्षरवाले शब्द)</p> <p>(२) दो अक्षरवाले शब्दों को तोड़कर खेलने का खेल खेलते हैं। साथ ही शब्द तोड़ने के लिए आवश्यक प्रयास का अवसर उपलब्ध कराते हैं। जैसे - हाथ - हाथ</p> <p>(३) शब्दों से स्वर और व्यंजन आदि अलग करने के लिए विभिन्न शब्द सुनाते हैं।</p> <p>(४) स्वर एवं व्यंजन काई बार-बार दिखाकर पहचान कराते हैं।</p> <p>(५) शब्द तोड़ने के खेल में काई और ध्वनि समान विद्यार्थी के ध्यान में लाते हैं।</p> <p>(६) २-३ अक्षर ध्वनियों को जोड़कर शब्द बनाने का अवसर देते हैं। जैसे : सू-र-ज को जोड़कर सूरज बताना।</p>	दो अक्षरवाले शब्द समूह।	<p>(१) दो अक्षरवाले शब्द पढ़ता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p> <p>(२) उचित जगह शब्द तोड़ता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापान निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्द तैयार करने के लिए ध्वनियों को (स्वर तथा व्यंजन) जोड़ता है। अक्षर ध्वनियों में से स्वर और व्यंजन ध्वनियों को अलग करना। 	ध्वनि ज्ञान, वर्णमाला	<p>१) (उपर बताए गए अनुभव) शब्दों में अक्षरों की संख्या धीरे-धीरे बढ़ाएँ।</p> <p>१) शब्द, अक्षर, ध्वनि का अभ्यास परिचित शब्दों के माध्यम से कराते हैं।</p> <p>२) अक्षर ध्वनियों के स्वर और मुद्रा के अंतर बच्चों को अवगत/स्पष्ट कराते हैं।</p> <p>३) अक्षरों से स्वर-व्यंजन की पहचान? इस तरह की चुनौतियाँ निर्माण करके अभ्यास कर लेते हैं।</p> <p>४) विद्यार्थी अक्षरों के स्वर और व्यंजन पहचानते हैं।</p>	अक्षर कार्ड संच।	निरीक्षण करना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> अक्षर ध्वनियों में से स्वर और व्यंजन ध्वनियों को अलग करना। 	ध्वनि अनुभूति, कौशल विकास	<p>१) अक्षरों का प्रभावी उपयोग करके परिचित शब्दों की पहचान कैसे होती है, इसके लिए मजेदार खेल बनाते हैं।</p> <p>२) अक्षर ध्वनियों के संयोग से सार्थक शब्द बनाने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>३) फ्लैशकार्ड का उपयोग करके वह, वे आदि को जोड़ते हैं।</p> <p>४) शब्दों की नकल, पुनर्उच्चारण कराते हैं।</p>	अक्षर कार्ड, शब्द कार्ड, भाषा पेटी	<p>(१) अक्षरों और स्वर-व्यंजनों के अंतर पहचानना (फलक) अभ्यास करना और अंकित करना।</p> <p>(२) अक्षर देकर स्वर और व्यंजन का पृथक्करण (अलग) करना, इसका अवलोकन करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> सरल शब्द बनाने के लिए २-३ अक्षर ध्वनियों जोड़ना। 	शब्दावली, पैटर्न लेखन, अक्षर पहचान, ध्वनि-प्रतिक संबंध, अक्षर और शब्द पढ़ना।	<p>१) अक्षरों का प्रभावी उपयोग करके परिचित शब्दों की पहचान कैसे होती है, इसके लिए मजेदार खेल बनाते हैं।</p> <p>२) अक्षर ध्वनियों के संयोग से सार्थक शब्द बनाने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>३) फ्लैशकार्ड का उपयोग करके वह, वे आदि को जोड़ते हैं।</p> <p>४) शब्दों की नकल, पुनर्उच्चारण कराते हैं।</p>	फ्लैशकार्ड, भाषा पेटी	<p>(१) सरल शब्द बनाने के लिए विभिन्न मूल्यांकन तकनीकों का उपयोग करना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
	<p>ध्येय : CG.10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.2 पुस्तक की मूल संरचना/प्रारूप को समझता है, छुपे हुए शब्द और उनकी छपाई की दिशा पुस्तक की सामग्री को समझता है, मूलभूत विराम चिह्नों को पहचानता है।</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> सर्वसाधारण चिह्नों, प्रतीकों और लेबलों को पहचानता है। जैसे- बिस्किट या साबुन के आवरण या रंग के द्वारा विशिष्ट बिस्किट - साबुन को पहचानता है। 	शब्दों को पहचानना, आकार, समानता।	<p>(१) दैनिक उपयोग की विभिन्न वस्तुएँ शिक्षक विद्यार्थियों को दिखाते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को घर में उपलब्ध विभिन्न वस्तुओं के उपरी आवरण कक्षा में लाने के लिए कहा जाता है।</p> <p>(३) सभी बच्चों के लपेटे (रैपर) एकत्रित किए जाते हैं। उनका परिचय कराते हैं और इनके बारे में बातचीत करते हैं।</p> <p>(४) लपेटे (रैपर) पर दी गई जानकारी का विश्लेषण के लिए कहते हैं। (संकेत, प्रतीक, मुद्रा) विद्यार्थियों से इसके बारे में पूछते हैं।</p> <p>(५) संकेतों और प्रतीकों के संदर्भ में विभिन्न आकृतियों, रंगों और प्रकारों की समानता को दर्शाया जाता है।</p>	दैनिक उपयोग की विभिन्न वस्तुओं को लपेटना।	<p>१) दैनिक उपयोग की विभिन्न वस्तुओं के आवरण को देखकर उन्हें पहचान सकता है या नहीं? यह देखना, निरीक्षण करना।</p> <p>२) विभिन्न रैपरों को इनके गुणों (चॉकलेट, साबुन, बिस्किट) के अनुसार एकत्रित करवाना।</p>
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> किताब पकड़ता है, खोलता है तथा जिज्ञासा में पृष्ठों को (पन्नों) को पलटता है। 	अनुभव साझा करना।	<p>(१) विद्यार्थियों को मुद्रित कागज/बड़े चित्रों के साथ आकर्षक सामग्री सँभालने के लिए देते हैं।</p> <p>(२) कक्षा में तारांकित पुस्तकालय, वाचनालय, पठन कोना उपलब्ध करा देते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को छोटे समूहों में किताबें पकड़ने, पलटने आदि क्रिया करके बताते हैं। विद्यार्थी इसका आनंद लेते हैं।</p>	समाचार पत्रों की रंगीन कतरनें। रंगीन कट्टर वाली किताबें, ड्राईंग शीट।	<p>(१) किताबों के पन्ने खोलना, पकड़ना और हिलाना यह क्रियाएँ विद्यार्थियों को आती है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> बताता है कि छपी हुई सामग्री (किताब, समाचार पत्र) से जानकारी प्राप्त होती है। 	चित्र पढ़ने का अनुभव साझा करना।	<p>(४) छोटे-छोटे प्रश्न पूछकर, आपको कौन-सा चित्र पसंद है, वह दिखाना, आपकी पसंदीदा तस्वीरों मित्र, सहलियों को दिखाना, ऐसी कृति जानबूझकर कसवाई जाती है।</p> <p>(५) पुस्तक का आवरण, पुस्तक के पाठ, विषय के बारे में बताते हैं।</p> <p>(६) शिक्षक विद्यार्थियोंको पर्यावरण में पशुओं, पक्षियों, पेड़ों और फूलों के चित्र दिखाते हैं। इनके बारे में प्रश्न पूछते हैं। समूहिक बातचीत करते हैं, अनौपचारिक बातचीत करते हैं।</p> <p>(७) बड़ी और रंगीन चित्रवाली पुस्तकों का चयन करके विद्यार्थियों को अवलोकन के लिए उपलब्ध कराया जाता है।</p> <p>(८) किताब में क्या है, इसके बारे में विद्यार्थियों की जिज्ञासा जगाने के लिए बातचीत करते हैं।</p> <p>(९) पुस्तक में क्या होगा इसके बारे में विद्यार्थियों का कहा स्वीकार किया जाता है।</p> <p>(१०) पुस्तक में चित्रों के अवलोकन एवं वर्णन को प्रोत्साहित किया जाता है। इसके लिए छोटे-छोटे प्रश्न (सवाल) पूछते हैं।</p> <p>(११) समूहों में, जोड़ियों में विद्यार्थी पुस्तक का वर्णन करेंगे, ऐसी स्थिति बनाते हैं/पैदा करते हैं।</p> <p>(१२) चित्र वर्णन करने के लिए प्रोत्साहित किया जाता है।</p>	<p>बड़े चित्रवाली पुस्तकों, समाचार पत्रों, बड़ी चित्रकारीवाली पुस्तकों का संग्रह।</p>	<p>(१) मुद्रित सामग्री से जानकारी प्राप्त होगी ऐसा वर्णन करता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p> <p>(२) जानकारी अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> इस आयुवर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> इस आयुवर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
	<p>ध्येय : CG.10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C.10.2.2 पुस्तक की मूल संरचना/प्रारूप को समझता है, छुपे हुए शब्द और उनकी छपाई की दिशा और पुस्तक की सामग्री को समझता है, मूलभूत विराम चिह्नों को पहचानता है।</p>				
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> छपे हुई सामग्री और वस्तुओं के बीच अंतर समझता है। 	पठन, साझा पठन, अनुभव साझा करना।	(1) सचित्र पुस्तकों को संभालने हेतु देता है। (2) इन पुस्तकों का साझा पठन करते हैं। (3) साझा पठन में सभी विद्यार्थी सहभागी हुए या नहीं, इस बात का अभिलेखन करता है। (4) मुद्रित पाठ और चित्रों के बीच के अंतर को समझने हेतु प्रोत्साहित करता है। छोटे प्रश्न पूछकर जिज्ञासा को जागृत करता है। (5) विद्यार्थी मुद्रित पाठ और चित्रों के बीच अंतर बताता है और बताई हुई बात को स्वीकार करता है।	मुद्रित पाठ की कटिंग। चित्रोंवाली पुस्तकें।	1) क्या मुद्रित पाठ और चित्रों के बीच अंतर स्पष्ट करता है। इसका अभिलेखन करना। 2) साझा पठन में विद्यार्थियों की भागीदारी सुनिश्चित करना।
बालवाटिका 2	<ul style="list-style-type: none"> किसी छपे हुए पृष्ठ पर बाएँ से दाएँ और ऊपर से नीचे तक शब्दों का अनुसरण करता है। 	चित्रपठन, देखना व सुनना इनके बीच समन्वय कौशल का विकास।	(1) विद्यार्थियों की भावनात्मक दुनिया और परिवेश की वस्तुओं के चित्र, उनके नाम, चित्र पट्टियाँ, अनुभव इत्यादि कक्षा में उपलब्ध कराया जाता है। (2) चित्र नामपट्टियों का निर्देशित पठन करते हैं। (3) बाएँ से दाएँ और ऊपर से नीचे तक पठन शब्द पट्टियों की सहायता से समझाते हैं।	मुद्रित, कटिंग, चित्र, बड़े चित्रोंवाली किताबें, अनुभव तक्ते।	(1) बाएँ से दाएँ और ऊपर से नीचे पठन करते समय अनुसरण करता है या नहीं, इसका अभिलेखन करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु समूह के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 		(४) विद्यार्थियों के द्वारा वर्णित शब्दों का उपयोग कर अनुभव त्वक्ता तैयार करना व वाचन करवाना। विद्यार्थी आनंद लेते हैं।		(२) सह पठन में सहभागिता का अभिलेखन
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> सामान्य विराम चिह्नों (पूर्णविराम, प्रश्नचिह्न) को पहचानता है। 	अनुभव साझा करना, निर्देशित पठन, स्वतंत्र पठन।	<ul style="list-style-type: none"> (१) विद्यार्थी उनके दैनिक जीवन के अनुभवों पर आधारित विषयों पर वाक्य बताने हेतु प्रेरित करते हैं। (२) वे सभी उदाहरण फलक (बोर्ड) पर लिखते हैं। (३) पढ़ते समय लिखे हुए भाग का आशय समझने हेतु कहते हैं। (४) गद्यांश में आए विरामचिह्नों की आवश्यकता को समझते हैं। (५) विराम चिह्न व प्रश्न चिह्न के विविध वाक्य बताने हेतु विद्यार्थियों को प्रोत्साहित करते हैं। (६) पूर्णविराम व प्रश्न चिह्न का अभ्यास हेतु विविध वाक्य तैयार करते हैं। (७) विद्यालय का खेल कक्ष, पुस्तक कक्ष, मैदान इत्यादि के बारे में प्रश्न पूछने हेतु प्रेरित करते हैं। (१) विद्यार्थियों को खेल कक्ष में उनके दैनिक जीवन के अनुभवों से संबंधित विषय पर कुछ वाक्य कहने हेतु प्रोत्साहित करते हैं। (२) उपरोक्त सभी उदाहरण फलक (बोर्ड) पर लिखना। 	खेल कक्ष, पुस्तक कक्ष, बाग। (प्रत्यक्ष अनुभव विराम चिह्न कार्ड)	<ul style="list-style-type: none"> (१) विराम चिह्न पहचान करता है या नहीं? इसका निरीक्षण (२) उसका अभिलेखन करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> सामान्य विराम चिह्नों (पूर्णविराम, प्रश्नचिह्न) का सही उपयोग करता है। 	स्वतंत्र पठन, अनुभव साझा करना। रचनात्मकता		खेल कक्ष, पुस्तक कक्ष, बाग। (प्रत्यक्ष अनुभव विरामचिह्न कार्ड)	<ul style="list-style-type: none"> (१) विराम चिह्न पहचानता है या नहीं इसका निरीक्षण करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> सामान्य उपयोग में आनेवाले दृश्य शब्दों उपवाक्य, सर्वनाम, संयुक्त व्यंजनों को पहचानना है। 	भाषा रुचि, समतुल्यता, स्वतंत्र पढ़ने का कौशल्य।	<p>(३) लिखा हुआ समझ के साथ पठन करने के लिए कहना।</p> <p>(४) विराम चिह्नों की वाक्य में आवश्यकता समझाना।</p> <p>(५) पूर्णविराम व प्रश्नचिह्न रहित वाक्य विद्यार्थी बताएँ, इसके लिए प्रोत्साहित करना।</p> <p>(६) पूर्णविराम व प्रश्नचिह्न के अभ्यास हेतु विविध वाक्य तैयार करना।</p> <p>(७) पाठशाला के खेल कक्ष, पुस्तक कक्ष, मैदान तथा बाग में प्रत्यक्ष भेंट देकर प्रश्न पूछने हेतु प्रोत्साहित करना।</p>	कल्प फलक, शब्द कार्ड सेट।	<p>(१) सामान्य दृष्टि वाले शब्दों, विशेषणों, सर्वनामों तथा संयुक्त व्यंजनों को पहचानने? उसका निरीक्षण करना एवं उनको अंकित करना।</p> <p>(२) समूह कार्य को नोंद रखना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
	<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C.10.2.3 पुस्तक की मूल संरचना/प्रारूप को समझता है, छपे हुए शब्द और उनकी छपाई की दिशा और पुस्तक की सामग्री को समझता है, मूलभूत विराम चिह्नों को पहचानता है।</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> चित्रमय कहानियों की परिचित किताबों को पढ़ने का नाटक (pretend) करता है। 	चित्रपठन।	<p>(१) बच्चों को परिचित चित्र पुस्तकों से अवगत कराते हैं।</p> <p>(२) चित्र, कहानियाँ दिखाकर उनपर पाँच प्रश्न पूछते हैं।</p> <p>(३) बच्चों को चित्रपुस्तकों का वर्णन करने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(४) परिचित चित्र पुस्तकें बच्चों को दिखाते और पढ़ाते हैं।</p>	परिचित कहानियों की पुस्तकों का संग्रह, शब्द पट्टियाँ।	(१) परिचित चित्र, पुस्तकें पढ़ रहे हैं या नहीं, इसका अभिलेखन करना।
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> किसी सामग्री (टेक्स्ट) का अनुसरण करते हुए शब्द जैसी समुचित ध्वनियाँ निकालते हुए पढ़ने की नकल करता है। 	चित्रपठन, निर्देशित पठन	<p>(१) साझा पठन (वाचन) के अनुकरणीय नमूने (पैटर्न) बच्चों के सामने रखते हैं।</p> <p>(२) निर्देशित पठन करते हैं।</p> <p>(३) चित्र कार्ड को पढ़ने का अभ्यास करते हैं।</p> <p>(४) एक नजर में शब्दों का पठन (Sight words Reading) करते हैं।</p> <p>(५) 'में' पढ़ सकता हूँ, इस भावना को बच्चों में प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(६) अक्षर ध्वनियाँ और उनके मौखिक उच्चारण स्थान की जानकारी देते हैं।</p> <p>(७) नाम पट्टी व उसके मौखिक पठन परिचित खेल खेलते हैं।</p>	शब्दपट्टियाँ, चित्र-शब्द पट्टियाँ।	(१) क्या विद्यार्थी शब्दों और ध्वनियों का सही उच्चारण करके मुखर वाचन करता है? इसको अंकित/अभिलेखन करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तकों के मुखपृष्ठ को देखकर पुस्तकों के बारे में बोलता है। (मुखपृष्ठ पर दर्शाए गए संकेतों को देखकर अनुमान लगाता है।) 		<p>(८) बच्चों को किताब का मुखपृष्ठ दिखाकर उसपर बातचीत करते हैं। किताब का नाम कहाँ लिखा है, लेखक/लेखिका का नाम कहाँ लिखा है? इसपर बात करते हैं।</p> <p>(९) विभिन्न पुस्तकों के मुखपृष्ठों के अवलोकन हेतु सुविचारित अवसर प्रदान करते हैं।</p> <p>(१०) बच्चों से छोटे-छोटे प्रश्न पूछकर उन्हें बोलने हेतु प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(११) बच्चों द्वारा मुखपृष्ठ का अवलोकन कर किताब में समाविष्ट सामग्री के प्रति उत्सुकता/जिज्ञासा बढ़ाते हैं।</p> <p>(१२) बच्चों के विभिन्न समूह द्वारा विभिन्न पुस्तकों के मुखपृष्ठ के संदर्भ में विचार अभिव्यक्ति के अवसर प्रदान कराते हैं।</p> <p>(१३) मुखपृष्ठ पर विचित्र चित्रों का बच्चे अपनी भावनाओं और अनुभव से संबंध जोड़ते हैं।</p> <p>(१४) मुखपृष्ठ पर समाविष्ट सांकेतिक चिहनों की पहचान करता है/अंदाज लगाता है।</p>	<p>रंगीन चित्रों वाली विभिन्न पुस्तकें।</p> <p>(मुखपृष्ठ) - नामपट्टी।</p>	<p>(१) पुस्तक का मुखपृष्ठ देखने से पुस्तक के बारे में पता चलता है या नहीं? इसका अभिलेखन अंकित करना।</p> <p>(२) 'पुस्तक का मुखपृष्ठ तैयार करना है' बच्चों द्वारा चित्रों का चयन व चुनाव इस प्रकार की कृति लेना।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 				
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 				

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.3 लिपि की वर्णमाला के सभी अक्षरों को पहचानता है तथा इस ज्ञान का उपयोग शब्द पठन-लेखन के लिए करता है।</p>	<p>शब्द अक्षरों से बनते हैं, यह जानता है।</p>	<p>लिपि परिचय, ध्वनि का ज्ञान, ध्वनि चिह्न संबंध</p>	<p>(१) अध्यापक बच्चों को परिचित शब्द कक्षा में (एक-एक) पूछते हैं। उदा. कलम के 'क' की ध्वनि कहाँ से आती है? वे पूछते हैं।</p> <p>'क' की ध्वनि कब एवं कहाँ आती है? वे बताते हैं।</p> <p>(२) शब्द के अक्षर की संख्या जितनी तालियाँ बजाने का खेल लेते हैं। उदा. जल दो ताली, कलम-तीन ताली।</p> <p>(३) विभिन्न भाषिक खेल खेलते हैं। उदा. समान अक्षर कार्ड जोड़ना।</p> <p>(४) चित्र-अक्षर-चित्र इस सूत्र का उपयोग करके अर्धपूर्ण शब्द बच्चों के सामने (अधिक मात्रा में परिचित वाले) रखते हैं।</p> <p>(५) दैनंदिन उपयोग में आने वाले अर्धपूर्ण शब्दों को तोड़कर अक्षर एवं चित्रयुक्त ऐसे शब्दों की अंताक्षरी खेल लेते हैं।</p> <p>(६) हाथों के स्थूल स्नायुओं का विकास करा लेना. (रुदी कागज़ फाड़ना, कागज़ का गेंद बनाना, मूँगफली तोड़ना, अनाज के दाने चुनना।)</p> <p>(७) अक्षर एवं शब्दों के रिश्ते विद्यार्थियों के ध्यान में आने के पश्चात विद्यार्थियों के गुट का उपयोग करके कम से कम शब्दों से अधिक शब्द निर्मित करने वाले गुट का अभिनंदन करते हैं।</p>	<p>अक्षरकार्ड भाषापेटी का उपयोग।</p>	<p>(१) विभिन्न भाषिक खेलों में बच्चों के सहभाग का निरीक्षण को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरों (मूलाक्षर/पंद्रखड़ी) को देखकर पहचानता है और उन्हें संगत ध्वनियों से जोड़ना शुरू कर देता है। 	निरीक्षण ध्वनि का बोध, ध्वनि एवं अक्षरों की जोड़ी।	<p>(१) शिक्षक अर्थपूर्ण शैक्षणिक साधन तैयार हो सके, ऐसे अक्षरोंका समूह तैयार करते हैं। एक-एक करके इन अक्षरों का परिचय अनेक शब्दों की मदद से बच्चों को कराते हैं। उदा. स के लिए सरोता, फसल, बाँस आदि.</p> <p>(२) उँगलियों की स्नायुओं का विकास एवं हस्त-नेत्र समन्वय (उँगलियों की छाप, बोटल का ढक्कन लगाना-निकालना, मोती की माला बनाना, बाल्टी में पानी/रंगोली/बालू भरना) करवा लेते हैं।</p> <p>(३) बच्चों का परिचय जोड़ मूलाक्षरों से कराते हैं। (उदा. क-कलम, मकई, सँदूक, नाक)</p> <p>(४) कृति के अनुसार कौन-से मूलाक्षर वे पहचानते हैं? खेल कराते हैं।</p> <p>(५) अक्षर और ध्वनि इनका आनंद लेते है ।</p>	भाषापेटी, चित्र पट्टियाँ, अक्षर पट्टियाँ, चित्र तबले, अक्षर तक्ते, भित्तिचित्र पहचानो देखे	(१) दृश्य स्वरूप में मूलाक्षर और संबंधित ध्वनि के जोड़ी मिलाता है या नहीं? इसकी जाँच करना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> हमेशा उपयोग किए जाने वाले अक्षरों (संयुक्ताक्षर सहित) को पहचानता है और उनसे संबंधित ध्वनियों में उनका सामंजस्य बनाता है। 	निरीक्षण ध्वनि का बोध, ध्वनि एवं अक्षरों की जोड़ी।	<p>(१) भाषापेटी के साधनों का उपयोग करके समान मूलाक्षरों की जोड़ियाँ खोजना, बताए गए मूलाक्षर खोजना, ऐसे खेल लेते हैं।</p> <p>(२) एक-एक मूलाक्षर के अनेक परिचित शब्द बालक बताएँ। (उदा. क, कण, कलम, कबूतर आदि)</p> <p>(३) विद्यार्थियों द्वारा बताए शब्द श्यामपट्ट पर लिखते हैं। लिखे शब्दों से बताई गई आवाज/मूलाक्षर की पहचान कराते हैं। (उदा. शब्दचक्र तैयार करना) कमल में 'क' की आवाज कहाँ से आई?</p>	अक्षरकार्ड, शब्दकार्ड	(१) हमेशा उपयोग किए जाने वाले अक्षर पहचानता है क्या? निरीक्षण करना। (२) संबंधित ध्वनि की समानता है क्या? इसका विभिन्न भाषिक खेलों से जाँच करना। संचयिका पत्र में अंकित करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> सभी अक्षरों (संयुक्ताक्षर सहित) को पहचानना है और उनसे संबंधित ध्वनियों से जोड़ता है। 	<p>उँची आवाज में पढ़ना, मार्गदर्शन पठन, स्वतंत्र पठन, नमूना लेखन, मार्गदर्शित लेखन, स्वतंत्र लेखन।</p>	<p>(१) भाषापेटी की सामग्रियों की सहायता से मूलाक्षर-चित्र का सहसंबंध लगाता है।</p> <p>(२) वैसी ही विद्यार्थियों से कृति करवा लेते हैं।</p> <p>(३) बताए गए मूलाक्षर से शुरु होने वाले शब्द बताओ, ऐसे भाषिक खेल लेते हैं।</p> <p>(४) दिए गए शब्दों के बताए गए मूलाक्षर के नीचे रेखा खींचना, ऐसा खेल लेते हैं।</p> <p>(५) संयुक्ताक्षरों का वैयक्तिक, गुट में विभिन्न भाषिक खेलों के द्वारा अभ्यास कराते हैं।</p> <p>(६) सभी मूलाक्षर (संयुक्ताक्षर सहित) लेखन का तरीका (स्ट्रोकस) समझा देते हैं।</p> <p>(७) लेखन का मनोरंजनात्मक पद्धित से अभ्यास कराते हैं।</p> <p>(८) लेखन की विभिन्न कृति लेते हैं।</p> <p>(९) संयुक्ताक्षर के लिए विशिष्ट कार्ड तैयार करके उनका कक्षा में उपयोग करते हैं।</p> <p>(१०) गुट में प्राप्त शब्दों का पृथक्करण करके नये मूलाक्षर खोजकर निकालने के लिए कहते हैं।</p> <p>(११) गुट और कक्षा में उसका स्पष्टीकरण देते हैं।</p> <p>(१२) परिचित मूलाक्षरों के कार्डों की सहायता से नये-नये शब्द बनाने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(१३) शब्द पढ़कर दिखाते हैं, शब्दों का पठन करवाते हैं।</p>	<p>मूलाक्षर कार्ड, भाषापेटी, शब्दकार्ड, चित्र शब्दकार्ड</p>	<p>(१) सभी अक्षर (संयुक्ताक्षर सहित) पहचानना है और उससे संबंधित ध्वनि से समानता स्थापित करता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p> <p>(२) सभी निरीक्षणों को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरों से परिचित शब्द तैयार करता है। 	कौशल- केंद्रित लेखन, स्मरणशक्ती, खोजपूर्ण मूल्य।	<p>(१) परिचित अक्षरों से शुरू होनेवाले सरल रोजमर्राके शब्दों की एक शब्दावली सचेत रूप से बनाते है।</p> <p>(२) परिचित अक्षर और शब्दों मिलान करना, जादूई घड़ी का उपयोग करके एक दिलचस्प माहौल में परिचित शब्दों का परिचय देते है।</p> <p>(३) बच्चों को बहुत अभ्यास के बाद आसानी से उसी तरह नए शब्द बनाने के लिए प्रोत्साहित करता है।</p> <p>(४) प्रोत्साहन के लिए बोर्ड पर अधिक शब्द लिखने वाले छात्रों की नोंद करके प्रोत्साहित करना।</p>	भाषा पेटी, शब्दावली, जादूई पेटी	(१) परिचित अक्षरों से परिचित शब्द बनाता है, यह जाँचने के लिए गतिविधियाँ, कृतियाँ, सत्यापन की योजना बनाना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्द बनाने के लिए ध्वनियाँ (स्वर और व्यंजन) जोड़ता है। 	अनुभव साझा करना, शब्दावली, अक्षर पहचान, अक्षर-प्रतिक संबंध	<p>(१) परिचित शब्दों में स्वरों और व्यंजनों के महत्व को समझते हुए छात्रों द्वारा स्वयं शब्दों के अधिक से अधिक उदाहरण दिए जाते है, ताकि यह सोच विकसित हो सके, कि उन्हें एक सार्थक शब्द बनाने के लिए कैसे जोड़ा जाना चाहिए।</p> <p>(२) परिचित शब्दों का पिटारा बच्चों के सामने रखकर, यह तैयार करने के लिए कौन-कौनसी स्तर योजना (संयोजन) बनाता है, यह पहेलियाँ, खेल के रूप में बहुत अभ्यास के लिए लिया जाता है।</p> <p>(३) बच्चों को परिचित शब्द देकर, समूहों में विषय का अभ्यास करके और कक्षा में एक ऐसा वातावरण बनाकर सुदृढीकरण कौशल का प्रभावी उपयोग जो यह प्रोत्साहित करें की कौन-सा समूह सबसे अधिक संबंध बनाता है।</p>	परिचित शब्दों का संग्रह, स्वर संरचनाओं के संबंध में अलग-अलग भाषिक खेलों का एक संग्रह	(१) कक्षा कार्य अवलोकन करना। (२) मिलान करें, जुड़े और खेलें।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.3 लिपि की वर्णमाला के सभी अक्षरों को पहचानता है तथा इसका उपयोग शब्द पठन-लेखन के लिए करता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> दो अक्षरों वाले ऐसे सामान्य शब्दों को पढ़ लेता है जो परिचित और पहचाने अक्षरों से बने होते हैं। 	निर्देशित पठन, स्वतंत्र पठन	<p>(१) कक्षा में शिक्षक बच्चों को परिचित अक्षरों के कार्ड दिखाते हैं और अक्षरों को पहचानने का खेल खेलते हैं।</p> <p>(२) अक्षरों का निर्देशित पठनकर अर्थपूर्ण दो अक्षरवाले शब्द तैयार करके, उचित उच्चारण कैसे करें, यह स्वयं प्रात्यक्षिक करके दिखाते हैं।</p> <p>(३) अक्षर के आकारों और ध्वनियों के बारे में बच्चे कितना समझते हैं, इसका निरीक्षण करते हैं।</p> <p>(४) परिचित वर्णमाला के अक्षरों से दो अक्षरवाले शब्द बनाते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थियों की उम्र के अनुसार चित्र पठन कराते हैं। (जैसे : बगीचा, बाजार)</p>	वर्णमाला कार्ड, शब्द कार्ड, चित्र कार्ड,	<p>(१) परिचित अक्षरों से बनें शब्द बच्चे पढ़ते हैं या नहीं? देखना।</p> <p>(२) बच्चा स्वयं से कोई शब्द पढ़ता है क्या? इसका भी ध्यान रखना।</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरों से बने हुए ३ से ४ अक्षर वाले आसान शब्द पढ़ता है। 	ध्वन्यात्मक गतिविधियाँ, अक्षरों की पहचान, अक्षर व शब्दों का पठन, जोर से पढ़ना,	<p>(१) कक्षा में शिक्षक बच्चों को परिचित कार्ड दिखाते हैं और उन्हें शब्दों को पहचानने के लिए कहते हैं।</p> <p>(२) शब्दों का निर्देशित वाचन तथा शब्दों से ३ से ४ अक्षरवाले शब्द तैयार करना व योग्य उच्चारण का अभ्यास (व्यक्तिगत/गुट में) कराते हैं।</p> <p>(३) परिचित शब्दों से (संयोजक) संयुक्तशब्द (व्यंजन) सुनने/खोजने को प्रोत्साहित कराते हैं।</p>	अक्षरकार्ड, शब्दकार्ड, संयुक्ताक्षर कार्ड, समाचारपत्र, पत्रिकाएँ।	<p>(१) परिचित अक्षरों से बने ३-४ अक्षरों के सरल शब्द पढ़ सकते हैं, इसको अभिलेख को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> कई अक्षरों वाले शब्दों (व्यंजन समूहों सहित) को पढ़ लेता है। 	<p>स्वतंत्र पठन संयुक्ताक्षर।</p> <p>ध्वनि पहचानने की गतिविधियाँ, निर्देशित पठन।</p>	<p>(४) संयुक्ताक्षर (संयोजक) ढूँढना। परिचित संयुक्ताक्षरों के समूह बनाना। जैसे : खेल खेलते हैं।</p> <p>(५) सहयोगात्मक-सहायक गतिविधियों से बच्चों को खुशी प्राप्त करते हैं।</p> <p>(१) बच्चे परिचित बहु-अक्षरवाले शब्द कार्डों की मदत से पढ़ने का अभ्यास कराते हैं।</p> <p>(२) विभिन्न शब्द सूचियों, शब्द बैंकों, शब्द पर्वत आदि की सहायता से शब्द समूहों को सटीकता से पढ़ें। इस तरह वे पढ़ने का अभ्यास करते हैं।</p> <p>(३) अखबार में दिए गए समुच्चयबोधक शब्दों को ढूँढ़कर उनपर गोला लगाएँ, ऐसी कृतियाँ कराते हैं।</p>	<p>शब्द कार्ड, शब्द पट्टियाँ, शब्द बैंक, समाचारपत्र, पत्रिकाएँ।</p>	<p>(१) क्या मदद के साथ और बिना मदद के शब्दांश पढ़ते हैं? इसका अभिलेखन करना।</p> <p>(१) बहुअक्षरीय और अर्थहीन शब्दों (शब्दसमूह) को पहचानना है की नहीं? इसको अभिलेखन को अंकित करना।</p> <p>(२) उपक्रम तथा क्रिया का उपयोग व्यक्तिगत व गुट में करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> कई अक्षरोंवाले शब्दों (व्यंजन समूहों सहित) को और गैर-शब्दों (non-words) को सटीक ढंग से पढ़ता है। 	<p>ध्वनियों की पहचान (ज्ञान), निर्देशित पठन।</p>	<p>(१) बच्चे परिचित बहु-अक्षरीय शब्द कार्डों की सहायता से पढ़ने का अभ्यास करते हैं।</p> <p>(२) विभिन्न शब्द सूचियों, शब्द बैंको, शब्द पर्वतों की सहायता से शब्द समूहों को सटीकता से पढ़ता है। इस तरह वे पढ़ने का अभ्यास कराते हैं।</p>	<p>शब्द कार्ड, शब्द पट्टियाँ।</p>	<p>(१) बहुअक्षरीय और निरर्थक शब्दों को सटीकता से पहचानना है कि नहीं? इसका सत्यापन करना।</p> <p>(२) क्या उपक्रम व क्रिया में तकनीकी का उपयोग गुट और व्यक्तिगत रूप से किया जाता है</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश									
					या नहीं? इसका अभिलेखन करना।									
<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.3 लिपि की वर्णमाला के सभी अक्षरों को पहचानता है तथा इस ज्ञान का उपयोग शब्द पठन-लेखन के लिए करता है।</p>														
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं है। 													
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> अपने परिसर में दिखाई देने वाली वस्तुओं के लिए नाम, दृश्य शब्दों (sight words) के रूप में पहचानता है। 	मौखिक भाषा विकास	<p>(१) बालक को उसके परिसर में उपलब्ध सभी घटकों की मौखिक पहचान कराते है।</p> <p>(२) परिसर की अलग-अलग चित्र कथाओं के आधार पर विविध घटकों के नामों का मौखिक परिचय चित्रकथा (चर्चा) के माध्यम से कराते है।</p> <p>(३) सरल और परिचित स्थानीय नामों को बार-बार सामने लाकर उनकी शब्द पहली, आओ देखे, खेले, कृतियुक्त अभ्यास कराते है।</p> <p>(४) सहपाठी शिक्षा (पिअर लर्निंग), समूह शिक्षा (ग्रुप लर्निंग) द्वारा बच्चों को नाम पहचानने के लिए प्रोत्साहित कराते है।</p>	चित्रकार्ड, नामपट्टियाँ	(१) दृश्य शब्दों (sight words) की पहचान कराता है या नहीं? इसका निरीक्षण।									
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> नियमित प्रयोग में आने वाली वस्तुओं के नाम, सर्वनाम और जोड़ने वाले शब्दों को, दृश्य शब्दों (sight words) को पहचानता है। 	चित्रवाचन, निरीक्षण, कृति	<p>(१) चित्र कार्डों का उपयोग करके वह उन्हें गुटों में वर्गीकृत कराता है।</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td>यह</td> <td>वो</td> <td>वह</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>गेंद</td> <td>छाता</td> <td>वृक्ष</td> </tr> </table>	यह	वो	वह				गेंद	छाता	वृक्ष	चित्रकार्ड	(१) प्रात्यक्षिक, कृति व उपक्रम, इनके माध्यम से नाम, सर्वनाम, क्रियाविशेषण का बोध (आकलन) बच्चों का हुआ कि नहीं? इसकी जाँच करना।
यह	वो	वह												
														
गेंद	छाता	वृक्ष												

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमाला के सभी अक्षरों और स्वरों का प्रयोग करके स्वयं शब्द लिखता है और शब्दों से वाक्य कहता है। 	ध्वनियों और अक्षरों को जानना, अनुभव साझा करना।	<ol style="list-style-type: none"> अक्षर समूहों से सार्थक शब्द बनाने के लिए बहुत अभ्यास करते हैं। अक्षरों के आधार पर, प्रतीकों का उपयोग करके शब्द लिखने की चुनौतियाँ देते हैं। विद्यार्थी शब्द/वाक्य लिखता है। विद्यार्थी लिखित वाक्य बोलता है। 	शब्द कार्ड, छोटी शब्द पट्टियाँ, ३-४ पंक्तियोंवाले गद्य पाठ, शब्द गाड़ी भाषा पेटी।	<ol style="list-style-type: none"> शब्द गाड़ी के साहाय्यता शब्द निर्माण का अवलोकन करना। सक्रिय भागीदारी को अंकित करना। प्रतियोगिता करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.3 (L1) की लिपी के सभी अक्षरों और भागों को पहचानना ह और लिखने के लिए करता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> क्षेत्र में दिखाई देने वाली वस्तुओं के लिखित नाम, दृश्य शब्द के रूप में पहचानता है। 	ध्वनियों और अक्षरों का संयोजन अनुभव साझा करना।	<ol style="list-style-type: none"> आसपास की वस्तुएँ, शब्द जैसा दृश्य अभ्यास आयोजित करते हैं। वस्तुएँ-चित्र शब्दों जैसे दृश्यों का अभ्यास कर लेना। बालक-वातावरण में मौजूद वस्तुओं के शब्द चित्रों को पहचानता है। 	शब्द कार्ड, शब्द पट्टियाँ, अक्षर कार्ड	<ol style="list-style-type: none"> sight word पहचाने जाते हैं या नहीं यह देखना।
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्दावली से दो से तीन शब्द वाक्य बनाता है। 	ध्वनियों की अनुभूति, कौशल विकास	<ol style="list-style-type: none"> परिचित शब्द और उनसे बने परिचयात्मक वाक्यों का वर्ग अभ्यास आयोजित करते हैं। समूहों में वाक्य बनाने के लिए वाक्य खेल तैयार करते हैं। बालक २-३ शब्दों के छोटे-छोटे वाक्य बनाकर रचना का आनंद लेते हैं। 	शब्दावली, भाषा के खेल, वाक्य संग्रह।	<ol style="list-style-type: none"> शब्द देकर वाक्य बनाना, उनका अवलोकन करना। वाक्य निर्माण में भागीदारी का निरीक्षण करना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्दावली के द्वारा ३-५ शब्दों के वाक्य बनाता है। 	कौशल विकास	<ol style="list-style-type: none"> नियमित जीवन से मेल खानेवाले परिचित शब्दों पर आधारित वाक्यों के खेल का आयोजन करते हैं। 	शब्द कार्ड, भाषा खेल, भाषा पेटी	<ol style="list-style-type: none"> वाक्यों का खेल। वाक्य पूरा करें। शब्द पर्वत (डोंगर)

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> सीखे हुए अक्षरों और स्वरोम का उपयोग करके स्वयं वाक्य लिखता है। 	ध्वनि और प्रतीकों का ज्ञान, अनुभव साझा करना, ध्वनि प्रतिक संबंध	<p>(२) खेलों के माध्यम से वाक्य निर्माण के लिए प्रेरक तकनीकों का उपयोग करते हुए अधिकतम समूह अभ्यास करते हुए अधिकतम समूह अभ्यास लेते हैं।</p> <p>(३) बच्चों सुखद वातावरण से वाक्य बनाकर प्रतिक्रिया देते हैं।</p> <p>(१) स्वर, अक्षर, शब्दांशसमूह जैसा चढ़ते क्रम में अभ्यास करता है।</p> <p>(२) शब्दों के दृश्य रूपों की अक्षरों की सहायता से, चित्रों की सहायता से सचेतन रूप से मन में लाया जाता है।</p> <p>(३) शब्द रूपों के व्यावहारिक प्रयोग अभ्यास पद्धति से करने के लिए चुनौतियाँ देते हैं।</p> <p>(४) बच्चे सीखे हुए अक्षरों और स्वरों का उपयोग करके अपने स्वयं के वाक्य लिखते हैं।</p>	भाषा पेटी, भाषिक खेल	(१) वाक्य निर्माण का प्रदर्शन करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.4 कहानियों और गद्यांश को सटीकता और प्रवाह के साथ, उचित विरामों और आवाज में उतार-चढ़ाव के साथ पढ़ता है।</p>					
बालवाटिका	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा हेतु सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका	<ul style="list-style-type: none"> अलग-अलग अक्षर ध्वनियों और दृश्य शब्दों (sight words) को पहचानकर ज्ञात शब्दों वाले छोटे वाक्यों को पढ़ता है। 	चित्र वाचन, सुनना, कौशल।	<p>(१) शिक्षक बच्चों को दैनिक गतिविधियों के चित्र कार्ड दिखाते हैं।</p> <p>(२) शिक्षक बच्चों को चित्रों से जुड़े शब्द कार्ड दिखाते हैं।</p>	क्रियाएँ, चित्र कार्ड सेट।	(१) बच्चे कृति, चित्र कार्ड और शब्द कार्ड की जोड़ी मिलाने हैं क्या? इसको अंकित करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश	
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्दों से बने कुछ छोटे वाक्यों को अचूकता से पढ़ता है। 	ध्वनियों और प्रतीकों का संबंध जोर से पढ़ना, स्वतंत्र पढ़ना।	<p>(३) क्रियाएँ-चित्र कार्ड और शब्द कार्ड के जोड़े मिलाना, शब्द से चित्र की पहचान या चित्र से शब्द की पहचान करना, इस प्रकार का खेल खेलते हैं।</p> <p>(४) शब्द कार्डों के परिचित शब्दों का उपयोग करके छोटे वाक्य बनाने को प्रोत्साहित करते हैं। जैसे : दौड़ना - धीरे दौड़ना, तेज दौड़ना आदि।</p> <p>(५) बच्चों द्वारा निर्मित वाक्यों को श्यामपट्ट पर लिखते हैं तथा उनकी प्रशंसा करते हैं।</p> <p>(१) शिक्षक बच्चों को उनकी परिचित शब्दावली, उनके भावनात्मक जीवन से संबंधित पशु-पक्षी, फूल, फल, परिवार, पर्यावरण की छोटी कहानियाँ चित्र कथाएँ पढ़ने के लिए उपलब्ध कराते है।</p> <p>(२) बच्चों को ३ से ४ शब्दों के वाक्य पढ़ने का अवसर उपलब्ध कराते है।</p> <p>(३) बच्चों के लिए पढ़ने की कालांशो का नियोजन कर उचित स्थानों पर मार्गदर्शन कर पढ़ने का अवसर देते हैं।</p> <p>(४) पढ़ते समय जहाँ आवश्यक हो, वहाँ बच्चों की सहायता करते हैं।</p> <p>(५) सही पढ़ने वाले विद्यार्थियों की प्रशंसा करते हैं।</p>	लघु कथाएँ, चित्र कथाएँ, संग्रह।	(२) बच्चों का खेलों में सहभाग को अंकित करना।	(१) बच्चे शुद्ध से पढ़ सकते हैं क्या? यह देखना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> उपयुक्त लय और विराम के साथ छोटे गद्यांशों को उचित तरीके से पढ़ता है। 	ध्वनियों की अनुभूति, आवाज चिह्न संबंध, स्वतंत्र पढ़ना।	<p>(१) परिचित सार्थक शब्दों और वाक्यांशों के बार-बार उपयोग से विराम, प्रश्न, आश्चर्य, विस्मयादीबोधक जैसे अप्रत्यक्ष संकेत ध्यान में आते हैं।</p> <p>(२) बच्चों अक्सर ऐसे छोटे-छोटे वाक्य पढ़ने का बार-बार अभ्यास करते हैं। इसमें लघु नाट्य को सम्मिलित कराते हैं।</p> <p>(३) कक्षा में छोटी-छोटी बातचीत का आयोजन करते हैं।</p> <p>(४) दैनिक जीवन को संवाद पद्धति बच्चों के सामने रखते हैं। इसका सहपठन, वाक्य पट्टियों, दीवार पर लगे फलक, फर्श पर रखे बोर्ड का उपयोग करते हैं।</p> <p>(५) कक्षा में छोटे अध्ययन सामग्रियों का उपयोग करने से इन सभी चिह्नों से बच्चे अवगत होते हैं। बच्चे उनका अधिक अभ्यास करते हैं और वाक्यों का सही अर्थ समझ में आने पर प्रसन्नता पूर्ण प्रतिक्रिया देते हैं।</p>	सार्थक शब्द और वाक्य संग्रह, छोटे छोटे संवाद संग्रह।	<p>(१) मौखिक अवलोकन नोट करना।</p> <p>(२) मोबाइल फोन के माध्यम से बच्चों के वीडियो बनाकर उन्हें सुनाना।</p> <p>(३) दर्पण के सामने खड़े होकर बच्चे कैसे पढ़ते हैं? इसका निरीक्षण करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> उपयुक्त लय, विराम और आवाज में उतार-चढ़ाव के साथ छोटे गद्यांशों को शुद्ध और धाराप्रवाह ढंग से पढ़ता है। 	जोर से पढ़ना। मार्गदर्शित पढ़ना। स्वतंत्र पढ़ना।	<p>(१) छोटे अनुच्छेदों की रचना करता है।</p> <p>(२) निर्देशित पठन करते हैं।</p> <p>(३) विभिन्न परिच्छेदों का पठन कराते हैं।</p> <p>(४) परिच्छेदों का चयन करते समय बच्चों की मनोदशा, परिवेश का ध्यान रखा जाता है।</p>	अनुच्छेद, कार्ड संग्रह, भाषा पेटी, पुस्तकालय, पुस्तकें।	<p>(१) परिच्छेद को पढ़ते समय उचित उच्चारण, विराम तथा आवाज में आरोह-अवरोह सटीकता से करता</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(५) विद्यार्थी अनुच्छेदों को पढ़ते समय उचित उच्चारण, विराम और स्वर-शैली के साथ शुद्ध रूप से पढ़ने पर अधिक ध्यान देते हैं। शिक्षक समय समय पर मार्गदर्शन करते रहते हैं।</p> <p>(६) बच्चों को परिपाठ या विभिन्न सह-पाठ्यचर्या संबंधी गतिविधियों के माध्यम से अनुच्छेद पढ़ने का अवसर देते हैं।</p> <p>(७) विद्यालय के पुस्तकालय से लघु परिच्छेद की पुस्तकें उपलब्ध कराते हैं।</p>		<p>है या नहीं? यह देखना।</p> <p>(२) मोबाइल द्वारा वीडियो शूटिंग करके बच्चों को दोबारा सुनाना।</p>
			<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.5 छोटी कहानियाँ पढ़ता है और पात्रों, कथानक और लेखक क्या कहना चाहता है, इसकी पहचान करके, खुद से ही उनका अर्थ समझता है।</p>		
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> प्रकटवाचन को सुनता है और शिक्षक द्वारा पूछे गए प्रश्नों के उत्तर देता है। 	मौखिक भाषा, विकास, नाटकीय अभिनय, प्रतिमा, आत्मसम्मान का विकास।	<p>(१) सुलभक विभिन्न पशुओं, पक्षियों आदि पर आधारित ७ से ८ पंक्ति के गीत, नाटक, कहानियाँ आदि जैची आवाज में सुनाता है। (उचित इशारों, स्वर-विभक्तियों आदि के साथ) फिर उसके आधारपर प्रश्न पूछते हैं।</p> <p>(२) बच्चों से अनौपचारिक बातचीत करते हैं।</p>	विभिन्न वस्तुओं, गीतों, नाटकों, नाटिकाओं का संग्रह।	<p>(१) विद्यार्थी कहानियाँ ध्यान से सुनता है या नहीं, इसका निरीक्षण करना।</p> <p>(२) प्रश्न के अनुसार उत्तर देता है क्या? यह देखना।</p>
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षक के साथ 'साझा पठन' में भाग लेता है और पाठ के बारे में चर्चा करता है। 	शब्दावली निर्माण, सामाजिक विकास, सहभागी	<p>(१) साझा पठन के मानदंडों को पूरा करने वाली किताबों का चयन करते हैं। प्रतिभागी सामग्री को उचित इशारों, आवाज के उतार-चढ़ाव के साथ पढ़ते हैं। पुस्तक के मुखपृष्ठ और मलपृष्ठ के बारे में जानकारी देकर उसपर दिए गए (पुस्तक</p>	रंगीन चित्रों, बड़े चित्रों और पाठ्यपुस्तकों का संग्रह।	<p>(१) चर्चा में सक्रिय भागीदारी की नोंद रखना।</p> <p>(२) सहभागिता की नोंद करना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकों के साथ 'मार्गदर्शित/निर्देशित पठन' में सहभागी होता है और पठन किए गए हिस्से के विषय में होने वाली चर्चा में सहभागी होता है। 	<p>अनुभव साझा करना, सकारात्मकता, भावनिक विकास, भाषण, बातचीत।</p> <p>साझा पठन, मार्गदर्शित पढ़ना, अनुभव साझा करना।</p>	<p>का नाम, लेखक आदि चित्रों पर आधारित सटीक प्रश्न पूछकर बच्चों से उत्तर प्राप्त करते हैं।) चर्चा में सम्मिलित करते हैं।</p> <p>(१) शिक्षक बच्चों के भावनात्मक संसार (अक्षर-पट्टियों की सहायता से) शब्दों का वाचन लेते हैं और बच्चों को शामिल करते हैं। जैसे : सरबत - स+र+ब+त, कठपुतली - क+ठ+पु+त+ली) इसप्रकार के वाचन अनुभव देते हैं।</p> <p>(२) इस विधि से वाक्य और ४ से ५ वाक्यों का पाठ अनुवाचन (सस्वर पाठ) लेते हैं।</p> <p>(३) बच्चों के लिए मार्गदर्शक पठन सत्र का आयोजन करके उसमें सहभाग के अवसर प्रदान करते हैं।</p> <p>(१) रंगीन और बड़े चित्रों और एक से दो वाक्यों वाली पुस्तकों का चयन करते हैं। कक्षा में बच्चों को दिखें इस तरह से प्रदर्शित किया जाता है। बच्चों को किताबे पढ़ने के लिए प्रोत्साहित करते हैं। सहभागी पठन के लिए उपयोग की जाने वाली पुस्तकें इसमें शामिल करते हैं।</p>	<p>रंगीन चित्रण, बड़े चित्र और पाठ्यपुस्तकों का संग्रह।</p>	<p>(१) चर्चा में सक्रिय सहभाग को अंकित करना।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> समान पाठ्य तथा दृश्य सामग्री वाली पुस्तकों का 'स्वतंत्र पठन' शुरू करता है। 	<p>जोर से पढ़ना, स्वतंत्र पढ़ना, अक्षर पहचानना।</p> <p>'स्वतंत्र पठन' करने के लिए शुरुआत करता है।</p>	<p>(१) रंगीन और बड़े चित्रों और एक से दो वाक्यों वाली पुस्तकों का चयन करते हैं। कक्षा में बच्चों को दिखें इस तरह से प्रदर्शित किया जाता है। बच्चों को किताबे पढ़ने के लिए प्रोत्साहित करते हैं। सहभागी पठन के लिए उपयोग की जाने वाली पुस्तकें इसमें शामिल करते हैं।</p>	<p>बड़े अक्षर वाली पुस्तकों का संग्रह, बड़े चित्रों और कम पाठ वाली पुस्तकें</p>	<p>(१) चित्रों और पाठ का संबंध जोड़कर बिना सहायता के पढ़ सकता है क्या? उसकी जाँच करना।</p>

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापान निर्देश
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> स्वतंत्र रूप से ऐसी किताबें पढ़ना शुरू करता है, जिनमें दृश्य सामग्री की तुलना में अधिक पाठ्य सामग्री होती है। 	जोर से पढ़ना, स्वतंत्र पढ़ना, अक्षर पहचानना।	(१) शिक्षक बड़े चित्रों और कम पाठ वाली पुस्तकें चुनते हैं। उसे कक्षा के सामनेवाले हिस्से में इस तरह रखा जाता है, कि बच्चे इसे देख सकें। बच्चों को किताबें पढ़ने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।	पुस्तकों के संग्रह, बड़े चित्र और कम पाठ वाली पुस्तकें।	(१) पढ़ी गई पुस्तकों के बारे में मित्रों को बताता है क्या? इस तरह के व्यवहार संबंधी बातों को अंकित करना।
<p>ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.5 छोटी कहानियाँ पढ़ता है और पात्रों, कथानक और लेखक क्या कहना चाहता है, इसकी पहचान करके, खुद से ही उनका अर्थ समझता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> चित्र पुस्तकें पढ़ता है और क्रियाओं एवं वस्तुओं को पहचानता है। 	चित्र पढ़ना, शब्दावली निर्माण।	<p>(१) संगीन और बड़े आकार के चित्रों वाली पुस्तकें चुनते हैं। (लयबद्ध, पुनरावर्तन शब्द वाली पुस्तकों का चयन हो। जैसे - रोटी कैसे बनाई, धपथपाना, गोला)</p> <p>(२) पुस्तक के चित्रों के नाम, कार्यों/वस्तुओं की पहचान करने के लिए उसपर बात करने के लिए बच्चों को प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(३) कहानी के पात्रों के बारे में बच्चों से चर्चा कराई जाती है।</p>	विभिन्न पुस्तकों का संग्रह।	(१) चित्रों में कृति (क्रियाओं) और वस्तुओं की सटीक पहचान करता है क्या? उस बारे में बातचीत करता है क्या? देखना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> चित्र पुस्तकों को पढ़ता है। उसके पात्रों, कथानक की पहचान करता है और घटनाओं को सही क्रम में लगाकर कहानी फिर से कहता है। 	पढ़ना (जोर से पढ़े), मौखिक विकास, कहानी सुनना।	<p>(१) विभिन्न चित्रों और पाठ वाली पुस्तकें पढ़ने के लिए कहते हैं।</p> <p>(२) इसमें कौन-कौन से पात्र हैं? वास्तव में क्या हुआ? आगे क्या हुआ? ऐसे प्रश्न पूछकर घटित घटनाओं का सही क्रम लगाने में मदद करते हैं। बच्चों की जिज्ञासा को प्रोत्साहन देते हैं।</p> <p>(३) समय-समय पर पढ़ने की गतिविधियाँ की जाती हैं।</p> <p>(४) 'पेट, कठपुतली शो' का आयोजन किया जाता है।</p>	पुस्तकों का संग्रह, कठपुतलियाँ।	(१) पढ़ी हुई घटनाओं/ प्रसंगों का सही क्रम कहता है या नहीं? देखना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> छोटे व सरल परिच्छेद वाली पुस्तकों का ऊँची आवाज में पठन करता है, दृश्य सूचक एवं परिच्छेद इन दोनों का उपयोग पढ़ने के लिए करता है और सटीक क्रम तथा विस्तार के साथ दोबारा (फिर से) कहता है। 	पढ़ना (स्वतंत्र पढ़ना), जोर से पढ़ना, अनुभव साझा करना, रचनात्मक विकास।	<p>(१) संक्षिप्त एवं सरल पाठ वाली पुस्तकें उपलब्ध कराई जाती हैं।</p> <p>(२) बच्चों को पढ़ते समय जहाँ आवश्यक हो, वहाँ मदद करते हैं। चित्र और पाठ की ओर ध्यान आकर्षित करके उनके बीच कोई संबंध है क्या? इस ओर ध्यान आकर्षित के लिए कुछ संकेतात्मक प्रश्न पूछते हैं।</p> <p>(३) पठन सत्र का आयोजन करके उनके पढ़ने (पठन) पर चर्चा की जाती है।</p> <p>(४) सरल, छोटी कहानियाँ दुबारा सुनाने के लिए जोर से पढ़ी जाती हैं।</p>	पुस्तकों का संग्रह।	(१) पढ़ी हुई घटनाओं को सही क्रम कहता है या नहीं? देखना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> कहानियों की अपरिचित पुस्तकें पढ़ते हैं एवं शिक्षकों के मार्गदर्शन में उन्हें समझ लेता है। 	पढ़ना (स्वतंत्र पढ़ना) जोर से पढ़े, आत्म-	<p>(१) पशुओं, पक्षियों, खेल और मनोरंजन आदि पर आधारित रंगीन चित्रों और उसके बाद के कथानक के साथ बड़े आकार की पुस्तकें प्रदान की जाती हैं। जहाँ आवश्यक हो, पढ़े</p>	अन्य पुस्तकों का संग्रह, चित्रों का संग्रह,	(१) कहानी पर आधारित चर्चा में सहभागिता को अंकित करना। (पात्र, पाठ, चित्र, घटनाएँ आदि)

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
	<ul style="list-style-type: none"> कहानी में कथानक और पात्रों की पहचान करता है। 	अभिव्यक्ति, सामाजिक विकास, रचनात्मकता, निर्देशित पढ़ना।	शिक्षक/अभिभावक विद्यार्थियों के अध्ययन में सहायता करते हैं। उदाहरण के लिए कोई किताब पढ़ने के बाद उसपर चर्चा करते हैं। उन्हें विभिन्न वस्तु का उपयोग करके कहानी को प्रस्तुत करने के लिए कहा जाता है। इसमें घटनाओं का क्रम इस मुद्दे पर चर्चा करते हैं।	(विभिन्न वस्तुओं का पुस्तकों का संग्रह।)	(२) चर्चा में सहभागिता को अंकित करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> कथा के कथानकों, पात्रों, घटनाक्रमों को पहचानता है एवं लेखक का दृष्टिकोण ध्यान में रखकर पढ़ता है। 	जोर से पढ़ना, स्वतंत्र पढ़ना।	(१) कम चित्र और अधिक पाठ वाली, बच्चों से संबंधित विषयों पर आधारित पुस्तकें उपलब्ध कराई जाती हैं। पुस्तक पढ़ने के बाद उसके पात्र, घटनाओं आदि के बारे में मुख्य घटना क्या है और ऐसा क्यों हुई? इन मुद्दों पर चर्चा में बच्चों को सहभागी करते हैं। (२) पढ़ी हुई कहानी अपने शब्दों में कहने का अवसर दिया जाता है। (कक्षा में, परिपाठ में, माता-पिता के साथ आदि।)	पुस्तकों का संग्रह।	(१) पढ़ी हुई कहानी अपने शब्दों में कह पाता है क्या? यह देखना। (२) चर्चा में सहभागिता को अंकित करना। (३) पढ़ी हुई कहानी अपने शब्दों में कह पाता है क्या? यह देखना।
ध्येय : CG.10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं। क्षमता : C 10.6 छोटी कविताएँ पढ़ती है और शब्दों व कल्पना के चुनाव के लिए कविता की सराहना करना शुरू करता है।					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> छोटी कविताएँ पढ़ता है और उसका शाब्दिक अर्थ बताता है। 	जोर से पढ़ना, स्वतंत्र रूप से पढ़ना, अनुभव साझा करना, शब्दावली बताना।	<p>(१) छोटी-छोटी, आसान कविताओं (पशु-पक्षियों आदि पर आधारित) की पुस्तकें उपलब्ध कराई जाती हैं। इसमें लिखी कविताएँ पढ़कर क्या समझ में आया? इसपर बात करने के लिए प्रोत्साहन देते हैं।</p> <p>(२) कविताओं में लयबद्ध शब्द जो दोहराए जाते हैं, उनको बोलते हैं।</p> <p>(३) शब्दों का अभ्यास करने के लिए अवसर दिए जाते हैं।</p>	कविताओं पर आधारित पुस्तकें।	(१) पढ़ी हुई कविता का सही अर्थ समझकर अपने शब्दों में कह पाता है या नहीं, यह देखना। निरीक्षण को अंकित करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> छोटी कविताएँ पढ़ता है और कवि की कल्पनाओं का अनुमान लगाता है। 	जोर से पढ़ना, स्वतंत्र रूप से पढ़ना, शब्दावली, रचनात्मकता, आत्म-अभिव्यक्ति, आत्म-सन्मान, सामाजिक विकास।	<p>(१) लघु कविताओं की पुस्तकें उपलब्ध कराई जाती हैं। वे मूल विचारों और प्रयुक्त शब्दों के आधार पर प्रश्न पूछकर कविता को समझने में मदद करते हैं। किसी विषय पर विशिष्ट तुकांत शब्दों का उपयोग करके किसी विचार को खूबसूरती से कैसे चित्रित किया जा सकता है, इसकी अनुभूति चर्चा, बातचीत के माध्यम से करते हैं।</p> <p>(२) कविता अभिनय के साथ गायन के लिए प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(३) कृतियुक्त प्रदर्शन के माध्यम से आनंद प्रदान करते हैं।</p>	कविताओं पर आधारित पुस्तकें, कार्यपत्रक, पेंसिल।	(१) शब्द पहचानें। शब्द पढ़े, किसी अक्षर से शुरू होने वाले शब्दों को पहचानें, आदि के लिए बच्चों की प्रतिक्रियाओं का निरीक्षण करना।
<p>ध्येय : CG-10 बच्चे भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहितता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C 10.7 लघु समाचारों, निर्देशों, व्यंजन विधियों और प्रचार सामग्री को पढ़ता-समझता है।</p>					
बालवाटिका	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
9					

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> लिखित सरल निर्देशों का एक छोटा संच पढ़ता है और उस आधार पर उनका पालन करता है। 	पढ़ना। (मुखर वाचन स्वतंत्र रूप से पढ़ना)	<p>(१) निर्देशों पर कार्य करने का खेल अपनाते हैं। उदाहरण के लिए अपने गालों पर मुस्कान दिखाते हैं। गीत गाते हैं। पक्षियों का आवाज निकालते हैं।</p> <p>(२) कक्षा के एक कोने में एक वस्तु छिपाकर 'खजाना खोजें' खेल खेलते हैं। उस वस्तु तक पहुँचने के लिए विभिन्न सरल निर्देशों का पालन किया जाता है। आगे बढ़े, दरवाजा खोलें, दाएँ मुड़ें, पेटी खोलें आदि।</p>	सरल, आसान सूचनाओं का सेट।	(१) पढ़े हुए निर्देशों अनुसार सही कार्य करता है क्या? यह देखना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> खेल खेलने और साथियों के साथ खेलने के लिए सरल निर्देशों को पढ़ता है। 	पढ़ना (मुखर वाचन स्वतंत्र रूप से पढ़ना।)	<p>(१) राजा कहता है..... यह खेल लेते हैं। सूचनाओं का सेट तैयार रखते हैं। राजा कहता है... ऐसा कहकर एक सूचना की पट्टी दिखाई जाती है। बच्चों द्वारा सूचना पढ़कर उसके अनुसार कार्य करना चाहिए। उदा. राजा कहता है... (जोर से हँसो)</p>	खेलों की सूचनाओं का संग्रह।	(१) पढ़ी हुई सूचना के अनुसार सही कार्य करता है क्या? यह देखना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> छोटे-छोटे समाचार और प्रचार के पर्चे पढ़ता है और उनकी अंतर्वस्तु की व्याख्या करता है। 	भाषा का विकास, शब्दावली	<p>(१) छोटी कहानी की किताबें, समाचार पत्र पढ़कर बताता है।</p> <p>(२) समाचार पत्र में बच्चों की पसंदीदा (खेल, कहानी, चित्र, चित्र कहानियाँ) जैसी खबरें पढ़ने के लिए प्रोत्साहन दिया जाता है।</p>	छोटी कहानियों की किताबें, समाचार पत्र (पेपर), चित्र कहानियाँ।	(१) बच्चों की भागीदारी- आकलन, कौशल (समझने का कौशल) अनुक्रमिक सोच आदि का निरीक्षण करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न लेखन सामग्री का उपयोग करता है। चॉक का टुकड़ा, पेंसिल, रंगीन चॉक, चित्रकला में उपयोग का पेंटिंग ब्रश आदि। चित्र बनता है और मौखिक रूप से बताता है, कि चित्र में क्या बनाया गया है। 	<p>अनुभवों को साझा करना। ध्वनि संकेत देना। मार्गदर्शित लेखन। सांस्कृतिक एकता, भाषा विकास, भावनात्मक विकास।</p>	<p>(१) शिक्षक कक्षा में बच्चों को विभिन्न लेखन सामग्री से परिचित कराते हैं और उनका उपयोग करने के लिए कहते हैं। उदाहरण के लिए - घसीट बोर्ड पर चित्र बनाना।</p> <p>(२) पेंसिल, चॉक, रंगीन चॉक, चॉक के टुकड़े, पेन, पेंटिंग ब्रश आदि। लेखन सामग्री को प्रत्यक्ष बच्चों को दिखाकर इस्तेमाल करने का अवसर दिया जाता है।</p> <p>(३) बच्चे-बच्चियों के एकत्रित समूह में व्यक्तिगत और सामूहिक रूप से बच्चों को लेखन सामग्री का उपयोग करने का अवसर दिया जाता है।</p> <p>(४) शिक्षक रंग रोगन, बच्चों का भावनात्मक विकास के लिए पर्यावरण और प्रकृति से संबंधित, परिवार से संबंधित मुक्त चित्र बनाने के लिए विभिन्न कला रूपों का सहारा लिया जाता है।</p> <p>(५) बच्चों के चित्रों की प्रशंसा करके बच्चों को प्रेरित करते हैं।</p> <p>(६) एक थीम के साथ ग्रीटिंग कार्ड बनवाते हैं। उदा. दिवाली महोत्सव।</p>	<p>लेखन सामग्री। कला एवं खेल का संग्रह।</p>	<p>(१) बच्चा साहित्य का अवलोकन करता है क्या? इसका निरीक्षण करके उसे अंकित करना।</p> <p>(२) रचनात्मक कलाकृति में बच्चों की सहभागिता का निरीक्षण करना।</p> <p>(३) बच्चों की सहभागिता को अंकित करना।</p>
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> आसानी और प्रवाह के साथ लेखन/रेखांकन सामग्री का उपयोग करता है। 	<p>अनुभव साझा करना। भाषा का विकास। भावनात्मक विकास।</p>	<p>(१) शिक्षक कक्षा में बच्चों को दी गई लेखन सामग्री का उपयोग करके विभिन्न छोटी लेखन गतिविधियाँ करने के लिए कहते हैं। (व्यक्तिगत, समूहों में)</p> <p>(२) शिक्षक बच्चों को कार्यों के माध्यम से लेखन और पेंटिंग सामग्री का इस्तेमाल का अवसर देते हैं।</p>	<p>विभिन्न समूह कार्य का संग्रह।</p>	<p>(१) पेंटिंग और लेखन सामग्री आसानी से सँभाल पाते हैं या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
	<ul style="list-style-type: none"> चित्र बनाता है और त्रिभुज/ वस्तुओं, व्यक्तियों का स्व-लेखन में नाम देता है। 		(३) बच्चों को छोटे-छोटे समूहों में बाँटकर कक्षा में पोस्टर बनवाने के लिए कहा जाता है।		(२) रचनात्मक कलाओं, सामाजिक, भावनात्मक विकास, सांस्कृतिक एकीकरण आदि में बच्चों की भागीदारी का निरीक्षण करना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> क्रमबद्ध चित्रों की सूची तैयार करना साथ ही पारंपरिक लिपि का प्रयोग करके अथवा स्वलिपि में छोटे वाक्य लिखता है। 	ध्वनि और चिह्नों की जानकारी, सामूहिक अनुभव	<p>(१) विद्यार्थियों के परिचित अर्थपूर्ण शब्द, अर्थपूर्ण वाक्यों को दोहराने का आयोजन करते हैं।</p> <p>(२) पुनरावर्तन के अभ्यास पर विद्यार्थियों के परिचित शब्द, वाक्य के आधार पर शब्द खेल कराते हैं।</p> <p>(३) अनौपचारिक निर्देश देकर पारंपरिक रीति से वाक्यों की रचना करने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(४) विद्यार्थी उत्साहपूर्वक वाक्य तैयार करते हैं।</p> <p>(५) शब्द और छोटे वाक्यों के नमूने विद्यार्थियों के सामने प्रस्तुत करते हैं।</p> <p>(६) शब्द और छोटे वाक्यों के नमूनों के आधार पर १० पदटियों का लिखित अभ्यास कराते हैं।</p>	चित्र, भाषापेटी, वाक्यपट्टियाँ।	<p>(१) पेंटिंग और लेखन सामग्री आसानी सेँभाल पाते हैं या नहीं? इसका निरीक्षण करना।</p> <p>(२) अक्षरों के क्रम बदलकर अर्थपूर्ण शब्द तैयार करना, वाक्य तैयार करना और उनके प्रतिसाद को अंकित करना।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> शब्द और छोटे वाक्य लिखकर चित्रपट्टियों का वाचन करता है। क्रमबद्ध चित्रों की सूची तैयार करता है, साथ ही छोटे वाक्य पारंपरिक लिपि में लिखता है। (वर्णमाला के अनुसार) 	ध्वनि और चिह्नों की जानकारी, वैयक्तिक अनुभवों का सामूहिक आदान, प्रदान।	<p>(१) विद्यार्थियों के परिचित अर्थपूर्ण शब्द, अर्थपूर्ण वाक्यों को अधिकाधिक दोहराने का आयोजन करते हैं।</p> <p>(२) पुनरावर्तन के अभ्यासपर विद्यार्थियों के परिचित शब्द, वाक्यों के आधार पर शब्द खेल कराते हैं।</p> <p>(३) अनौपचारिक निर्देश देकर पारंपरिक रीति से वाक्यों की रचना करने के लिए प्रेरित करते हैं।</p>	चित्र, भाषापेटी, वाक्यपट्टियाँ।	<p>(१) शब्द निर्मिति करना।</p> <p>(२) अक्षरों का क्रम बदलकर अर्थपूर्ण शब्द तैयार करना, वाक्य तैयार करना और उनके प्रतिसाद को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा दूसरी	व्यंजन और स्वरचिह्नों का प्रयोग करता है। • चित्रों के आधार पर चित्र वर्णन या कथा लेखन पारंपरिक लिपि करता है। चित्रपुस्तक से अपने अनुमान के आधार पर कहानी लिखता है।	ध्वनि और चिह्नों की जानकारी, वैयक्तिक अनुभवों का सामूहिक आदान-प्रदान।	(४) विद्यार्थी उत्साहपूर्वक वाक्य तैयार करते हैं। (५) शब्द और छोटे वाक्यों के नमूने विद्यार्थियों के सामने प्रस्तुत करते हैं। (६) शब्द और छोटे वाक्यों के नमूनों के आधार पर पट्टियों का लिखित अभ्यास कराते हैं। (७) लिखित शब्द पट्टियों का विद्यार्थियों से उनके शब्दों में वर्णन कराते हैं। (१) विद्यार्थियों के परिचित अर्थपूर्ण शब्द, अर्थपूर्ण वाक्यों को अधिक से अधिक दोहराने का आयोजन करते हैं। (२) पुनरावर्तन के अभ्यास पर विद्यार्थियों के परिचित शब्द, वाक्यों के आधार पर शब्द खेल लेते हैं। (३) अर्थपूर्ण शब्दों की निर्मिति करके कहानी लेखन की प्रेरणा देते हैं। (४) विद्यार्थियों के भाव विश्व, परिचित शब्द, चित्रों का समावेश करते हैं। (५) विद्यार्थियों द्वारा तैयार कहानी को पारंपरिक लिपि का प्रयोग करके लेखन करने के लिए प्रेरित करते हैं। (६) समय-समय पर सहवाचन, चित्रवाचन का अभ्यास कराते हैं। (७) दिए गए चित्रों को घटना के क्रम से अनुसार लगावाते हैं।	चित्र, शब्दकार्ड, बड़े चित्रकों की किताबें।	(१) शब्द निर्मिति, अक्षरोंका क्रम बदलकर अर्थपूर्ण शब्द तैयार करना, वाक्य तैयार करना और उनके प्रतिसाद को अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
			(८) चित्रों के माध्यम से घटित घटनाओं का अनुमान लगाने के लिए प्रश्न पूछते हैं। (९) प्राप्त उत्तरों का लेखन करने के लिए प्रेरित करते हैं।		
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं है। 				
<p>ध्येय : CG-10 विद्यार्थी भाषा के पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहित विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : C-10.8.2 अपनी समझ और अनुभव को व्यक्त करने के लिए एक अनुच्छेद लिखता है।</p>					
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> चित्र बनाता है और बनाए हुए चित्र के बारे में एक-दो शब्दों में बताता है। 	अनुभव कृतियों का संग्रह, आँखों एवं हाथों में समन्वय कला और खेल, स्व-अभिव्यक्ति।	(१) विद्यार्थियों को विविध छोटे-छोटे मुक्त खेल/कृति के माध्यम से आकारों का मनोरंजनात्मक अनुभव देते हैं। (२) परिसर में उपलब्ध शैक्षणिक साधन सामग्री का उपयोग करके (उदा. पत्थर, पत्ते, फूल आदि.) बातचीत करते हैं। (३) कक्षा में लिए गए विविध खेल, कहानी, मुक्त हलचल, इनके विषय पर गपशप करते हैं। (४) इन विषयों पर चित्र बनाने के अवसर प्रदान करते हैं।	अनुभव कृतियों का संग्रह, विविध मुक्त हलचल, चित्रकार्ड संग्रह, परिसर में उपलब्ध साहित्य उदा. पत्थर, पत्ते, फूल आदि।	(१) विभिन्न तुकबंदी गाने का आनंद लेते हैं क्या? इसका निरीक्षण करना। (२) विविध कृति में सहभाग लेता है क्या? इसको अंकित करना। इस प्रकार बालकों की सृजनशीलता का निरीक्षण करना। (३) सहभाग को अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> चित्र बनाता है और अपनी लिपि का उपयोग कर बनाए गए चित्रों के बारे में लिखता है। चित्र तथा स्वलिपि में लेखन अलग-अलग दिखाई देता है। 	भाषा की रुचि, आवाज चिह्न संबंध, अनुभव, सामायिक अनुभव, स्थानिक विषय वस्तु आशय	<p>(१) शिक्षक (अध्यापक) विद्यार्थियों को उनके परिवेशीय एवं भावविश्व के बड़े और आकर्षक चित्र, पुस्तकें आदि दिखाते हैं। उनपर अनौपचारिक गपशप करते हैं। चित्रसंबंधी विद्यार्थियों को बोलने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को विभिन्न कृति द्वारा स्वलिपि में व्यक्त होने हेतु प्रोत्साहन देते हैं।</p> <p>(३) स्वलिपि में व्यक्त होने के लिए कोई संदर्भ/विषय देते हैं।</p> <p>(४) अध्यापक विद्यार्थियों द्वारा बनाए गए चित्रों पर चर्चा कराते हैं। (गुट में, मित्र चर्चा)</p> <p>(५) अध्यापक विद्यार्थियों की कल्पनाओं एवं सौंदर्यदृष्टि को स्वीकार करते हैं।</p>	बड़े और आकर्षक रंगीन चित्र	(१) विद्यार्थियों के साथ की जा रही अनौपचारिक बातचीत का निरीक्षण करना।
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> लेखन में पारंपरिक अक्षर नहीं तो भी लिखित भाषा की विशिष्टता दिखाई देती हैं। जैसे- स्वलिपि में दो शब्दों के बीच अंतर रखना स्वलिपि के शब्दों पर सिसरोखा लगाना। 		<p>(१) शिक्षक (अध्यापक) विद्यार्थियों को स्वयं की कल्पना, भावना, (स्वनिर्मित काल्पनिक) बालकों के भावविश्व की बातें, स्वलिपि में रखने के लिए बताते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों द्वारा स्वलिपि में लिखे उसके कल्पक विचार, भावना के संबंध में चर्चा करना एवं उनके द्वारा निर्मित स्वलिपि में लेखन स्वीकार करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों द्वारा स्वलिपि में तैयार साहित्य का निरीक्षण करके उसमें भाषा की विशेषता जैसे- दो शब्दों के बीच अंतर, सिसरोखा व शब्दों का</p>	भावविश्व से संबंधित विभिन्न कहानियों का संग्रह	(१) विद्यार्थियों द्वारा स्वलिपि से लिखी सामग्री में भाषा की विशेषताएँ दिखती हैं क्या? इसका निरीक्षण करना।
				लेखनकार्ड	

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> स्वलिपि में लिखा गया परिच्छेद मौखिक रूप में बताता है। 	मौखिक भाषा विकास, संभाषण, कौशल विकास	<p>योग्य आकार है क्या? यह देखते हैं तथा उस संबंध में विद्यार्थी से बात करते हैं।</p> <p>(४) आकार-प्रकार के अवयव बिंदु जोड़कर दिखाते हैं और कृतिकथन करते हैं।</p> <p>(१) अध्यापक कक्षा में विद्यार्थियों द्वारा स्वलिपि में लिखे परिच्छेद का निरीक्षण करते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों ने स्वलिपि में लिखे परिच्छेद संबंधी विचारों का समूह में आदान-प्रदान करते हैं। उनपर चर्चा करते हैं।</p>	प्रत्यक्ष अनुभूति	(१) विद्यार्थी द्वारा स्वलिपि में लिखे परिच्छेद संबंधी किए विचार-विमर्श का निरीक्षण करना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> स्वयं का नाम लिख सकता है। 	स्वयं की पहचान	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को विभिन्न कृतियुक्त खेल देकर सहभाग लेने वाले विद्यार्थियों के नाम फलक पर लिखते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को उनके नाम का कार्ड देकर दिखाते हैं। (विभिन्न कृति खेल लेते हैं।) विद्यार्थी कार्ड पर लिखा स्वयं का नाम खोजते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को स्वयं के नाम का कार्ड खोजकर उस कार्ड पर दिया स्वयं का नाम लिखने के लिए कहते हैं। विद्यार्थियों द्वारा लिखे नाम को स्वीकार करते हैं।</p>	विभिन्न कृतियुक्त खेलों का संग्रह, बालकों के नाम के कार्ड।	(१) विद्यार्थी कार्ड का निरीक्षण करके स्वयं का नाम खोजकर लिखता है क्या? इसका निरीक्षण करना। (२) स्व-अभिव्यक्ति का निरीक्षण
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> सिखाए गए अक्षरों व अंकों का स्वलिपि के लेखन में अंतर्भाव दिखाई देता है। लेकिन ये अक्षर लेखन में कहीं भी, कैसे भी उपयोग किए दिखाई पड़ते हैं। 	निरीक्षण अनुलेखन, श्रुतलेखन करना।	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को कार्ड पर दिया उसका नाम देखकर लिखने को कहते हैं।</p> <p>(२) परिवेश के विभिन्न प्राणी, पक्षी, फूल, फूल आदि के नामों के कार्ड दिखाते हैं। उसी प्रकार अंककार्ड दिखाते हैं तथा लिखने को कहते हैं।</p>	प्राणी, पक्षी, फूल, फूल इनके नामों के कार्ड, स्पर्शलपि।	(१) निरीक्षण अंकित करना। (२) निरीक्षण तक्ते।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षर लिखने की शुरुआत करता है तथा उनका लेखन में उपयोग सरल शब्द तैयार करने के लिए करता है। 	अक्षर पहचान व लेखन	<p>(३) विद्यार्थियों की जिज्ञासा को प्रोत्साहित करके उनके द्वारा स्वलिपि में लिखे अक्षरों व अंकों को स्वीकार करते हैं।</p> <p>(१) अध्यापक कुछ भाषिक खेलों का उपयोग करके विद्यार्थियों को परिचित शब्दों का लेखन करने के लिए कहते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को चित्रकार्ड दिखाकर संबंधित शब्द व चित्र के बारे में बातचीत करते हैं और उसके पश्चात चित्रकार्ड पर दिए शब्द लिखकर देते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों द्वारा लिखे शब्दों में योग्य प्रकार से लिखे शब्दों तथा विद्यार्थियों की प्रशंसा करते हैं।</p>	भाषिक खेलों का संग्रह, चित्रकार्डों का संग्रह	(१) निरीक्षण अंकित करना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> सही तरीके से अक्षर लिखता है एवं सरल शब्द तथा वाक्य तैयार करता है। 	मौखिक भाषा विकास, अक्षर व शब्द वाचन	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को चित्रकार्ड दिखाकर अक्षरों का परिचय कराते हैं।</p> <p>(२) अक्षरों की पहचान करवाने के लिए शिक्षक समूह में, वैयक्तिक विभिन्न गतिविधि कराते हैं। अपरिचित शब्द खोजने के लिए परिचित/समाचारपत्र से बताए गए अक्षरों के परिचित/अपरिचित शब्द खोजने के लिए कहते हैं।</p> <p>(३) अध्यापक विद्यार्थियों से समान अक्षरों से शुरू होने वाले चित्रों की जोड़ियाँ लगाओ, समान अक्षरों को गोला लगाओ, असंगत पहचानो आदि इसी प्रकार की गतिविधि कराते हैं।</p> <p>(४) परिचित अक्षरों का उपयोग करके सरल शब्द लिखने, तैयार करने हेतु मार्गदर्शन करते हैं। उसके लिए शैक्षणिक साधनों का उपयोग, भाषिक खेल इनकी सहायता लेते हैं।</p>	अक्षरकार्ड, शब्दकार्ड, वाक्यकार्ड, समाचार पत्र	(१) विद्यार्थी अक्षर, शब्द, वाक्य इनका वाचन करता है या नहीं? इसका निरीक्षण करना एवं उसको अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	लेखन के विभिन्न प्रकारों की समझ दिखाई देती है। उदा. गाना, कहानी, कविता।	भावनात्मक विकास, बोधात्मक विकास	(५) परिचित शब्दों से २ से ३ शब्दों के छोटे वाक्य तैयार करने के लिए प्रोत्साहित करते हैं। उसके लिए गतिविधि कराते हैं। (१) अध्यापक कक्षा में समय-समय पर कृतियुक्त, मनोरंजनात्मक तुकबंदी गीत, बालगीत, छोटी-छोटी कहानी, कृतियुक्त कविता बोलकर दिखाते हैं। कृति कराते हैं। (२) विद्यार्थियों को कौन-सा गीत, कविता, कहानी सुनना है? यह चयन करने का अवसर देते हैं। (३) विद्यार्थी उनकी पसंद की कविता, गीत, कहानी संबंधित आनंददायी चर्चा करते हैं। (४) मित्रों के बीच में चर्चा करते हैं।	विभिन्न लेखन प्रकार (गीत, कहानी, कविता) के आदर्श नमूने	(१) निरीक्षण को अंकित करना। वर्णन नोट।
बालवाटिका ३	दीवारों पर लगी सूचनाएँ सूचना गीत देखकर लिखने का प्रयास करता है।	भावनात्मक विकास, बोधात्मक विकास	(१) शिक्षक विद्यार्थियों के भावविश्व से जुड़ने वाले गीत, सरल सूचना कक्षा व कक्षा परिवेश में फलक पर, तबते पर (चार्ट पर) लिखते हैं। (२) इन गीतों का विद्यार्थियों के साथ गायन करते हैं। (३) मार्गदर्शित पठन करते हैं। (४) लिखित गीत, सूचना देखकर लिखने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।	लेखन प्रकार, गीत, सूचना, नमूने, शब्दपट्टियाँ	(१) निरीक्षण नोट।
बालवाटिका ३	सीखे हुए अक्षरों का उपयोग कर आसान शब्द लिखता है।	बोधात्मक विकास	(१) चित्र-शब्द कार्ड का उपयोग कर, विभिन्न चित्र उपयोग कर विभिन्न अक्षरों का परिचय कराते हैं।	चित्र, शब्दकार्ड, विभिन्न चित्र	(१) निरीक्षण नोट।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
		-	(२) विद्यार्थी परिचित शब्द बताएँ इसलिए भाषिक खेल लेते हैं। उन शब्दों का फलक पर लेखन करते हैं। (३) विद्यार्थी ने चित्र देखकर उसके नाम लिखें, इसलिए विभिन्न कृति, खेल की रचना करते हैं। (४) उसी प्रकार शब्द लेखन का अभ्यास कराते हैं।	-	(१) -
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> तीन अथवा चार वर्णक्षरों के शब्दों का श्रुतलेखन करता है। 	ध्वनि का ज्ञान, अक्षर पहचान।	(१) अध्यापक विद्यार्थियों से विभिन्न शब्द, चित्र-शब्द कार्ड का पठन कराते हैं। (२) विद्यार्थियों को कार्ड, फलक, भाषा पेटी में के शब्द देखकर लिखने को कहते हैं। (३) परिवेश के शब्द, परिचित शब्दों का श्रुतलेखन कराते हैं। (४) श्रुतलेखन की जाँच करके मार्गदर्शन करते हैं। (५) कक्षा स्तर पर श्रुतलेखन स्पर्धा लेकर उन्हें प्रोत्साहन देते हैं।	चित्रकार्ड, शब्दकार्ड, भाषापेटी की सामग्री।	(१) तीन अथवा चार वर्णक्षरों के शब्दों का श्रुतलेखन जाँचना। (२) अंकित करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> छोटे वाक्यों का श्रुतलेखन करता है। 	-	(१) अध्यापक विद्यार्थियों से कार्ड, भाषा पेटी के साहित्य का उपयोग करके पठन करवा लेते हैं। (२) साहित्य के वाक्यों का अनुलेखन करवा लेते हैं। (३) छोटे वाक्यों का श्रुतलेखन करवा लेते हैं।	वाक्यपट्टी, भाषापेटी।	(१) छोटे वाक्यों का श्रुतलेखन जाँचना। (२) अंकित करना।
<p>ध्येय : CG-10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहितता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : 10.8.3 अपनी समझ और अनुभव विद्यार्थियों को व्यक्त करने के लिए एक अनुच्छेद लिखता है।</p>					
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> चित्रों का रेखांकन करता है। रंगता है एवं रेखांकन का उद्देश्य मौखिक बताता है। 	सर्जनशीलता, सामाजिक, भावनिक विकास,	(१) विद्यार्थियों को उनकी पसंद के खिलौने देते हैं। (२) विद्यार्थियों को उनकी पसंद के खिलौने का चित्र निकालने के लिए प्रोत्साहन देते हैं।	विभिन्न प्रकार के खिलौने संग्रह, शैक्षिक एवं भौमितिक साहित्य।	(१) विद्यार्थियों की सृजनशीलता का निरीक्षण करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> दृश्य आकार एवं वस्तु सही तरीके से रेखांकन करता है तथा रंगता है एवं रेखांकन किए हुए चित्रों का मौखिक वर्णन करता है। 	प्रतिभा, कला, अभिव्यक्ति सर्जनशीलता, सामाजिक, भावनिक विकास, प्रतिभा, कला, अभिव्यक्ति	<p>(३) खिलौने और निकाले गए चित्र के बारे में विद्यार्थियों को बोलने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(१) विद्यार्थियों को उनकी पसंद के खिलौने देते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों को उनकी पसंद के खिलौने का चित्र निकालने के लिए प्रोत्साहन देते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों को दिए विषय-संदर्भ चित्र निकाल कर कथा तैयार करके देते हैं।</p> <p>(४) चित्र में दी कहानी का मित्रों के समूह में प्रस्तुतीकरण करावा लेते हैं।</p> <p>(५) विद्यार्थी स्वयं निकाले चित्रों के बारे में अधिकाधिक प्रकट होंगे, इसके लिए प्रयत्न करते हैं।</p>	विभिन्न चित्र संग्रह, स्टेशनरी साहित्य	<p>(१) विद्यार्थियों द्वारा बनाए गए चित्रों का निरीक्षण करना।</p> <p>(२) लिखित अंकन रखना।</p>
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> चित्रों का रेखांकन करता है, रंगता है एवं उस चित्र में सरल शब्द/वाक्य जोड़ता है। (स्वयं तैयार किए हुए शब्दों को समावेश करके) 	सृजनशीलता, सामाजिक, भावनिक विकास, प्रतिभा, कला, अभिव्यक्ति	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को विभिन्न विषयों पर (उदा. त्योहार, उत्सव, जन्मदिन) बोलने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(२) उदा. 'जन्मदिन' विषय देकर उससे संबंधित विभिन्न चित्र निकालने के लिए बताते हैं।</p> <p>(३) उस विषय पर विद्यार्थी स्वयं के शब्द जन्मदिन की शुभकामनाएँ जैसे शब्द समाविष्ट कर सकता है। इसके बारे में मार्गदर्शन करते हैं।</p> <p>(४) बनाए गए चित्र और उपयोग किए गए शब्द की अभिव्यक्ति का विद्यार्थी आनंद लेता है।</p>	चित्र का संग्रह, स्टेशनरी साहित्य।	<p>(१) विद्यार्थी द्वारा बनाए गए चित्रों का निरीक्षण करना।</p> <p>(२) लिखित अंकन रखना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> चित्रों का क्रम बताता है एवं उसके साथ छोटे वाक्य लिखता है। 	सृजनशीलता, सामाजिक, भावनात्मक, विकास, प्रतिभा, कला, अभिव्यक्ति	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को उनके परिवेश के दैनंदिन अनुभव भावविश्व के विभिन्न घटनाओं के बारे में बोलने के लिए प्रेरित करते हैं।</p> <p>(२) उसके लिए औपचारिक, अनौपचारिक चर्चा, चित्र चर्चा, गीत इनका आयोजन करते हैं।</p> <p>(३) दैनंदिन घटनाओं के बारे में चित्र निकालने के लिए कहते हैं।</p> <p>(४) घटनाओं का क्रम लगाते हैं उसके बारे में पहले/बाद में ऐसे छोटे प्रश्न पूछकर उसके बारे में लिखने को कहते हैं।</p> <p>(५) घटनानुसार क्रम लिखवा लेते हैं।</p> <p>(६) चित्रगाड़ी, जिग सॉ, शब्द पहेली, डॉमिनो जैसे चित्र क्रमों पर आधारित २-३ शब्द वाले वाक्यों का लेखन करके उनका निरीक्षण व प्रकट वाचन का अवसर प्राप्त करते हैं।</p>	शब्द पदटियों का चित्र, भाषा पेंटी।	<p>(१) चित्रों का क्रम लगाता है क्या? यह देखना।</p> <p>(२) छोटे वाक्य लिखता है या नहीं? जाँचना, अंकित करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> चित्रों का क्रम बताता है एवं उनके साथ छोटे वाक्य अचूक तरीके से लिखता है। 	सृजनशीलता, सामाजिक, भावनात्मक, विकास, प्रतिभा, कला, अभिव्यक्ति	<p>(१) दैनंदिन जीवन की घटना, चित्रयुक्त कहानी का समझपूर्वक आयोजन करते हैं।</p> <p>(२) चित्रगाड़ी के माध्यम से पहेली तैयार करने के लिए प्रोत्साहन देते हैं।</p> <p>(३) चित्रगाड़ी, चित्र चर्चा के आधार से वाक्यों की मौखिक रचना करने के लिए विद्यार्थियों को भरपूर अवसर उपलब्ध करा देते हैं।</p> <p>(४) छोटे-छोटे वाक्य विद्यार्थियों के ध्यान में आए इसलिए सहलेखन में सहायता करते हैं।</p> <p>(५) आवश्यकतानुसार बालकों के समूह बनाकर चित्रगाड़ी के नीचे छोटे-छोटे वाक्य लिखने के</p>	चित्रकार्ड संच, जिग सॉ, शब्द पहेली, डॉमिनोज संच	<p>(१) विद्यार्थियों द्वारा लिखे वाक्य जाँचना।</p> <p>(२) निरीक्षण अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
			अवसर देकर विद्यार्थियों को आवश्यकतानुसार सहायता करते हैं एवं अचूक वाक्यों के लिए विद्यार्थियों को प्रेरणा देते हैं। (६) चित्रगाड़ी, जिग सॉ, डॉमिनोज ऐसे चित्र क्रमबद्ध करके उसका निरीक्षण एवं प्रकट-वाचन करने का अवसर निर्माण करते हैं।		
ध्येय : CG-10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।					
क्षमता : 10.8.4 अपनी समझ और अनुभव विद्यार्थियों को व्यक्त करने के लिए अनुच्छेद लिखता है।					
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 		
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 		
बालवाटिका ३			<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 		
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> शब्द एवं छोटे वाक्य लिखकर चित्र पट्टियों का वर्णन करता है। 	चित्रवाचन, चित्रवर्णन	<ul style="list-style-type: none"> (१) दैनंदिन जीवन की परिचित वस्तु, प्रसंग इन पर अधारित चित्रपट्टियों का निरीक्षण करते हैं। (२) चित्र पट्टियों का निरीक्षण करके ३ से ४ शब्दों के छोटे वाक्य लिखते हैं। 	चित्र पट्टियाँ	(१) चित्रपट्टियों का निरीक्षण एवं वर्णन को अंकित करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> चित्र-पुस्तिका से अनुमान लगाकर कहानी लिखता है। 	चित्रवाचन, क्रमिक चिंतन, ज्ञानात्मक विकास, सामाजिक एवं भावनिक विकास	<ul style="list-style-type: none"> (१) विभिन्न चित्रपुस्तिका का निरीक्षण करते हैं। (२) किताब के चित्रों की सहायता से कहानी के संबंध में अनुमान लगाते हैं। (३) स्वयं के पूर्वानुभव एवं चित्रों को आपस में मिलाकर स्वयं के शब्दों में कहानी लिखने के लिए बच्चों को अवसर देते हैं। 	सचित्र कहानी की पुस्तकें।	(१) चित्रों का निरीक्षण एवं वर्णन को अंकित करना। (२) लिखी गई कहानी पढ़कर सुनाना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
	<p>ध्येय : CG-10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : 10.8 अपनी समय और अनुभव को व्यक्त करने के लिए एक अनुच्छेद लिखता है।</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 				
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> घटना एवं अनुभव का वर्णन करने के लिए छोटे वाक्य लिखता है। 	शब्दसंग्रह, भाषा का विकास लेखन	<p>(१) कृति पहचानकर सूचना लिखने का खेल खेलना। उदा. नीचे बैठो, खड़े रहो, इधर आओ आदि।</p> <p>(२) कक्षा की दैनंदिन सूचनाओं का लेखन करना लेते हैं। उदा. कतार में चलो, शांत बैठो, कूड़ा कूड़ेदान में डालो, पानी व्यर्थ ना बहाए।</p> <p>(३) पाठशाला में, घर पर विद्यार्थियों के लिए महत्वपूर्ण घटी घटना पर बातचीत करते हैं। जैसे - त्योहार, बाजार, खेल प्रतियोगिता। इन घटनाओं के बारे में लिखने के लिए विद्यार्थियों को प्रोत्साहित करते हैं।</p>	सूचना पट्टियाँ	<p>(१) कृति देखकर सूचना पहचान में आती है या नहीं? यह देखना।</p> <p>(२) लिखी गई सूचना पढ़कर उसके अनुसार आचरण करता है क्या? इसको अंकित करना।</p> <p>(३) विद्यार्थियों का लेखन जाँचना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> घटना एवं अनुभव का वर्णन करने के लिए छोटे वाक्य लिखता है। 	शब्दसंग्रह, भाषा का विकास लेखन	<p>(१) दैनंदिन जीवन में आए अनुभव लिखने के लिए कहते हैं।</p> <p>(२) आए हुए अनुभव/घटित घटनाओं का क्रम लगाने के लिए कहते हैं।</p> <p>(३) घटित घटना/प्रसंग इनका स्वयं के शब्दों में लेखन करने के लिए कहते हैं।</p>	चित्रकार्डों का संच	<p>(१) विद्यार्थियों का लेखन जाँचना।</p> <p>(२) निरीक्षण करना, अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
			<p>(४) पाककृति तैयार करके उसके बारे में क्रम से लेखन करने के लिए कहते हैं।</p> <p>(५) क्षेत्रभेंट/छोटी सहल का अनुभव लेखन करने के लिए कहते हैं।</p> <p>(६) विद्यार्थियों द्वारा, लिखे गए घटना/अनुभव पर चर्चा करते हैं एवं बच्चे के लेखन को आगे बढ़ाने के लिए मार्गदर्शन करते हैं।</p>		
			<p>ध्येय : CG-10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहिता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : 10.9 विद्यार्थियों के लिए उपलब्ध विभिन्न प्रकार की पुस्तकों को चुनने, पढ़ने में रुची दर्शाता है।</p>		
बालवाटिका 9	<ul style="list-style-type: none"> पढ़कर दिखाई गई कविता एवं कहानी में रुचि प्रकट करता है। 	सहाभिनय, कविता गायन, पठन, कथाकथन, रसग्रहण	<p>(१) अध्यापक विभिन्न छोटे गीत, तुकबंदी, कविता, अभिनयसह विभिन्न ध्वनि साधनों का उपयोग कर (खंजिरी, घंटानाद, ढोलक आदि) बोलकर दिखाते हैं एवं विद्यार्थियों से बोलकर करवा लेते हैं। (प्राणी, पक्षी, फल, फूल आदि वस्तु परिवेश के मजेदार गीत, तुकबंदी, हास्य आशययुक्त गीत आदि का इसमें समावेश हो।)</p> <p>(२) विद्यार्थियों के भावविश्व से संबंधित मजेदार-रोचक कहानी विभिन्न साधनों का उपयोग करके सुनाते हैं। (कठपुतली, नाट्य, चित्रकथा आदि)</p> <p>(३) बालकों को पसंदीदा तुकबंदी गीत, गाने, कविता, कहानी का प्रस्तुतीकरण करने के अवसर देते हैं। उनके द्वारा प्रस्तुत किए गए नाट्य, बालगीत, कहानी इनको स्वीकार करते हैं।</p>	<p>ध्वनिसाधन</p> <p>विभिन्न कहानी, गीत, तुकबंदी गीत किताब इनका संग्रह</p>	(१) निरीक्षणों को अंकित करना।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षकों द्वारा समक्ष रखी हुई अनेक किताबों में से एक किताब का चयन करता है तथा विशिष्ट किताब चयन करने के बारे में स्पष्टीकरण देता है। 	समझ के साथ पढ़ना, कहानी बताना	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को विभिन्न बालसाहित्य जैसे- बालगीत, तुकबंदी गीत संग्रह, विभिन्न कहानी, पंचतंत्र, बोधकथा किताबें दिखाते हैं एवं उपयोग करने का अवसर देते हैं।</p> <p>(२) विद्यार्थियों के साहित्य का उपयोग करते समय कौन-से साहित्य में रुचि दिखा रहा है? इसका निरीक्षण करते हैं।</p> <p>(३) विद्यार्थियों ने रुचि संबंधी चयन किए किताब के बारे में उसके विचार पूछते हैं।</p> <p>(४) विद्यार्थियों द्वारा सुने एवं पढ़े (चित्रों द्वारा) गीत, कहानी, कथा, अपने शब्दों में कहने के लिए कहते हैं तथा प्रशंसा करते हैं।</p>	बालगीत, बड़बड़गीत, गीत, कहानीसंग्रह।	(१) बालक रुचि कैसे व्यक्त करता है? इसका निरीक्षण अंकित कर रखना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> छोटे चित्रवाली किताबों का स्वयं चयन कर उसे पढ़ता है तथा किताबों के बारे में अन्य बालकों को बताता है। 	चित्रवाचन, अनुभव, सामायिक करना, स्वतंत्र वाचन, सामाजिक भावनात्मक विकास, संख्या-ज्ञानात्मक विकास, सकारात्मक सिखने की आदतें, प्रतिभा, क्रमिक, चिंतन	<p>(१) अध्यापक विद्यार्थियों को विभिन्न चित्र किताबें उपयोग करने उपलब्ध करा देते हैं।</p> <p>(२) अध्यापक विद्यार्थियों को उनके स्तर आयु अनुसार चित्रों की सहायता से किताब पढ़ने देते हैं एवं पठन की गई कथा/कहानी अपने शब्दों में बताने का अवसर देते हैं।</p> <p>(३) कहानी की कौन-सी घटना/व्यक्ति (पात्र) उन्हें सर्वाधिक पसंद है और क्यों? इस बारे में समूह चर्चा करवाते हैं एवं प्रश्न पूछते हैं।</p> <p>(४) कक्षा में अध्ययन कोना, तार पर लटकता पुस्तकालय, पुस्तकपेटी उपलब्ध करा देते हैं।</p>	विभिन्न चित्र पुस्तकों का संग्रह, अध्ययन कोना, तार पुस्तकालय, पुस्तकपेटी, कक्षा पुस्तकालय।	(१) बालक चित्रपुस्तिका का उपयोग कैसे करते हैं? इसका निरीक्षण करना। (समय, हावभाव, शब्द, शारीरिक हलचल, प्रश्नों के दिए उत्तर आदि) (२) सहभाग को अंकित कर रखना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> पुस्तक चुनने में अपनी पसंद स्पष्ट करता है, नियमित आवृत्ति पर छोटी पुस्तकें पढ़ता है। 	पढ़कर सुनाना, स्वतंत्र पठन, ध्वनि और चिह्नों का बोध, भाषण-संभाषण कौशल्य	<p>(१) कक्षा में पुस्तक पढ़ी, तार पुस्तकालय, अध्ययन कोना के चयन करने की स्वतंत्रता देते हैं।</p> <p>(२) विशिष्ट किताब क्यों चयन किया? इसके बारे में विद्यार्थियों से चर्चा करते हैं।</p> <p>(३) समय सारणी में पठन कालांश (तासिका) का आयोजन करते हैं।</p> <p>(४) नियमित पढ़ने के उद्देश्य से विद्यार्थिनी को उनके स्तरानुसार आवश्यक साहित्य (वाचन साहित्य) उपलब्ध करा देते हैं।</p>	किताबपेटी, किताबों का संग्रह।	<p>(१) विद्यार्थी किताब चयन करके उसके बारे में क्या विचार बताते हैं, इसका निरीक्षण करना एवं अंकित करना।</p> <p>(२) पढ़ने के निकषानुसार पढ़ता है क्या? इसका निरीक्षण करना।</p>
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> तरह-तरह की कथा और गैर-कथा, दोनों तरह की किताबों में दिलचस्पी दिखाता है और उन्हें पढ़ता है। 	भावानुसार आरोह-अवरोह।	<p>(१) शिक्षक विद्यार्थियों को अपरिचित पठनसाहित्य उपलब्ध करा देते हैं। (अद्भुत कथा, शौर्यकथा, कल्पनात्मक कथा, चरित्रकथा, देशभक्ति गीत, बालगीत, कविता संग्रह आदि)</p> <p>(२) विद्यार्थियों की पसंद को ध्यान में लेकर अधिकाधिक पढ़ने को प्रेरणा मिले, इस दृष्टि से विभिन्न उपक्रमों का आयोजन करते हैं।</p> <p>(३) पढ़े हुए किताब में के आशय के बारे में अनौपचारिक चर्चा करते हैं।</p> <p>(४) अध्यापक विद्यार्थियों का पढ़ने का अभ्यास लेते हैं। इसके लिए प्रभावी ढंग से पढ़ने का नमूना जैसे समाचार निवेदक, अभिवाचन, आंतरजाल (इंटरनेट) के नमूने आदि का उपयोग करते हैं।</p>	विभिन्न कहानी (कथा) संग्रह, उपक्रमों का संग्रह, वाचन के प्रभावी नमूने	<p>(१) बालक वाचन के लिए कौन-कौन से पुस्तकों का चयन करता है, इसका निरीक्षण करना एवं अंकित करना।</p> <p>(२) अनौपचारिक चर्चा में विद्यार्थियों के सहभाग पर चर्चा करना एवं सहभाग को अंकित करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
<p>ध्येय : CG-10 विद्यार्थी भाषा को पढ़ने और लिखने में धाराप्रवाहता विकसित करते हैं।</p> <p>क्षमता : 10.9.2 विविध प्रकार की विद्यार्थियों की पुस्तकें और पढ़ने में रुचि दिखाता है।</p>	<p>बालवाटिका</p> <p>9</p> <ul style="list-style-type: none"> पुस्तकें सावधानीपूर्वक रखता है। 	<p>चित्रवाचन, सामाजिक, भावनिक विकास, संज्ञानात्मक विकास।</p>	<p>(1) विभिन्न प्रकार की (जैसे : चित्रवाचन किताबें, चित्रकथा, गाना, तुकबंदी पुस्तकें आदि) उपलब्ध करा देते हैं एवं वे साहित्य उपयोग करने के अवसर/स्वतंत्रता देते हैं।</p> <p>(2) दैनंदिन प्रसंगों पर आधारित, जीवन पर आधारित भरपूर किताबें उपयोग करने के लिए देते हैं।</p> <p>(3) अध्ययन कोना जैसे तंत्र का उपयोग करके आसानी से किताबें उपलब्ध हो सकें, ऐसा अवसर उपलब्ध कराते हैं।</p> <p>(4) आशय कम और चित्र अधिक ऐसे स्वरूप की किताबें होने से विद्यार्थियों के साथ अध्यापक स्वयं पुस्तकें पढ़ते हैं एवं प्रत्येक पुस्तक में रुचि लेने विद्यार्थियों के लिए पुस्तकों के चित्रों का जुड़ाव विद्यार्थियों के दैनंदिन जीवन से करते हैं।</p> <p>(5) पुस्तक पेढी के प्रति प्रेम निर्माण हो, इसके लिए विद्यार्थियों के खाते तैयार करके किताबों का आदान-प्रदान, पुस्तकों को संभालने संबंधी अच्छी आदतें विद्यार्थियों में विकसित करते हैं।</p> <p>(6) सजगता के साथ पुस्तकमित्र जैसे प्रकल्प का शाब्दिक प्रोत्साहन योजना का आयोजन करते हैं।</p> <p>(9) अध्यापक विद्यार्थियों को विभिन्न पुस्तकें उपयोग करने देते हैं। एवं उन प्रत्येक पुस्तक को प्रकरानुसार विशिष्ट स्थान या खाना तैयार करते हैं।</p>	<p>विभिन्न किताबों का संग्रह (बालकों के स्तरानुसार)।</p>	<p>(9) बालक किताबें कैसे उपयोग करता है? इसका निरीक्षण करना।</p>
<p>बालवाटिका</p> <p>2</p> <ul style="list-style-type: none"> किताबें कक्षा में नियोजित स्थान पर वापस रखता है। 	<p>संज्ञानात्मक विकास,</p>			<p>विभिन्न प्रकार की किताबों का संग्रह</p>	<p>(9) विद्यार्थियों की पुस्तकसंबंधी पसंद का निरीक्षण करना।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २		सकारात्मक सीखने की आदतें।	(२) पुस्तकों का अधिकाधिक वाचन करने के लिए प्रोत्साहन देते हैं एवं उनपर आधारित कुछ प्रश्न पूछकर अनौपचारिक चर्चा करते हैं। (३) पुस्तक उपयोग करने के पश्चात उन्हें व्यवस्थित स्थान पर (विशिष्ट निश्चित खाते में) रखने के लिए मार्गदर्शन करते हैं। (४) विद्यार्थियों ने कक्षा के नियोजित स्थान पर पुस्तकें रखने पर उनकी प्रशंसा करते हैं।	विभिन्न प्रकार की पुस्तकों का संग्रह।	एवं नोट रखना। (२) समूह चर्चा में विद्यार्थियों के सहभाग को अंकित रखना।
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। इस कक्षा के लिए सीखने के प्रतिफल नहीं हैं। 				
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> विद्यालय के पुस्तकालय की पुस्तकों का खयाल रखता है तथा सुव्यवस्थित रखता है। 	सकारात्मक सीखने की आदतें।	(१) पुस्तकों में रुचि निर्माण करने के लिए जीवन और किताबों को जोड़कर पढ़ने का कोना, वाचनकुटी इसप्रकार की आदतों से विद्यार्थियों को पुस्तकों के उपयोग के लिए स्वावलंबी बनाते हैं। (२) प्रत्येक विद्यार्थी को अपनी पसंद की पुस्तकें एवं उसके कोने का व्यवस्थापन करने का अवसर उपलब्ध कराते हैं। (३) प्रत्येक विद्यार्थी बालपुस्तकालय की जिम्मेदारी निर्माण करने के लिए अप्रत्यक्ष रूप से विभिन्न उपक्रम लेते हैं। (४) विद्यार्थी के बालपुस्तकालय का स्थान देकर सुव्यवस्था के लिए शाब्दिक प्रोत्साहन देते हैं।	विभिन्न प्रकार की पुस्तकों का संग्रह। (स्तरानुसार) विविध उपक्रम।	(१) विद्यार्थियों की पुस्तकों के संबंध में पसंद उसके हावभाव और शारीरिक हलचल का निरीक्षण करना।

स्तर/कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
	<p>ध्येय : CG - 11.1.1 बच्चे भाषा दो (L2) में पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।</p> <p>क्षमता : C - 11.1.1 स्वरों को पहचानता है और स्वरों/अक्षरों को जोड़कर शब्द बनाता है और शब्दों में स्वरों/अक्षरों को अलग करता है।</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 			-	-
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 			-	-
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> छोटी और सहज नर्सरी कविताएँ कहता है। 	अनुभव साझा करना।	<p>(१) दैनिक जीवन से संबंधित वस्तुएँ (पशु, पक्षी, फल, फूल आदि) क्षेत्र के मनोरंजक गीत, नर्सरी कविताएँ, विभिन्न सामग्रियों से संबंधित छोटी-सरल नर्सरी कविताएँ, गीत एकत्र करके बच्चों को मौका देते हैं।</p> <p>(२) बच्चों के गानों से मौज-मस्ती का आनंद लेकर स्वीकार करते हैं।</p> <p>(३) नए और विभिन्न मंत्र क्रियाशीलता बढ़ाते हैं।</p> <p>(४) विभिन्न चित्रों, मुखौटों, सामग्रियों खिलौनों, गुड़ियों आदि का उपयोग करके विभिन्न प्रलाप गीतों और बालगीतों के प्रदर्शन को प्रेरित करते हैं।</p>	<p>दैनिक जीवन से संबंधित विभिन्न प्रलाप गीतों का संग्रह, विभिन्न चित्र, मुखौटें, सामग्री खिलौने, गुड़िया आदि का संग्रह।</p>	<p>(१) बच्चे तुकबंदी वाले शब्दों को पहचानते और याद रखते हैं क्या? इसका अवलोकन नोंद रखें।</p> <p>(२) बड़बोले गीतों से संबंधित सरल निर्देशों, पाठों आदि को समझता है।</p> <p>(३) आप कहो हम सुनते हैं? नोंद रखें।</p>
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> तुकांत शब्दों और अनुप्रास को पहचानता है। 	आवाज के प्रतीक, टीम वर्क, स्मृति, रचनात्मकता।	<p>(१) बच्चों को छंद और अनुप्रास के उदाहरणों से परिचित कराकर वे परोक्ष रूप से भाषाई सौंदर्य का आनंद लेते हैं।</p> <p>(२) दैनिक जीवन से जुड़े छंद और अनुप्रास के उदाहरण देकर वे बच्चों को प्रोत्साहित करते हैं और माहौल को खुशनुमा बनाते हैं।</p>	अनुप्रास और तुकान्त शब्दावली, भाषा के खेल	<p>(१) मुझे तकनीक बताओ, मौखिक कार्यों को अंकित करें।</p>

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> तुकबंदी और अनुप्रास अलंकार बनाता है। 	टीमवर्क, शब्दावली, अवलोकन, सकारात्मक, सीखने की आदत	<p>(३) उदाहरणों का आनंद लेने के बाद, बच्चों को अनजाने में अनुप्रास और छंद किससे कहते हैं, इसका ज्ञान कराते हैं।</p> <p>(४) परिचय के शब्दों को बच्चों के सामने रखकर 'पहचानें और देखें' तकनीक का उपयोग करते हैं।</p> <p>(५) विभिन्न भाषा खेलों का उपयोग करके अवधारणाओं को सुदृढ़ करते हैं।</p> <p>(१) बच्चों के सामने छंद और अनुप्रास के विभिन्न उदाहरण रखकर उन्हें छंद और अनुप्रास का प्रयोग करने के लिए प्रोत्साहित करें।</p> <p>(२) छंद और अनुप्रास से जुड़े विभिन्न भाषिक खेलों के माध्यम से बच्चों को स्वयं छंद और अनुप्रास बनाने में मदद करते हैं।</p> <p>(३) बाल रचित छंद और अनुप्रास का प्रयोग कर विभिन्न उदाहरणों का निर्माण कर अप्रत्यक्ष रूप से बच्चों को भाषिक सौंदर्य का आनंद देते हैं।</p> <p>(४) बाल रचित छंद और अनुप्रास का उपयोग करके, बनाए गए उदाहरणों को अपनाते हैं और उनकी शब्द सूची बनाकर संग्रह तयार करते हैं।</p>	छंद और अनुप्रास युक्त शब्दों का संग्रह	(१) छंद (तुक) और अनुप्रास तैयार करता है या नहीं, यह देखें।
			<p>ध्येय : CG - 11.1.2 बच्चे भाषा दो (L2) में पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।</p> <p>क्षमता : C - 11.1.2 शब्द ध्वनियों की समझ होकर, शब्द ध्वनियों/अक्षरों को मिलाकर शब्द बनाता है और शब्दों के बीच ध्वनियों/अक्षरों को अलग करता है।</p>		
बालवाटिका	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 				
9					

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 				
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> अक्षर ध्वनियों की नकल करता है और निर्माण करता है। 	ध्वनि को समझने की क्रिया।	<ol style="list-style-type: none"> बच्चे के वातावरण में सचेत रूप से उपयोगी अक्षर समूह बनाते हैं और विभिन्न तरीकों से ध्वनियों के बारे में समझ पैदा करते हैं। ध्वनियों की समझ-आवृत्ति को बढ़ाकर उसकी नकल हो, ऐसा वातावरण कक्षा में बनाते हैं। इसमें प्रौद्योगिकी और ध्वनि निर्माण करनेवाले तकनिक का पूर्ण उपयोग करते हैं। बच्चों के मनोरंजन के लिए गुड़िया जैसी सामग्री का प्रभावी ढंग से उपयोग करते हैं। बच्चों को प्रोत्साहित करके, सामने रखे हुए, सुने हुए समझ वाली, नकल की हुई ध्वनियों के आधार पर सृजन करने के अवसर प्रदान करते हैं। 	<p>क्षेत्र के उपयोगी अक्षरों का संग्रह, ध्वनि उत्पन्न करनेवाले यंत्रों का संग्रह, कठपुतली तकनीक का प्रयोग।</p>	<ol style="list-style-type: none"> दैनिक अवलोकन करें। विभिन्न क्रियाओंद्वारा अक्षर ध्वनियों की नकल और उत्पादन करता है, क्या? इसका अवलोकन करें। आप कहो हम सुनते हैं? अंकित करना।
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> शब्दों के प्रारंभिक और अंतिम अक्षरों को पहचानता है। 	ध्वनि पहचान, अक्षर पहचान	<ol style="list-style-type: none"> बच्चों के परिचित, सरल शब्दावली में प्रारंभिक और अंतिम अक्षर पहचान के लिए जानबुझकर विभिन्न भाषा खेलों की योजना बनाते हैं। स्तर के अनुसार परिचय के दो, तीन, चार इस तरह सार्थक शब्दावली निर्माण करके, उसमें अनुप्रास अलंकार पर विचार करते हैं। शब्द खेलों का, शब्द गण्डियों का, शब्द भिंडियों का प्रभावी उपयोग करके विशेष अक्षरों को रेखांकित/गोल करने की आदत विकसित करते हैं। कभी-कभी संगणक का उपयोग करके, अक्षरों को रंगने जैसी तरकीबों का उपयोग करके उनका 	<p>सरल परिचयात्मक शब्दावली, स्तरानुसार सार्थक शब्दावली, विभिन्न शब्द खेल, शब्द गाड़ी, शब्द भिंडी का संग्रह,</p>	<ol style="list-style-type: none"> सहभागिता, भागीदारी को अंकित करना। भागीदारी की नोंद करें। विशेष खेल के माध्यम से बच्चे क्या कार्य करते हैं, इसका अवलोकन कर अंकित करें।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरों को स्वर और व्यंजन में विभाजित करता है। 	अक्षर पहचान, भाषाई विकास	<p>मिलान वस्तुओं के साथ करके कक्षा में एक सुखद रचनात्मक माहौल का निर्माण करते हैं।</p> <p>(५) विशिष्ट अक्षरों को शब्दों में से चयन करके ज्यादा से ज्यादा गोल करने के लिए वातावरण का निर्माण करते हैं।</p> <p>(१) विभिन्न शब्द समूहों, शब्दावली और शब्दावली संग्रह का उपयोग करके सचेत रूप से उसमें अक्षर, स्वर और व्यंजनों के बीच के अंतर को समझने के लिए विभिन्न रचनात्मक योजनाएँ बनाते हैं।</p> <p>(२) पर्यावरण से संबंधित अपरिचित शब्दों को एकत्रित करके, अक्षरों, स्वरों और व्यंजनों के बीच विभाजित करनेवाले विभिन्न खेल लेते हैं।</p> <p>(३) विभिन्न काडों की सहायता से दो-तीन अक्षर-ध्वनियों से निर्मित शब्दों का संग्रह प्रयोग करके नवनिर्मिती का वातावरण तैयार करते हैं।</p> <p>(४) अक्षर ध्वनियों से बने शब्दों को फलक (बोर्ड) पर लिखते हैं।</p> <p>(५) मौखिक प्रेरक गतिविधियों के साथ अधिक शब्द उत्पन्न करनेवाले छात्रों को प्रोत्साहित करते हैं।</p>	कम्प्यूटर शब्दसमूह, शब्दावली, शब्दसंग्रह विभिन्न भाषा के खेल अक्षर समूह संग्रह (वर्णमाला संग्रह)	(१) अक्षरों, स्वरों और व्यंजनों में विभाजन करता है या नहीं इसके लिए विभिन्न मूल्यांकन तकनीकों का उपयोग करना।
			<p>ध्येय : CG - 11.1.3 भाषा दो (L2) में बच्चे पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।</p> <p>क्षमता : C - 11.1.3 शब्द ध्वनियों को पहचानता है, शब्द ध्वनियों/अक्षरों को जोड़कर शब्द बनाता है और शब्दों में शब्द ध्वनि/अक्षरों को अलग करता है।</p>		
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 				
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 				-

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। सरल शब्द बनाने के लिए २-३ अक्षर ध्वनियाँ जोड़ता है। 	शब्दावली, पैटर्न लेखन, अक्षर पहचान, ध्वनि प्रतीक संबंध, अक्षर और शब्द पढ़ना।	<p>(१) अक्षर समूहों का प्रभावी उपयोग करके परिचित शब्दों की पहचान कैसे होती है, इसके लिए मजेदार खेल तैयार करते हैं।</p> <p>(२) अक्षर ध्वनियों के संयोजन से सार्थक शब्द कैसे बनाते हैं, इसके लिए कक्षा में सृजन के लिए प्रेरित किया जाता है।</p> <p>(३) फ्लैश कार्ड का उपयोग करके 'वह' आदि को जोड़ते हैं।</p> <p>(४) शब्दों की नकल और पुनरुत्पादन करता है।</p>	-	(१) सार्थक/उचित शब्द बनाने के लिए विभिन्न मूल्यांकन तकनीकों का उपयोग करना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> परिचित शब्द बनाने के लिए ध्वनियाँ (स्वर और व्यंजन) जोड़ता है। 	अनुभव साझा करना, शब्दावली, अक्षर पहचान, अक्षर-प्रतीक संबंध	<p>(१) परिचित शब्दों में स्वर एवं व्यंजनों का महत्त्व समझ में आने के कारण सार्थक शब्दों के लिए उन्हें कैसे जोड़ा जाना चाहिए इसकी समझ निर्माण करने के लिए शब्दों के अधिक से अधिक उदाहरण स्वयं देते हैं और छात्रों द्वारा तैयार करवाते हैं।</p> <p>(२) परिचित शब्द संग्रह बच्चों के सामने रखकर, वह तैयार करने के लिए कौन-कौनसे स्वर योजना (संयोजन) बनायी है, यह पहलियाँ, खेल के रूप में अभ्यास के लिए बहुत मात्रा में करके लेते हैं।</p> <p>(३) बच्चों को परिचित शब्द देकर, समूहों में विषय का अभ्यास करके और कक्षा में एक वातावरण बनाकर दृढीकरण कौशल का प्रभावी उपयोग करें जो यह प्रोत्साहित करें की कौन-सा समूह अधिक मिलान करता है।</p>	भाषा बॉक्स, फ्लैश कार्ड	(१) कक्षा कार्य- अवलोकन नोट। (२) उचित मिलान करें। उचित जोड़ियाँ मिलाओ।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
	<p>ध्येय : CG - 11.2.1 भाषा दो (L2) में बच्चे पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।</p> <p>क्षमता : C - 11.2.1 लिपि में बार-बार आनेवाले अक्षरों को पहचानता है और शब्दों को पढ़ने और लिखने के लिए इस ज्ञान का उपयोग करता है।</p>				
बालवाटिका १	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 			-	-
बालवाटिका २	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 			-	-
बालवाटिका ३	<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 			-	-
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> अक्षरों से जुड़ी ध्वनि की पहचान करके शब्दों को पहचानता है। 	ध्वनि-प्रतीक संबंध, भाषा की ध्वनियों को समझना।	<ul style="list-style-type: none"> (१) बच्चों के परिचित सार्थक शब्दों को एकत्रित करके उस शब्दावली के अक्षरों का सामान्यीकरण करते हैं। (२) सामान्यीकृत अक्षरों को विशिष्ट तरीकों से व्यवस्थित करने से बच्चों में उन अक्षरों की विभिन्न ध्वनियों के प्रति जागरूकता विकसित करते हैं। (३) विभिन्न ध्वनियाँ सीखने के बाद अक्षर की आवृत्ति बढ़ जाती है। अक्षरों और ध्वनियों के जादू का अभ्यास करते हैं। (४) अध्ययन को सुविधाजनक बनाने के लिए व्हिजुअलाइजेशन तकनीकों को पहचानकर उनका उपयोग करते हैं। 	परिचित शब्दों का संग्रह	(१) विभिन्न गतिविधियों और कृतियों का अवलोकन कर अंकित करें।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> वर्णमाला के सभी अक्षरों को पहचानता है। 	संकेत और उच्चारण के बीच संबंध,	<ul style="list-style-type: none"> (१) सार्थक शब्दों की सहायता से दैनिक जीवन की वस्तुओं के आधारपर अक्षर समूहों तथा अक्षर चित्रों के माध्यम से वर्णमाला का परिचय देते हैं। 	सार्थक वर्णमाला, अक्षर चित्र	(१) कृती तकनीक और गतिविधियाँ। (समूह, व्यक्तिगत

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
		ध्वनियों को समझने की क्रिया	(२) स्वयंपूर्ण शब्दों के सुझावों के आधारपर बोर्ड पर सार्थक शब्द लिखकर विद्यार्थी अप्रत्यक्ष रूप से वर्णमाला का अभ्यास करते हैं। (३) अध्ययन सामग्री के माध्यम से अक्षर पहचान में बहुत अभ्यास करते हैं। (४) 'पहचाने-देखें' तकनीक का प्रयोग करते हुए चॉकबोर्ड फलक का प्रयोग कर रेखांकित करना, गोल बनाना आदि। तकनीकों का उपयोग करके बच्चों को वर्णमाला का संपूर्ण परिचय देते हैं। (५) सभी बच्चों का वर्णमाला के अक्षरों के सभी शृंखलाओं का अभ्यास हो, ऐसा समूह कार्य करेंगे और उन्हें पहचाननेवाले छात्रों को प्रोत्साहित करेंगे।	संग्रह, विभिन्न मौखिक खेल- तकनीकों का संग्रह समूह कार्य का आयोजन	अवलोकन अंकित करें। भागीदारी अंकित करें।
			<p>ध्येय : CG - 11.2.2 भाषा दो (L2) में बच्चे पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।</p> <p>क्षमता : C - 11.2.2 शब्द ध्वनियों को पहचानता है, शब्द ध्वनियों/अक्षरों को जोड़कर शब्द बनाता है और शब्दों से शब्द ध्वनि/अक्षरों को अलग करता है।</p>		
बालवाटिका १	• इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं।			-	-
बालवाटिका २	• इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं।			-	-
बालवाटिका ३	• इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं।			-	-

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
कक्षा पहली	<ul style="list-style-type: none"> परिचित अक्षरों से परिचित शब्द बनाता है। 	कौशल उन्मुखी लेखन, स्मृती, अन्वेषण मूल्य	<p>(१) परिचित अक्षरों से शुरू होनेवाले सरल रोजमर्रा के शब्दों की एक सुविचारीत शब्दावली बनाते हैं।</p> <p>(२) परिचित अक्षरों और परिचित शब्दों का मिलान करना, जादू की छड़ी का उपयोग करना जैसे दिलचस्प माहौल में परिचित शब्दों का परिचय करते हैं।</p> <p>(३) बच्चों को बहुत अभ्यास के बाद आसानी से उसी तरह नए शब्द बनाने के लिए प्रोत्साहित करते हैं।</p> <p>(४) अधिक शब्द लिखनेवाले छात्रों को अंकित कर प्रोत्साहित करते हैं।</p>	भाषा का पिटारा (पेटी) शब्दावली, जादुई बॉक्स	(१) परिचित अक्षरों से परिचित शब्द बनाता है, यह जाँचने के लिए गतिविधियों, कृतियों, सत्यापन की योजना बनाना।
कक्षा दूसरी	<ul style="list-style-type: none"> परिचित तीन से चार अक्षर वाले शब्द पढ़ता है। 	ध्वनियों और अक्षरों को जोड़ना, अनुभव साझा करना।	<p>(१) शब्द से अक्षर और अक्षर से शब्द तक का कृतियुक्त अभ्यास पर्याप्त मात्रा में लेते हैं।</p> <p>(२) कार्ड, रचनात्मक चित्र (परिचित अक्षरों को दिखाकर तीन से चार अक्षरोंवाले शब्द तयार करने का अवसर बच्चों को देते हैं।)</p> <p>(३) भिंडी और शब्द के खेल, तकनीक का उपयोग करके बनाए गए तीन-चार अक्षरों के शब्दों को बोर्ड (फलक) पर लिखते हैं और अधिक शब्द बनाने वाले बच्चों की प्रशंसा करते हैं।</p>	भाषा पेटी, जादुई पिटारा	(१) परिचित तीन से चार अक्षर वाले शब्द पढ़ता है, यह देखने के लिए विभिन्न मूल्यांकन तकनीकों का उपयोग करते हैं।
	<ul style="list-style-type: none"> आमतौर पर प्रयुक्त दृश्य शब्दों, क्रियाविशेषणों, सर्वनामों और मिश्रित व्यंजनों को पहचानते हैं। 	भाषा की रुचि, समतुल्यता, स्वतंत्र पढ़ना,	<p>(१) बच्चे के दैनिक जीवन की वस्तुओं और अनुभवों पर आधारित सरल सार्थक शब्दों के माध्यम से दृश्यरूप लाने के उद्देश्य से वर्णमाला का नवाचार बच्चे के ध्यान में लाया जाता है।</p>	वाक्य कार्ड (सेट) शब्दकार्ड सेट, विभिन्न चार्ट,	(१) आमतौर पर प्रयुक्त होनेवाले दृश्य शब्दों, उपवाक्यों, सर्वनामों और

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यमापन निर्देश
		कौशल आधारित लेखन।	(२) कल्प फलक, साधा फलक तकनीक का भरपूर उपयोग करके सार्थक शब्दों को तोड़कर स्वर-व्यंजनों का खूब अभ्यास कराते हैं। (३) दैनिक जीवन से छोटे-छोटे वाक्य लेकर उन वाक्यों का सहपठन भरपूर मात्रा में करके सर्वनाम और उपवाक्य के प्रकारों का परिचय देते हैं। (४) बच्चों को समूहबद्ध करके व्यक्तिगत एवं संयुक्त स्वर, व्यंजन, सर्वनाम इन सभी को पहचानने का अवसर प्रदान करते हैं एवं दृढीकरण कौशल का उपयोग करते हैं।	भाषा बॉक्स (पेटी)	संयुक्त व्यंजनों की पहचान के लिए कक्षा में समय-समय पर विभिन्न गतिविधियों एवं कृतियों की योजना करें।
ध्येय	: CG - 11.2.3 भाषा दो (L2) में बच्चे पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।				
क्षमता	: C - 11.2.3 लिपि में बार-बार आनेवाले अक्षरों को पहचानता है और शब्दों को पढ़ने और लिखने के लिए इस ज्ञान का उपयोग करता है।				
बालवाटिका १	• इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं।			-	-
बालवाटिका २	• इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं।			-	-
बालवाटिका ३	• इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं।			-	-
कक्षा पहली	• आस-पास के दृश्य शब्दों, वस्तु नामों, शीर्षकों को पहचानता है।	साक्षरता कौशल	(१) शिक्षक छोटे शब्दों और वस्तुओं के उपयोग के माध्यम से एक साथ पढ़कर, प्रकट करके, व्यक्तिगत पढ़कर सभी छात्रों के परिचित शब्दों का अभ्यास करते हैं। (२) भाषिक खेलों के माध्यम से अध्ययन उपकरणों का उपयोग किया जाता है, ताकि बच्चे दैनिक जीवन की स्थितियों से अभ्यास कर सकें।	छोटे-छोटे शब्द कार्ड, परिचित शब्द कार्ड, भाषाई खेल।	(१) आस-पास के दृश्य शब्दों, वस्तु नामों, शीर्षकों को पहचानता है या नहीं? इसका अवलोकन करें।

स्तर/ कक्षा	सीखने के प्रतिफल	भाषिक घटक	अध्ययन अनुभव	अध्ययन साधन	मूल्यापन निर्देश
कक्षा दूसरी			(३) पर्याप्त अभ्यास के बाद शिक्षक इस (PL लर्निंग) यानी भिंडी खेल के उपयोग में स्थितियों और शैक्षिक सामग्रियों के माध्यम से शब्दों, वस्तुओं के शीर्षकों को पहचानने का अवसर प्रदान करते हैं। <ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 	-	-
ध्येय : CG- 11.2.4 भाषा दो (L2) में बच्चे पढ़ना और लिखना शुरू करते हैं।					
क्षमता : C - 11.2.4 लिपि में बार-बार आनेवाले अक्षरों को पहचानता है और शब्दों को पढ़ने और लिखने के लिए इस ज्ञान का उपयोग करता है।					
बालवाटिका १			<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 	-	-
बालवाटिका २			<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 	-	-
बालवाटिका ३			<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 	-	-
कक्षा पहली	छोटे-छोटे शब्दों का श्रुतलेखन करता है।	भाषा में ध्वनियों को जानना, ध्वन्यात्मक ज्ञान, बोधगम्य पढ़ना।	<ul style="list-style-type: none"> (१) बच्चों का ध्यान और एकाग्रता बनाए रखने के लिए वातावरण निर्माण करते हैं। (२) पूर्व ज्ञान के आधार पर परिचित दो अक्षर के शब्दों का श्रुतलेख का अभ्यास कराते हैं। (३) समूह कार्य तकनीकों का उपयोग कर श्रुतलेख अभ्यास का अवसर देने से अधिक अभ्यास करते हैं। 	दो अक्षर की शब्दावली	(१) निरीक्षण करना। (अवलोकन करना।)
कक्षा दूसरी			<ul style="list-style-type: none"> इस आयु वर्ग के लिए कोई अध्ययन परिणाम नहीं। 	-	-

श्रेयनामावली

विषय : भाषा

अ.क्र.	तज्ज्ञ सदस्यांचे नाव	पदनाम	शाळा/कार्यालयाचे नाव
१)	डॉ. राजेश बनकर	प्राचार्य	डायट, संगमनेर, जि. अहमदनगर.
२)	डॉ. जगराम भटकर	प्राचार्य	डायट, बुलढाणा.
३)	डॉ. नीता जाधव	अधिव्याख्याता	प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण, नागपूर.
४)	सविता वायाळ	विशेषाधिकारी	बालभारती, पुणे.
५)	नयना पाटील	प्राचार्य	किलबिल अकॅडमी पूर्व प्राथ. शाळा, रावेर, जि. जळगाव.
६)	डॉ. लता घोलप	मुख्याध्यापक	प्रा. नाथ हरी पुरंदरे प्राथ. विद्यालय, पुणे.
७)	अनुराधा चव्हाण	सहशिक्षक	मनपा शाळा क्र. ५३ बी, मुंढवा, पुणे.
८)	ज्योत्स्ना खोजे	उपशिक्षक	नगरपालिका शाळा क्र. ८, संगमनेर, जि. अहमदनगर.
९)	राधिका पवार	उपशिक्षक	जि. प. प्राथ. शाळा, सणसवाडी, ता. शिरूर, जि. पुणे.
१०)	आशा तेरवडिया	उपशिक्षक	जि. प. प्राथ. शाळा, वडाची वाडी, ता. हवेली, जि. पुणे.
११)	प्रशांत सूर्यवंशी	सहायक प्राध्यापक	पुरुषोत्तम थोटे, समाजकार्य महाविद्यालय, नागपूर.

विषय : इंग्रजी

अ.क्र.	तज्ज्ञ सदस्यांचे नाव	पदनाम	शाळा/कार्यालयाचे नाव
१)	अरुण सांगोलकर	वरिष्ठ अधिव्याख्याता	इंग्रजी भाषा विभाग, SCERT, पुणे.
२)	डॉ. अजयकुमार फुंदे	अधिव्याख्याता	इंग्रजी भाषा विभाग, SCERT, पुणे.
३)	रविकिरण जाधव	विशेषाधिकारी	बालभारती, पुणे.
४)	डॉ. प्रमोद कुमावत	वरिष्ठ अधिव्याख्याता	डायट, जालना.
५)	अनुराधा कामत	निवृत्त शिक्षक	शिक्षणरत्न प्रदीप दत्तात्रय सामंत विद्यालय, कुर्ला, मुंबई.
६)	संगीता राऊत	मुख्याध्यापक	जी. ई. सोसायटीज इंग्लिश प्रा. स्कूल, बोर्डी, पालघर.
७)	संजय पवार	प्राथमिक पदवीधर	जि. प. शाळा कोलेगाव, ता. जि. धाराशिव.

अ.क्र.	तज्ज्ञ सदस्यांचे नाव	पदनाम	शाळा/कार्यालयाचे नाव
८)	स्पृहा इंदू	सहायक शिक्षक	चेंबूर एज्युकेशन सोसायटी प्राथ. शाळा, चेंबूर.
९)	योगिता गायकवाड	सहायक शिक्षक	न्यू बॉम्बे सिटी स्कूल, घणसोली, नवी मुंबई.
१०)	अपर्णा दीक्षित	इंग्रजी, विभाग प्रमुख	सेंटर फॉर लर्निंग रिसोर्सेस, पुणे.
११)	रत्नकुमार गोरे	सहशिक्षक	जि. प. प्राथ. शाळा, हनुमानवाडी, ता. खुलताबाद, जि. छ. संभाजीनगर.
१२)	किरण देशमुख	माध्यमिक शिक्षक	जि. प. हायस्कूल, पांगरी, ता. मंठा, जि. जालना.
१३)	महेश सावंत	-	जि. प. शाळा, नेमले नं. २, ता. सावंतवाडी, जि. सिंधुदुर्ग.

विषय : हिंदी

अ.क्र.	तज्ज्ञ सदस्यांचे नाव	पदनाम	शाळा/कार्यालयाचे नाव
१)	रामहित यादव	प्रशासन अधिकारी (सेवानिवृत्त)	शिक्षण विभाग, महानगरपालिका, मुंबई.
२)	भुमेश्वर कटरे	विषय शिक्षक (भाषा)	जि. प. हिंदी वरिष्ठ प्राथ. शाला छिपीया, ता. जि. गोंदिया.
३)	अनिल अंबुले	पदवीधर शिक्षक (भाषा)	पी. एम. श्री. जि. प. हिंदी वरिष्ठ प्राथ. शाला झालिया, पं. स. सालेकसा, जि. गोंदिया.
४)	जितेंद्र गवळी	सहायक शिक्षक	जि. प. प्राथमिक शाला, पुनखेडे, ता. रावेर, जि. जळगाव.
५)	जयप्रकाश सूर्यवंशी	सहायक शिक्षक	राणी लक्ष्मीबाई न. प. प्राथ. शाला वणी, जि. यवतमाळ.
६)	माताचरण मिश्र	सहायक शिक्षक	के. के. मार्ग, हिंदी शाला १, मुंबई.
७)	गीता जोशी	पदवीधर शिक्षक (सेवानिवृत्त)	कै. गोळवलकर गुरुजी प्राथ. विद्यालय, मनपा शाला क्र. ५४ बी, औंध, पुणे.
८)	नंदुलाल पवार	उपशिक्षक	माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विद्यालय, टोळी, ता. पारोळा, जि. जळगाव.
९)	पूनम शिंदे	सहायक शिक्षिका	राजर्षि शाहूनगर हिंदी शाला माटुंगा, मुंबई.

□□□